

S T U D I A

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SOCIOLOGIA

1-2

Editorial Office: 3400 CLUJ-NAPOCA, Gh. Bilașcu no. 24 ♦ Phone:064-40.53.52

SUMAR – SOMMAIRE – CONTENTS - INHALT

ION ALUAȘ – 70 DE ANI DE LA NAȘTERE

VASILE MUSCĂ, O viață pentru Universitate ♦ <i>A Life in the Service of University</i>	3
ION ALUAȘ, Sociologia comunităților ♦ <i>Sociology of Communities</i>	7
TRAIAN VEDINAȘ, Biografia unui sociolog ♦ <i>A Sociologists's Biography</i>	33
ANDREI ROTH, Clasa de mijloc, modernizarea și tranziția ♦ <i>Middle Class, Modernization and Transition</i>	41
ANDREI NEGRU, Ion Clopoțel și sociologia presei ♦ <i>Ion Clopoțel and the Sociology of Press</i>	73
EMIL POP, Repere pentru o teorie a personalității ♦ <i>Landmarks for a Theory of Personality</i>	87
NANDOR L. MAGYARI, Politicile minoritare în "tranziție" ♦ <i>Minority Policies in "Transition"</i>	97
MEZEI ELEMÉR, Critica indicatorilor de poziție și de dispersie ♦ <i>The Critics of Position and Dispersion Indicators</i>	121
PÉTER LÁSZLÓ, Sfera politică la Habermas ♦ <i>The Public Sphere in Perception of Habermas</i>	143
CAMIL POSTELNICU, Analiza rețelelor sociale. Principii teoretice și tehnici de analiză ♦ <i>Social Network Analysis. Summarizing Concepts and Methods</i>	153
LIVIU BUJAN, Economia gospodăriei țărănești într-o comunitate montană ♦ <i>The Household Economy in to Mountain Community</i>	169

AUREL BODIU, Vecinătatea în Rupea ♦ <i>Neighbourhood in Rupea</i>	177
SILVIU G. TOTELECAN, Reflexii asupra ființei identitare ♦ <i>The Reflections on the Identity Being</i>	185

OPINII, RECENZII, NOTE

RUDOLF POLEDNA, Max Weber și efectele surselor secundare.....	195
---	-----

TRAIAN VEDINAȘ, <i>Satul românesc contemporan</i>	201
LIVIU BUJAN, <i>Traian Rotariu, Petru Iluț, Sociologie</i>	202
FLORENȚA STĂVĂRACHE, <i>Nicolae Radu, Carmen Furtună, Gabriela Jalea-Vancea, Carmen-Cornelia Bălan, Prefaceri socio-umane în România secolului XX. De la comunitatea tradițională la societatea postcomunistă</i>	204

CENTENARUL SOCIOLOGIEI ROMÂNEȘTI.....	205
CONFERINȚA ASOCIAȚIEI SOCIOLOGILOR.....	206

O VIAȚĂ PENTRU UNIVERSITATE

VASILE MUSCĂ

ABSTRACT. A Life in the Service of University. Professor Ion Aluas (1927-1994) has been altogether a philosopher and a sociologist, a brilliant teacher, who has made the department of sociology become a link of profound reflections, of the scientific and academical standing. He has engaged himself in a constant university activity and has all the way been an example of an extraordinary didactical activism.

Când am primit vestea morții profesorului Ion Aluaș aceasta a căzut peste mine, din senin, ca un trăznet, deși îl știam asaltat de o boală nemiloasă, care l-a instalat, de mai multă vreme la hotarul extrem al ființei noastre unde viața și moartea se confruntă din răsputeri. Un simplu accident, o bătaie greșită a inimii numai, îl putea răpi oricând dintre noi. Dar, nu-mi puteam imagina aceasta decât într-un viitor pe care îl vedeam întotdeauna ca unul îndepărtat, ascuns încă undeva în negurile de necunoscut a ceea ce urmează să fie.

Soarta l-a dus în existență până la acea vârstă care, situată dincolo de ceea ce am putea numi vara și toamna unei vieți, îl instalează pe om în perioada sa de senin și calm, când marile pasiuni dacă nu s-au stins măcar s-au potolit, promițând parcă celui ajuns pe această culme a vieții un timp ce pare să se anunțe fără sfârșit. Dar l-a așezat în acest prag al senectuții cu o neiertătoare boală de inimă, ce făcea ca moartea sa, posibilă oricând, să nu mai constituie o surpriză. Nu știu dacă omului prin a cărui minte au trecut atâtea idei și din a cărui minte s-au născut atâtea alte idei a avut timp, sub amenințarea bolii, să se gândească vreodată și la propria sa moarte. Fără îndoială, cum l-am știut, luciditatea sa înăscută l-a îndemnat și la aceasta. Îmi amintesc că odată pe când îi făceam seminariile la cursul său de filosofie a istoriei- fără îndoială unul din cele mai strălucite din toate câte s-au ținut în sălile de curs ale Universității clujene din acei ani- mi-a povestit la câte s-a gândit pe drum, venind pe jos de la locuința sa la facultate, însoțit de una din fiicele sale. Apoi, dintr-o dată, brusc a întrebat-o la câte s-a gândit ea. Mi-a mărturisit că în felul acesta voia s-o descurajeze, încercând s-o abată de la intenția sa de a urma filosofia, cu toate că era posesoarea unei remarcabile culturi filosofice, dobândită din lecturi temeinice făcute în biblioteca casei părintești. Mi-am pus imediat această întrebare mie însumi! Oare la câte apuc să mă gândesc într-o lume în care aproape am uitat să mai peripatetizăm invadați de grijile și automatismele vieții de zi cu zi? Mai sunt eu oare vrednic, atunci, de filosofie? A fost prima întrebare care mi-a venit în minte cu privire la mine însumi, înfingându-se în conștiința mea ca un spin.

Omul care s-a oferit pe sine contemporanilor săi care au avut bucuria de a-l cunoaște ca un exercițiu viu al gândirii și-a gândit, desigur, până la capăt și propria sa moarte. Cel pe care boala ce-o purta cu el l-a așezat, de mai multă vreme, în vecinătatea imediată a morții, care a întâlnit de atâtea ori moartea cu

privirile sale neîndurătoare de animal aflat la pândă, a început, probabil, să-și conceapă propria sa moarte nu ca pe ceva străin de sine ci ca pe o prezență imanentă propriei sale vieți. Căci moartea, indiferent că recunoaștem aceasta sau nu, rămâne umbra proiectată de Dumnezeu de la naștere peste propria noastră existență. A rămas de aceea în fața morții fără a mai încerca să se ferească din calea ei. Cu mai multă grijă față de sine ar fi putut scăpa și de data aceasta și se pare că numai o nepăsare de moment a fost decisivă. Poate ar fi putut amâna, și de data acesta, fatala întâlnire. Dar, acum, omul s-a hotărât să nu trișeze: oricum, boala ascunsă în piept făcea din el de la început, un învins. Și s-a hotărât să moară precum a trăit: fără a trișa. Aceasta mi se pare a fi deviza ce a călăuzit relația fundamentală cu viața a Profesorului Ion Aluaș.

Și omul Ion Aluaș a căutat, pe cât este aceasta omeneste cu puțință, să nu trișeze viața. Îmi face plăcere să aduc la suprafață din noianul amintirilor în care îi voi îmbrăca de-acum persoana doar o singură dovadă. După revoluție, profitând de starea de anomie creată, ce tot prelungindu-se de atunci amenință să înghită în hăul ei întreaga țară, unii dintre foștii săi studenți, cățărați pe cataligele unor merite mai mult imaginare decât reale, menite să le corecteze statura, autori de cărți ce mai degrabă constituiau uneori condamnabile eseuri decât adevărate succese, s-au grăbit să se autopropulseze sărind treptele ierarhiei universitare spre a deveni, dintr-o dată, profesori. Atunci, Profesorul a preferat să stea deoparte, fiind, după câte îmi amintesc, singurul din toată facultatea, care nu s-a avansat pe sine rămânând ceea ce a fost: conferențiar. S-ar fi putut prevala de atâtea: inclusiv de faptul că a tăcut făcând știință când numai cu câteva luni înainte mulți din proaspeții "avansați" își manifestaseră zgomotos adeziunea, aplaudând în delir. Dar, Ion Aluaș nu avea nevoie de nici o avansare. Pentru cei care i-au apreciat bogăția sufletului, profunzimea minții, soliditatea culturii sale filosofice, din ale căror daruri s-au putut împărtăși, El a rămas același ca înainte, Profesorul, Profesorul kath' exohen, cel care te putea îndruma cu profit spre a-ți clarifica orice problemă pe întinsul domeniu al filosofiei. S-au găsit imediat și scuzele, motive de natură administrativă, sigurele care, de altfel, puteau fi invocate: nu are luat doctoratul. Omul care a condus "neoficial" atâtea doctorate, cel care altora aproape că le-a scris teza, el însuși nu și-a făcut o preocupare din propriul său doctorat. Un paradox al omului dar și al timpului prin care omul a trecut. Cred că și de data aceasta Profesorul Ion Aluaș a refuzat să trișeze: a lua un doctorat, fie și cu întârziere, cu o comisie aflată sub nivelul pregătirii tale profesionale, nu însemna decât a dobândi o hârtie goală, fără o autentică acoperire științifică, adică, în fond, a trișa. Stăruie în amintirile mele o mică agapă, încropită la catedră după o susținere de teză, cu o comisie de valoare națională pentru acel moment. La provocarea făcută de unul din membri comisiei, Profesorul Ion Aluaș a răspuns în maniera sa caracteristică. Interogându-i pe cei care făceau parte din prețioasa comisie menită să facă "doctori în filosofie" a reieșit faptul, ce personal m-a surprins pe moment, că nici unul din membrii ei nu a reușit să parcurgă de la un capăt la altul, după cum au declarat-o, *Declinul Occidentului*, voluminoasa dar și importanta carte a lui Oswald Spengler. La cursurile și seminariile sale de filosofia istoriei, Profesorul Ion Aluaș, cel care nu avea doctoratul luat, supunea această carte unor pătrunzătoare analize de text care coborau până la cele mai ascunse

detalii, făcând instructive comparații cu filosofia lui Lucian Blaga. Cât de relative mai sunt și criteriile după care ne apreciem sau este apreciată știința noastră, oricum atât de puțină și neînsemnată.

Acum când nu mai este, îmi răsfoiesc câteva din notele pe care le-am luat la cursurile sale de filosofia istoriei la care am participat nu din obligație didactică - gradul meu didactic de atunci, acela de lector, mă dispensa de aceasta - ci din pura plăcere de a lua parte la un spectacol intelectual, de o rară calitate, oficiat de un profesor cu o vocație pedagogică de Socrate înăscut. Din amintirile mele se țese imaginea unei personalități intelectuale și umane de o forță unică, adesea chiar prea puternică care, în conflict cu cadrele înguste, adesea sufocante, ale lumii în care trăia a reușit uneori să le spargă cu un curaj și o încredere în viitor care te obligă la respect. Când, în sfârșit, lucrurile s-au schimbat sau, în orice caz, păreau că se vor schimba în bine, atitudinea studenților săi în așa numitul act al epurării "profesorilor compromiși" ai facultății, aserviți comunismului marxist, a sancționat prompt, într-o unanimitate lipsită de echivoc, meritele sale. Eram curios atunci, în decembrie 1989 să văd reacția studenților ademenită în vârtejul contestărilor de tot felul, față de Profesorul Ion Aluaș, care pentru mine constituia oricum un reper intelectual și moral sigur în vâltoarea istorică în care intram fără a putea ști când vom putea ieși din ea. Prestigiul său în fața studenților era imens și aceștia nu au ezitat: numele Profesorului Ion Aluaș nu a fost atins nici măcar de o umbră de contestare, atât în plan moral cât și, desigur, intelectual, profesional. A fost supremul gest de recunoaștere a meritelor de către aceia care au profitat cel mai mult de pe urma lor, proprii săi studenți. Îmi amintesc în mod deosebit de lecția finală a cursului de filosofia istoriei, o veritabilă metafizică a istoriei "în nuce", construită într-o pledoarie fermă în favoarea forțelor vieții angajate în luptă cu cele opuse, ale morții, lecție ce dezvăluia dimesiunile adevărate ale înzestrării speculativ filosofice a Profesorului. Întrebarea cu adevărat filosofică pe care o ridică istoria în fața conștiinței omenești este aceea dacă viața omenească are sau nu un sens. Viața ca suport unic al istoriei universale și ca un proces conștient trebuie să aibă un sens. Problema ultimă spre care conduc toate firele meditației filosofice era pentru Profesorul Ion Aluaș cea presantă a sensului și valorii vieții omenești în această existență. Cum spunea cu îndreptățire Albert Camus, cel al cărui nume era invocat întotdeauna de Profesor în acest context- "Nu există decât o problemă filosofică cu adevărat, sinuciderea. A hotărâ dacă viața merită sau nu să fie trăită înseamnă a răspunde la problema fundamentală a filosofiei. Restul, dacă lumea are trei dimensiuni, dacă spiritul are nouă sau douăsprezece categorii vine după aceea. Acestea sunt doar jocuri; dar mai întâi trebuie să răspunzi"¹. Și răspunsul Profesorului Ion Aluaș era unul clar: opțiunea categorică în favoarea forțelor vieții întrucât, chiar dacă viața nu ar avea un sens soluția ce se îmbie omului nu este sinuciderea ci lupta pentru a asigura un conținut spiritual superior merit să dea vieții un sens. Căci, așa cum spunea Lucian Blaga într-unul din aforismele sale: "După ce descoperim că viața n-are nici un înțeles, nu ne rămâne altceva de făcut decât să-i dăm un înțeles"². Acesta era mesajul optimist, de profundă vocație umanistă pe care Profesorul Ion Aluaș ținea să-l transmită prin prelegerile sale de filosofia istoriei.

¹ Albert Camus, *Mitul lui Sisif*, Editura pentru literatură universală, București, 1969, p. 7.

² Lucian Blaga, *Zări și etape*, Editura pentru literatură, București, 1968, p. 21.

Exista, fără îndoială, o dramă a carierei intelectuale de filosof a Profesorului Ion Aluaș care este, de fapt, cea a întregii sale generații. Desigur, orice om este tentat, în modul cel mai firesc, să se identifice cu lumea în care s-a format și din care a ieșit, simțind nevoia sinceră de a-i întoarce recunoștința sa. Dar când această lume s-a schimbat ea însăși, apucând-o pe căi greșite, abandonându-se pe sine în aventura absurdă a unei pierzării ce pare de neocolit, atunci și omul se poate simți dezlegat de obligațiile care-l leagă de ea. Și acesta a fost și cazul Profesorului Ion Aluaș în relația lui cu lumea și epoca sa, dar și a noastră, în ultimii ani ai regimului comunist. În manifestările tot mai aberante în care acesta a decăzut, a identificat, fără șovăire, un grav pericol ce amenința însăși temelile ființei naționale românești, paradoxal, tocmai într-un naționalism intolerant, ce devenea tot mai deșănțat, lipsit de orice rațiune și care Profesorului îi repugna structural. Și dacă, la fel ca atâția, nu a spus aceasta pe față, a lăsat ca părerile sale să se citească din atitudinea lui critică, adesea neconciliantă.

A fost o personalitate puternică, adesea imprevizibilă în manifestările sale, ieșind prin prea plinul vitalității sale din matca obișnuitului, ca o revărsare de ape, când într-o curgere lină, când într-un șuvoi de nestăvilit. Această trăsătură a personalității sale l-a așezat, inevitabil, adesea, în opoziție cu lumea și aceasta nu întotdeauna spre avantajul lui propriu. A fost la fel de mare și uneori "deranjant" și pentru instituția ce l-a adăpostit, Universitatea, aflată deja de lungi ani într-o criză de reale personalități intelectuale, ce pare să nu mai cunoască un sfârșit.

Aristotel spunea undeva că trebuie să mulțumim părinților noștri care ne-au dat viață dar și mai mult profesorilor noștri care ne-au învățat să o facem fericită și frumoasă. Ion Aluaș a fost un Profesor care pe mulți i-a făcut să se nască a doua oară.

Viața lui a fost o viață pentru Universitate.

SOCIOLOGIA COMUNITĂȚILOR

ION ALUAȘ

ABSTRACT. Sociology of Communities. Rural -urban sociology is a sociology of territorial communities and reveals its vision in reaching a multitude of approaches and tipologies, depending on clear and complex criteria. In the nucleus of the sociology of territorial communities we can find the comprehensive analysis of social development, in a territorial, temporal and human context

I. GENEZĂ ȘI DEFINIȚII

1. Obiectul sociologiei rural-urbane

Expresia sociologie rural-urbană poate fi înlocuită fără prejudecii epistemice semnificative cu alte expresii, precum sociologia așezărilor, a comunităților¹ teritoriale, ecologia rural-urbană, sociologia habitatului. Aceste expresii sunt frecvent utilizate ca substitute sau echivalente pentru sociologia rural-urbană.

Sociologia rural-urbană, ca și sociologia în general este doctrină și studiu științific al realității sociale, intenționalitate strategică care vizează cunoașterea științifică a socialului, a realității sociale ca atare. Această definiție acoperă atât construcția doctrinară, animată de intenționalitate, cât și cercetarea științifică a realității sociale la macro, medio, microscară.

Deosebirea dintre doctrină și cercetare științifică rezidă în imposibilitatea principală a trecerii de la intenție la fapt, la cunoașterea științifică efectivă din cauza metodei precumpănitor speculative în construirea sistemului de idei definibil drept doctrină sociologică (cazul lui Comte²).

Nu trebuie uitate aceste elemente esențiale în definirea sociologiei în general, nici în cazul sociologiei de ramură, de domeniu, sociologiei axate.

În spațiul sociologiilor de ramură specială construcția doctrinară, care prin definiție rămâne în stadiu ipotetic, fără să treacă pragul, are o pondere mult mai redusă decât în spațiul sociologiei doctrinare. La F. Tönnies, *Comunitate și*

¹ Textul "Sociologia comunităților" pe care l-am reprodus, reprezintă cursurile ținute de Ion Aluaș în anul universitar 1993-1994. Transcrierea s-a făcut după notele de curs ale lui Claudiu Barabaș. Acolo unde discursul, prelegerea, a avut paranteze explicative, acestea au fost trecute în note. În transcriere s-a păstrat oralitatea discursului, unele sincope fiind tacit stilizate. (Traian Vedinaș).

² Auguste Comte (1798-1857) este prin *Curs de filosofie pozitivă* (1840-1842) și *Discurs asupra spiritului pozitiv* (1844) un precursor al sociologiei. Alături de Alexis de Tocqueville (1805-1859) și Karl Marx (1818-1883). Pentru Raymond Aron "societatea modernă" e concepută de Comte drept o societate "industrială". Marx o concepe drept una "capitalistă", iar Tocqueville una "democratică". (Raymond Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, Editura Gallimard, 1967, Paris).

*societate*³ e prin excelență o construcție doctrinară generală. Majoritatea lucrărilor, studiilor ce aparțin domeniului discutat acum, ce sunt în sfera doctrinarului intră și în sfera cercetărilor științifice, chiar dacă mai pot păstra urme de construcție doctrinară, fiind un rezultat al metodei speculative. În sociologia rural-urbană se împletesc domeniile doctrinare cu cercetarea empirică, statistică, minimal științifică, în raport cu standardele de cercetare existente.

Sociologia rural-urbană e acel domeniu al sociologiei care are drept obiect așezarea (comunitățile teritoriale, habitatul, satul și orașul), domeniu căruia îi aparțin precumpănitor cercetări, studii cu caracter științific (minimal științific), privind diverse componente ale habitatului, a comunităților teritoriale, diverse funcțiuni ale acestora, ansamblul vieții unei comunități, o rețea de comunități sau un sistem de așezări care prin definirea sistemului trebuie să comporte o autonomie accentuată.

O rețea de așezări e o parte (subsistem) a unui sistem de așezări (regional), cu relativă autonomie, viață proprie (mai redusă decât sistemul național).

Am putea continua definirea spunând că cercetările ca și doctrinele ce intră în acest domeniu vizează natura, structura, funcționarea și dinamica în timp a așezărilor sau habitatului. În mult mai mare măsură decât sociologia generală, sociologia rural-urbană ca și altele de ramură se caracterizează prin orientarea deliberată și precumpănitoare spre rezultate aplicative, privind spre exemplu optimizarea conducerii unei așezări, a unei rețele, a unui sistem, ameliorarea condițiilor locuirii, transportului, alimentației, sesizarea unor fenomene patologice evaluate negativ: criminalitate, segregatie etc.

2. Geneza și evoluția sociologiei rural-urbane

Specializarea sociologiei pe ramuri, domenii are loc după primul război mondial în SUA cu deosebire. Sociologia muncii, industriei, educației, familiei ș.a. sunt ca exemple de specializare realizată în SUA. Să precizăm că schema aceasta trebuie privită cu prudență în sensul că unele ramuri, preocupări figurative ale domeniilor mari ale sociologiei au putut să apară și înaintea secvenței americane și în alte părți decât în SUA. Cercetările lui Le Play⁴, de la mijlocul secolului trecut, consacrate bugetului familiilor muncitorilor prefigurează o componentă substanțială a sociologiei muncii, industriei, cu o jumătate de secol înainte de cele din SUA.

³ Ferdinand Tönnies sociolog german (1855-1936) autor al lucrării *Comunitatea și societatea* (1887). Comunitatea se definește prin: voință organică, eu personal, posesiunea, pământul, solul, dreptul familial iar societatea prin voință reflectată, eu societal, bunul, banii, dreptul obligațiilor. (cf. Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei. perioada noilor sisteme* Porto-Franco Galați, 1994)

⁴ Frederic Le Play, inginer și economist francez. El cercetează și analizează modul de viață al muncitorilor. Rezultatul este lucrarea: *Muncitorii europeni* (1855). El a conceput familia muncitorească drept "unitate socială". (Jonas Friedriech, *Geschichte des Sociologie*, II, Rowohet, Hamburg, 1968, p. 108). Le Play va fi unul din inspiratorii sociologiei monografice, inițiată la București de Dimitrie Gusti. Conceptul de "unitate socială" va fi proiectat de sociologul român asupra comunităților rurale pe care le va numi "unități sociale".

Sociologia rural-urbană a așezărilor se constituie în două domenii speciale ale sociologiei, printr-o contribuție hotărătoare a sociologiei americane. Vom distinge următoarele etape în evoluția sociologiei comunității teritoriale:

Prima etapă în care ruralul și urbanul sunt concepute ca două entități antagonice, rivale, moduri de a fi ce merg până la excluderea reciprocă și între care omul finalmente ar trebui să aleagă. Odată opțiunea consumată, un mod de a fi al spațiului amenajat trebuie să fie eliminat, cel puțin marginalizat, subordonat celui preferat. În această perioadă sociologia rurală e cultivată cu deosebire în ideea că ruralul ca mod de amenajare a spațiului, teritoriului, ca tip de comunitate se află în pericol de degradare acut, în declin, în dispariție. Trebuiau căutate soluții de ieșire din această criză, de redresare a ruralului, de reșezare a lui pe un loc pe care l-a avut sau se pretindea că-l are până în secolul XIX.

Chiar dacă nu se preconizează anularea urbanului, se consideră zămisirea lui drept un mod degradant al omului de a fi în spațiu, mod ce duce nu numai la deteriorarea cadrului extern, ci și a individului și comunității umane. Această idee este prezentă în beletristică și în filosofia romantică germană a vieții. Chiar și Nietzsche face distincția între culturi autentice, naturale și istorice, pe de-o parte, și culturi artificiale, decadente care sleiesc forțele creatoare ale omului, de altă parte. Acestea ar fi ilustrate de civilizația urban-industrială a secolului al XIX-lea. Aceași idee apare la Spengler la sfârșitul primului război mondial, în *Decăderea Occidentului*.⁵ Filosofia lui Heidegger e antimodernă,⁶ ostilă industrialismului, urbanității. Și-a căutat un refugiu habitational la munte, în așezări montane, sigur scăpate de impactul civilizației urban-industriale.

Până și în SUA, sociologia așezărilor apare în această formulă a sociologiei rurale, atât ca preocupare creativă, doctrinară, de cercetare, cât și în organizarea instituțională a sociologiei. Prima societate de sociologie specializată în SUA e cea de sociologie rurală. În învățământul universitar, printre primele ramuri e sociologia rurală la sfârșitul secolului al XIX-lea. Și în Anglia, preocupările consacrate sociologiei rurale - sunt predominante în raport cu cele consacrate sociologiei urbane.⁷

Școala gustiană își are drept mobil, dacă nu total mărturisit, regăsibil în substanța lucrărilor, aceeași temă cu privire la soarta satului amenințat de industrializare. Din punct de vedere doctrinar, monografiile gustiene susțin, dacă

⁵ Oswald Spengler (1880-1935) filosof german, cunoscut mai ales prin scrierea sa: *Declinul occidentului* (1918-1922). Influența lui a fost puternică în gândirea socială din prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales prin distincția radicală pe care o propune între "cultură" și "civilizație". Civilizația era pentru filosof declinul culturii, în afirmarea materialității și a tehnicizării ce se substituie spiritualității.

⁶ A numi filosofia heideggeriană "antimodernă" reprezintă un reflex aproape condiționat, pe care sociologul îl utilizează consecvent și inconștient pe filiera marxistă a formației sale intelectuale. Martin Heidegger n-a fost un antimodern, ci doar un critic, de pe pozițiile unei filosofii a regăsirii ființei al "tehnicizării".

⁷ În societatea engleză agricultura intră încă de la începutul secolului al XIX-lea (1825) în economia de piață, de aceea acest sector de economie națională "va fi într-o manieră privilegiată obiectul istoricilor, sociologilor și economiștilor agricoli". (Maryvonne Bodiquet et Philip Lowe. *Compagne française, compagne britannique*, Editura L'Harmattan, Paris, 1989, p. 21)

nu explicit, în mod implicit ideea posibilității evitării capitalismului, respectiv a existenței unei a treia căi între capitalism și socialism, cale care să evite nu numai capitalismul rapace, dar și industrialismul și urbanismul, să ducă la o civilizație precumpănitor agrară cu un habitat precumpănitor agrar. Industria e admisă doar ca adjuvant al agriculturii, pe care să n-o înghită.

Pentru a sublinia această intensitate a preocupărilor de sociologie rurală și în plan instituțional, organizat, reținem că până astăzi, sociologia rurală se bucură de o situație de excepție. Există societăți naționale de sociologie rurală, dar nu există o societate de sociologie urbană.⁸

Sociologia rurală motivată de această idee a crizei profunde a ruralului s-a conturat printre primele ca sociologie specializată, (de ramură), ea privilegiind în chip explicit, modul de a fi rural, în raport cu evoluția urban-industrială.

Într-o a doua etapă, în SUA ia naștere o mișcare de contracarare a ruralismului, sociologia ce prilejuiește sinteza rural-urbană, bazată pe principiul potrivit căruia ruralul și urbanul nu sunt două moduri antitetice de ființare în teritoriu, ci mai degrabă așezări umane, comunități teritoriale. Acestea se situează pe un continuum de la maxima ruralitate - la minima urbanitate. Invers, mișcarea dinspre un pol spre celălalt e deschisă, trecerea unei așezări dintr-o postură în alta e în firea lucrurilor, contradicțiile sunt tranzitorii, rezolvabile, există posibilitatea conservării trăsăturilor pozitive, a sintezei celor doi poli, a celor două sfere. Putem vorbi de o etapă în care se încearcă înțelegerea conexiunilor, a dinamicii continue între cele două sfere ale habitatului, a posibilității revenirii dacă se constată că trecerea a fost greșită, de exemplu, a revenirii spre rural.

Aceasta ar fi o primă etapizare, în funcție de două moduri de concepere foarte diferite a relației urban-rural, o etapizare prin care constatăm că treptat se abandonează ideea antagonismului urban-rural, a incompatibilității dintre natura autentică a omului și civilizația urban-industrială în favoarea principiului potrivit căruia între rural și urban e o mișcare continuă, dinamică, perpetuă. E posibilă schimbarea trăsăturilor negative, revenirea, dacă pasul făcut s-a constatat a fi greșit.

Acest al doilea mod de a vedea realitatea urban-rurală e predominant, dacă nu în doctrine, cel puțin în concret, în analiza minimal științifică consacrată comunităților rural-urbane. Dar resturile filoruralismului dogmatic absolutizant n-au dispărut și trăsăturile unui astfel de filoruralism le întâlnim în studiile sociologice, în analize care susțin⁹ că există o limită până la care urbanizarea, modernizarea e posibilă fără să amenințe ființa satului ca atare. Dincolo de această limită satul trebuie să-și păstreze autonomia, specificitatea, poate chiar să renască. Nostalgia satului, ca mod de viață raportat la oraș, răzbate până în anii noștri.

⁸ Există numeroase asociații sociologice de profil rural, cu orientări regionale. În 1996 a avut loc la București un congres de sociologie rurală, sub cupola Asociației Internaționale de sociologie rurală (IRSA).

⁹ Ion Aluaș se referă la antologia *Conceptul sociologic de zonă*, Iași 1971 și în special la studiul lui Alexandru Bărbat cu același titlu.

O altă etapizare în evoluția sociologiei rural-urbane se poate realiza luând ca reper raportul dintre doctinar (teoretic) și empiric (statistico-demografic) cu deosebire în lucrările, în studiile consacrate habitatului.

În lucrările lui Tönnies, Robert Ezra Park¹⁰ există sugestii pentru o investigare a comportamentului uman în context urban. Sunt lucrări prin care se urmărește definirea esenței naturii ruralului sau urbanului. Astfel de lucrări se rarefiază între cele două războaie mondiale. După o sociologie rural-urbană, sintezele sunt dominate de departe de cercetări empirice, cu deosebire statistico-demografice, destinate utilizării în conducerea așezărilor, rețelelor, amenajarea, reamenajarea spațiilor habitabile. Sociologiile rural-urbane câștigă o pondere însemnată și se angajează în aceasta a doua manieră. În țările occidentale, aproximativ o treime din sociologi lucrează în sfera sociologiei rural-urbane, fie angajați în serviciul comunității (Franța), fie în instituții de cercetare ce aduc servicii comunității (exemplu: Institutul din Bruxelles), prin cercetări empirice destinate guvernelor locale sau unor beneficiari din exterior.

După al doilea război mondial putem constata un aproximativ reviriment al cercetărilor doctinar-teoretice, cu deosebire inspirate de doctrina marxistă. În timp ce lucrările lui Park și Burgess (școala de la Chicago) erau de inspirație biologică și ecologistă, al doilea puseu¹¹ doctinar-teoretic e inspirat de doctrina marxistă. Acest puseu e constatabil în spațiul cultural francez al sociologiei postbelice, spațiu în care marxismul a pătruns cel mai adânc după cel de-al doilea război mondial.¹²

3. Definiții speculativ calitativiste. Blaga și Tönnies

Alegerea titlului de Sociologie a comunităților teritoriale, s-a făcut în funcție de o anumită practică pe plan intern; aceea a grupului de sociologie rurală de la București.

Termenul de *așezare* poate supăra comunitatea teritorială stabilă; cuvântul *locuire* sugerează doar o parte a comunității, locul de locuire, rezidență, dar o *comunitate* include și locul de muncă.

S-a preferat termenul de *comunitate*, dar nici acesta nu e nelipsit de ambiguități. Dacă luăm înțelesul tönnesian al ideii de comunitate, acesta se referă la comunitate de intercunoaștere, "*face to face*" deci la comunitățile rurale, sătești.

La Tönnies orașul (industrial) iese dincolo de sfera de comunitate. În replică la propunerea lui Tönnies se poate constata utilizarea cuvântului în expresii precum: comunitate națională, europeană, atlantică; putem astfel să adoptăm termenul de comunitate în "sociologia comunității", și să-i atașăm cuvântul "teritorial" pentru a specifica despre ce fel de comunitate vrem să discutăm.

¹⁰ Robert Ezra Park (1864-1944). Discipol al lui George Samuel, Park organizează între 1918-1934 departamentul de sociologie de la Universitatea din Chicago. În 1921 împreună cu Ernest Burgess elaborează: *Introducere în sociologie*, în fapt o antologie de texte din Bacon, Rousseau, William Jones, John Dewey, Bergson, Adam Smith, Werner Sonebart, Darwin, Comte, Spencer, Turde, Durkheim, Simmel, Tönnies, Small, Thomas. Antologia s-a constituit în bază teroetică pentru Școala sociologică de la Chicago.

¹¹ *puseu* - derivat din francezul *pousse* = creștere

¹² cf. Manuel, Castells, *Chestiunea urbană*, 1977, Paris

Prin comunitate teritorială desemnăm o anumită distribuție în spațiu (teritoriu), a locului de locuire (rezidență), a "casei" pe de o parte și a locului de muncă pe de altă parte. Termenul de comunitate teritorială desemnează o anumită relație între cele două locuri (distanță, drum, timp etc). Prin comunitate teritorială desemnăm o anumită distribuire în spațiu a locurilor de rezidență și muncă ale unui grup și o relație între acestea, respectiv o structură compusă din relațiile dintre ele.

Credem că în acest fel se poate utiliza, cu precauție, termenul de comunitate teritorială sau grupare teritorială (spațială).

Comunitățile astfel definite se împart în devenirea istorică pe axul timpului în comunități mobile și stabile (teritoriale).

Poate fi mobil doar locul de muncă (vânătoare), doar locul de locuire, sau pot fi mobile amândouă. Mobilitatea privită în timp poate avea o frecvență creștere, o schimbare sezonieră a locului de locuire (muncă). Comunitatea teritorială sau grupurile din spațiu mobil sunt caracteristice societății preagricole. Există până astăzi în Sahara, în pustiu Kalahari, grupări omenești care în privința comunității teritoriale sunt încă mobile, cu o oarecare creștere sau scădere în timp a acestei mobilități.

Comunitățile teritoriale stabile pe care le putem numi "așezări" (la noi) apar odată cu marea revoluție agrară care așează temeliile vieții omenești până la revoluția industrială, dincolo de alte schimbări. Modul de obținere a necesarului pentru trai e același de la revoluția agricolă la revoluția industrială. Stabilitatea trebuie privită ca ceva ce se realizează în timp, nu instantaneu. Stabilizarea în spațiu și timp a locului de locuire, a rezidenței, apare odată cu descoperirea tehnicilor de conservare (a bunurilor) înaintea revoluției agricole, odată cu posibilitatea de acumulare pentru consumul ulterior. Pe măsură ce revoluția agricolă se instalează în viața grupurilor umane, se trece de la agricultura itinerantă, caracterizată prin arderea succesivă a pădurilor și folosirea timp de 2-3 ani a teritoriului și prin abandonarea terenului pentru 15-20 ani până la refacerea pădurii. În faza incipientă, apar așezări, comunități teritoriale stabile. Stabilitatea grupurilor de muncă, a locului de practicare a agriculturii, stabilitatea locului de locuire (rezidență) în spațiu nu putea fi realistă decât la o distanță care să facă posibilă utilizarea timpului pentru muncă și nu pentru parcurgerea distanței.

Comunitatea teritorială cuprinde nu numai locul de locuire, rezidența, vatra rezidențială, ci și locul de muncă sau "moșia" în cazul satului. Disocierea, divizarea și dezvoltarea apoi a satului, orașului, apare odată cu instalarea comunităților teritoriale stabile, a asocierii strânse între locurile de locuire și de muncă. Aceasta se petrece și în oraș. Agricultură nu e numai cultivarea cerealelor ci și domesticirea, creșterea animalelor, utilizarea acestora în cultivarea pământului, energiei acestora, punerea în funcțiune a uneltelor, plugului, coasei, utilizarea acestora în același timp și ca sursă principală de energie alimentară (calorii, proteine). Crescătorii utilizează animalele numai ca sursă de energie alimentară.

Cultivatorii de cereale utilizează concomitent energia animalelor și pentru tracțiune și pentru alimentație. Comunitățile, grupurile umane care s-au îndeletnicit cu creșterea animalelor, cu păstoritul, au continuat și după apariția agriculturii să aibă mobilitate spațială și dubla mobilitate a locului de muncă, hrănire (păscut) și a locului de locuire de la un anumit moment, format din corturi relativ ușor de strâns

și transportat. Putem vorbi de *nomadismul mobilitar*, mobilitate de tip nomadic fără întoarcere la locul de rezidență principal și de transhumanță. Aceasta din urmă e o mobilitate ce asigură finalmente revenirea la rezidența principală, după parcurgerea unor rezidențe secundare. Odată cu instalarea, constituirea așezărilor apare disjunția sat-oraș, rural-urban. Ar fi posibilă o definiție a ceea ce e satul, orașul pentru toate timpurile și tipurile de civilizație. E dificil, dar putem accepta ideea potrivit căreia oricare ar fi diferențele, satele, orașele a două civilizații concomitente sau succesive în timp, se aseamănă, satul cu satul, orașul cu orașul. Putem admite apoi că, cel puțin din punct de vedere structural-funcțional, localitatea pe care o putem numi oraș sau a fost considerată oraș este de obicei mai complexă din punct de vedere structural-funcțional decât localitatea care este sau a fost considerată sat, independent de mărime, înzestrare tehnică, dotări.

Această definiție prin complexitatea structural-funcțională poate fi un indiciu, un criteriu al disocierii ruralului de urban, a urbanului de rural în toate timpurile și civilizațiile. Am putea adăuga și constatarea funcțională: unele așezări își exercită puterea dincolo de hotarele lor, vatră și moșie, putere economică, administrativă, politică, militară, cetăți de scaun, târguri.

Acestea pot fi considerate comunități nonrurale, care-și întind hotarele funcționale pe un teritoriu mai mare decât propriul teritoriu, se întind asupra altor așezări.

Tipurile de definiție propuse pentru comunitățile teritoriale stabile se înscriu într-o teorie ce pornește de la un discurs "maximum speculativ metafizic" și de la altul "minimum empiric cantitativ" spre un maximum empiric cantitativ ce prin proporții diferite combină cele două tipuri de discursuri.

Am putea spune că definițiile care se bazează pe experiența speculativ-metafizică sunt calitativiste. Ele nu ignoră total elementele empirico-cantitative, acestea din urmă fiind mai degrabă pretexte pentru "zborul" calitativ metafizic, pentru ancorarea lui în esența fenomenului comunitar rural sau urban. Potrivit ideii lui Foucault¹³, discursul speculativ metafizic pornește de la intuiții concret empirice, chiar banal cotidiene, deseori fără să-și dea seama. Pornind de la discursul speculativ-metafizic, demersul calitativist nu urmează căile inducției complete - incomplete, care construiește un general, un universal, în manieră speculativ imaginară. Tocmai de aceea punctul de plecare e dat de o intuiție, ține de experiența de viață a fiecărui metafizician, iar aceste plăsmuiri pot fi utile, trebuie păstrate, conservate, măcar pentru valoarea lor ipotetică sau pentru capacitatea, potențialul lor de a sugera o ipoteză de lucru, cercetare, întrucât ascund în sine, greu de dibuit, un voal de la care au pornit intuițiile speculativ-metafizice.

Tönnies se înscrie într-un astfel de spațiu definițional. La noi avem construcția blagiană, metafizica blagiană. Blaga a stăruit mult asupra satului, orașului, asupra esenței lor, a modurilor de viață pe care ele le prilejuiesc.

Blaga distinge trei niveluri ale efortului cognitiv: *științific, filosofic, metafizic*, cu deosebire în *Trilogia cunoașterii*, în *Trilogia culturii* și în *Conștiința filosofică* și

¹³ Michel Foucault, în *Cuvintele și lucrurile* identifică două tipuri de analiză în cunoaștere: tipul "empiric" și tipul "transcendental", pe care Ion Aluș le-a convertit în tipul empiric și tipul metafizic.

Ființa istorică ne întâlnim cu această disociere în trei trepte¹⁴. Gândul, spiritul ce trece de la o treaptă la alta pierde în substanță cognitivă, dar câștigă în substanță creativă. Afirmarea plenitudinală nu e artă, ci metafizică în această sferă a cunoașterii. Demersul cognitiv subțiat e ascuns de izbucnirea creativă maximală a spiritului uman. A doua precizare - Blaga afirmă nu numai faptul că dimensiunile cognitive se subțiază, urcând de la știință la filosofie, și de la filosofie la metafizică, dar și că aventurându-ne pe tărâmul metafizic, al maximei creativități, nu putem în nici un fel atinge, detecta, cunoaște absolutul, ci putem numai crede în această capacitate de a atinge absolutul.

Discursul blagian despre sat-oraș se desfășoară pe mai multe planuri care nu sunt pe deplin congruente.

Pe un plan în care, zicem: afectivitatea filovitalistă nu e limitată, Blaga uită de precauțiile de mai sus și se avântă în construcții ce au adevăruri indubitabile, indiscutabile, ce au izul unei credințe. Blaga abandonează total această învăluire afectivă a realului, apropierea de real, legănat de intense trăiri pozitive, negative și adoptă strategia pozitivistă. Blaga e pozitivist paradoxal, spre scandalul multora. Pozitivitatea apare cu deosebire reliefată în *Ființa istorică* (1959), lucrare de încheiere a viziunii bliagene. În această lucrare, formula diltheiană¹⁵ a trăirii ca obiect al cunoașterii e inacceptabilă, incontrollabilă. Faptul istoric - satul aparține faptelor istorice - e cel puțin până la un punct cunoscut pe calea observației. Stigmatul stilistic, dacă este, trebuie să fie observabil, pe unelte, în port, poezie și pictură. Stigmatul stilistic e un dat obiectiv. Din observarea și descrierea lui rezultă explicarea lui prin subconștientul matriceal stilistic care, și acesta, bănuiește Blaga, e un dat. Trebuie să încercăm, dincolo de acest dat, explicarea acestui strat într-o cosmologie în centrul căreia e Marele Anonim, limitarea puterii noastre de cunoaștere; dezechilibrarea relației, poziția centrului demiurgic al lumii.

În *Elogiul satului românesc*, această alocuțiune academică inaugurală, disociem două moduri de cunoaștere a satului: unul științific, sociologic, monografic (Gusti), un mod care nu ne poate duce la esența adevărată a satului, crede Blaga, și modul lui de a cunoaște satul, care ar fi o autentică cunoaștere a ceea ce este satul românesc, satul în general: acest mod ar fi retragerea în copilărie, revenirea, rememorarea. Dincolo de sentimentul festiv, de voința de a aduce o laudă, Blaga încalcă regulile celui alt plan, critică și pe Dilthey și pe Spengler. În *Ființa istorică* el

¹⁴ Aceste referințe la Blaga - în căutarea unor fundamente filosofice pentru sociologia comunităților teritoriale - răsfrâng afinitățile intelectuale ale lui Ion Aluș îndreptate spre filosofia sistemică în argumentarea tipurilor de cunoaștere umană. Nuanțarea acestor tipuri de cunoaștere: științifică, filosofică și metafizică nu se află în mod explicit în opera filosofică a autorului "Trilogiilor", ci ascunde un proiect al sistematizării cunoașterii pentru care Ion Aluș a folosit sugestii bliagene. Un sistem al cunoașterii ce poate fi oricând dezvoltat, cu precizarea că lângă cunoașterea științifică și filosofică își poate găsi loc și cunoașterea artistică și cea religioasă.

¹⁵ Wilhelm Dilthey (1833-1814) este întemeietor al "filosofiei vieții" (Andrei Marga, *Introducere în filosofia contemporană*, Editura științifică și enciclopedică Buc. 1988, p. 14), filosofie cu un impact deosebit în științele spirituale din prima jumătate a secolului al XX-lea. În anii '20 această "filosofie a vieții" a fost o veritabilă modă răsfrântă și în filosofia românească în eclatantele prelegeri ale lui Nae Ionescu.

spune despre Spengler: "Filosofia istoriei a lui Spengler este în cea mai mare parte alcătuită din idei care nu derivă din experiență, ci sunt «construite», construite pe eșafodajul unui gând care rămâne până la urmă mitologic".¹⁶ Ajungem la esența satului prin trăirea afectivă specifică sensibilității adolescente, preadolescente. Cercetarea, chestionarea maturilor într-un sat nu ne poate duce la adevărata esență a satului, în maturitate s-a pierdut această esență odată cu copilăria. E posibil, dar nu e dovedibil! În acest plan orașul e cădere, decădere, de unde rezultă că și cultura majoră e decădere, deci ar trebui să refuzăm deschiderea spre această cultură.

Pentru Blaga satul e comunitatea ce asigură ființarea omului...¹⁷

Trebuie să salvăm satul, să ne ferim de cadrul urban. Disjunția sat-oraș apare apoi în termenii raportului cultură minoră-cultură majoră.

Semnalăm două moduri de a pune în relație aceste culturi:

1. Cultura majoră e un produs tipic al orașului. Ea se înalță pe temeiul culturii minore și pare a fi o distilare, decantare a culturii minore.

2. Cultura majoră și cultura minoră au existență paralelă. Valoric ele sunt pe același plan. Una nu a determinat-o pe cealaltă.

Oricum, oricare din aceste moduri ar fi luate în considerație, între cele două planuri, Blaga a hotărât ieșirea noastră din cultura minoră, din sat și angajarea în creația culturii majore, inclusiv în cea metafizică.

Cultura majoră și urbanizarea merg mână în mână, iar Blaga înclină spre angajarea fermă pe acest drum. Pentru Spengler și Nietzsche, culturile autentice sunt cele preurbane, preindustriale. Culturile industrial-urbane sunt istorice, nu mitice, nu autentice, sunt degradate până la rangul de civilizație. Suntem în sfera viziunii romantice care supraestimează valoarea premodernă, preindustrială, preurbană și minimizează lumea modernă.

Spre deosebire de Blaga, care abordează și ideatizează problematica sat-oraș pe fondul concepției sale metafizice, fără a-i acorda atenție sistematică și exclusivă, Tönnies consacră o operă întregă problemei noastre și realizează o analiză sistematică a celor două universuri: rural și urban. Punctul de plecare al analizei sale este ideea de voință. În concepția lui Tönnies, rădăcina ultimă a tuturor realizărilor, acțiunilor, proceselor socio-umane se află în acest compartiment al psihicului. Supoziția lui Tönnies e congruentă cu filosofia vieții din a doua jumătate a secolului trecut, ce s-a concretizat prin promovarea principiului voluntarismului: omul realizează opțiunile valorice, care reprezintă punctul de plecare al oricărei acțiuni la micro- și macro-scară socială. În această atmosferă, teoria voluntaristă adoptă același principiu filosofic în reconstruirea ideatică a lumii rurale și urbane. Dacă voința e cea din care răsar toate ale omului pentru a se constitui două lumi atât de diferite în conflict adânc una cu alta, voința însăși e posibil a fi concepută în două forme: organică (organicitate) sau în formă artificială, arbitrară. Voința e posibilă ca voință organică, aceasta dă naștere comunității, a cărei formă concretă e și rămâne satul (la care se adaugă orașul tradițional, preindustrial). Voința arbitrară

¹⁶ Lucian Blaga, *Opere, Trilogia cosmogonică*, Minerva, 1988, București, p. 497.

¹⁷ Discursul academic al lui Lucian Blaga *Elogiul satului românesc* e reprodus în Lucian Blaga, *Izvoade*, Minerva, 1972, București.

dă naștere societăților a căror formă concretă de organizare a existenței e orașul modern, industrial și statul. Disjunția, dispersarea în două specii e posibilă printr-o degradare, devitalizare, îndepărtare a voinței de sursele sale naturale. Voința organică e voința naturală a omului, tot ce derivă din ea ține de naturalitatea omului; în măsura în care se întâmplă un declin, degradare, devitalizare, apare voința arbitrară, artificială, care dă naștere alcătuirilor sociale numite societăți, expresia concretă a cărora e orașul și statul industrial modern. Ele însele sunt o degradare a comunității caracteristice istoriei omenirii până târziu în secolul al XVIII-lea, al XIX-lea. Arbitrariul voinței denaturalizate, devitalizate constă în faptul că ea își pierde reperele vitale de orientare în viață. În locul acestor repere spontane ce țin de substanța vieții se așează calculul rațional. Voința arbitrară, incapabilă să se ghideze după repere spontane, naturale (instincte) recurge la "cataligele rațiunii" (Blaga).

În concepția lui Tönnies, "comunitate" înseamnă sat, iar "societate" înseamnă oraș.

Comunitatea e viața sătească a cărei pilon e familia, a cărei lege de guvernare este tradiția. La această expresie se adaugă orașul tradițional, care pentru Tönnies e centrul organizațional al religiei, bisericii. Orașul tradițional nu e decât sediul comunitar din care, sub sceptrul bisericii, se organizează viața tuturor comunităților. Societatea e marele oraș, ce răsare din voința arbitrară a cărei lege e convenția.

4. Definiții calitativ-cantitative. Sorokin și Marica

Mai coborâm o treaptă: constat că substanța speculativ-calitativistă se subțiază în favoarea celeilalte care crește, sporește în pondere. Această a treia treaptă am putea-o numi calitativ-cantitativă, o clasă a definițiilor în care calitățile, attributele calității ce definesc satul sau orașul se asociază în mod sistematic cu parametrii cantitativi.

Emblematic în această privință e demersul ce aparține sociologului ruso-american Pitirim Sorokin, care împreună cu asociații Galpin și Zimmerman a publicat cărți clasice în domeniul sociologiei rural-urbane.

Prima se numește *Principii ale sociologiei rural-urbane* (New-York 1924), cea de-a doua se intitulează *Izvoare sistematice în sociologia rurală* (Minneapolis 1940) în care Sorokin consacră capitolul IV definirii diferențelor fundamentale dintre lumea rurală și cea urbană. Se propun nouă grupe criteriale de definire și diferențiere a celor două lumi:

1. al ocupației (agricultură la sat, nonagricultură la oraș)
2. al relației cu mediul, ambientul (rural - contact nemijlocit, continuitate; urban - distanță, izolare)
3. cel demografic - mărimea (mare - mic)
4. densitatea populației
5. omogenitate - diferențiere (satul e mai omogen pe când orașul e mai diferențiat)
6. structura, stratificarea verticală (mai redusă - accentuată)
7. mobilitatea orizontală, verticală (mai redusă - accentuată)
8. componența autotohtonă – neautohtonă a populației, mai mare sau mai mică

9. interacțiunea membrilor comunității (nemijlocită la sat - face to face - , anonim la oraș)

Interacțiunea indivizilor în raporturi reciproce e tratată mai pe larg. Se vorbește de organicitatea, trănicia, continuitatea interacțiunii din rural, de artificialitatea, superficialitatea, durabilitatea mai redusă a interacțiunii om (persoană, individ) - oraș.

Atributele calității se asociază organic cu parametrii cantitativi, dar se observă că nici în cazul acesta în clasa definițiilor nu avem de-a face cu o precizare cantitativă riguroasă: nu se stabilește un prag al densității care desparte satul de oraș.

Se face un pas sensibil spre orizontul științific, cognitiv în concret, determinarea celor două lumi; la noi atât școala gustiană cât și Marica s-au atașat acestei perspective definiționale, se înscriu în această manieră de a disocia lumea rurală de cea urbană. Marica a publicat o broșură *Încercare de definire a satului* în care propune trei grupuri, trei ansamble teritoriale în temeiul cărora așezările se pot distinge în funcție de: 1. gradul factorilor materiali (gradul factorilor constitutivi și determinativi); 2. gradul factorilor constitutivi și determinativi sociali; 3. gradul factorilor socio-spirituali.

Toate criteriile propuse de Sorokin sunt incluse și în definirea lui Marica. Diferența dintre cele două formule, care aparțin acelorași clase calitativ-cantitative ar fi:

1. introducerea "*etnicității*" ca unul din criteriile ce pot fi luate în considerare în diferența sat-oraș;
2. "*durata de viață*" a satului;
3. în rândul factorilor socio-spirituali Marica propune includerea dimensiunii pronunțat iraționale a vieții sufletești rurale față de viața urbană. În finalul considerațiilor sale, Marica are curajul să scrie: "zilele satului autentic sunt numărate"¹⁸.

În această a treia treaptă am putea așeza și definițiile neîncărcate diferențial propuse în continuare în divergență cu Sorokin de alți sociologi; cum ar fi definițiile care încearcă să reliefeze în conținutul lor stilul de viață diferit ale celor două tipuri de așezări. Fără a se constata prezența tuturor criteriilor diferențiale propuse de Sorokin, se acceptă necondiționat aceste criterii și se consideră ca insuficiente pentru a reda, a exprima specificitatea lumii rurale în comparație cu cea urbană. În speță pentru a pune în lumină modurile diferite de viață, ceea ce se propune e pentru a reliefa aceste stiluri de viață diferite. Se definește modul de viață urban prin diferențierea față de modul de viață rural (Wirth)¹⁹.

¹⁸ În textul lui George Marica, formularea este: "Zilele satului - ale satului autentic - sunt numărate" (George Em. Marica, *Studii sociologice*, Fundația culturală română, Centrul de Studii transilvane, Cluj-Napoca, 1997, p. 171). Nu am făcut modificările în textul lui Ion Aluaș, pentru a păstra stilul oral și autenticitatea discursului. *Încercare de definire a satului* a fost elaborată de Marica pentru a fi susținută la primul congres mondial de sociologie din România, din 1939. A fost tipărit în "Revista de psihologie", V, nr. 4, 1942.

¹⁹ Louis Wirth, *Urbanism as a Way of Life* și P. Hatt, A.J. Reiss jr. *Cities and Society*, The Free Press, Glencol, 1957.

5. Definiții plurifactoriale: demografie și statistică

Încă un pas din care rezultă alt grupaj definițional. Acesta include acele definiții, tentative, care lucrează exclusiv cu parametri cantitativi, numărabili și măsurabili, definiții propuse de sociologi, demografi, statisticieni, dar care deocamdată n-au fost asimilate în clasa definițiilor administrative. Acest tip de definiție lucrează fie cu criterii multiple, plurifactoriale, fie cu luarea în considerare a unui singur factor. Definițiile monofactoriale sunt aproape exclusiv de inspirație demografică, iar din sfera demograficului domină criteriul numărului populației. În tratatul de *Demografie* a lui Trebici, există o modalitate de utilizare a acestor criterii (numărul populației în construirea criteriului de către demografi, sociologi; alături de densitate).²⁰ Definițiile plurifactoriale, structurale includ de regulă primul criteriu demografic enunțat: numărul populației, mărimea demografică și a doua structura ocupațională, înlocuită uneori cu cea profesională, mai frecvent cu structura sectorială. Avem astfel sectorul *primar*: agricultura, sectorul *secundar*: industria, sectorul *terțiar*: serviciile.

Alături de aceste definiții plurifactoriale mai invocăm încă una: *infrastructura tehnică* a așezării (apă, canalizare); din punct de vedere al infrastructurii, diferența sat-oraș în Europa Occidentală a dispărut, prin urmare și utilizarea acestor criterii a dispărut din preocuparea sociologilor.

Definiri plurifactoriale propun și statisticienii:

1. populația agricolă / populația neagricolă;
2. populația terțiară / populația totală
3. populația cu diplomă de școală secundară, inferioară / populația de 14 ani și peste;
4. populația din fracțiunea-centru unei așezări / populația totală a localității, așezării;
5. locuințe cu apă potabilă și servicii igienice / total locuințe²¹.

În cercetările specializate italiene, tot pe model plurifactorial s-a atașat un punctaj pentru fiecare localitate, s-au plasat pe o scară între 80 - 121 puncte localități intermediare; cele pur rurale (sub 80) și pur urbane (peste 121). A rezultat următoarea clasificare:

1. localități urban - rurale 121 și peste;
2. de tip urban (110-120);
3. semiurban (100-109);
4. semirurale (90-95);
5. de tip rural (80-89);
6. rurale pure (sub 80).

Este însă costisitoare culegerea acestor informații primare.²²

²⁰ Vladimir Trebici, *Demografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, București.

²¹ Acești indicatori de clasificare a localităților precum și modelul de clasificare rezultat, cu șase indicatori aparține lui Nora Foderici, specialist italian în statistică și demografie, autor între altele a sintezei: *Lezioni di demografia*, Terza Editione, Università degli studi din Roma. Facoltà di scienze statistiche, demografiche ed attuariali, Edizioni E. de Santis, Roma, 1968.

²² În Organizația Națiunilor Unite sunt receptate numai definițiile administrative statistice. În 1985 ONU a lucrat pe următoarele criterii: mărime demografică, structuri ocupaționale,

II DEZVOLTAREA ȘI TIPOLOGIA COMUNITĂȚILOR

1. Ecosistemul și sociobiologia

În circumscrierea comunităților teritoriale trebuie să luăm în considerație două locuri, două dimensiuni spațiale: locul de muncă (spațiul), în perimetrul căruia dobândim cele necesare traiului și locul de locuire (rezidență), ale cărui funcțiuni pot fi: consumul, odihna, securitatea, reproducerea etc.

Uneori cele două locuri au putut, pot și azi să se suprapună în spațiu. Un meșteșugar a putut, poate și azi să lucreze și să locuiască în aceeași casă. Un scriitor care trăiește exclusiv din scrisul lui se conformează aceleiași matrice meșteșugărești. Dacă cele două locuri nu se suprapun în spațiu, omul a căutat, în linii mari - statistic vorbind - și a găsit optimul în funcție de ceea ce îi oferea spațiul de muncă, de dobândire a celor necesare traiului, dar și în funcție de satisfacerea exigențelor pe care le pune locul de locuire (rezidența) în funcție de distanța dintre cele două locuri. Dacă vorbim numai de locul (A) de muncă sau (B) de locuire atunci luăm în considerare ecosistemul,²³ totalitatea elementelor structurale, totalitatea funcțiilor unui ecosistem. Vom considera un loc A ca optim atunci când ecosistemul oferă maximum de posibilități, șanse, potențial maxim de obținere a celor necesare traiului, în primul rând a hranei, caloriei și proteinelor fără de care organismul uman nu poate supraviețui.

Dar nu numai omul a căutat spațiul optim ca resursă pentru cele necesare supraviețuirii, ci și animalul. Subliniem o anumită continuitate între om și animal în utilizarea spațiului, teritoriului, ecosistemelor²⁴.

Noi ne-am atașat punctului de vedere al sociobiologiei și credem, presupunem că viitoarea mutație de natură științifică în sociologie depinde de ce vor face, ce vor oferi sociobiologii. Aceasta e o poziție contrară celor care în numele filosofiei marxiste sau nemarxiste au declanșat o atitudine violentă față de sociobiologie. Curentul antisociobiologic reiterează într-o formă mai reținută criticarea

criterii politice. În această nomenclatură au fost incluse în categoria orașelor și localitățile care nu merită atributul urbanității. "comparația dintre țări în ceea ce privește ponderea rural-urban trebuie luate în considerare cu multă circumspecție". (Aluaș).

²³ Ion Aluaș se referă la teoria ecosistemelor și a agroecosistemelor, teorie sintetizată de Ion Puia și Viorel Soran în *Agroecologie. Ecosistem și agroecosistem*, Tipografia Agronomia, 1987, Cluj-Napoca. Să reținem câteva definiții: "ecosistemul natural constituie un sistem complex format dintr-o parte nevie (*abiota*, cadrul natural cu condițiile sale fizice, *biotopul*) și una vie (populațiile diferitelor specii alcătuitoare, comunitatea vie, *bioceza*, *biota*)" (p. 63); "într-o bioceză două specii nu pot să ocupe în același timp una și aceeași nișă ecologică: (p. 75); "agroecosistemul" e "o unitate funcțională a biosferei creată în scopul obținerii de produse agricole și prin aceasta dependența de el" (p. 67). Termenul de "biotop" este identic ca înțeles cu cel de "habitat".

²⁴ Referința la sociobiologie are în vedere *Sociobiology*. The agridgend Edition, Harvard University Press, 1980, de Edward O. Wilson, lucrare, în opinia lui Aluaș "destinată abordării elucidării *conexiunilor* dintre societatea umană și animală", respectiv dintre sociologie și biologie.

negativă a ciberneticii anilor '48-'60.²⁵ În convingerea noastră, există similitudini între utilizarea spațiilor, teritoriilor de către colectivitățile umane și populațiile preumane.

Există trei nivele²⁶ ale raportării populației biologice preumane la teritorii: primul nivel: densitate redusă și utilizarea teritoriului nu e supusă competiției; al doilea nivel: densitatea crește, anumiți indivizi sunt excluși de la habitatul optimal; al treilea nivel, când se atinge densitatea maximă, situație în care un număr de indivizi e refuzat de la orice utilizare a unui spațiu, habitat.

Creșterea densității populației umane în perimetrul aceluiași ecosistem, a aceluiași teritoriu, lucrat, abordat cu aceeași tehnică în era preagricolă a omului, după aceleași reguli, are anumite efecte. Dacă densitatea a crescut peste limitele tolerabile de către ecosistem, prin *roire* un număr de indivizi va trebui să părăsească teritoriul dat, de regulă în favoarea unor teritorii, ecosisteme mai puțin darnice. La rigoare, în măsura în care această soluție n-a putut fi utilizată, bătrânii erau trimiși la moarte.

2. Corelații demoeconomice

Admitem drept finalitate ultimă (supremă), obținerea celor necesare traiului, satisfacerii necesităților primare, secundare, terțiare. În speță discutând teoria lui Maslow, Marx admitea 5-6 moduri de atingere, realizare a finalității propuse: comuna primitivă, sclavagismul, modul de producție asiatic, feudal, capitalist, (al șaselea fiind cel socialist). Urmașii lui Marx au delimitat cele cinci moduri de realizare, satisfacere a nevoilor în funcție de structură, relații; alții, chiar dacă se autodefineau urmași ai lui Marx, au propus mutarea din sfera relațiilor în sfera tehnicilor, modalităților, metodelor de satisfacere a nevoilor primare, secundare și terțiare. În acest sens s-a propus fie divizarea în două mari moduri de satisfacere a complexului nevoilor, fie în trei modalități orientate spre același scop.

Adepții primei diviziuni au în vedere modalitățile, ansamblul modalităților preagricole de satisfacere a nevoilor și mediul agricol.

Printre cei care susțin o astfel de viziune duală se află Lévi - Strauss: "singura revoluție cu efecte, consecințe multimilenare a fost revoluția agricolă. Această revoluție a instalat matricea modelară după care acționăm, ne comportăm și azi, nu numai în agricultură, ci și în industrie. Războiul de țesut, automobilul sunt modificări pe acea temă fundamentală."²⁷

²⁵ În anii 1948-1965, în perioada construirii sistemului ideologic al științelor marxist-leniniste, "cibernetica" și "genetica" erau numite științe "burgheze", "reacționare". După 1965 cele două științe vor fi obiecte de învățământ la facultățile de filosofie, iar studiile, tratatele, manualele de materialism dialectic și istoric își vor întări "orizontul științific" cu noțiuni de cibernetică și genetică, ceea ce a însemnat un câștig ideologic al reînnoșării marxism-leninismului, devenit în stil neomarxist filosofia materialismului didactic și istoric".

²⁶ Nivelurile raportării populației biologice preumane la tipizări e preluată din I. L. Bown, 1969, *Territorial behavior and population in birds: a review and re-evaluation* "Wilson Bulletin", 81 (3; 293-329) cf Edward O. Wilson, 1980, p. 128.

²⁷ Se referă la textul lui Claude Lévi-Strauss, din *Rasă și istorie* "Noi depindem încă de imensele descoperiri care au marcat ceea ce se numește, fără nici o exagerare, revoluția neolitică, agricultura, creșterea vitelor, olăria, țesătoria. La toate aceste "arte de civilizație" nici nu am adus de 8 sau 10.000 de ani decât perfecțiune" (*Rasismul în fața științei*, 1982, Ed. Politică București (apud. Ileana Petraș-Voicu *Introducere în antropologia lui Claude Lévi-Strauss*, Dacia 1992, p. 181)

Adeptii diviziunii tripartite a istoriei, propun trei ansamble modale de satisfacerea nevoilor: 1. preagricol; 2. agricol tradițional; 3. agroindustrial.

Fie că se acceptă schema duală sau cea în trei trepte, schemele în discuție au în vedere ceea ce numim schema *corelațiilor demoeconomice*.²⁸

Corelațiile demoeconomice au în vedere capacitatea unui ecosistem de a satisface nevoile fundamentale în primul rând primare, bioproductivitatea naturală a ecosistemelor, iar pe de altă parte consideră vitală capacitatea subiectului, a agentului acționar. Acesta, cu ajutorul a diverse tehnici, tehnologii, are șansa de a modifica bioproductivitatea naturală și de a adăuga la aceasta o productivitate artificială (în sensul bun al cuvântului). În același timp corelația demoeconomică are în vedere și posibilitatea unor activități care ies, trec dincolo de sfera productivității naturale, artificiale a ecosistemelor. Sunt activitățile care numai indirect, fie (multi)mediate, se raportează la o atare productivitate. Corelațiile demoeconomice pot fi simple sau alimentare, atunci ele se referă nemijlocit la bioproductivitatea ecosistemului și la productivitatea ce poate fi adăugată de agentul ce lucrează nemijlocit asupra ecosistemului. Pe de altă parte, putem vorbi de corelația demoeconomică complexă, în spațiul căruia apar activități diferite de cele ce vizează direct ecosistemul, mai precis agroecosistemul, activitatea secundară și terțiară prin care omul își poate satisface complexul necesităților primare, secundare, terțiare, cuaternare, cum ar fi de exemplu segmentul necesităților de schimbare, de noutate, inovație. Cea mai mare parte a istoriei omenirii a fost dominată de corelația demoeconomică elementară, adică alimentară. În principiu, până în secolul al XVIII-lea și secolul al XIX-lea în unele zone, chiar până azi în alte zone ale Terrei, această corelație e dominantă și decisivă. Până foarte recent omul a fost dominat, terorizat de nevoia de hrană (dacă nu mai e și astăzi?), de satisfacerea nevoilor primare, elementare. Mult timp omul a fost nevoit, în virtutea tehnicilor, ansamblelor de modelare, de raportare la ecosisteme în virtutea interacțiunilor dintre ecosistem și energia solară să se mulțumească cu ceea ce îi ofereau ecosistemele²⁹. Omul a fost mereu la *limita dintre ființă și neființă*, la limita dincolo de care ponderea numerică a omului n-a putut depăși aproximativ o jumătate de milion pe întreaga planetă³⁰ (perioada 30-40 mii î.e.n.)

Omul, în devenirea sa, se află într-o concurență acerbă cu tot felul de adversități, dar în special cu ceilalți pretendenți la universul vegetal (ierbivore). În această îndelungă fază a istoriei - când omul oscila între ființă și neființă, când accidentalitatea ființei umane pe planetă era clară - omul, culegătorul, pescarul pentru a-și satisface nevoile primare avea nevoie pentru supraviețuire de suprafețe de 100 până la 10.000 hectare: 100 în condiția ecosistemelor bogate în calorii, proteine și 10.000 în condiții aspre, sărace.

²⁸ Pentru corelațiile demoeconomice cf. George Pierre, *Géographie e la Population*, Presses Universitaires de France, Paris, 1965. Pentru aceeași corelație cf. Trebici Vladimir, *Demografia*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979 p. 419.

²⁹ cf. schemele, Puia, Soran, 1987, p. 2-9.

³⁰ În legătură cu tendințele demografice mondiale, istorice și actuale, Aluaș făcea referință la *Tabelul 190. Evoluția numărului populației globului*, Vladimir Trebici, 1979, p. 444.

Utilizarea ecosistemului prin cules, vânat, pescuit, în absența unei infuzii energetice suplimentare față de ceea ce oferea energia solară, a durat mult timp. Acest mod de utilizare a ecosistemului a suferit însă o schimbare semnificativă când s-a descoperit stocarea hranei. Stocarea hranei, interpretată istoric și demografic, a dus la o semnificativă *tranziție demografică*. Îmbold decisiv spre trecerea de la rezidența mobilă în spațiu, în intervalul unui an sau și mai accentuat, de la un an la altul, spre stabilizare într-un loc pentru mai mulți ani a unei generații, a unei cohorte de vârstă. Stabilizarea habitatului, a locului de rezidență a fost generată de descoperirea stocării hranei.

Palierul dezvoltării

Palierul ecosistemelor naturale: Comunitățile teritoriale au trecut în dezvoltarea lor prin "revoluția mezoliticului", "revoluția agrară" și "revoluția industrială".³¹

În mezolitic doi factori sunt mai importanți și anume: 1. schimbarea de climă și 2. descoperirea conservării alimentelor (50-35.000 ani).

A doua mare revoluție în evoluția ecosistemelor este intrarea în sistemele agricole (amendate de om prin tehnică, energii noi). Revoluția agrară e a doua secvență evolutivă a comunităților teritoriale: circa 10-5.000 î.e.n. În această secvență ce se întinde până în zorii lumii moderne (secolul 17-19 e.n.), ecosistemul e dominat de activități agricole, itinerante (incipiente), pe o perioadă lungă de timp, de 5-7 mii ani.

A treia secvență (începuturile, zorii lumii moderne) duce la instalarea sistemelor eco-agro-industriale. Se modifică substanțial lucrarea omului asupra naturii (datorită tehnicii, energiei); pe parcursul acestei dinamici a ecosistemului, omul reușește să adauge ceva energiei solare (cărbune, petrol), să antreneze în lucrarea ecosistemului naturii energii care potențează bioproductivitatea naturală.

Palierul demoeconomic și alimentară: Două mari secvențe: corelații demoeconomice simple, elementare, alimentare, obținerea și consumul de calorii prin exploatarea ecosistemului natural sau agricol sunt activități de departe dominante, precumpănitoare. E corelația în care activitățile meșteșugărești sunt în chip decisiv subordonate lucrărilor ecosistemului. E perioada în care politicul, puterea politică și militară erau primordial utilizate pentru distribuirea caloriilor și proteinelor. Până în zorii lumii moderne, ca urmare a modificării corelațiilor simple, elementare, prin antrenarea de tehnologii, de energii, în lucrarea ecosistemului se constată o creștere a productivității pe unitatea de teren. Rezultă o scădere a suprafeței de teren necesară pentru supraviețuirea unui om.³²

³¹ Termenii "revoluție mezolitică", "revoluție agricolă", "revoluție industrială" reprezintă înțelesuri specifice ale schimbării sociale în sociologia dezvoltării, ieșirea de fapt a acestei sociologii din paradigma conflictualistă a marxismului ce opera cu termeni ideologici în problematica schimbării sociale: revoluția burgheză, revoluția proletară, revoluția socialistă.

³² Relația dintre suprafețe și comunitățile umane este mult mai complexă. George Simmel vorbea despre "proiecțiuni pe sol ale formelor sociale", iar Lucien Febvre despre "proiecția pe sol a societății" (H. H. Stahl, *Contribuția la studiul satelor devălmașe românești* I, 1958, p. 79).

Oamenii au observat această dependență, condiționare a supraviețuirii lor de suprafețe. Unul din elementele fundamentale ale reformei iosefiniste, "marea acțiune statală a lui Iosif" are la bază această condiționare.³³

Palierul demografic. Se spune că până la mutația mezolitică, populația planetei n-ar fi coborât sub 100.000 dar nici n-ar fi depășit 500.000 -1 milion. Abia la sfârșitul acestei revoluții mezolitice, faza intrării în neolitic (50.000 ani) erau aproximativ 5 milioane. Apoi, odată cu consumarea revoluției neolitice (5000 ani) să atingă 50 milioane. Odată cu apropierea de era noastră (0 e.n.) au fost 250 milioane. Această populație ar fi durat până la anul 1000 e.n. La mijlocul mileniului erau aproximativ 500 milioane; în perioada 1700 e.n.-1800 e.n. - 800 milioane. Încep evidențe mai consistente, chiar recensăminte de tip modern. Recensământul iosefian este primul recensământ modern. Populația a evoluat: în 1800 erau aproximativ 1 miliard, în 1850, 1 miliard și 200 de milioane, în 1950 2 mld., 1991 - 5 mld și 351 mil. Se constată: o scurtare a perioadei de creștere, dezvoltare, dublare a populației. Explozia demografică e legată de civilizația urbană.

Numai de la un anumit punct critic cantitativ, cuantumul demografic impune problema constituirii în zonă, în unitate teritorială a rețelei urban rurale de așezări.

Palierul urbanizării. Este cel al activităților, tipurilor de activități și modului de trai al populației.

În funcție de caracteristicile structurale și dinamice ale celorlalte paliere, am enunțat ideea constituirii și evoluției comunităților teritoriale, care reprezintă în cea mai elementară definiție o anume unitate între locul de rezidență și de muncă a unui număr de indivizi și familii, deci o rețea conexasă de locuri de muncă și rezidențiale, o rețea a unui agregat. Pentru o perioadă lungă de timp, când omul a fost dependent de bioproductivitatea ecosistemului natural și dominat de corelații demoeconomice simple, putem vorbi de comunități mobile în spațiu și timp. Avea loc mobilitatea jurnalieră, în segmente mai lungi, ce excludea o stabilitate care să depășească un anotimp al anului. E vorba de mobilitatea comunităților teritoriale a vânătorilor și culegătorilor, a crescătorilor de animale. O primă breșă a adus-o în această mobilitate descoperirea conservării alimentelor. Treptat s-a ajuns la constituirea unui loc, a unui teritoriu la care să se revină, în care să se consume alimentele depozitate. Dar numai odată cu revoluția neolitică și intrarea în eco-agrosisteme are loc stabilizarea de masă, de proporții a comunităților teritoriale, legarea lor de glie.

Se pare că într-o primă fază, după trecerea de la agricultura itinerantă (arderea pădurilor, cultivarea 2-3 ani), apar orașele. Majoritatea istoricilor, sociologilor care se ocupă de această perioadă admit că orașul e rezultatul evoluției agricole, e locul în care se aduc și se schimbă bunurile agricole, alimentare. Există un sociolog urbanist, Jakobs,³⁴ care susține că nu agricultura a născut orașele, ci orașele au născut agricultura. Orașele au produs uneltele, agricultorii le utilizează.

³³ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea II*, 1987. Domeniul era un "vast complex economic, autarhic, suficient sieși, echipat ca să aibă cât mai puține nevoi din afară". (p. 524) Ideea supraviețuirii este clară și nu ține numai de perioada "iosefiană", ci și de altele ale economiei domeniiale.

³⁴ Jane Jacobs, *The Economy of Cities*, Penguin, 1972.

O dată apărute, orașele au devenit și rămas până azi principalele focare de creativitate umană în toate sensurile: tehnică, cultură, spiritualitate, politică. Se admite că orașele au devenit și centrele de dominare a satelor. În susținerea acestor funcțiuni creativo-centrice, Jakobs merge până la a spune că și agricultura s-a născut datorită orașelor. La polul opus, Lévi-Strauss, superorășean, a spus că întreaga istorie de până azi trăiește din revoluția agricolă și invențiile ei, revoluție și invenții atribuite de el neorășenilor.³⁵

Admitem că orașul apare într-o fază destul de evoluată a ecosistemului agricol, a acestei funcții de schimb. Treptat dobândește și funcții de altă natură: producția meșteșugărească, funcțiuni politice, militare. Apariția orașului acum 4 - 5 mii de ani î.e.n., constituirea unor orașe de proporții (Ninive, Atena, Roma) n-a dus la o diminuare a ponderii populației rurale sub 90% până aproape de zorii lumii moderne. În 1800 e.n. populația urbană reprezintă - 5,1%; în 1850 - 6,3%; în 1910 - 13,3%; în 1950 - 30%; în 1990 - 51%.

Distribuirea populației urbane a planetei e inegală. În 1800 diferența între ponderea populației urbane din țările avansate occidentale și cele din lumea a treia era: 7,3% în țările avansate, 4,3% în țările neavansate, sărace. În 1925 proporția populației urbane în țările avansate era de 40% iar în cele sărace era de 10%. Diferența aceasta a crescut până după cel de-al doilea război mondial.

După al doilea război mondial începe un nou proces intens de urbanizare a lumii a treia. Admitem că urbanizarea intensă a țărilor dezvoltate e corelată cu revoluția industrială (Diesel 1880), că urbanizarea e conexasă strâns de revoluția industrială. În țările lumii a treia, mai cu seamă după cel de-al doilea război mondial, când acestea își dobândesc independența, explozia demografică a condus la o explozie urbană patologică. Se vorbește de patologia orașelor mari occidentale, dar în ansamblul urbanizării țărilor lumii a treia, urbanizarea e mult mai patologică. Congo: Brazavil 300 mii oameni nu lucrează, n-au probleme cu pământul. S-au strămutat triburi, și-au făcut cartiere atașate orașelor. Până la 1900 ruralul a dominat, prin ponderea populației, urbanul. La noi în țară, până după al doilea război mondial, populația rurală a deținut o pondere de circa 80% în totalul populației țării. Unele localități s-au numit exagerat orașe (cu 80% agricultori). Dar în pofida acestei galopante urbanizări se păstrează diferențele.³⁶

³⁵ Referința se face tot la citatul anterior din Claude Lévi-Strauss. Observăm aici un "manierism" al oralității discursului, datorat unor repere teoretice, limitate și sigure, în baza cărora Aluaș a configurat sociologia comunităților.

³⁶ Ion Aluaș a intuit diferențele dezvoltării urbanistice. Criteriul de diferențiere era pentru el de natură statistică, în special raportul dintre populația rurală și urbană, în diverse arealuri demografice. El vorbește despre construirea orașelor și despre un fenomen de "dematerializare" datorită urbanizării.

4. Dezvoltarea orientalo-balcanică³⁷

Alături de comunitățile teritoriale stabile în spațiu și timp, a existat și după consumarea revoluției neolitice mobilitatea spațio-temporală.

A continuat mobilitatea veche, tradițională, pentru cei care au rămas culegători. (Boșimani în pustiul Kalahari - 500 km² suprafață). Alături de această mobilitate spațio-temporală tradițională are loc un nou tip de mobilitate: a crescătorilor de animale sub două forme: nomadismul și transhumanța; *nomadismul* e mobilitatea tradițională. După epuizarea unui anumit teritoriu, spațiu cu vânat, spațiu de păscut, se mută întreaga comunitate. Se trece de la nomadism la *transhumanță*, care e un tip de mobilitate a locului de muncă, a posibilității de hrănire sezoniere. În sociologie la transhumanță îi spunem migrație sezonieră. Ciobanii sibiieni practică și azi această "migrație sezonieră".

În istoria habitatului românesc se au în vedere secvențe de timp, coincidente cu istoria generală a țării: habitat *preroman*, *roman*, *sec XI - XII*, *medieval*, *modern*. Pe provincii există ajustări. Apartenența provinciilor la imperii își lasă amprenta asupra istoriei habitatului.

Nu există suficiente lucrări asupra habitatului, demografiei habitatului, lucrări de sinteză pe care să le putem folosi în sociologie, ca în alte țări. Sectorul istoriografiei e insuficient folosit.

Din secolul al XIX-lea se introduc recensămintele în Transilvania. Și pentru celelalte provincii, zone, avem date. Putem încropi un tablou coerent al evoluției rețelei de așezări rural-urbane și a populației rural-urbane. Acest tablou capătă consistență acceptabilă, la începutul secolului nostru, întrucât recensământul din 1912 din România și din 1910 din Austro-Ungaria, sunt comparabile și sunt pe diverse dimensiuni fezabile. Din frânturile de date existente - se estimează că în prima jumătate a secolului al XIX-lea populația urbană a României era de aproximativ 5,6%, cea rurală de 94,4%.

Pentru Muntenia și Moldova, în '31 populația urbană e estimată a fi de 6,5%. Putem lua drept cifre acceptabile cele din recensămintele din 1910, 1912. Populația urbană atinge proporția de peste 12%. Pe ansamblul României, ponderea populației urbane și rurale rămâne neschimbată. În '20 atinge valorile de 20 respectiv 80%, în '30 21,4 respectiv 79,6%, iar în '48 23,4% respectiv 76,6% în totalul populației țării. Dacă prin 1910-1920 avem o creștere notabilă, din '20 până în '48 avem o situație staționară. Proporțiile populației rurale și urbane, în totalul populației României, rămân la valori apropiate de 80%, respectiv 20% (76%-23%). Această stabilizare e în măsură considerabilă legată de reforma agrară care duce la constituirea a milioane de gospodării, de lentoarea dinamicii revoluției industriale. Fenomenul e major în dinamica socio-istorică a țărilor răsăritene europene (chiar central estice). Revoluția industrială în aceste țări orientalo-balcanice a demarat târziu spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Această revoluție a evoluat încet. De fapt ea nu s-a încheiat, nu a mers până la dimensiunile din occident.

³⁷ Termenul "orientalo-balcanică" vizează în primul rând urbanismul societății românești. El conține o inevitabilă nuanță ironică și vrea să sugereze "balcanismul" urbanizării societății românești în fostul regim totalitar, ce a însemnat, cum se subliniază "ruralizarea orașelor".

În aceste țări are loc tranziția spre modernitate conexată cu o creștere notabilă a populației (tot la începutul secolului), dar în absența unor revoluții industriale de amploare.

În aceste condiții s-au realizat reformele agrare (1921, 1945) în timp ce în Occident revoluția industrială a premers tranziției. Acolo transformările în agricultură s-au realizat în contextul în care revoluția crea locuri de muncă neagricole. Reformele agrare din România n-au putut profita de aceste spații de amplasare. În acest context reformele agrare au dus la fărâmițarea, minusculizarea unităților agricole. A fost un blocaj în calea modernizării agriculturii, *eo ipso* a satului, țării. Aceleași particularități și-au pus amprenta asupra dinamicii rural-urbane. În absența dezagriculturalizării (transfer spre sectoare neagricole) nici dezvoltarea urbană nu putea să cunoască dimensiuni prea mari. Populația rural-urbană era amplasată într-o rețea de așezări rurale-urbane de densitate diferită, rețea de așezări care în linii mari a fost terminată în Transilvania ceva mai devreme, în Muntenia mai târziu. La începutul secolului al XIX-lea e încheiată rețeaua de așezări pe care o cunoaștem și azi. Din secolul trecut putem vorbi de existența unei rețele de așezări ce include în jurul a 12-14 mii de unități pe actualul teritoriu al României. Numărul așezărilor îl putem stabili de regulă după unitățile de numărare a populației la diverse recensăminte. Acesta nu coincide cu unitățile administrative: comunale, orășenești, municipale, județene. Unitatea administrativă cea mai mică (comuna) nu coincide cu unitatea habituală cea mai mică (cătun, crâng). Numărăm unitățile habitationale nu după structura administrativă, ci după unitatea de numărare la un recensământ. Dacă avem alte posibilități de numărare, le folosim. La un recensământ 2-3 cătune pot fi numărate împreună cu un sat, sau două sate pot fi numărate împreună (pot fi considerate entitate, unitate statistică a recensământului). Noi găsim în recensământ această entitate. Dacă avem la dispoziție hărți, documente, înscrise cu care putem constata că în unitatea statistică de numărat au fost contopite două unități habitationale, în spațiu, numărăm în plus o unitate, dacă nu - nu. Pe de altă parte, în diverse perioade ale ultimelor două secole, unele unități statistice de numărat populația au fost declarate orașe, pentru ca apoi să-și piardă această calitate, redevenind unități rurale³⁸.

Conform legilor, în 1930 existau 142 așezări urbane (orașe, municipii); în '48 - 152, în '56 - 170, în '66 - 236. Aproximativ același e numărul și azi, deci rezultă o creștere cu 66% față de '56. În '68 are loc o creștere, prin reorganizare administrativă, se trece de la regiuni la județe: 60 de așezări trec la orașe, cele mai multe fiind precumpănitor agrare. În categoria celor transformate atunci sunt și multe stațiuni de odihnă (localități de serviciu terțiar).

Transformarea multor așezări rurale în orașe are loc concomitent cu o creștere masivă a populației urbane în orașele, municipiile existente înainte de aceasta. Creșterea urbană e conexată cu schimbarea de structură sectorială a populației ocupate. Până în 1975-1980, aproximativ 70% populația activă devine nonagrară, rămâne populație agrară circa 30%. În acest context are loc și fenomenul *ruralizării orașelor* printr-o dublă transformare: o mobilitate ocupațională

³⁸ Se referă la localitățile Vama (Oaș), Ștefănești-Târg, Cristurul Secuiesc care până în 1948 au fost orașe, apoi au trecut în categoria localităților rurale.

de masă și o mobilitate teritorială, mișcarea din orașe la sate, sau migrația sezonieră, navetistă sau pur și simplu navetismul.

Ruralizarea are loc în sensul că migrația definitivă și cea sezonieră, navetistă e o mișcare a unei populații precumpănitor rurale țărănești sumar școlită sau o mișcare a unei populații de origine rurală, ajunsă la activitatea nonagricolă și rezidență urbană trecând prin diferite tipuri de școlaritate. Aspectele concrete ale acestei tranziții de masă sunt sintetizate în două mari cercetări publicate: urbanizarea zonei Slatina și Brașov.³⁹

Tipologia comunităților teritoriale

Tip, tipologie, tipologizare Weber este autorul celebru al ipostazei ideale a celor trei noțiuni: tip ideal, tipologie ideală, tipologizare (tipizare) ideală. Ce înțelege el prin idealitatea celor trei noțiuni? Concepția este următoarea: Weber observă că în constituirea noțiunilor din disciplinele socio-umane, are loc o sinteză, o interreferență organică între cele două modele fundamentale de științe socio-umane⁴⁰, o sinteză care în viziunea lui Weber presupune cu necesitate originarea precumpănitor indirectă în irațional a demersului cognitiv. În aceste discipline, toate (aproape toate) noțiunile fundamentale, cheie, sunt noțiunile tipic ideale, sunt tipuri ideale⁴¹, rezultate ale tipologizării ideale și se deosebesc de noțiunile fundamentale din disciplinele asociale, anistorice. În concepția lui Weber, ființa noastră nu numai prin dimensiunea ei cognitivă, ci prin toate, se scaldă în irațional, plutește în irațional, e dependentă de ceea ce putem numi fondul irațional al existenței în general, al celei socio-umane în speță. Această iraționalitate de fond afectează cunoașterea noastră, cunoașterea realității socio-umane, cunoașterea existenței socio-umane, filiera axiologică, valorică a acestei cunoașteri. E adevărat că sfera cunoașterii e dominată, orientată de o valoare princeps⁴², valoare de adevăr. În virtutea neutralității axiologice, cercetătorul, profesorul, savantul (mai mult sau mai puțin) trebuie să practice neutralitatea, să nu substituie valoarea de adevăr altei valori etice, estetice, filosofice, să nu atribuie de exemplu valoare de adevăr unui enunț, unui sistem de enunțuri din economie, istorie, sociologie, etnografie, folclor, pe criteriul că aceste sisteme de enunțuri ar satisface cerințele exigente ale unei comunități, deci ar fi convenabile. Adevărul enunțurilor n-are nimic de-a face cu convenabilitatea, cu conexiunea pozitivă dintre enunțuri și interesele, aspirațiile unei comunități. Aici Weber îl amendează foarte

³⁹ E vorba de sintezele: M. Constantinescu, H. H. Stall, *Procesul de urbanizare în România, Zona Slatina Olt*, Ed. Academiei, București 1970 idem, *Procesul de urbanizare în România, Zona Brașov*. Ed. Academiei, București, precum și la P. Ronnas, *Urbanization in Romania. A Geography of Social and Economic Change since Independence*, Stockholm, E. P. I. 1984.

⁴⁰ Se referă la modelul empiric și transcedental din concepția lui Michel Foucault cu privire la sistemul științelor umane.

⁴¹ "Tipul ideal este un sistem de posibilități, care se construiește printr-un proces de abstracție și de constrângere dintr-o mulțime difuză și disociată de fenomene individuale. El le verifică pe acestea, sub același punct de vedere într-o gândire unitară". (Petre Andrei, *Sociologia generală*, Craiova, 1936, p. 137). Aluaș propune o analiză comprehensivă a tipului ideal.

⁴² princeps - primă ediție a unei cărți, aici în sensul de principală

sever și cu îndreptățire pe Marx. Ideile părintoare, partizanatul național, partizanatul religios în știință, în toate științele, în primul rând în cele socio-umane, reprezintă idei ce au avut și continuă să aibă efecte distructive uriașe în aceste discipline. Nu ne-am eliberat de nocivitatea ideii de partizanat, mutând accentul de la clasă la națiune, religie. În virtutea acestei idei a neutralității axiologice, exercitarea rolului de profesor trebuie să se conformeze, pe cât posibil, fără rezerve, acestui principiu, să facă disocierea riguroasă între rolul de profesor și alte roluri pe care omul le poate îndeplini. Cum se conexează această idee a neutralității axiologice cu ideea dependenței axiologice a cunoașterii? Și pe această cale, ideea originării în iraționalitate a demersului cognitiv e un reper. La această întrebare Weber răspunde, în primul rând, prin acceptarea valorii de adevăr și respectiv repudierea nonadevărului. Opțiunea pentru știință, pentru enunțuri științifice adevărate și repudiarea celor neadevărate este și ea o alegere, opțiune finalmente irațional adoptată. Opțiunea *nu* poate fi rațională, științific fondată. Opțiunea pentru adevăr, *pro-veritate* este funciarmamente dependentă de voința de adevăr, de faptul că vrem adevărul, cel științific, iar voința e una din dimensiunile iraționale ale psihicului. Weber recunoaște că opțiunea noastră e derivabilă dintr-o altă opțiune, cea filovitalistă. Originarea o mutăm la alt nivel, dar nu o anulăm. În plus, e posibil să trăim fără știință. Argumentul de genul "nu putem trăi fără știință" e un argument facil, poate fi rezonabil repudiat în temeiul experienței noastre istorice. Nu putem trăi într-un anume fel în societatea modernă fără știință. Putem, în afara societății moderne. În al doile rând, Weber răspunde la întrebare: învederând dependența selecției obiectelor de cercetat de prisma axiologică prin care privim realitatea, în temeiul căreia zicem că ceva e important, foarte important, puțin sau deloc important. Importanța, esențialitatea nu sunt pentru Weber determinații *iregășibile*, ci proiecții ale perspectivei noastre axiologice asupra lucrurilor. Datorită acestei interdependențe de natură prismatică și axiologică, se ajunge finalmente la caracterizarea tipic ideală. Despre unul și același complex situațional se pot construi sisteme de enunțuri, idei diferite din cauza punctelor de plecare diferite. Acestea sunt o parte efectivă a lucrului, a complexului situațional și nu reprezintă întregul. Alegerea acestei părți derivă din proiecția axiologică pe care o îndreptăm asupra obiectului. Construcția tipic ideală începe cu acest decupaj obiectual.

Regula metodologică numărul unu a acestui demers care duce la imaginea tipic ideală este: Cercetătorul va urmări să elaboreze o imagine despre fragmentul, structura, partea selectată care să indice starea acelei părți și a acelui fragment în toată plinătatea lui dacă el s-ar realiza, dacă acel fragment și-ar realiza toate potențialitățile. A doua regulă este: Cercetătorul va forja imaginea despre realitatea cercetată, ca și cum el / ea ar fi sută în sută identică cu partea considerată esențială (condiția *sine qua non* a selecției). Literatura beletristică practică fără să fi teoretizat procedeul tipizării ideale atunci când plăsmuiește o imagine a avarului tipic ideal, sută în sută avar. Literatura selectată din personalități, atribuie personajelor drept o coordonată esențială: zgârcenia. Apoi constructorul imaginează dezvoltarea plenară a acestei trăsături cu toate potențialitățile ei, reduce, identifică personajul cu "altceva nu este". În "*Avarul*" de Moliere personajul nu e decât avar. Se obține o imagine tipic ideală fără corespondență cu date în realitate, deși punctul de plecare este realitatea.

Nu există în realitate un oraș tipic ideal. În feudalism, aici Weber e de acord cu Marx, nu există feudalism 100%. Îl poți construi mental. Tot astfel și în capitalism. Nu există capitalism ideal. Weber merge până la afirmația: nu există nici o legătură între imaginea tipic ideală și realitatea de la care se pleacă. În schimb, aceste noțiuni tipic ideale servesc ca etalon, cu ajutorul cărora putem măsura realitatea concretă, putem determina măsura în care ele au realizat sau nu starea ideală la care ar fi putut să ajungă etc. Putem măsura distanța care le desparte de starea ideală, imaginată în noțiunile tipic ideale. Aceste noțiuni sunt mai degrabă instrumente metodologice cu care separăm aspectele menționate. Nu avem dreptul să reducem *de facto* o realitate la starea tipic ideală imaginată, construită mental. Robespierre e și eroinic și crud și fanatic. Toate imaginile tipic ideale sunt la fel de valabile, nici una n-are dreptul să pretindă supremație. Nu există nici o ierarhie între ele. Acest relativism excesiv la care a ajuns Weber e deconcertant, greu acceptabil. Dacă e dus până la capăt, acest gând relativist anulează orice gândire, inclusiv cea weberiană. Atunci "teoria" lui e tot atât de valabilă ca și cea care o neagă pe aceasta. Dar Weber aduce în același timp în argumentație și existența tipurilor statistice, descriptiv statistice. Științele socio-umane, sunt obligate să lucreze cu amândouă categoriile de tipuri. Weber crede însă că prima categorie de tipuri deține un loc regal în disciplinele socio-umane, iar cealaltă ar avea un rol secundar.⁴³

Tipologii, tipologizări efective

Tipologia cantitativă: Putem distinge clase criteriale în tipologia așezărilor. În primul rând vom consemna clasa, grupa criteriilor cantitative care diferențiază clasele de așezări între ele: numărul populației, densitatea locuirii. În corelație cu această clasă putem menționa, clasa criteriilor calitative, care din cauza dificultăților de măsurare e mult mai rar utilizată. În acestea intră criterii cum ar fi: modul de viață, de trai, profilul personalității generat de un tip de așezare sau altul. În al doilea rând vom distinge aceleași criterii tipologizante, structurale, mai precis clasa criteriilor care are în vedere structura ocupațională a populației. Criteriul cantitativ este utilizat cu variabila aproximativ identică cu prima. În al treilea rând vom distinge criteriile funcționale în clasamentul așezărilor, sau criteriile potențialului funcțional, altfel spus, criteriul care indică întinderea influenței, capacitatea de polarizare funcțională a unei așezări. În fine, astăzi, au fost elaborate, puse la lucru criterii care îngăduie detectarea, determinarea, măsurarea aproximativă a viabilității, a calității globale, segmentare, a cadrului constructiv al așezărilor pe baza asocierii mai multor indicatori: indicatori primari, indicatori sintetici secundari, terțiari etc. Avem de-a face cu tipologii multifactoriale, preferabile celor monofactoriale, în măsura în care nu găsim un factor privilegiat dator de seamă pentru mulți alți factori importanți.

⁴³ În *Regulile metodei sociologice* (IV) Durkheim propune și el o analiză a tipurilor sociale "avem specii de societăți, distincte de societate în general, de faptul social individual, singular, tipuri, clase, specii, iată poziții intermediare între universul social abstract și singularitatea concretă a faptului social". Textul din ghilimele aparține lui I. Aluș. L-am așezat în notă întrucât și în cadrul discursului avea o funcție specială, explicativ-comparativă fără extensia necesară integrării organice în discurs.

Tipologizările cantitative au fost și rămân cele mai utilizate în clasificarea, tipologizarea așezărilor. De obicei, așezările la noi sunt atât rurale, cât și urbane, desemnate prin adjective ca: mic, mijlociu, mare, foarte mare, mărunț. Acestea indică dimensiunea demografică, o anumită mărime demografică. La noi, așezările mărunte rurale merg până la 100 locuitori, satele mici până la 500, cele mijlocii până la 1500, iar cele mari peste 1500. Orașul mic - 20.000, cel mijlociu - între 50.000 și 100.000, orașul mare 500 mii iar cel foarte mare peste această cifră. Aceste adjective ascund valori diferite de la o țară la alta.

Tipologia etnografică Alături de această tipologie tradițională, răspândită a clasificării așezărilor rurale după mărime, mai e utilizată o tipologie a așezărilor rurale după configurația morfologică: sate adunate, răsfirate, risipite⁴⁴.

Sate adunate: clasa satelor adunate neordonate și clasa satelor adunate ordonate. **Sate răsfirate** - cele colinare (pâlcuri adecvate reliefului), **sate risipite** (montane). În legătură cu această tipologie etnografică s-au scris mai multe lucruri, privilegiindu-se ideologic, afectiv, satul răsfirat tipic românesc (adunat ar fi de sorginte străină) - această tipologie nu a fost folosită în studiile contemporane.

Tipologia structurală: Are în vedere tipologia structurală a populației ocupate și această tehnică e utilizată în următoarele variante:

Putem avea așezări urbane, rurale în următoarea formulă: primar (agrar), secundar (industrial), terțiar (servicii); I, III, II; II, I, III; II, III, I; III, I, II; III, II, I. Aceste formule sugerează o dispoziție ierarhică a așezărilor. Cu cât o așezare se înscrie mai mult în prima clasă, e mai puțin modernă, urbană; în ultima terțiar, secundar, primar - mai apropiată de optimul modern. [Valorile propuse: 60, 30, 10, 20, 20]⁴⁵. La rigoare se poate încerca o tipologizare a așezărilor urbane luând un singur sector ca și criteriu, presupunând că e posibilă realizarea unor așezări omogene, sub aspect structural-ocupational.

În acest caz se construiesc tipuri ideale⁴⁶ (al orașului secundar, terțiar). Așezările urbane sunt dispuse ierarhic în măsura în care realizează exigențele tipului ideal.

În așezările rurale din Occident nu se ating plafoanele terțiarului din urban.

Tipologia multicriterială:

Clasamentul, tipologia multicriterială presupune cu necesitate anumite operații matematice, statistico-matematice, un aparat ceva mai complicat decât cel utilizat în tipologiile până acum pomenite. În utilizarea procedurilor multicriteriale, am amintit: italienii au elaborat o formulă cu circulație în sociologia rural-urbană, chiar dacă nu a pătruns în operațiile administrative de clasificare a localităților. Indicatorii tipologiei multicriteriale sunt:

⁴⁴ Această tipologizare a satelor aparține etnografilor cf. Valer Butură, *Etnografia poporului român*, (1978).

⁴⁵ Pentru Ion Aluaș modelul ideal al repartizării sectoriale:

67 - 70%	sector terțiar (servicii)
20-30%	sector secundar (industrii)
10%	sector primar (agricultură)

⁴⁶ Tipul ideal exprimat în procente pentru urbanizare îl reprezintă dominația sectorului terțiar.

1. populația agricolă / populația nonagricolă; 2. populația terțiară / populația totală; 3. populația posesoare de diplomă de școală inferioară / populația de 14 ani și mai mare; 4. populația din perimetrul central al așezării / populația totală; 5. locuință cu apă potabilă și servicii igienice / total localități.

Supunând acești indicatori prelucrărilor statistico-matematice de rigoare, s-a obținut un punctaj atașabil fiecărei așezări pe baza căruia așezările Italiei au putut fi clasate, tipologizate în șase clase ierarhic dispuse, de la maximum de urbanizare și minimum de ruralitate la maxim ruralitate și minim urbanitate:

1. Clasa localităților urbane peste 121 de puncte; 2. Localități de tip urban (mai relaxat) 110-120 puncte; 3. Localități semiurbane 100-119 puncte; 4. Localități semirurale 90-99 puncte; 5. Localități de tip rural 80-89 puncte; 6. Localități rurale sub 80 puncte.

La noi, prin '70 s-a introdus, pe filiera CAER-ului, metoda tipologizării multicriteriale, care a împrumutat variantele metodei de la occidentali. Grupul special de la CAER - matematicieni, sociologi, etnografi - a propus un transfer metodologic la noi. Tipologiile multicriteriale au nu numai o valoare descriptiv-constatativă a stării actuale a așezării, ci și una pragmatică, a viabilității așezării, a elaborării unui coeficient de viabilitate. În clasamentul ierarhic obținut pe baza unor astfel de formule multicriteriale, localitățile situate în vârful ierarhiei au șanse de supraviețuire maximă, iar localitățile situate în coada clasamentului au șansele cele mai mici sau sunt supuse unui proces de eroziune, de pierdere a viabilității maxime. O așezare care în urma clasamentului apare în postura minimală nu mai are viabilitate. Viabilitatea minimală trebuie cu necesitate abandonată, întrucât minima viabilitate constatată printr-un astfel de clasament poate fi rezultatul mai multor complexe cauzale, condiționale.⁴⁷

⁴⁷ Condiționările urbanizării și tipologia acestia sunt multiple. În general "condiționările" la care trimite Aluș se referă la proiectele și realizările industrializării, urbanizării și sistematizării teritoriului românesc în perioada socialismului real.

BIOGRAFIA UNUI SOCIOLOG

TRAIAN VEDINAȘ

ABSTRACT. A sociologists's Biography. The intellectual biography of the sociologist Ion Aluaș (1927-1994) has been that of a duplicated existence, this meaning the acceptance of compromises towards the totalitarian ideology in order to put into value on a more profound level the scientific coordinates of sociology. This way he could be a Weberian as a professor, and could put into value at western standards the multidisciplinary approach and methodological synchronization in his pragmatic researches he has made in different regions of the country: The Western Carpathians and The County of Oas.

Nu avem încă o istorie a vieții intelectuale românești din perioada 1948-1994, dintr-o perspectivă relevantă. O schițare a unei tipologii intelectuale pentru acea vreme e cât se poate de necesară. În fapt au existat două tipuri de intelectuali în acea lungă și dramatică vreme a totalitarismului. Au fost în primul rând intelectualii conformiști. Aceștia sunt actorii "culturii proletcultiste" (literare, filosofice și sociologice, cu dominantă ideologică stalinistă în anii 1948-1965) și ai "culturii autohtonizante" (literare, filosofice și sociologice cu dominantă protocronistă pentru anii 1965-1989). Apoi au fost intelectualii dedublați, care în timp ce au participat și la cultura proletcultistă și la cea autohtonizantă, au creat și propus modele culturale contrare acestora prin ceea ce am putea numi "refugiile liberale" de cultură și spiritualitate sub totalitarism.

Ion Aluaș (1927-1994) se înscrie în acest al doilea tip de intelectual, cu existența spirituală dedublată. Începuturile sale formative și afirmative sunt în sistem proletcultist. Studiile universitare și le încheie după reforma stalinistă a învățământului românesc din 1948. Între anii 1950 și 1953 este preparator și asistent la catedra de filosofie de la Universitatea "Victor Babeș" din Cluj. Din octombrie 1952 până în octombrie 1958 este asistent la catedra de materialism dialectic și istoric la Universitatea din București. Din 1 octombrie 1958 se află din nou la Cluj, la Universitatea "Babeș-Bolyai" și până la 1 decembrie 1963 urcă în ierarhia universitară: asistent, lector și conferențiar la catedra de materialism dialectic și istoric. În paralel cu aceste trepte, în 1954-1955 urmează școala superioară de partid "A. A. Jdanov" din București și între 1955-1958, cursuri de aspirant la Universitatea "Lomonosov" din Moscova. În același timp s-a aflat și în ierarhia U.T.M. Între 1949-1980: secretar al Comitetului UTM al Universității "Babeș", între 1950-1952, secretar al BOB al UTM de la Facultatea de filosofie a aceleiași Universități. Între 1953-1955 este membru în Comitetul UTM la Universitatea București. La Moscova a făcut parte din Comitetul Organizației studenților români. Din 1963 a fost membru PMR și secretar BOB, între 1963-1968, la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității "Babeș-Bolyai". Din 1963 a fost lector și propagandist al Comitetului Județean al PMR și respectiv P.C.R. Cluj. Între 1972-1982 a fost lector al CC al P.C.R.

Toate acestea, precum și colaborarea rară la "Scânteia" și "Lupta de clasă" l-au pregătit pe Ion Aluș pentru a fi un conformist, un intelectual util în sistemul educațional al socialismului real. Dar într-un moment al acestei traiectorii el intră în conflict cu sistemul. Se află la Moscova, la Universitatea "Lomonosov" - cea care a preparat în acei ani elita didactică românească pentru a o înlocui pe cea tradițională, interbelică, aflată în pușcărie ori claustrări cărturărești- când a devenit un nonconformist. El s-a revoltat public împotriva colectivizării forțate a agriculturii și drept urmare a fost exclus de la aspirantura în URSS și de la posibilitatea de a-și lua doctoratul la Universitatea moscovită.

În acel moment, de revoltă, se află geneza existenței dedublate a intelectualului Ion Aluș. Între 1958 și 1963 nu a desfășurat decât o activitate didactică. În plan politic el era un proscris datorită supărării Moscovei. În acea perioadă se poate spune că a fost marginalizat politic, întrucât excluderea de la Universitatea "Lomonosov" a fost o sancțiune dictată de Ministerul de Externe și ridicată tot de acesta în 1963.

Schimbarea regimului politic în totalitarismul românesc prin venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, după moartea lui Gheorghe Gheorghiu Dej, îl avantajează pe Ion Aluș în noua politică totalitară "contrară" Moscovei și "deschisă" Occidentului, politică pe care se baza ceaușismul. Din 1965, revolta de la Moscova e astfel un fapt pozitiv în biografia sociologului Ion Aluș. Noul regim îl creditează și îl sprijină, devine un oficial al sociologiei românești și în același timp un membru în elita sociologiei mondiale.

În acest context, existența intelectuală dedublată se manifestă în configurația sa dramatică. În plan intern face parte din Comitetul Național de Sociologie, din Asociația Oamenilor de Știință. E membru în Consiliul Științific al Centrului de Cercetări Pentru Problemele Tineretului, membru în Comisia Academică a Istoriei Științelor, în Comisia Județeană de Demografie, în Comisia Județeană de Arhitectură și Sistematizare, în Comisia Județeană de Analiză a Demolărilor. Coordonează și realizează programe de cercetare prin Laboratorul de Sociologie al Universității Babeș-Bolyai pe care reușise să-l înființeze în scurta perioadă de existență a secției de sociologie de la Universitate - pentru Consiliul Popular al județului Cluj, Bistrița-Năsăud, pentru Institutul de Cercetare și Proiectare Cluj, pentru Ministrul Minelor, Geologiei și Petrolului. În aceste cercetări alături de aspecte ale mobilității populației sunt abordate și realitățile "strămutării" și "sistematizării" unor zone rurale, strămutări și sistematizări aflate în vârful de lance al "edificării societății socialiste multilateral dezvoltate".

În același timp în plan internațional e membru al Institutului Internațional de Sociologie (Roma, 1969), în Societatea Europeană de Sociologie Rurală (Bonn, 1970) în Asociația Internațională de Sociologie (Milano, 1973) în Comitetul Internațional de Sociologie Rurală (Turun, Polonia, 1973) și în Comitetul Internațional de Sociologie a Comunicațiilor de Masă (Torino 1972). Avem de-a face cu o dedublare activă, în primul rând în folosul sociologiei și al performanțelor acesteia. După 1989, masca dedublării cade și Ion Aluș se află chiar pe "piatra unghiulară" de renaștere a sociologiei românești, renaștere didactică și științifică într-o certă sincronizare cu tendințele sociologiei mondiale. Moartea, survenită în martie 1994, îl găsește pe creasta valului. Fiul de țaran din Gârboul Sălajului (n. 7 nov. 1927) izbândise. Deși a avut o biografie tipică de intelectual dedublat - ce a știut să

transforme tragismul dedublării în optimism -, el sfârșește prin a fi un reformator cel puțin în învățământul sociologic românesc, pe care îl organizează la Universitatea "Babeș-Bolyai" în coordonatele sale de sociologie și asistență socială, cu aceeași energie și, de ce nu, cu aceeași dăruire cu care și-a asumat dedublarea intelectuală, ale cărei meandre teoretice vom încerca în continuare să le conturăm.

Importul revoluției leniniste, în model stalinist, și în consecință ideologizarea științelor socio-umane (filosofia, istoriografia, sociologia) și a sistemului cultural în societatea românească, de după 1948, a fost un proces în care actorii principali erau acei intelectuali de stânga și extrema stângă care, în perioada dintre cele două războaie mondiale, au fost social-democrați și comuniști. Alături de aceștia, vor participa la ideologia totalitară tineri intelectuali formați, după 1948, în învățământul devenit, deja ideologizat, prin transformarea universităților tradiționale în universități de tip ideologic, în care educația profesională era subordonată educației "ideologice".

În timp ce bătrânii social-democrați și comuniști ce asimilasera "baza teoretică" a ideologiei marxist-leniniste, nu mai aveau nevoie de lămuriri, pentru tinerii anilor '50, cu aspirații și vocații intelectuale, era nevoie de "lămuriri" speciale, altfel spus, de îndoctrinări. Acest proces de îndoctrinare și în fapt de susținere a uriașei cupole a ideologiei marxist-leniniste - devenită o temniță cu ziduri invizibile - a avut de la începuturi două coloane de susținere. Una specific marxist-leninistă: aceea a "revoluției permanente" și o alta specific umană, cea pe care o putem numi "mitul progresului". Atât socialismul științific al lui Marx și Engels cât și socialismul real al lui Lenin și Stalin au în idee de progres un punct de sprijin pentru proiectele îndoctrinării. Întreg sistemul ideologic, înainte de a se atomiza în ceea ce s-a numit "limba de lemn", a avut adepți și a fost chiar "popular" pentru că a mizat pe aspirații și idealuri comune, centrate în jurul "progresului omenirii". Societățile socialiste și comuniste erau concepute drept culturi ale acestui progres, în societăți nedezvoltate și cu mentalități simple, tradiționale. Aceste mentalități ce aparțineau și tinerilor învățăcei ai anilor '50 din universitățile românești - evident și din celelalte ale "lagărului socialist" - au fost cucerite real de mitul progresului. De fapt, în prelegerile universitare ale acelor ani, precum și în publicistică, ideea de progres era la ordinea zilei. Se vorbea de "progresul ideologic"; în istoria psihologiei, spre exemplu: "În general, cum s-a observat, materialismul francez reprezintă unul din punctele cele mai importante ale progresului ideologic. El este rezultatul luptei unei clase în ascensiune, care mergea atunci din victorie în victorie, dar are totodată și unele lipsuri ca de exemplu caracterul metafizic, conceptul raționalist al gândirii, în care punctul de vedere istoric e fundamental greșit. Deși s-a vorbit de ideea de progres în secolul al XVIII-lea, totuși materialismul plecau de la concepții istorico-sociale fixe, pe care le ridică la rangul de universalitate"¹. Într-un alt curs, de data aceasta de lingvistică, descoperim ca temei al "lingvisticii marxiste" tot ideea de progres, în chiar forma ei primitivă: darwinisto-marxistă: "Speciile de plante și animale au trecut de la forme simple la forme din ce în ce mai complexe. Societatea omenească a trecut de la forme simple de organizare la forme mai

¹ Mihai Răileanu, *Istoria psihologiei*, Tipografia învățământului, București 1956, p. 47.

evolute. Și limba a parcurs un drum progresiv de la limbile sărace cu o structură greoaie ale primelor formații sociale și până la limbile moderne de astăzi.

Progresul în limbă se explică prin neconținută necesitate a adaptării ei la noi forme de gândire, mai complexe și mai abstracte².

În planul strict al gândirii sociale și filosofice, ideea de progres era criteriu axiologic. Pentru marxiști-leniniști existau gânditori "progresiști" și gânditori "retrograzi". Într-o istorie a gândirii sociale și filosofice "din România", nu există pur și simplu alt criteriu de evaluare decât antinomia ideologică dintre "progresiști" și "retrograzi". Rășcoalele țărănești au avut astfel "platforme ideologice", progresiste iar o mișcare religioasă, precum unitarianismul din Transilvania era socotită "mișcare progresistă"³. Ion Heliade-Rădulescu era lipsit de "consecvență revoluționară", deci retrograd, deși "revoluția burghezo-democratică" de la 1848 - din a cărei "inteleghentia" făcea parte și I. H. Rădulescu - era inclusă în "tradiția progresistă a culturii noastre". Apoi, Titu Maiorescu era catalogat "idealist", "eclectic", "agnostic", "antimaterialist" și "trădător al revoluției pașoptiste". Până și *Neoiobăgia* lui C. Dobrogeanu Gherea era numită "antimarxistă". Titu Maiorescu era pentru autori și "sociolog", întrucât a combătut socialismul prin intermediul "sociologului reacționar" H. Spencer: "Tot în scopul combaterii socialismului în România, Maiorescu a tradus broșura sociologului reacționar H. Spencer *De la libertate la sclavie* sub titlul *În contra socialismului* (în "Convorbiri literare" 1893, care a fost combătută la apariția ei în engleză (1884) de "Revista socială" într-o serie de articole cu titlul general: *Rusia și socialismul*.

În timp ce Titu Maiorescu era, așadar, "reacționar" - pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea al gândirii sociale românești, "gândirea social politică progresistă" era reprezentată de P. S. Aurelian, Visarion Roman, Dr. Ion Rațiu, Vincențiu Babeș, Alexandru Mocioni, Ștefan C. Mihăilescu, Dim. A. Laurian, Niculae Negură, Em. Bacaloglu, Pavel Vasici. De remarcat că, eticheta de "progresiști" aplicată acestor intelectuali cu preocupări științifice din societatea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea însemna o deformare a gândirii lor, în sensul că niciunul dintre ei n-a simțit apropiere pentru "ideile socialiste", mai mult ardelenii Vincențiu Babeș și Alexandru Mocioni au fost reprezentanți ai "sociologiei națiunii"⁴. Au fost, în fapt, luptători pentru idealuri naționale, idealuri socotite retrograde, în cazul lui Nicolae Iorga de "marxiști progresiști" ai anului 1964. Tratatul, pentru că, despre așa ceva este vorba, cu accentuate teme ideologice și de îndoctrinare, acordă, cum era și firesc, pentru contextul politic, o importanță supraexagerată "pătrunderii marxismului" în gândirea socială românească. Pentru a face din acesta un curent masiv, dar mai ales "progresist", autorii tratatului consideră "poporanismul" și "sămănătorismul" curente "retrograde". Prin aceasta încă o dată deformau o realitate culturală, întrucât negau

²Al. Graur, *Curs de introducere în lingvistică*, ediția a II-a, Tipografia și litografia învățământului București, 1956 p. 33.

³C. I. Gulian, S. Ghiță, N. Gogoneață, C. Joja, R. Pantazi, Al. Posescu, *Istoria gândirii sociale și filosofice în România*, Ed. Academiei R.P.R., 1964, p. 34.

⁴Marica, George Em. *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni*, 1997, p. 21.

sursele socialiste ale poporanismului, o variantă românească a "narodnicismului" rusesc, narodnicism de sorginte socialistă.

Pe calea "reacțiunii" ideologice, deci, pe o cale opusă "progresului ideologic" s-au situat în perioada interbelică: "fascistul" Motru, "antimaterialistul" Ion Petrovici, "agnosticul", "iraționalistul" și "misticul" Blaga, "psihologul" Eugen Speranția, "neoliberalul" Ștefan Zeletin, "țărănistul" Virgil Madgearu, "iraționalistul" Cioran. Pe aceleași cale se afla și Dimitrie Gusti care prezenta "denaturat (în 1920) esența realităților sovietice" și "învățătura" lui Lenin. Erau admiși, pe calea progresită, adică în "orientări progresiste în filosofie și sociologie": P. P. Negulescu, Dan Bădăraș, D. D. Roșca, Petre Andrei, Mihai D. Ralea, Garabet Ibrăileanu, Tudor Vianu și Anton Dumitriu. Lângă aceștia, socotiți mult mai importanți, erau puși drept "progresești" și critici ai societății românești "muribunde" și ai culturii românești în "descompunere", grupul de gazetari socialiști de la "Era Nouă" și "Cuvântul liber": M. R. Paraschivescu, N. D. Cocea, Șt. Roll, M. Roller, Ilie Cristea, P. Constantinescu-lași, Athanasie Joja, Ștefan Voicu, Gáal Gabor, C.I. Gulian, T. Bugnariu.

În timp ce acest grup al "extremei stângi" românești din perioada interbelică era un grup "progresist" pentru ideologia marxist-leninistă a anilor '50-'60, un marxist autentic în gândirea socială românească interbelică și un membru al elitei comuniste, cum a fost Lucrețiu Pătrășcanu, era aruncat din matricea sa - aceeași ca și a grupului de la "Era nouă" și "Cuvântul liber" - în tabăra retrograzilor și reacționarilor, a unui A. C. Cuza și Nicolae Roșu. Lucrețiu Pătrășcanu este apreciat de foștii tovarăși de luptă cu epitetul de "șovin", aplicat și lui Cuza și Roșu, acestuia din urmă pentru lucrarea *Dialectica naționalismului*: "Totodată, în procesul luptei revoluționare pentru putere, partidul a demască și a respins teoriile lui Lucrețiu Pătrășcanu, care cerea conlucrarea cu întreaga burghezie sau cu părți însemnate ale ei, apăra teza alianței cu întreaga țărănime, adică inclusiv cu chiaburimea exploatoare, căuta să nege rolul conducător al proletariatului și să atribuie acest rol burgheziei, merge pe linia politicii naționaliste șovine"⁵.

În această atmosferă intelectuală, de textualism ideologic care răsturna ierarhia normală a valorilor, - pentru a impune o ierarhizare ideologică în vârful căreia se afla marxism-leninismul deformat și uniliniar -, Ion Aluș se conformează și se atașează ideii de progres. În timpul studiilor sale moscovite el elaborează studiul: *Despre noțiunea de progres social* (1957). O variantă a acestei elaborări devine mai târziu studiul: *Observații pe marginea ideii de progres* (1960).

Ideea de progres, în ipostaza progresului social, e comentată de Aluș în spiritul "epocii", adică în temeiul diferenței dintre "ideologia burgheziei și ideologia marxist-leninistă". E subliniat "optimismul riguros" al ideologiei marxist-leniniste întemeiat pe un "sistem logic de categorii" și pe un model teoretic de-a dreptul "nemuritor": "Modelul nemuritor în această privință, neîntrecut până azi în literatura marxistă, rămâne *Capitalul* lui Marx"⁶.

Fascinația progresului - dimensiune fundamentală a condiției umane, un mit al modernității - o regăsim în reflexiile lui Ion Aluș și atunci când analizează gândirea lui D. D. Roșca. "Temeiurile rațiunii umane", în gândirea autorului *Existenței*

⁵op. cit. p. 531.

⁶ Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series III Fascic 1 1960 p. 61-75.

tragice, sunt "canalizate" de Aluaș spre un "liman al progresului social" al personalității umane, personalitate "individuală sau colectivă"⁷. Această ancorare, dominantă la Aluaș, în puținătatea textelor sale elaborate și publicate, dezvăluia adevărul că oferta ideologică a progresului social, din marxism-leninism, corespundea unei așteptări umane reale din conștiințele individuale și mentalitățile colective. Opțiunea intelectuală pentru ideea de progres cultivată de Aluaș îi dădea acestuia șansa de a fi oficial, ideologic, un marxist-leninist, dar și de a fi împăcat cu sine însuși, prin faptul că susține o idee generoasă a umanității moderne. De fapt aici, în acest mit al progresului, s-a situat capcana tragică ce a condus o parte a omenirii să creadă, mai bine de un veac, în binefacerile marxismului. În numele ideii de progres, adică dincolo de sisteme politice, un Raymond Aron cade și el în aceeași capcană a mitului progresului, când a egalizat sub semnul "societății industriale" sistemul sovietic cu cel occidental.

Evident că, există progres social și, înțelesul lui poate fi privit, în perspectivă sociologică din diverse puncte de vedere. Există, cel puțin, trei orizonturi sociologice care au în matricea lor disciplinară mitul progresului: Sociologia conflictelor și a schimbării, sociologia acțiunii și sociologia dezvoltării. "Mitul progresului" e conturat de Ion Aluaș și, în general de sociologia românească din anii 1948-1989, în termenii marxiști ai sociologiei conflictului și schimbărilor revoluționare, adică într-un mod unidimensional. Înțelesurile pe care sociologia acțiunii și sociologia dezvoltării le dădeau progresului social erau subordonate, datorită atotputernicei ideologiei marxism-leninismului, sociologiei conflictului și schimbărilor revoluționare. Confuz și complice, "sociologia acțiunii" și "sociologia dezvoltării" erau încorporate sociologiei conflictului și schimbărilor "revoluționare". Sensul și perenitatea acțiunii și dezvoltării se deforma prin deghizare ideologică. Această deformare și deghizare a făcut ca progresul social, în socialismul real, să însemne un eșec al marxismului ca teorie socială și "revoluționară". Eșecul marxismului nu înseamnă însă și eșecul progresului, ci numai eșecul ideologizării progresului prin cultivarea supremației sociologiei conflictului, față de sociologia acțiunii și sociologia dezvoltării.

În mod cert, Ion Aluaș a fost conștient de acest eșec al marxismului în socialismul real, de aceea descoperirea la Moscova a operei lui Max Weber a însemnat o alternativă, cel puțin tematică, care să fie viabilă progresului, după căderea socialismului real și a marxismului ideologic. În 1972, în acel sfârșit al "liberalismului socialist" (1964-1972) ce a însemnat, de fapt, tranziția între două dictaturi, dictatura lui Dej și cea a lui Ceaușescu, Ion Aluaș era intrat de câțiva ani în circuitul academic internațional. El studiasse timp de trei luni de zile la München la Institutul "Max Weber" și apoi la Sorbona opera lui Max Weber.

Astfel, opera weberiană va constitui partea substanțială a prelegerilor: *Doctrina sociologice contemporane*, pe care, Ion Aluaș le-a predat constant studenților de la secția de filosofie a Facultății de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai, pe o perioadă de două decenii (1974-1994). Orientarea prelegerilor spre teme weberiene nu e concludentă numai pentru pasiunea lui Aluaș pentru Weber, ci și pentru efortul profund și dramatic de a demonstra că relația dintre sociologie și filosofie la Max Weber e mult mai relevantă decât aceeași relație din

⁷ Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Philosophia et Oeconomia, 1965 p. 33.

filosofia oficială, "marxist-leninistă". Sigur că, nu era vorba de o polemică deschisă cu ideologia oficială, ci numai de argumentarea gândirii weberiene, gândire care, pentru Aluaș, a fost o cultivare introvertită, dedublată, a speranței și libertății, a fundamentării acestora pe temeiul unui raționalism autentic.

În prelegerile despre Max Weber ale lui Ion Aluaș, există o propoziție care trădează o opțiune pentru filosofic a autorului: "Sensul dezvoltării marxismului este de la doctrină la științe (de la *Manuscrisele economico-filosofice* la *Capitalul*). Acest sens nu înseamnă abandonarea idealului socialist, ci căutarea fundamentelor științifice ale acestui ideal" (f. 44). E limpede că, avem de-a face cu o lectură a lui Marx prin intermediul lui Weber. În acei ani ai totalitarismului ideologic "marxist-leninist", linia lecturilor din Marx și Engels, avea în centru *Ideologia germană*, *Manifestul Partidului Comunist*, *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, *Originea familiei*, *Evoluția socialismului de la utopie la știință* precum și textele leniniste, care urmau această cale propagandistică și ideologică. Aluaș, evident, sub influența lui Weber, dar și a lui Althusser, propune o altă cale a înțelegerii lui Marx, diferită de cea oficială. Ceea ce însemna că, el a "citit" în Marx și existența unei "sociologii a dezvoltării" nu numai a unei "sociologii a conflictului". În acest orizont al sociologiei dezvoltării se vor înscrie cercetările sociologice, pe care Aluaș le-a propus și le-a realizat. Cercetările acestea au fost monografice și regionale.

În acest orizont al "sociologiei dezvoltării" trebuie să menționăm mai întâi faptul că debutul sociologului, pe plan internațional, a avut loc în 1964, la Simpozionul Internațional de Sociologie de la Varșovia, cu comunicarea: *Școala gustiană și problemele sociologiei rurale*. În spiritul școlii gustiene participă în 1968 la campania monografică de la Buciumi (Sălaj) alături de Octavian Neamțu și Ovidiu Bădina. În cadrul volumului, *Buciumi - un sat din Țara de sub munte* (1970) este prezent împreună cu Traian Rotariu, cu studiul: *Migrația socio-teritorială a populației din satul Buciumi*. În aceeași perioadă, organizează cercetarea sociologică de la Gârbou (Sălaj), în care îi are alături pe George Em. Marica și pe Venczel - autor al unui îndreptar metodologic pentru cercetarea satelor după teoria cadrelor și manifestărilor a lui Dimitrie Gusti. Au mai participat la cercetarea de la Gârbou, Traian Rotariu, Ion Cuceu, Petru Iluț, Gheorghe Cordoș, Maria Demeter, Eugen S. Cucerzan.⁸

Au urmat apoi cercetările regionale: *Țara Oașului* (1976) și *Munții Apuseni* (1985), finalizate în studii parțiale, în care, descoperim, pe de-o parte miza interdisciplinară în abordarea socialului și, pe de altă parte, o sincronizare metodologică a sociologiei românești cu performanțele sociologiei occidentale.

Profilul de sociolog a lui Ion Aluaș s-a împlinit în mișcare. Reușise să inițieze organizarea învățământului sociologic la Universitatea "Babeș-Bolyai" și să participe la organizarea comunității sociologilor români, să pună în lucru numeroase proiecte. A venit însă o încremenire, în proiect, a ființei sale, din care încă mai pot răsări îndemnuri într-un domeniu important, atât pentru învățământul academic românesc, cât și pentru integrarea europeană a societății românești.

⁸ Cercetarea monografică de la Gârbou s-a manifestat în studii publicate în "Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei" 1971-1973, "ACTA MVSEUM POROLISSENSIS", "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", series Sociologia, nr. XVI.

CLASA DE MIJLOC, MODERNIZAREA ȘI TRANZIȚIA

ANDREI ROTH

ABSTRACT. Middle Class, Modernization and Transition. This paper presents the growth of the middle class in Romania after the social change in 1989. It starts with a paragraph about social structure and social mobility in the modern society, in comparison with the premodern one, and shows the increasing share and the role of the middle class in developed postmodern societies. In the second part, it describes the initial conditions for the development of the middle class in Romania, by examining the social structure of the country in the inter-war period and the communist regime, which followed the Second World War. The third part deals with the development of the new middle class, both in the light of some studies based on self-report, and the analysis of objective data about income, socio-occupational structure, educational level, etc. In the final part, the author estimates the probably proportions of the middle class in today's Romania in socio-professional repartition, and emphasizes the differences between its structure and the Western social model.

Despre clasa de mijloc se scrie, se vorbește mult în România de după 1989. Se accentuează, de cele mai multe ori și pe bună dreptate, importanța ei în structura socială spre care țara, de aproape zece ani, tindem. Despre notele sale definitorii, despre ponderea ei în ansamblul populației, despre structura ei lăuntrică și despre alte aspecte importante ale poziției și rolului ei în societatea prezentă și în viitorul previzibil ale acesteia se vehiculează însă mai mult vagi generalități decât idei conturate, mai mult aproximații, uneori chiar speculații gratuite, decât constatări controlabile. Voi încerca, în cele ce urmează, o apropiere mai riguroasă de acest subiect, cu mijloacele cunoașterii sociologice, cunoscând că rezultatele unei atari întreprinderi vor fi, prin natura lucrurilor, mai modeste decât cele construite prin speculația hrănită de impresii.

1. Structură și mobilitate socială în societatea modernă

Trebuie să încep prin câteva considerații teoretice despre alcătuirea internă a societății moderne, spre deosebire de cea premodernă, considerații fără de care discuția despre clasa de mijloc actuală sau în curs de constituire ar rămâne suspendate în aer. Toate societățile civilizate (postprimitive) au o structură socială ierarhică, mai mult sau mai puțin complexă, adică sunt împărțite în grupuri macrostructurale sub- și supraordonate. Stratificarea socială, după o formulare pertinentă a lui Anthony Giddens, reprezintă inegalitatea structurată a unor grupuri sociale diferite (A.Giddens, 1993, III, 7.). Cu toate enormele deosebiri între diversele tipuri de civilizații sau de sisteme sociale, în toate există grupuri "de sus" și "de jos" precum și – între cei doi poli – "de mijloc", deși, în sisteme sociale diferite, toate acestea se cheamă altfel, sunt alcătuite altfel și au ponderi diferite în structura de ansamblu a societății.

1.1. Societățile premoderne – preindustriale, tradițional-agrar – sunt prioritar împărțite în *stări* (sau "grupuri de statut", după expresia lui Max Weber), adică în grupuri având statut politico-juridic aparte, inegal, deci drepturi și îndatoriri *inegale*, statuate pentru fiecare separat, prin lege, sancționate, garantate, impuse de către puterea statală. (De împărțirea în caste, specifică unor societăți orientale, nu mai vorbesc aici, această împărțire neconstituind altceva, în fond, decât o variantă mai severă și mai rigidă a diviziunii, specific europene, în stări.) Împărțirea în stări implică o structură socială piramidală, cu vârful ascuțit și baza largă: grupurile sunt numericește cu atât mai restrânse cu cât sunt mai apropiate de vârf, iar în vârf se situează persoana singulară a suveranului. Apartenența la o stare sau alta se determină, de regulă, prin naștere (prin starea socială a părinților), condiția "de start" în cursa vieții fiind astfel, prin definiție, inegală pentru persoane aparținând unor stări sociale diferite. Împărțirea în stări este prin definiție *nedemocratică*, deoarece se construiește pe inegalitatea socială legalizată. Ea implică totodată și un sistem al dependențelor personale a unor oameni față de alții (a sclavului sau a iobagului față de stăpân, a țaranului față de moșier, a vasalului față de suzeran etc.). Stările sunt grupuri sociale *închise*, chiar în două sensuri. Întâi, în sensul segregăției, al "distanței sociale": ele își duc viața, în cotidian, în mod clar distinct de al celorlalte stări, se îmbracă diferit, locuiesc separat, se așează la masă doar împreună cu persoane din aceeași stare, se căsătoresc doar cu persoane de aceeași stare ș.a.m.d. În al doilea rând în sensul ratei scăzute a mobilității sociale pe "verticală": de regulă, oamenii mor în cadrul stării sociale în care s-au născut, șansele de ieșire din starea de origine, prin eforturi personale, sunt, până la irumperea modernității în structurile sociale – nu egale cu zero, ci – minime, statistic foarte reduse. Împărțirea în stări corespunde unei diviziuni *sui generis* a activităților sociale, fiecare stare jucând un rol, îndeplinind o funcție determinată, aparte, în societate. Stările privilegiate își rezervă de regulă funcțiile politice, militare, juridice și ideologice, cele neprivilegiate sunt cele care îndeplinesc funcțiile legate de producerea bunurilor materiale. Totodată, fiecare stare poate fi subîmpărțită în grupuri ce se consacră unor activități determinate, fiecare avându-și obligațiile – și drepturile aferente – precis delimitate. "Concepția organizării societății în stări pătrunde în Evul Mediu până în măduva oricărei considerații teologice și politice. Concepția nu se mărginește la cele trei stări consacrate: clerul, nobilimea și starea a treia /conform înfățișării celei mai cristalizate a unei asemenea împărțiri, în Franța de până la revoluția din 1789 – nota mea, A. R./". Noțiunea de stare nu are numai o valoare mult mai mare, dar și o rază de acțiune mult mai vastă. În general, fiecare funcție, fiecare meserie, este privită ca o stare" – scrie Johan Huizinga în *Amurgul Evului Mediu* (Huizinga, 1970, p.87-89).

1.2. În literatura sociologică, întrebarea dacă societatea premodernă este sau nu împărțită, în afară de stări, și în clase și straturi, rămâne deschisă. Ceea ce este sigur și fără echivoc: societatea *modernă* cunoaște *numai* împărțirea în clase și/sau straturi, *nu* și pe cea în stări. Abolirea diviziunii în stări, egalitatea cetățenilor în fața legii, egalitatea de principiu a drepturilor și îndatoririlor lor statuate prin lege este temelia caracterului democratic al societăților moderne. Acestea din urmă sunt totodată, în dublul sens mai sus indicat, "deschise": întâi, nu mai cunosc segregarea

rigidă dintre grupurile sociale mari, permit și fac posibile, în cotidian, contacte sociale multiple dintre ele, chiar dacă nu suprimă total "distanțele sociale"; în al doilea rând permit și amplifică mobilitatea socială, sporesc șansele de "evadare" a persoanelor aparținând la diferite grupuri sociale din "condiția de start" moștenită de la părinții lor. Spre deosebire de stări, clasele sociale se caracterizează, printre altele, arată Pitirim Sorokin, prin caracterul lor deschis: se poate ieși dintr-o clasă și se poate intra în alta, în cursul vieții, prin acțiunea proprie, prin eforturile personale ale individului (Sorokin, 1957, p. 87-89). De asemenea, relațiile dintre clase, spre deosebire de cele dintre stări, nu mai includ dependențele personale statuate prin lege; întregul sistem al structurii de clasă funcționează prin relații cu caracter impersonal dintre actorii sociali. Structura socială modernă și democrația modernă se presupun, astfel, reciproc.

Din vocabularul sociologiei moderne lipsește deocamdată distincția precisă, univocă dintre noțiunile de "clasă" și cea de "strat" social. Nu de puține ori se identifică problema împărțirii în clase cu aceea a stratificării sociale; se vorbește de clase și se subînțeleg straturi, sau invers, după cum constată și Traian Rotariu (1996, p.180 - 182). Reputatul sociolog englez Anthony Giddens subliniază că principalul criteriu al împărțirii în clase a societății rămâne cel economic: pot fi considerate clase asemenea grupuri mari din populație, ale căror membri ocupă o poziție identică în privința resurselor materiale ce le stau la dispoziție, ceea ce influențează în mod hotărâtor modul lor de viață, în primul rând ocupația lor, domeniul participării lor la activitățile sociale fundamentale. Există în societatea occidentală contemporană trei clase fundamentale: cea de sus, cuprinzând deținătorii marilor averi și managerii de vârf; cea de mijloc, care include "gulerele albe", cei care desfășoară activitățile non-manuale și cea de jos, a "gulerelor albastre", a celor care efectuează activitățile fizice (A.Giddens, 1993, III, 7).

Oricum, pare a fi bun câștigat ideea că macrostructura grupală ierarhică a societății moderne este una complexă, pe care simpla împărțire trihotomică, obișnuită (o clasă de sus, de mijloc și de jos) nu o aproximează corespunzător: există mai multe trepte ale scării, există diviziuni mai mult sau mai puțin distincte și în cadrul fiecăreia dintre cele trei "clase" sau "straturi" fundamentale. Astfel, în urma unei cercetări devenită celebră asupra structurii sociale a unui oraș american socotit tipic, Lloyd W.Warner a distins șase clase, rezultate prin divizarea fiecăreia dintre cele trei clase fundamentale într-una inferioară și una superioară (L.W.Warner, 1963). Mai frecvent se utilizează, în ultimele decenii, o schemă cu nouă diviziuni, în care fiecare dintre cele trei clase fundamentale este împărțită în câte trei, rezultând o clasă *inferior-inferioară*, una *inferior-mijlocie* și una *inferior-superioară*, apoi una *mijlocie-inferioară*, una *mijlocie-mijlocie* și una *mijlocie-superioară*, în partea de sus a schemei una *superior-inferioară*, una *superior-mijlocie* și în sfârșit una *superior-superioară*. Această din urmă împărțire, mai nuanțată, pare a se apropia cel mai mult de complexitatea reală a structurii sociale a societății moderne în forma sa dezvoltată, matură.

Care sunt criteriile unei asemenea împărțiri? Pare a fi de asemenea un bun câștigat în sociologia de astăzi că nu se poate construi o imagine validă a stratificării sociale a societății moderne folosind un singur criteriu, oricare ar fi acesta. Temeiurile diviziunii macrogrupale, a stratificării ierarhice a societății sunt

multiple și ele trebuie vehiculate concomitent, ținând în același timp seama de relativa independență a fiecăruia și de interdependența tuturor. În linii mari, criteriile de luat în seamă separat și împreună sunt: nivelul veniturilor, respectiv averea; puterea decizională asupra activității altor persoane; ocupația, profesiunea, funcția; gradul de pregătire, calificare, cultură (sau "capitalul cultural"); modul de viață corespunzător celor precedente; interesele implicate în dobândirea, respectiv în păstrarea poziției sociale date; mentalitățile legate de toate acestea, exprimate în atitudini politico-ideologice, de pildă suportul social pentru un partid, o mișcare etc.; prestigiul social aferent poziției ocupate în structura ierarhică a societății. Imprejurarea că în unele cazuri aceste multiple criterii sunt incongruente (necorespunzătoare reciproc) nu face decât să adauge un spor de dificultate și incertitudine la încercările de construire a unei imagini unitare a stratificării macrogrupale. Incongruența unor statute ocupate în ierarhii diferite de una și aceeași persoană, arată Traian Rotariu, contribuie la înlesnirea, respectiv stimularea mobilității sociale. Totodată, incongruența statutelor din ierarhii diferite nu este niciodată absolută; dacă ar fi, deci dacă nu ar exista și o corespondență reciprocă, în linii mari, a pozițiilor ocupate de indivizi și grupuri în structura ierarhică generală a societății, această structură ar fi haotică, societatea n-ar putea funcționa (T. Rotariu, 1996, p. 205 - 207) și – bineînțeles – strădania de construire a unei imagini științifice de ansamblu a acestei ierarhii ar fi lipsită de șanse.

Imaginea macrostructurii grupale a societății poate fi complicată în cazul existenței, într-o societate dată, a unor minorități etnice care, în ansamblul lor sau în cea mai mare parte, ocupă o poziție aparte în ierarhia socială. În sociologia actuală, îndeosebi cea americană, se vorbește deseori de așa numitele *etnoclase* (ethnoclasses), constituite din minorități situate la periferia societății, mai precis la nivelul cel mai de jos al ierarhiei sociale. Apartenența prin naștere la un asemenea grup etnocultural situează individul într-o poziție de start deosebit de dezavantajoasă, din care este greu de evadat. O asemenea etnoclasă reprezintă, în România actuală, minoritatea romilor, în cazul căreia discriminarea etnică și marginalitatea socială ereditară se împletesc. (Am tratat pe larg această problemă într-o lucrare aparte – A. Roth, 1999, cap. XI – nu mai insist, deci, asupra ei.)

Criteriul ocupației, profesiunii, funcției deținute într-o ierarhie profesională dată joacă, fără îndoială, un rol major în ocuparea unei anume poziții în structura socială macrogrupală. Privite din apropiere, lucrurile sunt mai complicate decât par a fi de la distanță. Căci nu toți membri ai unui grup profesional se află, necesarmente, pe una și aceeași treaptă a structurii ierarhice macrogrupale a societății. Fiecare mare diviziune a activităților sociale, fiecare profesiune sau ramură ocupațională are o *ierarhie profesională* proprie, care străbate, vertical, treptele succesiv suprapuse ale ierarhiei sociale generale. Nu se poate afirma, cu dreptate, că – de pildă – toți cei ce exercită, având calificarea și licența corespunzătoare, profesiunea de medic, se situează pe treapta de mijloc (sau oricare alta) a clasei de mijloc. Profesiunea de medic dispune de o ierarhie internă, în virtutea căreia tânărul medic stagiar și profesorul universitar șef de clinică se află pe trepte mult îndepărtate una de alta ale ierarhiei sociale, primul amintit probabil în clasa mijlocie inferioară, iar cel de-al doilea în clasa superior-inferioară sau chiar superior-medie. Iar în spațiul dintre cei doi se mai găsesc o seamă de trepte ierarhice ale aceleiași profesiuni. Exemplificarea

ar putea continua. Corpul ofițerilor are o întinsă scară ierarhică, generalii comandanți ai armatei făcând parte din elita dominantă (din clasa superior-medie sau după caz superior-superioară, pe când ofițerii inferiori își încep cariera aparținând, probabil, clasei mijlocii-inferioare. Tot astfel stau lucrurile cu corpul inginerilor, profesorilor ș.a.m.d. "Starurile" unor profesii moderne, sportivii de excepțională performanță, artiștii cu deosebit succes se ridică, sub aspectul veniturilor, modului de viață, prestigiului social în condiția clasei superior-superioare, ceea ce nici pe departe nu este cazul cu *toți* artiștii sau sportivii profesioniști. "Stratul de mijloc al societăților industriale s-a amplificat atât de mult în ultima sută de ani, încât orice categorie care cuprinde deopotrivă directorii de companii și secretarele lor trebuie considerată într-un fel inadecvată" – citim în *Oxford Concise Dictionary of Sociology* (G. Marshall, 1994, p.328).

În legătură cu structura profesională/ ocupațională a societății, legată de marile diviziuni ale activităților economico-sociale, mai apare o problemă specifică capitalismului târziu, sau societății postindustriale (cea care se conturează treptat în a doua jumătate a secolului al XX-lea și tot mai accentuat către finele acestui secol). Se știe, anume, că în această perioadă se schimbă substanțial raporturile dintre cele trei sectoare ale activităților economico-sociale, în sensul diminuării drastice a populației active ocupate în sectorul primar (agricultură, silvicultură și domeniile conexe), al reducerii considerabile a populației active în sectorul secundar (industrie) și al creșterii vertiginoase a ponderei sectorului terțiar (sfera serviciilor). Astfel, după cum arată istoricul englez Eric Hobsbawm, la începutul anilor '80 nici o țară de la vest de cortina de fier nu avea mai mult de 10% din populație ocupată în agricultură, cu excepția Irlandei și a statelor iberice, în care aceeași tendință s-a impus ceva mai târziu. Începând din anii '80, arată același autor, se poate constata și o scădere majoră a numărului membrilor clasei muncitoare – a celor ocupați în sectorul secundar, în industrie, în general – crescând în schimb, în mod corespunzător și spectaculos totodată, numărul și ponderea celor ocupați în sectorul terțiar, iar "această creștere a sectorului terțiar a fost una dintre tendințele cele mai izbitoare ale secolului XX" (E. Hobsbawm, f.an, p. 338 și urm, p.352 și urm., p. 362). Datele și aprecierile precedente sunt confirmate de reputatul sociolog Ralf Dahrendorf, după care, de asemenea, în țările vestice, cel mai mare procent din populația ocupată lucrează de-acum în sectorul terțiar (R. Dahrendorf, 1988, 6.). În Germania, proporția populației active ocupată în cele trei sectoare a evoluat în felul următor:

	primar	secundar	terțiar
1895	37,5%	37,5 %	25 %
1950	24,6%	42,6%	32,8%
1997	2,9%	34,3%	62,8%

(sursa: Markus Dettmer, 1999, p.122, după surse statistice oficiale; datele pentru 1950 se referă numai la Germania Federală).

Să comparăm acum, cu cele menționate, datele privitoare la repartitia populației active a României actuale pe cele trei sectoare: în 1997, în sectorul primar erau ocupate 36,8, în cel secundar 27,2, iar în cel terțiar 36,0 de procente

(după *Anuarul statistic al României*, 1998, p. 117). Rezultă limpede, față de Germania mai sus menționată, spre exemplu, o rămânere în urmă de circa 100 de ani: ne aflăm aproximativ la nivelul la care această țară s-a aflat în 1895. Să adăugăm că în ultimii câțiva ani, populația agricolă a României a arătat o tendință de creștere (în 1990 era de 29,1%), iar cea industrială de scădere.

În societățile premoderne, tradițional-agrar, majoritatea populației active ocupată în agricultură, țărănimea, constituia totodată principala parte (dacă nu reprezenta integral) clasa de jos, cea de la baza piramidei sociale. În societatea occidentală actuală, persoanele ocupate în agricultură, fermierii, în număr relativ mic în ansamblul populației active, aparțin mai degrabă, prin starea lor economică, prin calitatea lor de întreprinzători independenți și prin modul lor de trai, de clasa mijlocie. În capitalismul clasic, din secolul al XIX-lea și în bună parte încă din prima jumătate a secolului al XX-lea, majoritatea celor ocupați în sectorul secundar o forma muncitorimea industrială, principala clasă de jos a acelei societăți. În societatea capitalistă matură, tinzând spre postindustrialism, nu numai că ponderea muncitorimii industriale s-a redus considerabil, dar au apărut în cadrul ei deosebiri importante în privința gradului de calificare, a funcțiilor în producția de bunuri materiale, a veniturilor obținute, a modului de viață și a mentalităților. Drept rezultat, o parte a acestei categorii sociale, stratul său superior din punct de vedere profesional, s-a ridicat de asemenea în clasa mijlocie. În sfârșit, o bună parte a celor ocupați în sfera serviciilor (administrație, comerț, învățământ, sănătate, cultură, cercetare, informații, comunicații, *loisir*, turism etc.) aparțin de asemenea, prin statutul lor profesional, prin nivelul veniturilor și prin modul lor de trai, prin mentalitățile dominante în rândurile lor ș.a.m.d., de clasa de mijloc, în speță de diferitele subdiviziuni ale acesteia. Creșterea generală a cerinței de calificare medie și înaltă a forței de muncă, impusă de dezvoltarea tehnologică, a sporit rolul școlii de toate gradele de canal al mobilității sociale ascensionale. Iar acest fapt a mărit șansele de școlarizare, inclusiv de școlarizare medie și înaltă, a tinerilor proveniți din toate straturile sociale, inclusiv din cele inferioare. Mohamed Cherkaoui arată, în temeiul unor date empirice de cercetare, în primul rând creșterea spectaculoasă, în perioada 1954 - 1982, în Franța, a numărului absolut de copii și tineri școlarizați la toate nivelele; în al doilea rând, menținerea, încă, a inegalității de șanse la pătrunderea în învățământul superior a tinerilor proveniți din familiile muncitorești în raport cu cei din familiile de liber-profesioniști/intelectuali și, în al treilea rând, tendința de descreștere a inegalității de șanse în întreaga perioadă vizată: astfel, în 1960, primii aveau de 125 de ori mai puține șanse decât ultimii de a deveni studenți, pe când douăzeci de ani mai târziu această inegalitate s-a redus la 18 (M. Cherkaoui, 1997, p. 192 - 195). Iar șansa de a dobândi calificare înaltă corelează pozitiv, puternic semnificativ cu șansa de a ieși din clasa inferioară și de a pătrunde în cea mijlocie. Situația din Franța nu face excepție, în Marea Britanie, în Germania, în Italia ș.a.m.d. lucrurile s-au petrecut, în perioada postbelică, aproximativ la fel. Între 1960 și 1980, arată Eric Hobsbawm, numărul studenților din Europa a crescut de trei sau de patru ori în cele mai multe țări, în unele de patru-cinci ori, ca în Germania Federală, Irlanda și Grecia, de cinci până la șapte ori, ca în Finlanda, Islanda, Suedia și Italia, de șapte până la nouă ori în Spania și Norvegia; de asemenea în mod explosiv a crescut numărul profesorilor din învățământul superior (Hobsbawm, f. an, p. 345).

"În percepția populară, toți cei cu *gulere albe* /cei ce nu efectuează muncă fizică, nota mea, A.R./ aparțin de clasa de mijloc, dar din punct de vedere sociologic este necesar să subdividem această clasă în grupuri distincte în privința situației lor pe piața muncii și a statutului lor" (G.Marshall, 1999, p.328). Se poate și trebuie să se distingă, totodată, clasa de mijloc "veche" de cea "nouă": prima, formată înainte de expansiunea din secolul al XX-lea – și mai ales din cea de-a doua jumătate a acesteia – cuprinde mica burghezie și profesioniștii independenți, pe când cea de-a doua include și profesioniștii salariați, administratorii, managerii superiori, tehnicienii de grad înalt, care formează cu toții împreună clasa serviciilor, precum și angajații non-manuali rutinieri și tehnicienii inferiori, care formează clasa de mijloc inferioară; iar între acestea, clasa de mijloc mijlocie este alcătuită dintr-o parte inferioară a clasei serviciilor (*junior middle class*) și din micii întreprinzători (G. Marshall, 1994, p.328 - 329). A. Giddens operează și el distincția dintre clasa de mijloc "veche" și cea "nouă", dar el consideră totodată că prima constituie stratul de mijloc al celei "noi"; stratul superior al clasei de mijloc este format, după acest autor, din manageri și specialiști/intelectuali, pe când stratul inferior al acestei clase din funcționari, agenți comerciali, personalul cu calificare medie din servicii. În sânul clasei inferioare, acest autor distinge stratul superior, de care aparțin muncitorii calificați, apoi stratul inferior, cuprinzând muncitorii necalificați sau cu redusă calificare; sub nivelul acesteia din urmă se mai află, după același autor, clasa marginală (etnică) formată din negri și asiatici, care efectuează muncile cele mai brute și socialmente desconsiderate (A. Giddens, 1993, III, 7.). După cum se vede, diferiții autori nu definesc noțiunile care ne preocupă în mod consensual, dar deosebirile de nuanță nu sunt prea mari.

Structura socială a societăților occidentale dezvoltate de astăzi s-a schimbat deci substanțial în raport cu trecutul nu prea îndepărtat. Iar sensul general al acestei schimbări privește atât creșterea ponderei și importanței sociale a clasei ce se situează în spațiul social dintre bază și vârf, cât și structurarea lăuntrică complexă a acestei clase de mijloc. În ce privește ponderea acestei clase, în Marea Britanie, la începutul anilor '90 se considera că clasa de mijloc superioară cuprinde 10 procente din populație, clasa de mijloc-mijlocie 20 de procente, iar clasa de mijloc inferioară alte 20 de procente, în total deci, în cele trei straturi ale sale, clasa de mijloc include 50 la sută din populația totală; cum subliniază autorul citat, "clasa de mijloc constituie cea mai largă clasă socială" în Marea Britanie contemporană (G. Marshall, 1994, p. 328). Cu oarecari diferențe de procente, aceasta este în principiu situația în toate țările dezvoltate.

Drept consecință, opoziția antagonică a celor doi poli de odinioară prezintă o tendință de destindere, clasei de jos și mai ales stratului superior al acesteia oferindu-i-se șanse sporite de ridicare pe scara ierarhiei sociale. Iar această destindere socială, această creștere a ponderei și importanței clasei de mijloc este cea care conferă un plus de stabilitate întregului sistem social, împreună cu posibilitatea creșterii, consolidării sistemice fără riscul unor zguduiri interne majore, așa cum a arătat, în cadrul teoriei sale a societății industriale, dezvoltată în anii '50 și '60 ai secolului nostru, Raymond Aron. În urma acestei schimbări majore, proletariatul industrial tradițional, la care făcuse apel Marx în secolul trecut, a încetat să mai constituie o forță amenințătoare pentru sistemul capitalist, integrându-se în evoluția

spre opulență a acestuia (R.Aron, 1962). Constatând ieșirea muncitorimii industriale din țările occidentale, în anii '60 - '70, din lumea sărăciei și întrarea ei în aceea a consumului de masă, cu o largă accesibilitate a bunurilor și serviciilor, Eric Hobsbawm se întreabă retoric: "ce semnificație mai puteau avea cuvintele Internaționalei "Voi osândiți la foame, sus" pentru muncitorii care aveau mașini și își petreceau vacanțele pe plajele din Spania?" (Hobsbawm, f. an, p. 312). Un muncitor membru de sindicat din industria automobilelor din Statele Unite, Japonia sau Germania și-ar putea cumpăra, din salariul net pe un an, opt automobile ieftine noi (deci își poate satisface în condiții de îndestulare nevoile materiale complexe ale familiei); productivitatea muncii sale a crescut însă de 50 de ori față de nivelul celei din urmă cu 80 de ani, scrie Peter Drucker (1999, p. 33). Observația lui Mattei Dogan, întemeiată pe datele unor extinse și repetate cercetări empirice de opinie, efectuate comparativ în mai multe țări, cu privire la încrederea publică în instituțiile societăților democratice, confirmă constatările anterioare: opiniile cele mai ascutit critice la adresa acestor instituții vin actualmente nu din partea muncitorimii industriale, ci a clasei de mijloc, îndeosebi a straturilor celor mai educate, superior calificate ale acesteia (M.Dogan, 1998, p. 17).

Clasa de mijloc actuală din țările dezvoltate este, pe de-o parte, produsul organic al unei evoluții multiseculare, plurigeneraționale. Osatura ei este formată din familii care și-au moștenit condiția medie, care și-au clădit și consolidat treptat, prin strădaniile mai multor generații, buna stare materială, competența profesională, modul de trai civilizat și îndestulat, conștiința civică și mentalitatea democratică. Pe de-altă parte, clasa de mijloc actuală include și o seamă de familii ridicate în rândurile ei din a doua sau chiar din prima generație, ca rezultat al șanselor mobilitare mult sporite în ultimele decenii (în a doua jumătate a secolului al XX-lea). În clasa de mijloc actuală au pătruns multe elemente din stratul de mijloc și mai ales superior al clasei de jos. Revoluția informatică – și în general creșterea impactului științei asupra societății – a contribuit și ea, în felul ei, la dezvoltarea clasei de mijloc, sporind șansele de ascensiune ale persoanelor dotate și bine instruite; în plus, după cum notează John Naisbitt, industria informațională este "cerebral-intensivă", nu "capital-intensivă", de aceea a contribuit la înmulțirea și propășirea întreprinderilor mici și mijlocii (Naisbitt, 1989, p.45). O bună parte a mișcărilor mobilitare ascensionale din societatea contemporană dezvoltată are loc *în cadrul* spațiului social al clasei de mijloc: din stratul inferior spre cel mediu al acestuia, din cel mediu spre cel superior și din acesta (sau chiar din acestea două) din urmă în clasa de sus. Fenomenul a fost empiric constatat încă în anii '60 - '70, după cum a arătat Peter L. Berger (1972, p.158 -159): mobilitatea este mai intensă în cadrul straturilor de mijloc, mai puțin intensă la baza și în zonele superioare ale ierarhiei sociale. Cercetările mai recente au confirmat această tendință: cel mai dificil este să părăsești stratul inferior-inferior, precum și să pătrunzi în cel superior-superior, dacă nu te-ai născut în cadrul acestuia din urmă sau în apropierea lui. Șansele de mobilitate ascensională au sporit, *per total*, în societate, fără a fi devenit însă, chiar pentru toată populația, egale (vezi și Maria-Ana Georgescu, 1998, p. 56 ș.a.).

1.3. Revin asupra ideii că tot ce am afirmat despre clasa de mijloc în societatea modernă, despre structura sa internă și despre mobilitatea socială din cadrul ei se referă la țările dezvoltate ale Occidentului european și ale Americii de

Nord. În acestea, situația s-a schimbat calitativ în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XX-lea în raport cu perioadele precedente ale dezvoltării societății industriale moderne. Totodată, situația din aceste țări este substanțial diferită nu numai în raport cu țările "lumii a treia" sau "în curs de dezvoltare", ci și în raport cu o serie de țări, chiar zone ale lumii în care, în ultimele decenii, capitalismul și industrialismul modern au cunoscut o considerabilă, chiar spectaculoasă dezvoltare, cum sunt o seamă de țări din Orient și din America de Sud. Mă voi abține însă, în continuare, de referiri la Orient, dată fiind marea varietate a situațiilor din această parte a lumii. Îmi rămâne deci, ca termen de comparație, continentul sud-american.

Îngroșând oarecum liniile, cred că se poate vorbi de trei modele distincte (sau "tipuri ideale" în sens max-weberian) în privința structurii ierarhice macrogrupale și a poziției clasei de mijloc în cadrul acesteia.

Primul model este cel al capitalismului clasic, care poate fi reprezentat ca o structură piramidală, aproape regulată, cu bază largă și vârful ascuțit, în care fiecare strat suprapus este mai îngust – mai restrâns numeric – decât cel anterior.

Cel de-al doilea model este cel al societăților dezvoltate, a căror evoluție economico-socială și politică am numit-o organică, desfășurată în curs de multe generații, împletită cu evoluția politică în sensul democrației solide, treptat adâncite și perfecționate și cu modernizarea treptată și consecventă a tuturor structurilor economice, sociale, politice și culturale. Acest model prezintă o figură neregulată, în care baza este mai restrânsă decât în modelul anterior, vârful s-a aplatizat, iar zona de mijloc prezintă excrescențe considerabile. Și în acest model distanța socială dintre bază și vârf este mare, la vârf se concentrează bogății fabuloase și o putere decizională enormă, dar baza nu mai este zona compactă de sărăcie și mizerie de altădată. De aceea, insatisfacția clasei de jos în raport cu sistemul social s-a atenuat considerabil, cum rezultă din cercetările analizate de Mattei Dogan, conform semnalării de mai sus. În cele trei straturi ale zonei de mijloc se concentrează cea mai mare parte a populației, altfel spus clasa de mijloc a devenit cea mai numeroasă dintre clasele sociale și această creștere a sa – nu numai numerică, ci și ca importanță a funcțiilor sale sociale – este cea care conferă întregului sistem stabilitate, capacitate de autocorecție și dezvoltare. În virtutea regulilor jocului democratic, straturile de mijloc au un cuvânt greu de spus în viața publică, un cuvânt ce nu mai poate fi neluat în seamă de către elita dominantă.

În fine, cel de-al treilea model, cel sud-american, a rezultat dintr-o modernizare impetuoasă, realizată într-un timp scurt, totuși incompletă, cu păstrarea unor segmente economico-sociale premoderne, pe fondul democratizării de asemenea inconsecventă, parțială a vieții publice. El prezintă de asemenea o figură neregulată, dar de cu totul altă înfățișare: bază largă, deci straturi de jos numeroase, sărace, chiar mizere în mare parte; vârf ascuțit și îngust, deci straturi superioare numeric reduse dar socialmente foarte îndepărtate de bază, concentrând bogății mari, comparabile cu cele ale straturilor superioare din modelul occidental-nordic; la nivelul mediu, figura prezintă strangulații în locul excrescențelor din modelul anterior, deci straturile de mijloc sunt numeric reduse și socialmente slabe, având, în consecință, o influență redusă asupra marilor decizii social-politice, care rămân la discreția elitelor dominante. Acest din urmă model este unul puternic polarizat și fragil, incluzând un mare grad de risc de instabilitate, fiind predispus la crize economice și social-politice interne.

Din păcate, în cursul tranziției de la capitalism la socialism, în România – ca și într-o serie de alte țări foste comuniste din spațiul est- și sud-est-european – pare a se realiza mai curând cel de-al treilea dintre modelele anterior prezentate, cel sudic, iar nu cel nord-vestic. Este, aceasta, o linie aparte a modernizării, una care poartă, în contemporaneitate, povara unei modernizări întârziată în timp, incompletă și parțial falsă, mimată doar.

Acest model a produs, în cei zece ani de tranziție, un proces de puternică polarizare socială. Iar acest proces nu a implicat numai "desprinderea elitelor de masa populației", ci și "regresul generalizat al nivelului de trai și al calității vieții categoriilor majoritare", adică o "dublă mișcare": "În vreme ce elitele achiziționează tot mai multă putere și averi tot mai mari, ridicându-se astfel deasupra nivelului mediu în toate aspectele vieții cotidiene, marea majoritate a populației face un drum invers", cum constată, mi se pare corect, Vladimir Pasti (Vi. Pasti, 1995, p. 36). Iar tendința de polarizare nu favorizează, chiar dimpotivă, formarea, între cei doi poli sociali, a clasei de mijloc ca factor de echilibru și de atenuare a tensiunilor sociale. Această stare de fapt urmează a fi cercetată mai îndeaproape în cele ce urmează.

Ceea ce mai trebuie subliniat: realizarea modelului occidental este condiționată de înfăptuirea unui grad înalt de modernizare, sub toate unghiurile de vedere, a structurilor sociale, de înalți parametri de eficacitate economică. În 1997, producția industrială a României reprezenta 66% din producția anului 1990; Produsul Intern Brut al țării era, în 1997, de 88% față de cel din 1990; Produsul Intern Brut per capita, la rata de schimb, era în 1990 de 1.648 USD, iar în 1997, de 1.573 USD; la 1.000 de persoane ocupate, erau în 1990 – 1.140 de inactivi și șomeri, iar în 1990 – 1.408 (*Raportul național al dezvoltării umane*, 1998, p.14. și 28). Asemenea date, indicând la unison involuția economică, s-ar mai putea înșira. Atâta vreme cât o țară se zbate în lipsuri, cât economia ei se confruntă cu entropia de sistem, nu poate fi vorba de apropierea ei de modelul occidental.

2. Condiția de start pentru formarea noii clase de mijloc

Procesele sociale ale actualei perioade de tranziție își au rădăcinile în realitățile trecute ale societății românești și nu numai în structurile specifice regimului comunist, pe care-l numesc aici vechiul regim de gradul 1, ci și în cele, mai îndepărtate în timp, ale vechiului regim de gradul 2, din perioada dintre 1918 - 1944. Apare ca necesar, deci, să vedem, înainte de a cerceta situația actuală a clasei de mijloc, condiția ei în cele două perioade numite.

2.1. În perioada interbelică, România a cunoscut un important și rapid proces de modernizare a structurilor sale economico-sociale și politice, în raport cu stările de lucruri de dinaintea primului război mondial. Era însă vorba de o modernizare "târzie și incompletă" (Livia Popescu, 1998, p. 130), care nu a modificat, în substanță, caracterul agrar-rural, premodern, al economiei și societății, în care "industrializarea era încă un obiectiv pe termen lung și nu o trăsătură predominantă", în care urbanizarea, deși "avansase sensibil", încă "nu a depășit stadiul său incipient" (idem, p. 128). În consecință, nici procesul de structurare socială modernă și – în cadrul acestui proces – de constituire a clasei de mijloc specifice societății moderne nu putea trece de stadiul său incipient. Consultând și confruntând datele statistice ale epocii și analizând interpretările din epocă ale acestor date, autoarea

citată constată "proportia redusă a categoriilor sociale ce pot fi asimilate clasei mijlocii. Într-o perspectivă care limitează existența acestei clase la mediul urban, ponderea sa nu depășea, prin cumularea categoriilor 'persoane care lucrează pe cont propriu', 'liber-profesioniști' și 'salariați', 9% din totalul populației active (L. Popescu, 1998, p. 129). ('Salariații' incluși în această categorie sunt, după toate probabilitățile, funcționarii de stat și particulari, nu și muncitorii manuali.) *Enciclopedia României* din 1938 oferă, cu trimitere la Recensământul din 1930, cifre ușor diferite: 9,7% salariați și 0,4% liber profesioniști, în total 10,1 procente (*Enciclopedia României*, vol. I, p.54). Oricum, un strat subțire, deci, între o clasă "de jos" foarte numeroasă și una "de sus" restrânsă numeric. În contextul populației urbane, procentul celor din "clasa de mijloc" era important, de 51,1%; să nu uităm însă că populația urbană reprezenta, în 1930, doar 20,1% din populația totală a țării. Populația rurală – restul de 79,9% – era formată în cea mai mare parte din țărani. În cadrul acestei populații s-a format de asemenea un strat de mijloc, însă subțire și acesta. După criteriul principal al mărimii exploatațiilor agricole (al proprietății de teren agricol pe gospodării), completat cu criteriul modului de exploatare a terenului, un număr estimat la 7,6% din totalul proprietarilor de pământ și la 2,9% din populația activă rurală putea fi definit ca segment al clasei mijlocii (fiind vorba, în principal, de deținătorii în proprietate a 10 - 50 ha de teren agricol) (L. Popescu, 1998, p. 129 -130). Marea majoritate a producătorilor din sectorul primar aparținea, în chip univoc, "clasei de jos" și practica, pe mici parcele, o agricultură de subzistență, departe de specificul modernității economico-sociale, de caracteristicile economiei de piață dezvoltate. Datele privitoare la "capitalul cultural" al categoriilor sociale cercetate completează și confirmă aceste constatări: "Populația ocupată în agricultură era, conform datelor din 1930, analfabetă în proporție de 50%. Restul avea o pregătire ce nu depășea școala primară (47,5%), în timp ce ponderea agricultorilor cu școala secundară se limita la 1,1%". În rândul ocupațiilor non-agrare, ponderea celor cu școală secundară varia, în același an, între 8,3% și 18%, aceștia din urmă fiind concentrați cu deosebire în orașe (L. Popescu, 1998, p. 130). În ansamblu, afirmația privitoare la proporția redusă a celor incluzibili în clasa mijlocie se confirmă din toate punctele de vedere.

Să mai completăm acestea cu câteva date privitoare la starea industriei: aceasta consta dintr-un număr total de 140.948 întreprinderi, cu un personal total de 616.743 angajați (*Enciclopedia României*, III, p.815), deci o medie de 4,5 angajați pe o întreprindere. Cu o asemenea medie, este limpede că majoritatea întreprinderilor nu erau nici măcar mijlocii, ci mici. În 1936, numărul fabricilor considerate "mari" era de 3.533, cu un personal ocupat de 260.934 (idem, p.813), ceea ce înseamnă o medie de 74,6 de angajați pe întreprindere. Existau în fapt, în țară, câteva fabrici mari, fiecare cu câteva sute sau câteva mii de angajați; restul, majoritatea celor trei mii cinci sute, erau de fapt întreprinderi de dimensiuni mijlocii.

În ansamblu, condiția de start mai îndepărtată a constituirii clasei de mijloc moderne nu este, deci, foarte favorabilă.

2.2. Vechiul regim, cel comunist, a acționat în sensul restrângerii, nu al largirii, posibilităților de existență ale acestei clase, desființând economia privată, anulând libera întreprindere, transformând masa salariaților în slujbași ai unui stăpân unic – statul "socialist", limitând prin comandă unică posibilitățile de

diferențiere a veniturilor și pozițiilor sociale. Societatea "socialistă", arată Traian Rotariu, era egalitară, permitea doar mici diferențieri pe scara veniturilor, iar rezultatele vizibile ale activității oamenilor se concentrau în sfera consumului: câte o mașină proprietate personală, un apartament, în cel mai bun caz o casă de vacanță, nicidecum acumulări care să fi făcut posibil investiții într-o inițiativă economică privată (Rotariu, 1995, p.66). Sub un singur aspect însă, regimul comunist a contribuit la lărgirea ulterioară a bazei de recrutare a potențialilor candidați la calitatea de membru al clasei de mijloc, anume prin creșterea procentelor de școlarizare a populației la toate nivelele, în comparație cu situația din vechiul regim. Astfel, în prima perioadă a regimului comunist, cea de dezvoltare extensivă, numărul elevilor de liceu a crescut de zece ori în 1970 față de 1938 (de la 49.287 la 505.891), pe când numărul studenților a crescut, în același răstimp, de 4,6 ori (după *Anuarul statistic al României, 1990*, p. 136 și 138). Aceste creșteri ale nivelului de pregătire școlară se înscriu printre elementele de modernizare reală a structurii sociale a populației și oferă, cel puțin sub aspectul capitalului cultural, precondiții mai bune pentru constituirea, în perioada postcomunistă, a unei noi clase de mijloc. Mai trebui însă adăugat că, în același timp, regimul comunist a limitat sever, pe cale administrativă, prin "cifrele de școlarizare" guvernamentale, admiterea în universități, numărul doritorilor fiind an de an multiplul celor admiși, pentru a menține numărul absolvenților în concordanță cu posibilitățile de absorbire ale economiei naționale. În plus, în ultimele două decenii ale regimului, școala superioară a intrat și ea, ca întreaga societate, într-o perioadă a imobilismului și stăgănării, ne mai contribuind substanțial la mobilitatea ascensională.

Revenind însă la aspectul economico-social al chestiunii, trebuie observată condiția de start defavorizată a României, chiar în comparație cu unele țări vecine sau apropiate din fostul bloc comunist răsăritean. Am în vedere cunoscuta împrejurare că într-o serie de țări, începând chiar din anii '70 și cu atât mai mult din anii '80, s-au produs semnificative deschideri către economia de piață, permițându-se constituirea unui sector al micilor întreprinderi private, precum și al comerțului particular. Coroborate cu unele aspecte de liberalizare politico-ideologică, asemenea măsuri au pregătit într-un fel terenul, în Cehoslovacia, Polonia, Ungaria, pentru destructurarea regimului comunist, pentru căderea non-violentă a acestuia în condițiile internaționale prielnice din 1989 și – în tema care ne preocupă aici – pentru constituirea, chiar în anii vechiului regim, a unui nucleu al noii clase de mijloc ce putea să se dezvolte și să se consolideze mai rapid după anul marii schimbări. Produsul Intern Brut pe cap de locuitor al țărilor numite – deși mult inferior față de Occident – era, la aceea linie de start, semnificativ mai mare decât al României; nivelul mediu al veniturilor populației, al satisfacerii nevoilor materiale ale acesteia, de asemenea.

3. Formarea noii clase de mijloc

3.1. Înainte de a încerca analiza procesului de constituire și a potențialului social actual al clasei de mijloc, respectiv al celor trei straturi componente ale acesteia, voi menționa unele modalități de abordare, pe care le consider inadecvate, ale acestei importante probleme a modernizării sociale și a tranziției spre noul model social.

Majoritatea cercetătorilor, analiștilor, publiciștilor care scriu, în ultimii ani, despre problemele societății românești în tranziție, apreciază în chip pozitiv rolul și importanța clasei de mijloc și consideră consolidarea, dezvoltarea ei ca fiind benefică pentru societate în ansamblu, pentru evoluția României pe calea democrației și modernizării. Cei mai mulți constată cu regret nedeveloparea, corespunzătoare cerințelor modernității, a acestei (sau acestor) clase. Nu toți însă. Una din vocile discordante este aceea a sociologului Ilie Bădescu, pentru care prezența unei "clase de intermediari" în mediul rural pare o adevărată pacoste pentru agricultură, pentru țărănime și pentru țară, în general (I. Bădescu, 1999, p. 53 - 60). În fond, autorul deplânge reforma – pe care o numește "oligarhică" – a agriculturii românești. Constatarea sa privitoare la faptul că agricultura practică de majoritatea gospodăriilor țărănești rezultate în urma acestei reforme este una doar de subzistență, este desigur corectă. Numai că în viziunea sa pământurile nu trebuiau împărțite, proprietatea colectivă (căreia îi place să-i zică, nostalgic, "corporatistă" trebuia păstrată, iar intervenția "intermediarilor" în economia agrară – evitată. Fără "intermediari" însă și cu proprietate colectivă economia nu poate fi *de piață*, ci doar *de comandă*; acest lucru este escamotat de autor, care nu uită să amintească de "forța distrugătoare" a defunctului comunism, în timp ce, în fapt, se ridică împotriva singurei alternative reale la comunism, sistemul social ridicat pe economia liberă de piață. El omite, de asemenea, împrejurarea că proprietatea numită "colectivă" din timpul vechiului regim nu era *de facto* proprietatea țăranilor, căci puterea de decizie nu aparținea acestora, ci organelor partidice-statale.

Cât privește chestiunea centrală aici: din păcate, autorul omite să definească, în articolul despre care este vorba, noțiunea pe care o folosește în repetate rânduri și întotdeauna cu sens peiorativ. Bineînțeles, "clasa de intermediari" sau "clasa intermediarilor" nu este același lucru cu ceea ce se înțelege îndeobște, atât în limbajul comun cât și în cel sociologic, prin clasa (sau clasele) de mijloc. Clasa de mijloc ocupă, fără îndoială, o poziție *intermediară* între baza și vârful ierarhiei sociale; principalul său rol de intermediar este însă cel de estompere a antagonismului, precum și cel de punte între extreme, punte pe care se poate trece "de jos" în "sus". Este deci, în înțelegerea covârșitoare a majorității a cercetătorilor și analiștilor, un rol pozitiv și nu unul nociv, cum îl prezintă Bădescu. Autorul nu-și delimitează propria sintagmă de cea de regulă uzitată în știință și publicistică, făcând astfel loc – cel puțin – unei regretabile confuzii. El nici nu vorbește, e drept, de clasa intermediarilor la modul general, deci cu privire la societatea în ansamblu ei, ci numai despre una acționând în sfera agriculturii. Inșă chiar și numai în acest domeniu, nocivă pentru economia și societatea românească este nu prezența și puterea, ci puținătatea și slăbiciunea "intermediarilor". Numai dacă nu se identifică "intermediarul" cu escrocul; dar escrocii, cei care se îmbogățesc înșelându-și partenerii de afaceri, nu constituie nicicând o clasă socială. Altminteri, clasa (sau clasele) de mijloc includ într-adevăr – fără a se reduce la ele – unele categorii de *intermediari* în activitățile economico-sociale. Este vorba de comercianți, care intermediază între producători – în cazul de față de produse agricole – și consumatorii de astfel de produse, sau de meseriași și fabricanți, care intermediază – uneori în multiple trepte – între producătorii de materie primă și consumatorii de produse meșteșugărești și industriale finite, sau,

mai departe, de oamenii angajați în domeniul comunicațiilor sau telecomunicațiilor, care intermediază între segmentele mai mult sau mai puțin îndepărtate, una de alta, ale societății. Într-un cuvânt, este vorba de *întreprinzători*, care, intermediind, desfășoară activități de care o societate modernă, cu economie de piață nu se poate lipsi și care – pilda societăților occidentale este incontestabilă – produc bunăstare, iar nu degradare socială, cum afirmă Bădescu. Trebuie adăugat că nu toți întreprinzătorii-intermediari fac parte din clasa mijlocie, ci numai cei al căror potențial economic este de nivel redus și mediu (proprietarii de ferme agricole moderne, de întreprinderi mici și mijlocii); cei cu potențial economic major aparțin, evident, de unul din straturile clasei superioare. Pe de altă parte, clasa (clasele) de mijloc nu se constituie doar din întreprinzători-intermediari, ci și dintr-o serie de alte categorii socio-profesionale și economice, din reprezentanții profesiunilor liberale, din variatele domenii ale sferei serviciilor etc., cum am mai arătat.

Una din erorile frecvente în discuția actuală despre clasa de mijloc este confundarea acesteia cu clasa superioară. Astfel, accentuând, cu dreptate, importanța constituirii clasei de mijloc pentru realizarea în România a tranziției spre modelul social spre care tinde țara, Silviu Brucan consideră drept unic criteriu al apartenenței unor persoane la clasa de mijloc un anumit cvantum al veniturilor și stabilește pragul minimal al acestuia, în 1998, la un venit lunar net de 5.000.000 lei (circa 500 de dolari), omițând să spună cum "a calculat", conform propriei afirmații, acest cvantum. Autorul consideră că, potrivit viziunii și calculelor sale, "se califică pentru clasa mijlocie" următoarele categorii sociale: topul demnitarilor de stat, începând cu președitele țării, conducătorii regiilor autonome și directorii marilor întreprinderi, patronii, acționarii, funcționarii superiori din sectorul privat, membri în Consilii de Administrație, în AGA, FPS și FPP, în sfârșit "așii economiei subterane" (S. Brucan, 1999, p.50 - 51). Într-o lucrare anterioară (*Stălpii noii puteri în România*), autorul declara, corect, că "clasa mijlocie nu deține nici puterea politică, nici conducerea economiei" (S. Brucan, 1996, p.76), dar apoi enumera, aproape cuvânt de cuvânt, aceleași categorii componente ale acestei clase, ca și în cartea din 1999, începând cu "topul demnitarilor de stat" ș.a. m. d., deci tocmai pe cei care dețin puterea politică și conduc economia, atâta doar că atunci pragul venitului minim, pentru apartenența la această clasă, i se părea a fi de doar un milion de lei, circa 300 de dolari americani (S. Brucan, 1996, p.86). În realitate, majoritatea celor cuprinși în categoriile amintite fac parte din clasa superioară, nu din cea mijlocie. Venituri în dolari care în Occident ar fi modeste sunt foarte mari în actuala societate românească; în plus, nivelul veniturilor nu este unicul criteriu al stratificării sociale, cum arătasem mai sus; criteriile puterii, al statutului social, al prestigiului etc. trebuie de asemenea luate în considerare. Miliardarii – în valută românească, sau *mutatis mutandis* în oricare valută occidentală – nu fac parte din clasa de mijloc, ci din cea superioară. Clasa de mijloc modernă se caracterizează, sub raportul veniturilor și al averii, prin bunăstare și siguranță materială, dar nu prin bogăție, în sensul contemporan al cuvântului; *marile averi* caracterizează situația clasei superioare, nu a celei mijlocii. Clasa de mijloc constituie la noi "principala forță de consum în materie de bunuri durabile, achiziții de automobile, apartamente și construcții de vile. Cei din clasa de mijloc susțin turismul românesc și populează seară de seară restaurante la care un tacâm costă o treime din salariul minim pe

economie" – scrie S. Brucan (1999, p. 52). Elementele înșirate nu au, toate, aceeași semnificație. Automobilul a devenit un component necesar al vieții moderne, în speță a clasei de mijloc, vila personală și prezența cotidiană la restaurante selecte însă nu; consumul *de lux* nu intră în specificul modului de viață al clasei de mijloc, ci al celei superioare.

Silviu Brucan oferă și o estimare cantitativă a clasei de mijloc: după opinia sa, "s-a format deja" o astfel de clasă, "care reprezintă cam 5% din populația activă a țării, în jurul unui milion" (S.Brucan, 1999, p.52). Dacă un milion de oameni reprezintă 5 procente din populația activă, atunci totalul populației active este de 20 de milioane, ceea ce pare cam mult la o populație totală de 22 de milioane și ceva. (În realitate, cum se va vedea, populația activă era, în 1997, de 9 milioane de oameni. Voi reveni asupra acestei cifre.) Altminteri, cu câteva pagini mai încolo, în aceeași lucrare, autorul declară: "clasa mijlocie crește vertiginos și apreciez că ea reprezintă 10% din populația activă" (S.Brucan, 1999, p.57). Deci: 5 sau 10 la sută? Nu este chiar același lucru, dar ambele cifre se bazează pe "aprecieri", mai curând pe impresii decât pe calcule reale.

De asemenea, trebuie bine distinsă clasa de mijloc de cea superioară sub aspectul criteriului puterii, în speță al puterii decizionale asupra activității altora. Într-o deosebit de interesantă lucrare colectivă privitoare la probleme sociale ale actualei perioade de tranziție, în capitolul *Elite vechi, elite noi* se folosește drept criteriu al apartenenței la elită – presupusă a constitui stratul superior al societății – statutul de "șef", adică deținerea unei funcții de conducere, implicând calitatea de *decident* (persoane ale cărei hotărâri sunt obligatorii pentru alții). Dar autorii îi consideră "șefi" pe toți cei care au în subordine cel puțin trei persoane, calculând că aproximativ 13 % din totalul populației active se găsește în această categorie (Dan Chiribucă - Mircea Ioan Comșa, 1999, p.252). Analiza autorilor pune în mod corect în evidență continuitatea elitei actuale cu cea de dinainte de 1989: majoritatea șefilor de astăzi au fost șefi și înainte de anul schimbării. Persoana a cărei putere decizională se extinde asupra a doar trei trei persoane nu aparține însă, de departe, elitei, ci clasei mijlocii, probabil chiar stratului inferior al acesteia. Elita decizională a societății este formată din cei a căror putere de decizie privește majoritatea societății sau întregimea ei, oricum milioane de oameni. Forța decizională a clasei de mijloc este și ea de nivel mediu, cu o arie de cuprindere de ordinul zecilor, sutelor, mai rar a câtorva mii de subordonați. Mai sus intrăm în sfera de cuprindere a clasei superioare. Mai departe, analiza autorilor citați se desfășoară pe linia constatării rolului carierei politice pentru pătrunderea în elită: apartenența la partide politice și – mai ales – deținerea unor funcții de conducere în partide constituie principalul canal mobilitar spre ridicarea în vârful ierarhiei sociale (1999, p. 255 - 256); dar aceasta este de-acum o altă problemă decât cea a clasei de mijloc.

În cartea *România – starea de fapt, vol.I Societatea*, autorii surprind corect, după înțelegerea mea, un aspect esențial al problemei de care ne ocupăm aici, anume că nu poate fi vorba de dezvoltarea-consolidarea nici a clasei de mijloc, în speță a straturilor întreprinzătorilor mici și medii, nici a clasei marilor capitaliști, pe fondul unei economii subdezvoltate și care, în loc de a ieși din această stare, își reproduce subdezvoltarea, care se zbate doar pentru supraviețuire. În 1994,

constată autorii, existau în România circa 140.000 de patroni de firme și încă circa 384.000 de lucrători pe cont propriu, adică oameni care aveau venituri ce nu proveneau din salarii sau drepturi ce decurg din faptul că au avut odată salarii. În total, ceva mai mult de jumătate de milion de oameni, care împreună angajează puțin peste un milion de salariați și probabil încă o jumătate de milion ca forță de muncă ocazională și neînregistrată, provenită de pe așa-numita piață neagră a forței de muncă. "Cu rotunjiri cu tot, rezultă cam 15-20% din populația ocupată a țării, ceea ce nu este deloc puțin, dar nu este nici prea mult" (Vi. Pasti - M. Miroiu - C. Codiță, 1997, p.81). Desigur însă nici milionul de salariați ai micilor patroni de firme și nici jumătatea de milion de lucrători "ocazionali și neînregistrați" *nu* fac parte din clasa de mijloc, astfel încât procentul 15 - 20 din populația ocupată a țării pare mult exagerat: în loc de două milioane de persoane, poate fi vorba, de fapt, doar de cei ceva peste 500.000 de mii amintiți la începutul fragmentului de text citat. Autorii au însă dreptate menționând că acest procent nu controla partea procentual corespunzătoare a economiei naționale, căci marea proprietate rămânea, în continuare, preponderent publică (Vi. Pasti ș.a., 1997, p.87 - 88). Majoritatea zdrobitoare a firmelor mici și medii se ocupă cu comerțul, nu cu alte servicii sau cu producția de bunuri materiale. "Acești proaspeți 'mici burghezi' ai societății de supraviețuire au și ei, ca principal obiectiv, supraviețuirea și nu modernizarea propriei afaceri sau a domeniului în care lucrează. Ei produc subdezvoltare prin caracteristicile activităților lor – poluantă, de calitate scăzută, cu productivitate mică a muncii, slab orientată către client și, în ciuda credinței generale, puțin flexibilă și cu o dinamică extrem de redusă. (...) Evaziunea fiscală este mai degrabă regula, decât excepția raporturilor lor cu statul, așa cum mita sau comisionul ilegal este un instrument important al relațiilor lor cu administrația, adesea 'regula de aur' a succesului în afaceri" (Vi. Pasti ș.a., 1997, p. 87). Evident, o atare regulă nu corespunde câtuși de puțin modului de constituire și acțiune a clasei de mijloc din modelul social occidental, ci a celui sudic, despre care am vorbit mai sus.

Majoritatea abordărilor procesului de constituire a clasei de mijloc în societatea românească actuală suferă, după opinia mea, de o limitare metodologică, din cauza căreia imaginea produsă este nepermis simplificată. Am în vedere operarea cu prea simpla schemă trichotomică (o clasă de jos, una de mijloc, una superioară), în locul celei mai nuanțată stratificate, pe care am prezentat-o în cele de mai sus, în care fiecare dintre cele trei clase mari se subîmparte în câte un strat inferior și unul superior, sau chiar în câte trei straturi, unul inferior, unul de mijloc și unul superior. Un atare model mai nuanțat permite adecvarea mai mare la structurile economico-sociale, culturale și de putere complexe ale societății moderne, în care fiecare dintre cele trei clase mari cuprinde variate categorii socio-profesionale, persoane/familii făcând parte din categorii de venituri deosebite între ele, cu nivel socio-cultural diferit etc. Adoptarea unui asemenea model mai nuanțat va permite, în înțelegerea mea, nu numai o evaluare de ansamblu mai adecvată a ponderii și rolului clasei de mijloc, ci și o comparație mai nuanțată a stărilor de lucruri de la noi cu cele din Occident. Dacă acolo nu numai că clasa de mijloc în ansamblu este cea mai numeroasă și mai puternică dintre cele trei, dar în cadrul ei stratul de mijloc și cel superior, împreună, sunt preponderente, la noi, din clasa de mijloc, câtă există, cea mai mare parte aparține stratului inferior al acesteia, dimensiunile întregii clase se subțiază succesiv de la o treaptă la alta a scării.

3.2. Să încercăm acum aproximarea dimensiunilor sociale ale clasei de mijloc din România în situația actuală a țării, pornind mai întâi de la autoîncadrarea populației.

Disponem de o primă încercare de a constata autoîncadrarea subiecților dintr-un eșantion supus cercetării în 1993, despre care relatează Anthony Heath, Geoffrey Evans și Ioan Mărginean, în cadrul unei investigații comparative în mai multe țări est-europene. Propunându-li-se o listă de șase grupuri sociale, respondenții din România s-au declarat în proporție de 44% muncitori, 4% întreprinzători, 2% manageri și administratori, 26% intelectuali, 15% țărani și 9% nu s-au regăsit în categoriile precedente (Heath - Evans - Mărginean, 1994, p.61). Țărani s-au declarat, la această anchetă, considerabil mai puține persoane decât era de așteptat, intelectuali ceva mai mulți. Oricum, întrebarea privea mai curând ocupația, decât apartenența la un strat din structura ierarhică a societății.

Autorii studiilor din cartea *Fetele schimbării*, pe care i-am citat și mai sus, consacră un subcapitol aparte clasei de mijloc. Prelucrarea secundară a datelor din mai multe *Barometre succesive de opinie publică* îi duc la concluzia că ponderea clasei de mijloc din România poate fi estimată la 10% din populația activă (Dan Chiribucă - Mircea Ioan Comșa, 1999, p.247), ceea ce este, firește, departe de modelul social occidental. Este departe, de asemenea, de procentul de 48%, rezultat prin autoidentificare (Chiribucă - Comșa, 1999, p. 243). Acest din urmă procent se apropie de modelul occidental râvnit, nu pare să corepundă însă stărilor de fapt din societatea românească actuală. De aceea, autorii noștri numesc clasa de mijloc, chiar în titlul subcapitolului, o *iluzie*: "deși există un important segment de populație care consideră că aparține clasei de mijloc (...), în realitate acest segment nu are aproape deloc caracteristicile pe care ar trebui să le aibă o adevărată clasă de mijloc. Nici pe dimensiunea venit, nici pe cea a averii și nici pe cea comportamental-axiologică nu putem spune că avem o clasă de mijloc constituită", conchid autorii (Chiribucă - Comșa, 1999, p.248). Dimensiunea venit și cea a averii este analizată de autori pe temeiul declarațiilor respondenților la *Barometre*, declarații după care, în 1998, la 74 % din respondenți veniturile le ajung doar pentru strictul necesar, acestora adăugându-li-se încă 18 % pentru care veniturile ajung pentru un trai decent, dar fără posibilitatea de a cumpăra și bunuri mai scumpe (Chiribucă - Comșa, 1999, p.242); în plus apar constatările privitoare la alocarea doar pentru alimentație a circa 55 - 60% din bugetele familiale, procent care, în cazul clasei de mijloc din Franța, de exemplu, nu trece de 20% (idem, 1999, p. 244 - 245). Datele rezultate din aceste calcule sunt confirmate de statisticile oficiale: după *Raportul național al dezvoltării umane, 1998*, în 1997 consumul alimentar absorbea în medie 58% din cheltuielile de consum pe total gospodării și 72% în cazul celor mai sărace gospodării, 20% din totalul gospodăriilor (*Raportul...*, 1998, p.30). Într-adevăr, o asemenea structură a bugetului familial nu corespunde, nici pe departe, *bunei stări* materiale a clasei de mijloc din modelul occidental. Cât privește dimensiunea comportamental-axiologică, autorii își întemeiază concluzia pe analiza opțiunilor acelorăși respondenți, care manifestă atitudine negativă față de risc și absența spiritului întreprinzător, preferă intervenția masivă a statului în economie, se țin departe de activismul cetățenesc (idem, 1999, p. 247), prin urmare nu par deloc caracterizați de trăsăturile îndeobște specifice clasei de mijloc din modelul occidental.

Datele relatate în aliniatul precedent sunt clar confirmate de cele cuprinse în *Barometrul...* din mai '99, oglindind fidelitatea măsurărilor succesive. Astfel, la întrebarea: "dvs. cărei clase considerați că aparțineți?", 49% din respondenți își declină apartenența la clasa de mijloc; totodată, 29% se încadrează "spre" clasa de jos" și 13% "în" clasa de jos (împreună 42%), iar 4% "spre" clasa de sus și 1% "în" clasa de sus (împreună 5%) (*Barometrul...*, 1999, p. 23).

După cum am mai arătat, în țările dezvoltate ale Occidentului, clasa mijlocie a ajuns astăzi să reprezinte într-adevăr jumătate, sau chiar mai mult, din populația totală. Nivelul dezvoltării economice a României este însă mult în urma Occidentului; gradul de modernitate al structurii sale sociale nu poate fi decât corespunzător nivelului său general de dezvoltare. Autoîncadrarea într-o categorie socială nu pare a fi, deci, din capul locului, în consonanță cu starea reală de lucruri.

Din alte date ale acelorași *Barometre* rezultă o interesantă și semnificativă discordanță dintre menționata autoîncadrare și autocaracterizarea condiției economice a respondenților. La întrebarea: "Cât de mulțumit sunteți, în general, de felul în care trăiți?", segmentul mijlociu al respondenților, anume 48%, se declară "nu prea mulțumit"; segmentul inferior, de 28%, nu este "deloc mulțumit", iar în segmentul superior 23% este "destul de mulțumit" și 1% "foarte mulțumit" (*Barometrul...*, 1999, p. 8). Tot 1% s-a autoîncadrat fără rezerve în clasa superioară, la întrebarea anterior prezentată; în această privință, datele par a fi deci congruente. Cei 48 % "nu prea mulțumiți" nu pot fi însă identici cu cei 49% care se consideră a face parte din clasa de mijloc, căci una din caracteristicile acestei clase, cum s-a văzut, este – nu bogăția, dar – îndeostularea materială, lipsa griii apăsătoare a traiului cotidian. Prin urmare, alături de cei 28% "deloc mulțumiți", cel puțin o parte (nedefinită) a acestui segment aparține clasei de jos, nu celei de mijloc. De condiția mijlocie reală țin mai degrabă cei 23% "destul de mulțumiți", sau cel puțin o parte (de asemenea nedefinită deocamdată) a acestora.

Mai departe: la întrebarea "cum apreciați veniturile actuale ale familiei dvs.?", segmentul median (cel mai numeros) al respondenților, anume 39 %, declară că "ne ajung doar pentru strictul necesar"; aproape tot atâția, anume 36%, afirmă că "nu ne ajung nici pentru strictul necesar"; 18% răspund că "ne ajung pentru un trai decent, dar nu ne permitem cumpărarea unor bunuri mai scumpe"; 6% consideră că "reușim să cumpărăm și unele bunuri mai scumpe, dar cu restrângeri în alte domenii" și în sfârșit doar 1% (aceiași 1 %, clasa superioară reală) mărturisesc că "reușim să avem tot ce ne trebuie, fără restrângeri de la ceva" (*Barometrul... '90*, p.13 - 14). Dintre aceste segmente, cei 36% ale căror venituri nu ajung nici pentru strictul necesar și cei 39% cu venituri acoperitoare doar a strictului necesar ar putea fi considerați ca alcătuind două straturi suprapuse ale clasei de jos. Doar cei 6% cu venituri care îngăduie, deși cu restrângeri în alte domenii, procurarea unor bunuri mai scumpe, ar putea fi considerați ca făcând parte din clasa de mijloc; lor li s-ar putea alătura, eventual, o parte a celor 18% care își consideră traiul ca fiind decent, dar fără posibilitatea procurării unor bunuri mai scumpe; o altă și mai mare parte a acestei ultime categorii se înscrie însă, probabil, în stratul superior al clasei de jos. În linii mari consonante cu cele precedente sunt și răspunsurile la întrebarea "cum este viața dvs. în prezent, comparativ cu cea de acum un an?": pe linia mediană se situează 40% dintre respondenți, care afirmă că viața lor este

"ceva mai proastă" în 1999 decât în anul precedent; 17% apreciază că viața lor este în acest an "mult mai proastă", înrăutățirea condițiilor de viață fiind deci mărturisită, în total, de 57% dintre subiecții anchetei; 33% răspund "aproximativ la fel"; deasupra mediane 8% își consideră viața "ceva mai bună" și – la vârf – aceiași 1% își apreciază viața de azi ca fiind "mult mai bună" decât în anul anterior (*Barometrul...*, 1999, p. 10). Iarăși: sigură pare apartenența acestui din urmă unic procent la clasa superioară (mai precis: la stratul superior al acesteia). Cei care constată o oarecare ameliorare a propriei condiții pot face parte din stratul mediu sau inferior al clasei superioare sau chiar din stratul superior al clasei de mijloc, iar cei care își apreciază condiția ca fiind stagnantă pot fi, la fel de bine, membri ai stratului inferior al clasei de mijloc sau ai stratului superior al clasei de jos.

Datele rezultate din autocaracterizarea condițiilor materiale de viață ale populației sunt în general confirmate de analizele obiective privitoare la bugetele familiale, în speță cu privire la repartizarea pe genuri de cheltuieli ale veniturilor familiei. Din aceste analize rezultă că majoritatea populației actuale a României își cheltuiește cea mai mare parte a veniturilor pentru acoperirea nevoilor alimentare, ceea ce caracterizează, în ansamblu, o economie de subzistență. Relatând rezultatele unei întinse cercetări privitoare la calitatea vieții populației, Manuela Sofia Stănculescu constată că 55% dintre gospodăriile cuprinse în eșantion se află în situația de sărăcie absolută sau relativă, iar alte 15% prezintă un mare risc de a cădea în sărăcie (M. S. Stănculescu, 1998, p. 19). Cele în total 70% dintre gospodăriile populației se află deci, cu siguranță, în condiția clasei de jos și nu este deloc sigur că restul de 30% s-ar împărți între clasa de mijloc și cea superioară; mult mai probabil se pare că o bună parte a acestui din urmă procent constituie rândurile stratului superior al clasei de jos. În țările dezvoltate, nu numai clasa de mijloc, ci și stratul de mijloc și cel superior al clasei de jos a depășit de mult condiția luptei pentru simpla subzistență. Bunăstarea unei reale clase de mijloc se concretizează într-o asemenea structură a bugetelor familiale, în care nevoile alimentare dețin o pondere joasă, posibilitatea procurării unor echipamente casnice moderne, a automobilelor, a cheltuielilor culturale și de loisir fiind mult lărgită. Câștigul salarial mediu real a reprezentat în România, în 1997, doar 58 la sută față de 1989 (*Raportul național al dezvoltării umane*, 1998, p.29), ori clasa mijlocie este formată nu numai din întreprinzători, ci și din variate categorii de salariați, tehnicieni, intelectuali, specialiști.

Se confirmă în *Barometrul...* din mai '99 și constatările autorilor sus-citați cu privire la neîncadrarea majorității celor ce se consideră a aparține actualmente clasei de mijloc în profilul cultural-axiologic specific al acestei clase. Astfel: la întrebările: "credeți că statul trebuie să intervină în foarte mare măsură, în mare măsură, în mică măsură sau deloc în stabilirea prețurilor?", 15% dintre cei anchetați răspund "în mare măsură" și 80% chiar "în foarte mare măsură" iar "în reducerea șomajului" 7% în mare, 88% "în foarte mare măsură" (*Barometrul...*, 1999, p.48). Prin urmare, la ambele chestiuni, 95 procente din întregul eșantion, cuprinzând deci inclusiv cea mai mare parte a celor ce se declaraseră membri ai clasei de mijloc, se afirmă ca partizani ai dirigismului economic și paternalismului statal, organic opuse liberei inițiative și economiei de piață, mediului vital al clasei de mijloc. Esențialmente convergente cu aceste opinii sunt cele privitoare la formula de conducere politică dezirabilă pentru România ("în fruntea țării e mai

bine cu un singur om hotărât, decât mai mulți cu idei diferite" – acord 69%; "este bine să fie un singur partid politic" – acord 42% (*Barometrul...*, 1999, p. 63, respectiv 42). Opțiunile autoritariste, decelabile și în preferințele electorale exprimate pe care nu le mai examinez aici în detaliu, precum și suspiciunea/aversiunea față de "străini" ("până în prezent cine credeți că a beneficiat cel mai mult de trecerea la economia de piață?" – răspuns: românii - 35%, străinii - 49%, *Barometrul...*, 1999, p.51) sunt și ele incompatibile cu spiritul liberal-democratic ce caracterizează clasa de mijloc modernă și fără de care nici nu poate fi construită o economie de piață și o societate democratică în stare de bună funcționare. Și datele acestui ultim *Barometru* confirmă constatările lui Chiribucă - Comșa, despre care am relatat mai sus.

3.3. Voi încerca acum aproximarea dimensiunilor actuale ale clasei de mijloc pornind de la structura socio-profesională a acesteia.

Principalele canale pe care se pătrunde în clasa de mijloc sunt: inițiativa privată în domeniul economic (și veniturile realizate în urma acesteia), dobândirea de competențe profesionale medii și superioare, dobândirea unor statute socio-profesionale înzestrate cu putere decizională de nivel mediu și cu un prestigiu social aferent acestor venituri, competențe și statute. Prin aceste criterii combinate, pot fi considerate a face parte din clasa de mijloc următoarele categorii sociale:

- a. întreprinzătorii agricoli,
- b. patronii de întreprinderi mici și mijlocii
- c. tehnicienii și cadrele medii, salariați cuprinși în diferite ierarhii profesionale (din agricultură, industrie și din sfera serviciilor) și cadrele cu calificare superioară (din aceleași domenii), adică intelectualii (salariați ai statului – bugetari – sau salariați la patroni particulari, respectiv independenți).

Toate aceste categorii se împart, firește, între cele trei straturi menționate ale clasei mijlocii. Să le cercetăm la rând.

- a. Fără a intra în multe amănunte, se poate porni de la constatarea consensuală a cercetătorilor că marea majoritate a producătorilor agricoli din România postdecembristă, lucrând în exploatații mărunte, a căror dimensiune medie este în jur de 2 ha (de regulă împărțite în mai multe parcele dispartate), practică o agricultură de subsistență, adică produc, în principal, doar pentru consumul familial, cu mijloace și în modalități necorespunzătoare standardelor moderne. În 1996, doar 1% din exploatațiile agricole erau înzestrate cu o combină cerealieră, 3% cu o semănătoare, 5% erau dotate cu tractoare și doar 29% cu animale de muncă (Gh. Socol, 1999, p. 72); în același an, 20% din exploatații au achiziționat insecticide și pesticide și 32% au cumpărat îngrășăminte chimice, marea majoritate a exploatațiilor fiind deci lipsite de asemenea mijloace (D. Sandu, 1999, p.33). După cum se știe, industria românească producătoare de tractoare și mașini agricole se află în mare dificultate deoarece producția ei este nevandabilă pe piața internă, în absența cererii solvabile. Masa mare a producătorilor agricoli privați, dar neorientați spre piață, practicând o agricultură de subsistență, lipsiți de mijloacele modernizării propriei activități și a propriului mod de viață, trăind în mediul rural în condiții de slabă calitate a vieții, nu face parte, sub nici un aspect, din clasa de mijloc, ci din clasa de jos a societății românești, chiar din stratul inferior al acesteia.

Șanse de a aparține (a se ridica spre) clasa de mijloc au întreprinzătorii (antreprenorii) agricoli, adică cei care, reușind încropirea unor exploatații de ceva mai mari dimensiuni, se încadrează prin activitatea lor în economia de piață, folosesc tehnologii de producție moderne, urmăresc nu simpla subzistență, ci realizarea unui profit și reinvestesc o parte a acestui profit pentru lărgirea-modernizarea în continuare a gospodăriei lor – conform unei definiții operaționale a lui D. Sandu (1999, p.34 -35). Antreprenorul agricol astfel definit se apropie de tipul *fermierului* modern, occidental, ceea ce despre masa țăranilor mici proprietari și producători nu se poate spune.

Acel fermier din Vest gospodărește însă exploatații considerabil mai mari decât cele de care dispun cei puțini antreprenori agricoli de la noi. Astfel, în 1998, o exploatație agricolă medie era de 31,0 ha în Danemarca, de 29,2 ha în Franța, de 17,0 ha în Germania, de 16,7 ha în Belgia ca și în Olanda, de 8,6 ha în Elveția (apud Gh. Socol, 1999, p.68). Firește, în toate aceste țări, există un număr de exploatații cu o suprafață sub această medie, dar și un număr considerabil de exploatații care gospodăresc suprafețe agricole mari mari decât media; renunț la înșirarea procentelor respective. Mai adaug doar că în toate țările menționate s-a ajuns la suprafețele menționate prin *dublarea, în medie* (aproximativ) a întinderii exploatațiilor în raport cu situația din anul 1950. Prin urmare, același proces de modernizare care a dus la reducerea substanțială a forței de muncă din sectorul primar (despre care am vorbit mai sus) a comportat și reducerea numerică și creșterea potențialului economic al fermelor și fermierilor agricoli. .

La noi, după cum se știe, prima lege a Reformei în agricultură, legea 18 din 1991 a fondului funciar, a limitat la 10 ha suprafața recuperabilă de către o familie din patrimoniul fostelor cooperative agricole socialiste. În marea majoritate a cazurilor însă, prezentându-se de regulă mai mulți moștenitori, s-au obținut pământuri nu mai mari, în medie, de 2 ha, și acestea în mai multe parcele, după cum am mai arătat. Limita superioară de 10 ha a rămas, în covârșitoarea majoritate a cazurilor, una foarte îndepărtată de realitate. Libera circulație a proprietății funciare a fost reglementată târziu, abia în 1998, prin *Legea privind circulația juridică a terenurilor agricole*. Dar o lege privind retrocedarea către proprietari a terenurilor agricole naționalizate sau confiscate de către stat și care se află încă în patrimoniul unor întreprinderi statale întârzie să apară. Până astăzi, cererea la vânzare a suprafețelor de pământ este redusă, exploatații mai mari nu se prea constituie încă pe cale de vânzare - cumpărare. Mai frecvent este practică arenda, astfel încât luarea în arendă a unor suprafețe este considerată de către D. Sandu ca una din caracteristicile de bază ale devenirii tipului nou de antreprenor agricol (Sandu, 1999, p. 34). Acest autor adaugă, totodată, în temeiul cercetării empirice proprii, că procedeul luării de pământuri în arendă, ca modalitate de constituire a unor ferme moderne, a fost accesibil mai ales unor persoane provenite din familii cu însemnat capital social relațional, adică având legături cu structurile de conducere, la nivel local, dinainte de 1989 (Sandu, 1999, p.50). Iată că și acest segment în proces de constituire al clasei de mijloc își are rădăcinile în nomenclatura vechiului regim, în speță în nivelul inferior al acesteia.

Se pare că deocamdată și pentru un viitor apropiat, suprafața de exploatație la care s-ar putea vorbi la noi de o întreprindere agricolă de tip modern s-ar situa la nivelul celor 10 ha, iar în cazul cel mai bun la 15 ha. Gh. Socol

formulează posibilitatea constituirii unui număr de 50-60 de mii de proprietăți de peste 10 ha în următorii 10 - 15 ani (Socol, 1999, p. 66 și 68), aceasta însă cu condiția desfacerii fostelor Întreprinderi Agricole de Stat, actualele societăți comerciale agricole (și acum în proprietate statală și tot ineficiente economic), prin vânzarea sau/și arendarea terenurilor acestora.

Din studiile pe care le-am consultat nu rezultă însă câți antreprenori agricoli există în momentul de față în România: "numărul lor este aproape imposibil de precizat" (D.Sandu, 1999, p.34), între altele și deoarece arendarea se realizează de multe ori în sistem informal, fără contract legal. În *Anuarul statistic al României, 1998* (p.132), în tabelul privind *Structura populației ocupate, după statutul profesional, pe activități ale economiei naționale*, pentru anul 1997, la rubrica *patroni* în domeniul agriculturii apare o liniuță în loc de procente. Rezultă că întreprinzătorii, câți există, funcționează deocamdată numai cu lucrători familiari neremunerați, ca întreaga masă a agricultorilor independenți, sau, eventual, unii folosesc mână de lucru străină "la negru", fără a plăti impozit. Numărul acestor din urmă situații este, desigur, imposibil de precizat. În schimb, în domeniul "silvicultură, exploatare forestieră și economia vânatului" figurează ca patroni un procent de 0,5 din totalul celor ocupați în această sferă. Se poate presupune, cred, același procent de 0.5 ca fiind real pentru ponderea atinsă până acum de întreprinzătorii din agricultură; procentul total pentru sectorul primar se mișcă deci în jur de 1. Oricum, această împrejurare relevă caracterul incipient, neconturat al categoriei antreprenorilor agricoli în România zilei de azi.

b. Patronii întreprinderilor mici și mijlocii urmează să constituie una din cele mai importante segmente ale noii clase mijlocii în proces de formare. Se înțelege: cei ce dețin și conduc întreprinderile mici fac parte din clasa mijlocie inferioară (sau, eventual mijlocie), iar patronii întreprinderilor mijlocii constituie stratul mediu (în parte cel superior) al clasei de mijloc. Oricum, întreprinzătorii (cum arătasem și mai sus cu privire la cei din agricultură) sunt cei care manifestă inițiativă privată și independentă în domeniul economic, investesc un capital, își asumă un risc în vederea dobândirii de profit, produc pentru piață și reinvestesc în întreprindere o parte a profitului dobândit.

Să cercetăm datele disponibile.

Procentul total al patronilor din ansamblul populației ocupate indică, în ultimii ani, o ușoară oscilație: 1,2% în 1994, 1,3% în 1995, 1,2% în 1996 (*Raportul național al dezvoltării umane, 1998*, p.98); în 1997, procentul era, din nou, de 1,3 (*Anuarul statistic al României, 1998*, p. 132). Datele oficiale nu ne permit distingerea, în cadrul acestui procent, a marilor întreprinzători de cei mici și mijlocii.

Pe domenii ale economiei naționale dispunem, din aceleași surse, de unele indicii. Astfel, din totalul populației ocupate în industrie, 0,5 la sută sunt patroni; acestora li se alătură 2,0 la sută lucrători pe cont propriu (posibili mici întreprinzători) și 0,4 lucrători familiari neremunerați (lucrând, probabil, în întreprinderile celor dinainte). În total, deci, 2,54 la sută din totalul populației ocupate. Cel mai mare este procentul patronilor, în raport cu populația ocupată, în comerț: 10,8; în același domeniu s-au înregistrat și 8,3 procente lucrători pe cont propriu și 2,0 lucrători familiari neremunerați. Urmează, în ordine descrescătoare, domeniul hoteluri și restaurante, cu 6,1% patroni, 3,0% lucrători pe cont propriu și

0,4% lucrători familiari neremunerați; construcțiile, cu 1,7% patroni, 7,2 % lucrători pe cont propriu și 0,3% lucrători familiari neremunerați; tranzacții imobiliare și alte servicii, cu 1,3% patroni și 1,9% lucrători pe cont propriu; transporturi cu 1,0% patroni, 6,5% lucrători pe cont propriu și 0,4% lucrători familiari neremunerați; activități financiare, bancare și de asigurări, cu 0,7% patroni și 0,4 lucrători pe cont propriu (*Anuarul statistic al româniei, 1998, p.132*). Singurele domenii în care procentul patronilor este considerabil mai mare decât media la populația ocupată sunt comerțul și hoteluri-restaurante.

Același *Anuar statistic* ne oferă și date directe despre întreprinderile mici și mijlocii (fără distincție între cele două tipuri). Deși, se știe, unele dintre aceste întreprinderi și-au încetat pe parcurs activitatea, numărul lor a crescut an de an, de la 126.549 în 1992 la 314.183 în 1997 (*Anuarul statistic..., 1998, p.426*). Statistica oficială a înregistrat însă și date care ne duc mai aproape de cifra căutată, indicându-ne, anume, numărul *întreprinzătorilor privați* pe ansamblul economiei naționale. Astfel, în 1997, au activat 263.940 asemenea întreprinzători, din care 90.994 asociații familiale și 172.996 persoane independente (*Anuarul statistic..., 1998, p.429*). Asociațiile familiale cuprind mai multe persoane, nu se știe câte – cel puțin două din aceași familie – dar nu neapărat din aceeași gospodărie familială. Oricum, cifra de 263.940 cuprinde toate categoriile de întreprinzători, mari, mijlocii și mici. Este de presupus că majoritatea aparțin de clasa mijlocie, în speță de diferitele straturi suprapuse ale acesteia, iar o parte mai mică de clasa superioară. Dacă raportăm acum această cifră la totalul de 9.023.000 al populației ocupate la sfârșitul anului 1997 (*Anuarul statistic..., 1998, p.118*), rezultă un procent de 2,77. Procentul întreprinzătorilor aparținând clasei de mijloc era deci, în 1997, ceva mai mic decât 2,77 din totalul populației ocupate. Dacă vom raporta numărul total al întreprinderilor mici și mijlocii la totalul populației ocupate, vom obține procentul de 3,49; presupunând că unele dintre aceste întreprinderi au mai mulți proprietari, procentul poate crește până la 4, cel mult până la 4,5. Rezultă că întreprinzătorii, membrii ai clasei de mijloc, reprezintă un procent situat între 2,5 - 4,5 din totalul populației active a țării.

Să revenim însă la întreprinderile mici și mijlocii. În 1997, personalul ocupat în IMM a reprezentat 32,9% din personalul total al întreprinderilor din industrie, comerț și alte servicii (*Anuarul statistic..., p. 427*); totodată, ponderea cifrei de afaceri realizată de ele în cifra de afaceri totală a întreprinderilor din aceleași domenii a fost în fiecare an constant superioară față de ponderea personalului acestora în personalul total al întreprinderilor, astfel în 1997 a fost de 45,2 procente (*Anuarul statistic..., p.428*), ceea ce indică, evident, eficacitatea lor economică superioară.

Voi mai menționa împrejurarea că aproximativ 2/3 din numărul total al întreprinderilor mici și mijlocii (procentul neschimbându-se semnificativ de la un an la altul) activează în domeniul comerțului cu ridicata și cu amănuntul, al reparării și întreținerii autovehiculelor și motocicletelor și a bunurilor casnice (luate împreună). Treimea ce rămâne se împarte între toate celelalte domenii de activitate, producției de bunuri materiale, construcțiilor, precum și tuturor celorlalte servicii (în afara reparațiilor de automobile și de bunuri casnice) revenindu-le, luate separat, procente mici din total. Personalul din același domeniu majoritar are o pondere și mai mare, de 84,2 la sută în 1997, din personalul total al întreprinderilor din

industrie, construcții, comerț și alte servicii. Dintr-o altă sursă aflăm că la sfârșitul anului 1997 au activat în România 539.089 SRL-uri, din care 92% în domeniul comerțului interior (*Raportul național al dezvoltării umane, 1998, p.24*). Este clar că inițiativa privată n-a pătruns încă prea adânc într-o seamă de domenii importante ale activităților economico-sociale, concentrându-se deocamdată mai ales în comerț și reparații-întrețineri. Noua clasă de mijloc mai are de cucerit însemnate teritorii.

Fără ca afirmația să fie sprijinită pe un set consistent de date empirice, totuși în urma unei anchete pe un lot de cazuri socotite reprezentative, Marian Zulean susține că și în cazul antreprenorilor mici și mijlocii, alături de o oarecare experiență managerială dobândită în vremea vechiului regim, capitalul relațional construit atunci a asigurat condiția de start favorabilă în lumea afacerilor private (M. Zulean, 1996, p. 7 și 13).

c. Arătasem în cele de mai sus (paragraful 2.2.) că regimul comunist a contribuit într-un fel la crearea unor condiții de start pentru înfiriparea unei clase de mijloc în actuala perioadă de tranziție, printr-o masivă școlarizare a populației la toate nivelele, prin creșterea nivelului de calificare a forței de muncă, prin creșterea numerică și a ponderii intelectualității în ansamblul populației ocupate.

Fără a insista prea mult, voi menționa că 29,8 la sută din populația ocupată a țării a avut, în 1997, pregătire medie (liceală) și 21,0 la sută pregătire profesională, complementară sau de ucenici. Această categorie a forței de muncă aparține, după toate probabilitățile, straturii mediu (eventual superior) al clasei de jos, neintrând astfel în preocupările studiului de față. Învățământul primar și cel mediu nu s-au dezvoltat prea mult, din punctul de vedere al cuprinderii populației de vârstă școlară, în perioada postdecembristă: în 1997 reveneau, la 10.000 de locuitori, 1.614 elevi, iar în 1997 – 1623; gradul de cuprindere a populației școlare a scăzut chiar la grupa de vârstă dintre 15 - 18 ani de la 67% la 61,6% (*Anuarul statistic..., 1998, p. 122 și 244 - 245*), ceea ce îngustează, pentru viitorul apropiat, baza de recrutare a straturilor menționate ale clasei de jos.

În schimb, a crescut gradul de cuprindere a absolvenților învățământului mediu în învățământul superior, de la 10,6% în 1990 la 20,7% în 1997 (*Raportul național al dezvoltării umane, 1998, p.85*), atât datorită lărgirii posibilităților de cuprindere a instituțiilor de stat, cât și nou apărutelor instituții particulare de învățământ superior (acestea din urmă absorbind 30 la sută din numărul total al studenților). La 10.000 de locuitori, reveneau în 1992 un număr de 103 studenți și 160 în 1997; învățământul superior a produs 33.366 de absolvenți în anul școlar 1991/1992 și 80.991 în anul școlar 1996/1997 (*Anuarul statistic..., 1998, p.244, 245, 274, 275*). Însă schimbările sociale, împreună cu cele din însuși sistemul învățământului superior, au accentuat inegalitatea de șanse de acces în școlile înalte, asigurând șanse sporite celor proveniți din mediul urban și din familiile dispunând de capital material și cultural (T. Rotariu ș.a., 1995, p.66).

Oricum, 8,2% din populația ocupată dispunea, în 1997, de pregătire superioară (*Anuarul statistic..., 1998, p. 122*).

Populația studioșilor din învățământul superior reprezintă una din principalele surse de recrutare pentru clasa de mijloc, dar și pentru cea superioară a viitorului apropiat. Deocamdată, însă, cei 8,2 la sută din populația ocupată, dispunând de pregătire superioară, pe care i-am menționat, reprezintă cota categoriei intelectuale

care, după cea mai mare probabilitate, face parte din clasa mijlocie. Este posibil ca procentul de 4,6 din populația ocupată, cu studii postliceale de specialitate sau cu calificare tehnică de maștri, pe care i-am menționat mai sus, să facă parte de asemenea din clasa mijlocie, deși mai probabil este că aceștia, sau măcar o parte – nedeterminată – a lor să aparțină de stratul superior al clasei de jos. Adunate, cele două cote dau 12,8 procente din populația ocupată, ce poate fi considerată a intra în compoziția clasei de mijloc.

Intellectualitatea (populația activă cu pregătire superioară) depășește, fără îndoială, condiția clasei inferioare. Cea mai mare parte a ei se situează în clasa mijlocie, în speță în cele trei straturi suprapuse ale acesteia. Desigur, intelectualitatea se diferențiază în interior, din mai multe unghiuri de vedere: cel al calificării și competențelor profesionale, cel al venitului realizat, cel al prestigiului social și cel al accesului la putere. Cu siguranță, o parte relativ mică a intelectualității se ridică deasupra condiției clasei de mijloc, asimilându-se, prin unele sau prin toate aceste aspecte, de clasa superioară. Este vorba, pe de-o parte, de aceea parte a intelectualității care s-a lansat în activitatea politică, s-a înregimentat în partidele politice și a obținut, pe această cale, înalte demnități și mari venituri. Pe de-altă parte, este vorba, de asemenea, de vârfurile intelectualității creatoare, de "starurile" intelectuale ale societății românești, care, după modelul occidental, și-au cucerit locurile în straturile de sus prin performanțe remarcabile, onorate cu un prestigiu social corespunzător și cu venituri adecvate. Mulți din aceste din urmă două categorii cumulează mai multe funcții, cu retribuțiile corespunzătoare, ceea ce le asigură un standard de viață superior.

Nu acesta este cazul majorității celor cu pregătire superioară și cu atribuții în diferitele sfere ale activităților intelectuale. În privința veniturilor pe care le pot realiza, aceștia din urmă sunt mai curând defavorizați. Într-o ierarhie a salariilor nominale medii nete, două domenii bugetare în care activează cei mai mulți intelectuali, în speță învățământul și sănătatea împreună cu asistența socială se află în zona cea mai de jos a scării: în 1997, câștigul salarial nominal mediu net pe economie era de 632.086 lei; în cele două domenii menționate, în aceeași ordine, de 539.919, adică de 86% și 463.440 lei, adică de 76% din media pe țară, în timp ce în industrie, în transporturi, la poștă și telecomunicații era considerabil mai mare decât media pe țară, iar în sfera activităților financiare, bancare și de asigurări era de mai bine de două ori mai mare decât media pe țară. Este adevărat, desigur, că în domeniile care ne interesează aici nu activează numai persoane cu înaltă calificare, există un procent însemnat de personal mediu și inferior. Media este totuși lămuritoare, mai cu seamă că ponderea personalului de înaltă calificare din aceste domenii (profesori universitari, persoane cu doctorat și alte titluri științifice) este mai mare decât în alte sfere ale activităților economico-sociale. În foarte multe cazuri, semnalate atât în presă cât și în studii de specialitate, un lucrător diplomat universitar din domeniile în cauză are o retribuție inferioară față de lucrători cu calificare doar medie sau chiar inferioară din domenii cu salarii medii ridicate. În acest fel, o considerabilă parte a intelectualității este împinsă în jos, cu o treaptă sau două, pe scara generală a ierarhiei sociale, față de poziția pe care, într-o societate cu structură modernă, ar deține-o în chip firesc. Se pare că, în această privință, s-a făcut un pas înapoi în comparație cu situația din România interbelică.

În anul bugetar 1934/1935, cum rezultă din tabele comparative alcătuite și publicate de Ioan Scurtu, salariul lunar al unui profesor universitar – de 29.500 lei – era apropiat de cel al unui ministru – de 30.400 lei, pe când cel al unui conferențiar universitar – de 19.150 lei – era superior față de cel al unui prefect de județ – de 17.400 lei. Conform legii din iulie 1998, se stabilește o "valoare de referință" mai mică pentru învățământ – de 614.000 lei – decât pentru "funcții de demnitate publică alese" – de 637.000; aceste "valori de referință" sunt multiplicare, apoi, prin coeficienți inegali: de pildă, de 2,825 pentru un profesor universitar și de 17,600 pentru un ministru, deci, în cazul celui din urmă, de peste șase ori mai mult. În cazul conferențiarului universitar, coeficientul este de 2,375, iar în cel al prefectului de județ de 13,800, deci de peste cinci ori mai mult (Ioan Scurtu, 1999, p.5). Rezultă că, în perioada interbelică, din unghiul de vedere al nivelului de venit, cadrele didactice înalt titrate din învățământul superior aparțineau fără discuție clasei de sus. Desigur și din unghiul de vedere al statutului și prestigiului social. În condițiile actuale, aceleași cadre (cu excepția celor care au intrat în elita politică și/sau economică) aparțin clasei mijlocii, uneori nici măcar stratului superior al acesteia. Este adevărat însă că, prin accentuarea caracterului de masă al învățământului superior, numărul și ponderea în populația ocupată a cadrelor didactice cu grad superior a crescut mult mai mult decât cel al demnitarilor de stat.

O scurtă mențiune se cuvine făcută, în ordinea de idei a acestui paragraf, cu privire la o subcategorie importantă a intelectualității, anume la cea a cercetătorilor științifici, deși ea se cuprinde, cantitativ, în categoria celor cu calificare superioară, tratată în cele precedente. Este vorba de persoanele care se ocupă în mod profesionist cu cercetarea, ca ocupație de bază, fiind angajați în institute (instituții) de cercetare (în afara cadrelor didactice din învățământul superior). Numărul acestora este în continuă creștere în țările dezvoltate, în descreștere, din păcate, în ultimii ani, la noi. Astfel: în 1993, în instituțiile de acest fel au lucrat 16.652 de cercetători atestați, din care 5.976 cu titlul de doctor; în 1997, aceste cifre au scăzut la 13.354, respectiv 4.328 (*Anuarul statistic...*, 1998, p.286 - 287). Veniturile lor au descrescut și ele, în raport cu cele ale altor categorii de salariați; condițiile materiale ale cercetării nu s-au îmbunătățit, dimpotrivă; din aceste două motive a descrescut și numărul cercetătorilor. Menționez acestea deoarece, în țările dezvoltate, categoria cercetătorilor profesioniști de înaltă calificare aparține de asemenea stratului superior al clasei mijlocii sau chiar clasei superioare, pe când la noi și această categorie este împinsă în jos, spre stratul mediu sau chiar inferior al clasei de mijloc.

4. Considerații concluzive

a. Din calculele și estimările anterioare se poate concluziona asupra procentului pe care-l reprezintă actualmente (mai precis: l-a reprezentat, în 1997) clasa mijlocie în ansamblul populației active a țării: Astfel:

	minim	maxim
întreprinzători în sectorul primar	0,5	1
întreprinzători în secundar și terțiar	2,5	4,5

tehnicieni, cadre medii.	4,6	-
intelectuali, specialiști	8,2	12,8
total:	15,8	18,3

Acest calcul nu exclude unele surse de erori, de care sunt conștient, dar pentru evitarea cărora nu dispun de mijloace. Este anume posibil și chiar probabil ca unele persoane să facă parte simultan din două sau chiar din trei din categoriile cuprinse în tabel, de pildă ca intelectuali cu diplomă de învățământ superior să fie și patroni de întreprinderi mici sau mijlocii sau antreprenori agricoli etc. Datorită acestei posibilități înclin să presupun că procentul minim indicat – cel de 15,8 – este cel mai apropiat de realitate. De altă parte, membri de familie inactivi (soții casnice, eventuali soți/soții pensionari) aparțin și ei, cu siguranță, clasei de care aparține persoana activă, cea care asigură existența materială a familiei. Statisticile naționale se referă însă la persoane, nu la familii sau gospodării, iar în multe cazuri ambii membri ai cuplului marital sunt persoane active, figurează deci pe cont propriu în statisticile pe care le-am luat în considerație.

O altă importantă sursă de eroare o reprezintă existența a ceea ce se cheamă "economia subterană", cu cele două componente ale sale: activitățile ilegale (contrabandă, comerț cu droguri, comerț cu carne vie ș.a.) și activitățile în sine legale, după care însă nu se plătește impozit (munca "la negru", închirieri nedeclarate la stat etc.). O seamă de relatări de presă, dar și studii financiare internaționale evidențiază creșterea, în ultima vreme, în România, a ambelor componente ale economiei subterane, în sincronie cu involuția indicilor celei "de suprafață", legale. În aceste relatări este însă întotdeauna vorba de *sume* (profituri sustrase de la impozitare) nu de *persoanele* care realizează aceste profituri. Economia subterană se sustrage, prin firea lucrurilor, cercetării sociologice, astfel de relatări, chiar presupunându-se că sunt corecte, nu pot oferi temeii pentru inferențe privitoare la numărul și determinațiile sociale ale purtătorilor săi. Cei ce realizează profituri ilicite se pot încadra ulterior, eventual, legalizându-și situația, "spălându-și" banii, în clasa mijlocie sau în cea superioară, pot să și rămână constant la periferia societății. Cum am mai spus, escrocii nu constituie o clasă socială.

Procentul de 15,8% este – vizibil – mult inferior față de cel specific modelului social occidental contemporan, în care clasa mijlocie, cu cele trei straturi ale sale, cuprinde, cum s-a văzut, circa 50 la sută din populația activă. Este totuși superior, în același timp, față de cele mai multe din evaluările care circulă în literatura de specialitate și despre care am relatat în cele de mai sus.

b. Din punct de vedere metodologic, cercetarea dimensiunilor și caracteristicilor socio-economice și culturale ale clasei de mijloc, a locului și rolului acesteia în structura macrogrupală a României în actuala perioadă de tranziție va putea fi mai eficientă și mai nuanțată dacă se va opera, în locul modelului trihotomic prea simplu (câte o clasă de jos, de mijloc și de sus), cu modelul mai complex al celor nouă straturi sociale, respectiv câte trei în cadrul fiecăreia dintre clasele mari.

c. Nu mai puțin adevărat este că modelul cu nouă trepte nu este încă pe deplin cristalizat la noi, liniile de demarcație dintre straturi sunt în multe privințe neclare, criteriile veniturilor, puterii, prestigiului social, competențelor profesionale fiind de multe ori incongruente.

Într-un asemenea model, o seamă de categorii socio-profesionale se află actualmente, la noi, cel puțin din unghiul de vedere al veniturilor și al condițiilor materiale generale ale existenței și – prin consecință – sub aspectul prestigiului social de asemenea, cu 2-3 straturi mai jos în structura ierarhică de ansamblu a societății, decât în țările dezvoltate ale occidentului. Astfel, după cum s-a văzut, un profesor universitar (fără demnități statale, politice etc.), în loc de a aparține clasei superior-inferioare sau mediu-superioare, se regăsește, cel puțin sub aspectul veniturilor pe care le obține, în clasa mijlocie-inferioară.

În aceeași ordine de idei pare probabil ca (cel puțin) o parte a respondenților la *Barometre...*, care se autoîncadrează în clasa de mijloc, aparținând de fapt de clasa de jos, să-și sesizeze totuși corect poziția superioară față de alte categorii sociale, să aparțină deci, în realitate, stratului mediu sau celui superior al clasei de jos.

d. Unele categorii ale populației, care – fie din unghiul de vedere al nivelului veniturilor pe care le realizează, fie din cel al felului activității pe care o prestează – sunt încadrabile în clasa de mijloc, nu aparțin încă acestei clase din unghiul de vedere al standardului lor cultural și al opțiunilor lor axiologice, nu și-au format încă mentalitatea specifică clasei de mijloc moderne (nu s-au rupt de spiritul dirijismului economic, de ideologia supremației economice a statului, a autoritarismului politic etc.), ci aparțin deocamdată, din acest unghi de vedere, mai degrabă, stratului superior al clasei de jos.

e. Datorită caracteristicilor în cele de mai sus schițate, clasa de mijloc nu reprezintă încă, în România actuală, acel factor de stabilitate socială, acel reazim sigur al democrației politice, pe care-l constituie în țările dezvoltate ale Occidentului. Dacă, în coordonatele globale actuale, dezvoltarea în România a economiei de piață este un proces ireversibil, evoluția democratică a țării nu este astfel, posibilitatea unei turnuri autoritariste neputând fi exclusă.

f. Slăbiciunea, din toate punctele de vedere sau stadiul incipient de cristalizare a clasei mijlocii nu poate fi de mirare, atâta vreme cât economia românească în ansamblu, în loc să se apropie de modelul occidental, se îndepărtează de acesta, în loc să se dezvolte, involuează de la an la an. Constituirea, consolidarea, dezvoltarea unei clase mijlocii moderne, compatibile cu modelul occidental, va fi cu puțință doar în cazul și pe măsura ieșirii economiei și societății românești din acest proces entropic, pe măsura apropierei ei de modelul occidental, în cazul și pe măsura reducerii decalajului față de acesta din urmă, al modernizării generale a societății. Doar în acel caz și în aceeași măsură clasa de mijloc își va putea juca rolul de stabilizatoare a sistemului social, de contrapondere la tendința de polarizare a societății, de punte mobilitară dintre clasa de jos și clasa de sus.

BIBLIOGRAFIE

1. (f.a.) (1990): *Anuarul statistic al României*, Comisia națională pentru statistică, București
2. (f.a.) (1998): *Anuarul statistic al României*, Comisia națională pentru statistică, București
3. ARON, Raymond (1962): *Dix-Huit Lecons sur la société industrielle*, Éditions Gallimard, Paris
4. (f.a.) (1999): *Barometrul de opinie publică, mai '99, România*, Metro Media Transilvania
5. BĂDESCU, Ilie (1999): *Structura socială și clasa intermediarilor*, în: *Sociologie românească*, nr. 1
6. BERGER, L. Peter - BERGER, Brigitte (1972): *Sociology. A Biographical Approach*, Basic Books Publishers, New York/London
7. BRUCAN, Silviu (1996): *Stâlpii noii puteri în România*, Nemira, București
8. BRUCAN, Silviu (1999): *Treptele tranziției spre capitalism. Puncte de reper*, Nemira, București
9. CHIRIBUCĂ, Dan - COMȘA, Mircea (1999): *Iluzia clasei de mijloc*, în: BEREVOESCU, Ionica ș.a.: *Fețele schimbării. Românii și provocările tranziției*, Nemira, București
10. CHIRIBUCĂ, Dan - COMȘA, Mircea (1999): *Elite vechi, elite noi*, în: BEREVOESCU, Ionica ș.a.: *Fețele schimbării. Românii în fața provocărilor tranziției*, Nemira, București
11. CHOURAKI, Mohamed (1997): *Mobilitatea*, în: BOUDON, Raymond (coord.): *Tratat de sociologie*, Humanitas, București
12. DAHRENDORF, Ralf (1988): *The Modern Social Conflict*, Weydenfeld and Nicholson, New York
13. DETTMER, Markus (1999): *Das Jahrhundert des Kapitalismus. Die moderne Fabrik*, în: *Der Spiegel*, nr. 26
14. DOGAN, Mattei (1998): *Erodarea încrederii în democrațiile avansate*, în: *Revista de cercetări sociale*, nr.1
15. (f. a.) *Enciclopedia României*, vol. I și III, Imprimeria Națională, București
16. (f.a.) (1938): *Enciclopedia României*, vol. I și III, București, Imprimeria Națională
17. HEATH, Anthony - EVANS, Geoffrey - MĂRGINEAN, Ioan (1994): *Politici și clase sociale în Europa de est*, în: *Revista de cercetări sociale*, nr.2

18. HOBBSAWN, Eric (f.a., ed. engleză 1994): *Secolul extremelor*, Editura LIDER, București
19. GEORGESCU, Ana - Maria (1998): *Origine - educație - destinație, o traiectorie exclusiv meritocratică?* în: *Revista de cercetări sociale*, nr.1
20. GIDDENS, Anthony (1993): *Sociology*, Polity Press, Cambridge
21. HUIZINGA, Johan (1970): *Amurgul Evului Mediu*, Editura Univers, București
22. LIPSET, Seymour Martin - BENDIX, Reinhard (Ed.) (1959): *Social Mobility in Industrial Society*, University of California, Berkeley
23. LIPSET, Seymour Martin - ZETTERBERG, Hans L.(1970): *A Theory of Social Mobility*, în: Tumin, M.M.: *Readings on Social Stratification*, Prentice Hall, Inc., New Jersey
24. MARSHALL, Gordon (1994): *Oxford Concise Dictionary of Sociology*, Oxford University Press, Oxford/New York
25. NAISBITT, John (1989): *Megatendințe. Zece noi direcții care ne ransformă viața*, Editura politică, București
26. PASTI, Vladimir (1995): *România în tranziție. Căderea în viitor*, Nemira, București
27. PASTI, Vladimir - MIROIU, Mihaela - CODITĂ, Cornel (1997): *România – starea de fapt. Volumul I.Societatea*, Nemira, București
28. POPESCU, Livia (1998): *Structură socială și societate civilă în România interbelică*, Presa Universitară Clujeană, Cluj
29. (f.a.) (1998): *Raportul național al dezvoltării umane. România*, București
30. ROTARIU, Traian (1995): *Stratification sociale et restructuration des sociétés de l'Europe de l'Est*, în: *Les Balkans et l'Europe face aux nouveeaux défis*, Actes du colloque de AISLF, IRESCO
31. ROTARIU, Traian (1996): *Stratificarea socială*, în: ROTARIU, T. ș.a.: *Sociologie*, Editura Mesagerul, Cluj-Napoca
32. ROTARIU, Traian ș.a. (1995): *Învățământul superior între inerție și schimbare*, în: *Revista de cercetări sociale*, nr. 1
33. ROTH, Andrei (1999): *Naționalism sau democratism?* Editura Pro Europa, Tg. Mureș
34. SANDU, Dumitru (1999): *Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziție?* în: *Sociologie românească*, nr. 1
35. SCURTU, Ioan (1999): *Învățământul astăzi*, în: *Adevărul literar și artistic*, 18 mai
36. SOCOL, Gheorghe (1999): *Pentru o strategie națională de modernizare a agriculturii și satului*, în: *Sociologie românească*, nr.1

37. SOROKIN, Pitirim (1957): *What is a Social Class*, în: BENDIX, R. - LIPSET, S.M. : *Class, Status, Power: A Reader in Social Stratification*, The Free Press, Glencoe
38. SOROKIN, Pitirim (1964): *Social and Cultural Mobility*, The Free Press, New York
39. STĂNCULESCU, Manuela Sofia (1998): *Intre sărăcie absolută și bunăstare*, în: *Revista de cercetări sociale*, nr. 2
40. WARNER, Lloyd W. (1963): *Yankee City*, New Haven and London, Yale University Press
41. ZULEAN, Marian (1996): *Emergența elitei antreprenoriale în societatea românească postcomunistă. O explorare*, în: *Revista de cercetări sociale*, nr. 2

ION CLOPOȚEL ȘI SOCIOLOGIA PRESEI

ANDREI NEGRU

ABSTRACT. *Ion Clopoțel and the Sociology of Press.* High class intellectual and a very interested researcher in the social reality, I. Clopoțel (1892-) was, in the same time, one of the first journalists of the Romanian field in the beginning of the XX century. His activity in the journalistic field was focused on the study of the social functions and the rolls of the press, and other topics that contributed at the development of the journalistic area. Thinking about press as the highest public debates forum where social, economic, politic, cultural, etc., problems are analyzed, I. Clopoțel sustained the necessity of improving the condition for work in this profession and he underlined the importance of its "transformation" in what Max Weber defined by the word *beruf*.

Perioada de după primul război mondial a reprezentat pentru România o etapă de profunde transformări social-economice, politice și culturale determinate și antrenate de marea conflagrație în care au fost implicate și teritoriile românești. Noul context creat după 1 Decembrie 1918 a generat un vast teren de afirmare științei despre societate, reclamând implicarea acesteia în descifrarea și reglarea mecanismelor de producere și funcționare a proceselor sociale, precum și participarea sa nemijlocită la organizarea și conducerea vieții sociale, la construirea noului edificiu social românesc. Mișcarea sociologică românească a fost, astfel, profund ancorată în realitatea social-națională, încercând să răspundă cerințelor ridicate în fața sa de către societate. Sociologul care a ilustrat cel mai bine această orientare a științei sociale românești spre realitate, contribuind major la integrarea acesteia în viața cotidiană a fost, fără îndoială, Dimitrie Gusti. Pe lângă rezultatele sale incontestabile, care au adus faimă sociologiei noastre, mișcarea sociologică inițiată și condusă de către el a stimulat interesul pentru investigarea realității sociale în rândul intelectualității din diferitele zone ale țării, determinând înființarea unor asociații sau instituții de cercetare socială, mai mult sau mai puțin viabile, toate însă sprijinite științific și moral de către D. Gusti.

În contextul cercetării sociale românești interbelice, Ion Clopoțel ocupă un loc aparte. Intelectual de înaltă vocație și gazetar de mare forță, I. Clopoțel a fost, în egală măsură, și un pasionat cercetător al realității sociale românești, mai cu seamă a celei transilvănene și bănățene. El nu s-a înregimentat, însă, nici măcar formal, în mișcarea monografică din cadrul Școlii sociologice de la București, ci a încercat, cu succes după părerea noastră, să definească și să practice un demers propriu de investigare a realității, cel al sociografiei. Pe baza acestui demers, consemnat și recunoscut ca atare în literatura noastră de specialitate¹, I. Clopoțel s-a impus în cercetarea sociologică românească interbelică prin studiile și cercetările desfășurate cu predilecție în regiunile montane ale Transilvaniei și Banatului.

¹ Vezi: H. H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale. Metode și tehnici*, Vol. I, Editura Științifică, București, 1974, p. 26.

I. Clopoșel s-a născut în anul 1892, în localitatea Poiana Mărului din județul Brașov, într-o familie împovărată de greutate materiale². După absolvirea școlii primare din satul natal, a urmat cursurile prestigiosului liceu brașovean "Andrei Șaguna". Aici, datorită rezultatelor școlare obținute, a beneficiat de o bursă "Cristurian", precum și de ajutor material și moral din partea profesorilor săi, dintre care unii – Virgil Onițiu, Iosif Blaga, Axente Banciu sau Ion Petrovici – personalități marcante ale științei și culturii românești. În perioada studiilor liceale, pe lângă pregătirea școlară propriu-zisă, itinerarul cultural parcurs de către tânărul I. Clopoșel a inclus un moment semnificativ și crucial pentru formația și activitatea sa ulterioară. Astfel, la îndemnul profesorului său Alexandru Bogdan, el a frecventat în perioada vacanțelor liceale cursurile Universității de vară de la Vălenii de Munte, intrând cu acest prilej în anturajul lui N. Iorga. Apreciindu-i râvna și cunoștințele, marele savant l-a solicitat în vara anului 1911 să-i inventarieze arhiva personală și biblioteca. Contactul cu mișcarea cultural-științifică din Vechiul Regat a fost deosebit de benefic pentru tânărul I. Clopoșel, care a început să publice, în "Gazeta Transilvaniei" și "Românul", o serie de dări de seamă pe marginea activității de la Vălenii de Munte, contribuind la difuzarea operei lui N. Iorga și a altor personalități din România în rândul intelectualității ardeleni. "Mă întorceam de fiecare dată la Brașov cu prețioase colete de cărți literar-istorice. Publicasem în ziarele ardeleni dări de seamă despre cursurile agregate și am intrat cu pasiune, definitiv, în publicistica vremii. Fusesse, pentru mine, o experiență fundamentală" își amintea el mai târziu³.

Cunoscut deja în cercurile intelectuale ardeleni datorită cronicilor sale gazetărești și apreciat de către Vasile Goldiș, care a întrezărit în criticile făcute la adresa limbajului arhaic utilizat în redactarea ziarului pe care îl conducea pe viitorul mare gazetar, I. Clopoșel a fost invitat după absolvirea liceului să lucreze ca redactor intern în redacția "Românului" din Arad, începând cu data de 12 martie 1912.

Întâlnirea cu V. Goldiș a reprezentat cel de al doilea moment semnificativ al itinerarului cultural parcurs de către I. Clopoșel. Pe urmele maestrului său, I. Clopoșel s-a implicat activ în mișcarea de eliberare națională a românilor din Transilvania și Banat. "Funcțiunea ziaristică, nota el mai târziu, mă ținea în strânse raporturi cu pleiada intelectualității transilvănene, cu Comitetul național de zece – care avea rolul de guvern neoficial al celor aproape patru milioane de români din Transilvania și Ungaria – cu ziariști și literați, cu pătura muncitorească și țărănească... Fără să vreau mă găseam în centrul informației, în laboratorul evenimentelor, la îndemâna obștei ce trebuia servită, încurajată, îndrumată"⁴.

² Datele cu caracter biografic provin din următoarele surse: I. Clopoșel, *Amintiri și portrete*, Editura Facla, Timișoara 1973; *Ion Clopoșel la 90 de ani* – interviu realizat de S. Chelcea și I. Filipescu, în "Viitorul social", martie-aprilie 1983, p. 156-163; I. Filipescu, S. Chelcea, *Ion C. Clopoșel – sociolog și publicist patriot*, în "Viitorul social", noiembrie-decembrie 1986, p. 556-560.

³ I. Clopoșel, *Amintiri și portrete*, p. 6.

⁴ *Ibidem*, p. 7.

Ucenic, deci, în ale gazetăriei al marelui ziarist și om politic V. Goldiș, I. Clopoțel și-a însușit și a profesat în cariera sa publicistică și politică ideea maestrului conform căreia, o acțiune, fie ea politică, economică, socială ori de altă natură, are cu atât mai mulți sorți de izbândă, cu cât este condusă de un spirit mai edificat științificește. În acest spirit, I. Clopoțel s-a apropiat de literatura sociologică internațională, cu care, de altfel, avusese prilej de contact prin intermediul aceluiași Goldiș, el însuși un cititor și un comentator asiduu al unor lucrări de sociologie politică și de filosofie socială. "De timpuriu, dinainte cu 5-6 decenii, scria el în 1973⁵, mi-am dat seama de actualitatea și valoarea științei societății, care este sociologia. Cunoașterea legilor de dezvoltare ale propășirii omului, ale neatârării națiunilor, ale dăinuirii statelor, ale comunității universale umane sub auspiciile păcii netulburate mi s-au impus cu necesitate ca oxigenul vieții cotidiene".

În paralel cu activitatea de redactor al "Românului" din Arad, I. Clopoțel își continuă studiile la Universitatea din Budapesta, iar apoi, după suprimarea ziarului de către Tisza Istvan (12 martie 1916), la Universitatea din Viena, obținând diploma de licență în litere și filosofie. Perioada studiilor vieneze i-a prilejuit lui I. Clopoțel nu numai contactul cu teoriile și curente sociologice vehiculate în momentul respectiv în gândirea sociologică internațională, dar și cunoașterea activității politice și publicistice a unor compatrioți, ca de exemplu: Al. Papiu Ilarian, Vichentie Babeș, Andrei și Alexandru Mocioni, Andrei Șaguna sau Ioan Maiorescu. Pregătirea sociologică teoretică și-a desăvârșit-o la Sorbona, unde a urmat prelegerile lui Ch. Seignobos și s-a familiarizat cu lucrările unor sociologi de marcă ai epocii, și anume: E. Durkheim, M. Mauss, P. Fauconnet sau G. Richard.

Dar perioada studiilor universitare a mai însemnat pentru I. Clopoțel și intensificarea activității sale politice în favoarea eliberării naționale a românilor transilvăneni și bănățeni, el înfruntând vicisitudinile la care au fost supuși frunzașii acestei mișcări de către conducătorii imperiului austro-ungar. Astfel, după o scurtă perioadă de profesorat la Institutul pedagogic din Caransebeș (toamna lui 1917 – 15 februarie 1918), el a fost întemnițat (cu grupul Valeriu Braniște) în închisorile din Caransebeș și Seghedin, fiind eliberat în preajma evenimentelor de la 1 Decembrie 1918 și participând, în calitate de secretar de presă (șeful Biroului de presă), la Marea adunarea de la Alba Iulia. De altfel, acest eveniment, ca și întreaga activitate politică ce l-a precedat, au fost evocate de el în lucrarea "Revoluția de la 1918 și Unirea Ardealului cu România" (Editura revistei "Societatea de mâine", Cluj 1926), lucrare bine primită de către cercurile intelectuale ale epocii și răsplătită de către "Astra" cu premiul "Scotus Viator".

I. Clopoțel a desfășurat de-a lungul unei perioade de jumătate de secol o activitate publicistică și ziaristică deosebit de susținută, completată în unele perioade cu activități de factură politică sau administrativă. El și-a început cariera profesională ca redactor la "Românul" din Arad (1911) și și-a încheiat-o ca director al Bibliotecii Centrale Universitare din București (1961). Între Arad și București, itinerarul profesional parcurs de el a mai trecut prin Brașov, Cluj, București și iar Brașov. La Arad, unde a lucrat ca redactor și apoi redactor șef la "Românul" în perioada 1911 – 1919 (excepție făcând perioada întemnițării și scurtul periplu la

⁵ I. Clopoțel, *Sociologie și sociografie*, în "Viitorul social", an II, 1973, p. 430.

Caransebeș), I. Clopoșel a colaborat vreme de trei ani (1914-1917) și la revista "Pagini literare". Deși foarte tânăr, el a demonstrat o temeinică cunoaștere a fenomenului literar românesc, materializată în lucrarea "Antologia scriitorilor români de la 1821 încoace" (Biblioteca Semănătorul, Editura librăriei diecezane, Arad 1917), publicată la numai 19 ani. Tot în perioada arădeană, I. Clopoșel a colaborat și la ziarul "Drapelul" din Lugoj cu materiale care, alături de cele publicate în propriul ziar, vor atrage asupra sa mânia conducătorilor imperiali și, ca o consecință a acestui fapt, întemnițarea. În perioada 1919-1921, I. Clopoșel a fost chemat de către Mihai Popovici și Al. Vaida-Voevod să conducă "Gazeta Transilvaniei" din Brașov. Următoarea etapă și, după părerea noastră, cea mai fructuoasă, a fost cea clujeană. La Cluj, între anii 1921-1934, I. Clopoșel a funcționat ca redactor pentru Ardeal și Banat al ziarelor bucureștene "Adevărul" și "Dimineața", la care colaborase încă din perioada brașoveană, conducând, în același timp, și ziarul "Patria", din care a făcut un cotidian cu largă răspândire în Cluj. Dar cea mai importantă realizare a etapei clujene a fost, fără îndoială, înființarea revistei "Societatea de mâine", care s-a impus de-a lungul a două decenii de apariție (1924-1945) ca una din cele mai importante și mai prestigioase reviste cultural-științifice românești din perioada interbelică, centrată cu precădere asupra problemelor transilvănene. În anul 1934, I. Clopoșel s-a mutat la București, fiind încadrat în redacția cotidienele "Dimineața" și "Adevărul", dar continuând să conducă și revista "Societatea de mâine", a cărei redacția a fost mutată, și ea, în capitală. Anul 1944 îl găsește pe I. Clopoșel ca redactor șef al ziarului socialist "Poporul" din Brașov, activitate ce a influențat negativ prestația sa în redacția revistei "Societatea de mâine", pe care, de altfel, el a intenționat s-o transfere la Brașov. Acest lucru nu s-a realizat, revista încetându-și apariția. La Brașov, I. Clopoșel s-a implicat și în activitatea politică social-democrată, având ca sarcină organizarea politică a zonei și fiind, în același timp, și rectorul Universității muncitorești din localitate. După 1944, datorită vederilor sale progresiste, el a fost invitat de către Lotar Rădăceanu să colaboreze la revista "Lumea nouă", unde a redactat cronică externă, precum și materiale referitoare la realitatea transilvăneană. Același L. Rădăceanu l-a numit director la Casa I.O.V.R., inspector general pentru școlile de ucenici, iar apoi director în Ministerul Instrucției Publice. I. Clopoșel și-a încheiat cariera profesională ca director al Bibliotecii Centrale Universitare din București, în anul 1961.

I. Clopoșel a fost un publicist de largă cuprindere. Formația sa intelectuală și culturală solidă, dublată de apetitul pentru problemele sociale i-au facilitat abordarea unei palete largi de subiecte, de la articole cu caracter teoretic până la cronici culturale, miezul materialelor semnate de el constituindu-l, însă, analiza societății românești din perioada contemporană lui. Deși în lista sa bibliografică figurează un număr însemnat de volume, I. Clopoșel poate fi considerat ca fiind un reprezentant de marcă al publicisticii de factură gazetărească. Căci, cea mai mare parte din volumele semnate de el sunt, de fapt, culegeri de studii publicate anterior în ziarele și revistele la care a colaborat. Apărute sub semnătură proprie sau sub pseudonim – Cl., I.Cl., I.C., I.Ardeleanu, I.Bobei, D. Corvinul, Euphraste, Traian Huniade, Dr.Titu Pooa, Horia Trandafir, Teofrast, Theophraste, I.Poenaru sau

I.Săgeată⁶ - materialele sale reprezintă o contribuție importantă la analiza fenomenelor și proceselor politice, economice, sociale și culturale care au caracterizat societatea românească din prima jumătate a secolului nostru.

Atașamentul lui I.Clopoțel la profesia de gazetar nu poate fi pus, după părerea noastră, doar pe seama faptului că el a fost implicat în ziaristică încă din anii de liceu. Explicația acestui atașament rezultă mai ales din concepția sa privind rolul important pe care îl joacă presa în viața socială. În opinia sa, presa are în domeniul spiritual același rol pe care-l are sistemul de transport în viața economică. "Presa, spune el, realizează schimbul de idei, făurește o comuniune sufletească tot mai strânsă între oameni și societăți și pregătește calea pentru un spirit unitar al umanității, fără ca prin universalitatea lui acesta să prejudicieze interesele particulare ale societăților și popoarelor, dimpotrivă influențând în sens bun și impregnând un timbru nou de vigoare acestora"⁷.

Presa este reflexul fizionomiei spirituale și materiale a unei societăți, nivelul ei de dezvoltare fiind direct proporțional cu nivelul de dezvoltare al societății în care ea se manifestă. Ea nu se poate ridica peste nivelul intelectual al societății, decât în cazul în care gazetarul depășește acest nivel, ascendent, astfel, în postura de îndrumător al societății. Aceasta, consideră el, este un lucru pozitiv, cu condiția ca gazetarul să servească interesul social general și nu pe cel al unui grup restrâns. După părerea sa, presa are ca funcție principală dezbateră amănunțită și amplă a problemelor sociale, economice, politice, culturale etc. ale unei anumite societăți. "Presa ține la suprafață problemele, este stimul permanent de aprofundare a lor... O presă conștientă va presiona partidele să nu uite că le incumbă datoria să dea o însemnătate tot mai mare stărilor economice, concentrându-și atenția asupra lor, înfățișând configurațiile materiale ale populației și arătând soluțiile de îndreptare"⁸. Pe lângă această funcție de control, presa este un factor activ al progresului social, contribuind decisiv la formarea și impunerea limbajului social, precum și la formarea și conducerea opiniei publice. De asemenea, presa reprezintă, mai ales în mediul urban, cel mai important și mai eficace mijloc de socializare. Cele trei funcții – de control, de formare și impunere a limbajului social, de socializare - dar mai ales cea de control, se pot manifesta plenar numai cu condiția obiectivității și onestității presei și a gazetarului. Acesta din urmă, gazetarul, "nu va cruța nici guvern, nici administrație când este vorba de nedreptăți, cum nu va trece cu vederea activitatea spornică a organelor statului. Prin simțul său de dreptate gazetarul modern este un indispensabil colaborator al conducerii vieții publice. Presa devine o formidabilă putere prin cercetările, anchetele întreprinse în domeniile multiple ale gândirii ale gândirii și realizării și-și are parte la consolidarea și îndrumarea României renăscute...din cenușa războiului mondial"⁹.

⁶ Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, Editura Minerva, București 1973, p. 155.

⁷ I. Clopoțel, *O putere socială ascendentă: presa*, în "Societatea de mâine", an II, 1925, nr. 19, p. 327.

⁸ *Ibidem*, p. 328.

⁹ *Ibidem*, p. 329.

Intr-un alt articol, I.Clopoțel supune analizei cei trei factori implicați în nașterea și funcționarea presei, și anume: patronul, ziaristul și cititorul. Mai mult decât în oricare alt domeniu de activitate, patronul de presă, proprietarul de ziar trebuie să se adapteze nevoilor obștești și să renunțe la a întrebuița organul de presă ca pe un simplu instrument al capriciilor sale. "Un patron victimă a îngâmfării sale personale distruge utilitatea socială a tiparului", afirmă el, adăugând că, pentru a împlini această utilitate, patronul va trebui să-și formeze un corp gazetăresc de elită ("gazetari cu o conștiință socială a datoriei profesionale cât mai deșteaptă, cu un caracter cât mai integru"). Cel de al doilea factor implicat în presă, ziaristul, poate fi un factor social de primă mărime, dacă este obiectiv și preocupat să releve răul social sau, dimpotrivă, o primejdie pentru societate, în cazul în care i-ar exploata buna credință în folos personal. În orice caz, condiția esențială a eficienței activității gazetărești este aceea că ziaristul trebuie să-și pună serviciile în slujba acelui organ de presă, a cărui conținut și orientare corespund propriilor sale convingeri și opinii. În fine, cel de al treilea factor, cititorul, are și el rol decisiv, în sensul că ridicarea calității presei și a conștiinței profesionale a ziaristului depinde de vigilența, gradul de cultură și capacitatea de analiză a cititorilor, grup social în continuă extensie, tinzând să se suprapună peste întreaga populație: "... astăzi, spune I.Clopoțel, nu mai este vremea să credem că ar mai putea exista cineva care să fie suficient lui însuși și să renunțe la lectura jurnalelor"¹⁰.

Convins fiind de rolul social major al presei, I.Clopoțel a militat pentru dezvoltarea ziaristicii românești, în general și a celei ardelene, în special. Subliniind efectele negative ale politicianismului asupra presei românești din Ardeal, el a chemat la unitatea ziarștilor, indiferent de culoarea sau simpatiile lor politice, fiind unul din întemeietorii Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat. De asemenea, cunoscând preocupările și realizările altor țări în acest domeniu, el a subliniat necesitatea creerii unei confederații a ziarștilor români ("confederația muncitorilor intelectuali"), precum și a unui for național al societăților de presă din România. El a pledat pentru profesionalizarea meseriei de gazetar, sugerând Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat să instituie un examen de admitere pentru viitorii ziarști, care să includă și verificarea calităților morale ale acestora. În vederea pregătirii viitorilor gazetari, dar nu numai, I.Clopoțel a inițiat în cadrul Sindicatului un ciclu de conferințe consacrat înaintașilor ziaristicii românești, precum și o "bibliotecă ziaristică", "în care să facem loc figurilor reprezentative ale gazetăriei românești de la noi în decursul deceniilor trecute și să aprofundăm cu grijă problemele profesionale"¹¹. Această "bibliotecă" era proiectată a fi un tablou al presei ardelene și bănățene de până la 1918, care trebuia să includă date despre ziarștii de carieră, mecenaii presei, generatorii de idei ai gazetelor și publiciștii cu alte profesii decât cea de gazetar. "Toate aceste centre de iradiație ziaristică trebuie încetul cu încetul cunoscute în mod temeinic. Aceasta și le propune biblioteca noastră..."¹², preciza I.Clopoțel în volumul cu nr. 1 al "Bibliotecii ziaristice".

¹⁰ I. Clopoțel, *Funcția socială a presei*, în "Societatea de mâine", an II, 1925, nr. 14, p. 236.

¹¹ I. Clopoțel, *Figuri reprezentative de la noi. Notă introductivă*. Vasile Goldiș, Biblioteca ziaristică nr. 1, Sindicatul Presei Române din Ardeal și Banat, Institutul de arte grafice "Ardealul", Cluj 1934, p. 5.

¹² *Ibidem*, p. 6.

I. Clopoțel n-a militat numai pentru profesionalizarea meseriei de gazetar (el a propus elaborarea unui statut al ziaristului), ci și pentru asigurarea unor condiții de viață cât mai bune pentru corpul gazetăresc. Astfel, el a solicitat parlamentului votarea proiectului de lege referitor la "Casa de pensii și retrageri a ziariștilor" și a depus eforturi, alături de alți confrați, pentru deschiderea unui sanatoriu propriu al acestora la Băile Herculane. În același timp, el a fost preocupat de crearea bazei materiale pentru dezvoltarea ziaristicii românești din Ardeal și Banat, subliniind necesitatea înființării unor tipografii moderne în aceste zone, care să facă posibilă ridicarea presei românești la nivelul celei minoritare sau al aceleia din țările europene. Și, ca o încununare a activității sale pe terenul ziaristicii, I. Clopoțel a militat în cadrul Sindicatelor pentru întemeierea unui mare cotidian românesc la Cluj, inițiind în revista "Societatea de mâine" o dezbatere asupra oportunității, posibilității și mijloacelor sale de realizare, prin intermediul unui chestionar¹³ adresat oamenilor de cultură, precum și politicienilor.

I. Clopoțel a fost un gazetar de mare talent. Dar, deși a trecut prin redacțiile mai multor ziare, îndeplinind în unele cazuri chiar funcția de redactor-șef, adevărata măsură a forței sale publicistice a dat-o în cadrul revistei "Societatea de mâine", al cărei editor, redactor șef și director a fost de-a lungul întregului interval de apariție. Proiectată încă din anul 1919 și apărută abia în 1924, "Societatea de mâine" s-a dorit a fi un instrument de transpunere în practică a idealurilor Marii Uniri: "Gândul hotărâtor al înființării și organizării acesteia a rezidat în climatul epocal din 1918 ca o îndatorire sacră de a susține transformarea în realități a istoricelor rezoluții proclamate de Adunarea Națională de la 1 Decembrie¹⁴, la care I. Clopoțel a luat parte ca reprezentant cu drept de vot al Consiliului național central din Arad.

"Societatea de mâine" a fost concepută ca o publicație cu largă audiență în mase. Aceasta, cu atât mai mult cu cât scopul declarat al revistei a fost acela de a fi un organ al democrației, al luptei pentru drepturile și libertățile celor mulți la lumină și învățătură, întemeietorul ei considerând că "poporul românesc nu poate fi mai bine apărat și ajutat să-și dezvăluiească neprețuitele comori cu care este înzestrat, decât dându-i-se un regim care să facă posibilă revărsarea neîngrădită a energiilor sale... Crediința noastră nestrămutată, se menționa în articolul-program al revistei¹⁵, este că problema fundamentală a zilelor noastre este problema culturii". Reținem, astfel, intenția lui I. Clopoțel de a construi un instrument eficace de răspândire a culturii în rândurile poporului, intenție realizată, având în vedere

¹³ Vezi: x x x *Anchetele noastre. Marele cotidian al Ardealului*, în "Societatea de mâine", an III, 1926, nr. 8, p. 137-138 (Chestionarul referitor la problema creerii marelui cotidian de presă al Ardealului cuprindea următoarele întrebări: 1. Ce consecință practică ar trebuie să aibă Almanahul Presei Române elaborat de sindicat? 2. Care ar fi condițiile de refacere ale presei ardelenice? 3. Ar fi nevoie de o societate pe acțiuni? 4. De o cooperativă? 5. Astra ce ar putea să facă pe acest tărâm? 6. Întrucât statul ar putea să facă ceva pe acest tărâm? 7. Ce efort ar putea să facă partidul politic și lumea comercială a Ardealului? 8. Credeți realizabil palatul unui mare cotidian în Cluj, în legătură cu înființarea unei universități libere pentru gazetari?).

¹⁴ I. Clopoțel, *Amintiri și portrete*, p. 167.

¹⁵ I. Clopoțel, *Chemarea noastră*, în "Societatea de mâine", an I, 1924, nr. 1, p. 5.

rubricile care se regăsesc quasi-permanent în paginile sale, și anume: Actualități, Probleme economice, Probleme culturale, Politică externă, Progrese științifice, Învățământ-Educație, Sănătate publică, Ardealul vechi, Europa contemporană, Figuri reprezentative, Pagini literare, Cronici diverse etc.

Editând această revistă, I. Clopoțel continua "politica" gazetelor ardeleni de până la Unire, care, așa după cum arăta el, n-au fost numai o școală politică cetățenească, ci și o școală a culturii, rol pe care și l-au îndeplinit mai ales prin "foițele" (suplimentele) editate și publicate. De altfel și I. Clopoțel a fost conștient de necesitatea adâncirii activității de "democratizare" a culturii, de transmitere a acesteia spre straturile de jos ale structurii sociale românești. În consecință, el a încercat să înființeze și să susțină două publicații suplimentare, care se adresau unui public mai larg decât cel al revistei. Astfel, în anul 1927 au fost publicate în "Societatea de mâine" două numere ale suplimentului intitulat "Pagini pentru micile întreprinderi, meseriași și muncitori", cuprinzând fiecare câte patru materiale ce conțineau informații și cunoștințe de interes economico-gospodăresc. Apoi, în anul 1931 s-a încercat înființarea unui "supliment popular", numit "Tribuna democratică" (din care au apărut cinci numere în anul 1932), ca urmare a cererii unui mare număr de cititori, care-și exprimaseră dorința de a fi publicat un "supliment redactat mai pe înțelesul maselor". Pe linia preocupării sale permanente pentru culturalizarea maselor, "Societatea de mâine" a susținut și activitatea "Astreii", popularizând acțiunile acesteia și chiar îndeplinind, pentru o scurtă perioadă, funcția de organ de presă al "Asociațiunii", prin publicarea în paginile sale a "Buletinului Secției social-economice" (1925) sau a "Buletinului Astreii" (1926).

"Societatea de mâine" a fost, prin chiar programul asumat, o publicație cu caracter social-economic și cultural pusă în slujba consolidării noului edificiu rezultat în urma Marii Uniri, statul național unitar. "Publicațiile în materie economică ale acestei reviste am dori să oglindească cel puțin crâmpoșe din viața vie și efectivă a frământărilor economice. Ne vom feri pe cât posibil de orice construcție economică făurită la masa de scris sau în fantezia cutărui visător sau teoretician. Vrem să fie scrisul nostru izvorât din viața economică însăși a poporului nostru și nu a altora. Respectăm teoriile importante, apreciem practicile economice probate în lungi șiruri de ani în toate străinătățile, dar noi avem credința că pentru crearea și consolidarea vieții noastre economice nu ne poate ajuta imediat decât teoriile și practicile izvorâte din însăși viața noastră durată între granițele statului național întregit. Și apoi mai credem că soluționarea problemelor economice nu poate urmări un scop în sine și trebuie să se mulțumească a sluji drept mijloc întru consolidarea și progresul nostru național, social, cultural și politic", menționa un colaborator al revistei¹⁶.

Rubrica "Probleme economice", cuprinzând materiale care au vizat o gamă largă de aspecte – mergând de la problema decalajului economic dintre regiunile vechiului regat și noile teritorii revenite statului român în urma Unirii, până la analize de nivel microeconomic – a beneficiat de colaborarea unor economiști de frunte ai epocii, așa cum au fost: I. I. Lapedatu, V. Jinga, E. N. Giurgea, V.

¹⁶ Vasile C. Os v a d ă, *Chestiuni economice*, în "Societatea de mâine", an I, 1924, nr. 1, p. 21.

Slăvescu, N. G. V. Gologan, G.C. Mărcuș, Gh. Dragoș, A. Vlaicu, V. C. Osvadă, S. Cioranu, Tr. Nichiciu, Gh. Neculcea sau N. Ghiulea.

Viața politică a României interbelice, surprinsă în studiile și articolele care au făcut obiectul rubricii "Actualități", a fost prezentată și analizată de către un grup de colaboratori din care n-au lipsit O. Ghibu (reputat analist al problemei basarabene), Gh. Bogdan-Duică, I. Lupaș, Ilie Cristea, I. Tolan, I. Clopoțel, N. Buta, Al. Ciura, I. Băilă, I. Mehedințeanu, S. Mehedinți, V. Moldovan, P. Pandrea, Șt. Voicu sau P. Suci.

Revista a reflectat în mod adecvat și viața politică internațională a perioadei, beneficiind de colaborarea substanțială a profesorului ieșean de drept internațional N. Dașcovici, titular o bună perioadă de timp al rubricii "Politica externă". Acesta a subliniat în articolele sale importanța problemei dunărene în contextul politic internațional interbelic, precum și legătura ei, de-a lungul vremii, cu toate problemele politice europene și, implicit, importanța acestora pentru statul și poporul român. În această rubrică, la care au mai colaborat, între alții, Gh. Bogdan-Duică, A. Oțetea, I. I. Lapedatu, O. Ghibu, N. Tolu, N. Buta, G. G. Mironescu, Alex. Ceușianu, Gh. Pop și P. Teodorescu, au fost publicate materiale care prezentau cititorilor noul context politic internațional rezultat în urmă războiului mondial, alianțele postbelice ale țării noastre, situația din Balcani, problema Basarabiei sau aspecte din activitatea Societății Națiunilor.

O altă rubrică de larg interes în rândul colaboratorilor revistei a fost cea intitulată "Probleme sociale", în care au fost semnalate și analizate o serie de probleme cu care se confrunta societatea românească în perioada interbelică. Materialele cu un asemenea conținut, ce se doreau a fi un semnal de alarmă pentru autorități, conțineau și soluții pertinente de rezolvare a acestor probleme. Asemenea materiale au vizat: problema alcoolismului, răspândirea alarmantă a bolilor venerice, subalimentația poporului român, dificultățile materiale cu care se confrunta majoritatea intelectualității, situația femeii în societate, starea de sănătate a poporului etc. De altfel, se cuvine să menționăm faptul că revista a acordat o deosebită atenție acestei probleme, consacrandu-i chiar o rubrică specială, "Sănătatea publică", apărută sub coordonarea lui Iuliu Moldovan, rubrică ce-și propunea obiective ambițioase: "Vom publica articole și informații și vom deschide loc larg discuțiilor științifice care privesc biologia, igiena, igiena socială, energia, asistența socială și sanitară, demografia, administrația și organizarea socială, balneologia etc. Prețioasa materie care va apărea aici va fi scrisă de specialiști distinși, a căror colaborare am reușit să o câștigăm. Societatea românească va înțelege că la locul acesta se discută probleme care privesc însăși existența și vigoarea ei și deci a națiunii și credem că va primi cu satisfacție și ideile care se vor propaga de la acest loc"¹⁷.

În fine, colaboratorii revistei au fost preocupați în mod deosebit și de situația culturală a poporului român, articolele și studiile consacrate problemelor educaționale și școlare regăsindu-se în rubrica "Învățământ-Educație". Analize mai mult sau mai puțin cuprinzătoare au evidențiat situația gravă a învățământului românesc, punând în lumină cauzele sale.

¹⁷ x x x *Biologie și politică*, în "Societatea de mâine", an I, 1924, nr. 1, p. 20.

Deși a fost o publicație puternic ancorată în contemporaneitate, "Societatea de mâine" nu s-a detașat complet de trecut, apelul la istorie fiind motivat de rolul pe care cunoașterea trecutului îl poate avea în înțelegerea prezentului, precum și în prefigurarea viitorului. "Prin deschiderea acestei rubrici ("Ardealul vechi" – n.n.), preciza I. Clopoțel¹⁸, nu venim în contradicție cu programul inițial al revistei noastre. Dimpotrivă, îl completăm. Ziua de mâine e legată, prin rădăcini fatale, adânci de ziua de ieri... Trebuie să ne cunoaștem pământul în faptele trecutului și în realitățile prezentului. Numai așa vom putea adânci vederea clară și perspective largi pentru viitor". Rubrica de istorie a revistei a fost girată de câțiva reprezentanți de seamă ai acestei discipline, așa cum au fost: I. Lupaș, S. Dragomir, C. Suci, T. V. Păcățeanu, Șt. Meteș, I. Șchiopul, T. Botiș sau I. D. Suci.

"Societatea de mâine" s-a impus în peisajul publicisticii culturale interbelice și printr-o bogată rubrică de "Pagini literare", în care s-a publicat poezie, proză, note de călătorie etc. Creația literară autohtonă, dar și cea internațională, au fost prezentate și comentate pe larg în rubrica "Discuții și recenzii". Onorându-și profilul inițial asumat de revistă culturală, "Societatea de mâine" a susținut în paginile sale o activitate rodnică de cronică a vieții culturale, constituindu-se, astfel, într-o adevărată oglindă a vieții cultural-artistice din Clujul interbelic.

Deși a traversat o epocă agitată și controversată din punct de vedere politic și ideologic, revista s-a menținut cu fermitate pe direcțiile și coordonatele sale programatice, acelea ale democrației și progresului, alegându-și colaboratorii exclusiv în funcție de nivelul competenței lor într-un domeniu sau altul. "Nu ne-a interesat tabăra politică și biserica clanului, ci exclusiv aportul de cunoaștere pe care-l poate da autorul. În paginile noastre s-au perindat cel mai mare număr de scriitori, de stânga, de dreapta, de mijloc sau fără nici o înfeudare politică... am încurajat tot ce adună și solidarizează. Am remarcat competența adversarului, după cum am refuzat ambițiile prietenului nedăruit. Credem că ne-am ilustrat printr-o libertate de atitudine, care e certificatul intelectualității celei mai autentice. Am fost terenul neutru unde au putut sta alături toți bunii români, necunoscând decât un singur comandament: binele poporului îndreptățit la reparațiuni istorice și neavând decât o singură limită: valoarea și bunul simț", se menționa într-un redacțional¹⁹.

"Societatea de mâine" a pornit la drum cu un comitet redacțional și un grup de colaboratori de elită, capabili să asigure realizarea obiectivelor ambițioase propuse. Colectivul inițial, care a suferit în timp numeroase modificări, era compus din: V. Goldiș, D. Gusti, M. Popovici, Gh. Bogdan-Duică, I. Lupaș, O. Ghibu, V. C. Osvadă, R. Dragnea, I. Clopoțel- redactor șef (membri în comitetul de redacție), I. Agârbiceanu, D. Antal, N. Bagdasar, Ax. Banciu, L. Borcia, Al. Borza, A. Buteanu – secretar de redacție, A. Cotruș, Ilie Cristea, N. Dașcovici, S. Dragomir, A. Esca, M. Florian, I. Flueraș, V. Gherasim, Vl. Ghidionescu, N. Ghiulea, Ax. Iancu, P. Ilcuș, S. Mehedinți, Șt. Meteș, C. Sudețeanu (colaboratori). Revista a avut corespondenți într-o serie de centre culturale ale țării, și anume: Oradea, Cernăuți, Arad, Blaj,

¹⁸ I. Clopoțel, *Ardealul vechi*, în "Societatea de mâine", an III, 1926, nr. 49-50, p. 775.

¹⁹ x x x *Redacționale*, în "Societatea de mâine", an XVII, 1940, nr. 2, p. 74.

Turda, Brașov, Luduș, Lugoj, Timișoara, Carei, jud. Făărăș, Sibiu, Tg. Mureș, Maramureș, Mehadia, Hațeg, Sf. Gheorghe, Cohalm, Beiuș, Seciune²⁰.

Dacă în primii ani de apariție s-a orientat mai ales spre problemele ardeleni, spre deosebire de atâtea alte publicații regionaliste, "Societatea de mâine" a căutat permanent, în loc să dezbine, să apropie sufletește pe românii din toate ținuturile. "Dacă uneori a făcut regionalism, l-a făcut în sensul bun al cuvântului, insistând fără venin și fără ură asupra problemelor de interes local asupra cărora s-a silit mereu să atragă atenția acelor care de la distanță nu-și puteau da seama de importanța lor"²¹.

Orientarea revistei spre semnalarea, analiza și diagnoza problemelor sociale a fost determinată de preocuparea lui I. Clopoțel pentru acest domeniu, el fiind, după părerea noastră, unul din întemeietorii sociologiei românești a problemelor sociale. Dar contribuția sa la redactarea revistei nu s-a limitat doar la semnarea unor materiale centrate pe o asemenea tematică. Având în spate o impresionantă activitate gazetărească, I. Clopoțel a publicat, aproape număr de număr, articole editoriale în care a abordat diverse aspecte ale vieții economice, politice, sociale și culturale deschizând, astfel, "Societatea de mâine" spre un public cititor mult mai larg decât cel al unei reviste cultural-științifice obișnuite. Tot în această idee, a asigurării unei audiențe cât mai largi revistei, "Societatea de mâine" a oferit cititorilor un tablou concentrat al evenimentelor curente din viața românească și internațională, care au fost prezentate, în stil gazetăresc, în rubrica "Fapte, idei, observațiuni", în a cărei redactare I. Clopoțel a avut un rol esențial.

În încheierea acestei succinte prezentări a "Societății de mâine", nu putem decât să fim de acord cu aprecierea retrospectivă a lui I. Clopoțel la adresa revistei: "Cele 403 numere conțin materiale care vor servi ca document autentic al vremii, atestări vii ale uriașelor frământări care au cuprins o societate încleștată în două măceluri gigantice, sfâșiata de atâtea crize economice, politice și sociale. 'Societatea de mâine' s-a străduit să desprindă autenticul, să reflecte cu destul curaj și competență zbuciumul vremii și să răspundă cu bunăcredință și autoritate la întrebările grave ale prezentului"²².

I. Clopoțel s-a manifestat încă de timpuriu și ca un reputat cunoscător al mișcării noastre literare, primul său volum fiind consacrat, așa cum am menționat anterior, istoriei literaturii române. Lucrarea "Antologia scriitorilor români de la 1821 încoace", scrisă în perioada arădeană și apărută în patru volume (vol. I și II în 1917; vol. III și IV în 1918), reprezintă, după cum el însuși mărturisește în prefață, "o culegere selecționată de lucrări literare" din creația unor autori reprezentativi pentru epocile literare care se pot distinge în perioada respectivă. Selecția realizată de tânărul I. Clopoțel încearcă să prezinte cititorilor "talentele care au indicat înălțimi și puncte noi de plecare, peste tot acelea care sunt expresia preocupărilor, tendințelor de prefacere a vremurilor trecute"²³.

²⁰ x x x *Lămuriri*, în "Societatea de mâine", an I, 1924, nr. 1, p. 4.

²¹ Șt. Bezdechi, *În al cincilea an*, în "Societatea de mâine", an V, 1928, nr. 1, p. 5.

²² I. Clopoțel, *Amintiri și portrete*, p. 173.

²³ I. Clopoțel, *Antologia scriitorilor români de la 1821 încoace*, Biblioteca Semănătorul, Editura librăriei diecezane, Arad 1917, p. 3.

I. Clopoșel privește fenomenul literar românesc dintr-o perspectivă cu evidente valențe sociologice. După părerea sa, gradul de dezvoltare a literaturii, a culturii în general, depinde strâns de nivelul de dezvoltare a societății. "Până ce acest organism (societatea – n.n.) nu este deplin consolidat, până ce nu are toate garanțele și condițiile fortificării, până atunci nici înflorirea literară nu este explicabilă. Până ce, deci, această bunăstare neconținut în creștere nu s-a ivit în principatele române ori la noi în Ardeal, au fost în viața literară încercări mai puțin izbutite, mai puțin perfecte, dar, așa cum au fost ele, au însemnat istorică, ele au produs frământări, au rodit în sufletul românesc și adesea activitatea colectivă a micilor talente este caracteristica unei epoci și asigurarea unei izbucniri mai luminoase ulterioare"²⁴.

Atenția acordată de către el secolului al XIX-lea este motivată de faptul că, odată cu începuturile acestuia (anul 1821, cu declarația de la Izlaz), apar și în istoria poporului român acele frământări care zguduiseră din temelie sufletul popoarelor apusene, având ca efect formarea statelor europene moderne. El leagă, astfel, dezvoltarea literaturii noastre de formarea societății românești moderne, între altele, prin puternicul curent de democratizare a culturii, care presupunea și facilită accesul unor pătri sociale din ce în ce mai largi la cultură și educație. "Este aceasta (secolul XIX – n.n.) o vreme de democratizare crescândă, triumfătoare, când cultura nu este monopolul unei anumite clase, ci ea străbate prin toate clasele sociale, făcând să iasă la suprafață forțele mai ascunse în sufletul mulțimii care are acum cât de cât acces de ridicare la treptele ierarhiei sociale"²⁵.

"Antologia scriitorilor români de la 1821 încoace" reprezintă singura lucrare amplă de istorie literară a lui I. Clopoșel. Activitatea de istoric și critic literar a fost continuată însă prin materiale de asemenea factură, publicate în revista "Societatea de mâine" la rubrica "Discuții și recenzii", la a cărei redactare el și-a adus o contribuție substanțială. Demnă de menționat ni se pare, în acest context, pledoaria sa pentru o critică literară științifică, care să permită evaluarea corectă a avalanșei de producție literară din perioada interbelică. Sesizând superficialitatea și incompetența unor confrăți în ale criticii literare, I. Clopoșel spunea: "Am dori însă ceva mai mult: o activitate de teorie critică dezvoltată până la înălțimea unei științe, lămurind principiile și criteriile de apreciere a mormanului de tipărituri din vitrine"²⁶. Și trebuie să remarcăm faptul că el n-a semnat cronici și recenzii de complezență, ci a pledat prin scrisul lui pentru întemeierea unei atmosfere de maximă seriozitate în critica literară, contribuind, astfel, la dezvoltarea literaturii noastre.

I. Clopoșel a semnat în "Societatea de mâine" 46 de recenzii de volume de proză, între scriitorii recenzati de el numărându-se nume de marcă ale scrisului românesc (M. Sadoveanu, I. Teodoreanu, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, L. Rebreanu, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu), dar și scriitori de mai mică rezonanță (Bucura Dumbravă, D. V. Barnovschi, Marta Rădulescu). De altfel, trebuie

²⁴ *Ibidem*, p. 5.

²⁵ *Ibidem*, p. 4.

²⁶ H. Trandafir, *Critică literară sistematică*, în "Societatea de mâine", anul XIII (1936), nr. 1, p. 24.

menționat faptul că el a publicat recenzii literare (și nu numai!) și înainte de cele apărute în "Societatea de mâine". Așa de exemplu, în anul 1921 el a susținut o rubrică de recenzii în ziarul "Patria", în care au fost recenzate lucrări literare pentru copii și adulți, precum și lucrări cu caracter pedagogic.

Din perioada colaborării la "Patria", mai importantă de remarcat ni se pare a fi, însă, pledoaria sa privind locul țăranului în literatura noastră. Prezentându-l pe țăranul român dintr-o cvadruplă perspectivă (istorică – masa de luptători din războaiele de apărare; etnică – stavilă în calea străinilor, masa omogenă și compactă care n-a putut fi străpunsă de străinism; socială – viața socială fundamentală românească este cea rurală; culturală – contribuția decisivă a culturii populare la edificarea culturii române majore), I. Clopoțel afirmă că literatura română se poate valida ca o literatură de valoare numai în măsura în care se va centra pe problemele acestuia: "... țăranul fiind o realitate în trecut și-n viitor, a fost și va fi încă obiect de literatură, literatura fiind oglinda vieții unui popor. Și după cum această realitate, am putea spune cea mai importantă realitate a vieții poporului român, s-a oglindit în literatura noastră sau se va oglindi în viitor, putem judeca dacă literatura românească a avut caracterul adevăratei literaturi și dacă în viitor îl va avea. Sub denumirea de adevărată literatură înțelegem literatura ca expresie a sufletului unui popor și oglinda vieții lui"²⁷

I. Clopoțel sublinia, astfel, ideea că o literatură națională autentică trebuie să-și centreze atenția pe problematica majoră a societății din care face parte. Și, așa cum Tr. Herseni opina că sociologia românească se putea valida în context internațional numai ca "o sociologie a satului și a întregii organizații și vieți sociale și spirituale legate de acesta"²⁸, I. Clopoțel sugera faptul că literatura română poate dobândi caracterul de literatură națională în măsura în care oglindește realitatea fundamentală a poporului român, țăranul și mediul său social de viață.

²⁷ I. C., *Țăranul în literatură*, în "Patria", an II, 1920, nr. 235, p. 1.

²⁸ Tr. Herseni, *Sociologie românească*, în "Societatea de mâine", an VII, 1930, nr. 11, p. 288.

REPERE PENTRU O TEORIE A PERSONALITĂȚII

–Personalitatea - o posibilă definiție–

EMIL POP

ABSTRACT. Landmarks for a Theory of Personality. Starting from the idea that society is a structure of personalities, that its way of existence and *raison d'etre* is the personalization of individuals, this study emphasizes the distinction as well as the logical and historical relationship between the personality of the average individual, which is the basis of the entire personalization of society, on the one hand, and the personality of the individual reaching notoriety on the other.

At the same time, this is an attempt to present the significance of positive and negative personalities in the history of mankind, with reference to Napoleon, Hitler, Stalin and Jesus Christ seen as a real or mystical person.

Considering Nietzsche and especially Weber's contributions in this area, the author discusses the paradox of personality formation in the European civilization. The necessity of going beyond various antithetical positions, present in Mircea Eliade's view on the dialectical relationship between the sacred and profane aspects of human condition, essential for personality development is also discussed.

The author proposes a definition of personality within the framework of an autonomous area of research: the theory of personality.

Pe baza valorificării rezultatelor cercetărilor interdisciplinare românești și străine, sintetizând propria noastră reflexie și practică sociologică, am încercat să elaborăm o definiție dinamică și operativă a personalității umane, definiție care să ia în considerare aspectele cognitive, axiologice, praxiologice, contextuale și creatoare ale personalității.

Pentru o orientare mai lesnicioasă, în demersul nostru formulăm de la început această *definiție*, deși ea este rezultatul final al reflexiei critice și sintetice asupra teoriilor privind personalitatea. Definiția noastră: *personalitatea este rezultatul maturizării treptate a individului ca parte a societății și motor al ei, maturizare care se realizează prin efortul său conștient, de integrare în structurile sociale și de transformare a acestor structuri, dând curs voinței sale subiective de a obține optimul existențial pentru sine prin mijloace și consecințe care să stimuleze formarea unei societăți optime pentru majoritate.*

În această *perspectivă*, personalitatea ne apare ca o ființă cugetătoare care, pe de o parte, tezaurează într-o sinteză organică proprie, unică, valorile directoare ale lumii în care trăiește, promovând idealurile provenite din aceste valori sau opunându-se critic acestora, iar, pe de altă parte, are o raportare permanent activă la societate, croindu-și un itinerariu spiritual și practic, prin cunoașterea tot mai aprofundată a societății, în efortul său de a o transforma în raport cu noile valori pe care acesta le creează, contribuind astfel la dezvoltarea general istorică.

Definiția noastră vizează conceptul cel mai larg de *personalitate*, adică acela construit pe axioma, devenită normă socială, că *orice individ poate să devină personalitate și că atât el cât și societatea trebuie să facă totul pentru aceasta*.

În această optică, oricine este personalitate în măsura în care *luptă* să devină personalitate, adică în măsura în care își realizează "vocația" sa de om, dat fiind că este evident că ține de esența omului să gândească, să acționeze și să creeze. Societatea ne apare astfel ca un sistem foarte dinamic, cu un număr indefinit de mare de personalități în curs de formare și afirmare.

Personalitate, personalizare. Teoria personalității

Societatea este o structură de personalități, modul ei de a fi și rațiunea ei de existență este *personalizarea indivizilor*; așa cum forma stabilă de organizare a materiei solide este cristalizarea și existența ei sub formă de cristale, tot astfel sistemul social se cristalizează prin rețeaua de personalități și ființează ca atare. Dintr-o asemenea perspectivă, suntem determinați să facem distincția, pe de o parte, între *personalitatea omului de rând*, *chiar a individului anonim la un moment dat*, care este baza întregii *personalizări* a societății și – pe de altă parte – *personalitatea remarcabilă*, de exemplu omul de cultură sau omul politic, devenită persoană publică, intrată în conștiința unei comunități, în dicționare și enciclopedii. O asemenea distincție, la care ne vom mai referi, nu tinde să anuleze sau să subestimeze unul din cele două tipuri de personalitate, ci caută să evidențieze un raport logic și istoric între *personalitatea individului oarecare* și *personalitatea omului remarcabil*, ajuns la notorietate.

Numai o societate personalizată, adică un sistem democratic în care fiecare cetățean își poate afirma la maxim propria personalitate, conduce la apariția unor mari personalități, a creatorilor de excepție ș.a.

Opiniile noastre conferă un conținut nou vechii dispute dintre Bruno Bauer și Karl Marx: *Cine face istoria: masele sau personalitățile?* Dilemă care implică subiacent răspunsul la altă întrebare: *Care este originea personalității?*

Desigur, în disputa dintre Bauer și Marx, când se discută despre *personalitate*, se face referință la oameni celebri, la personalitățile remarcabile, care au schimbat viața economică, politică sau instituțională a societății.

Credem că problema e pusă fals atât de Bauer cât și de Marx, întrucât considerăm că *personalitatea de excepție este rezultatul ultim al societății personalizate, ea nu se naște direct din mase, ci din sistemul de personalități curente care formează societatea*. Ea este un diamant *Kohi-Noor* printre diamantele obișnuite.

Personalitatea care face istoria nu este nici un produs al providenței, al întâmplării sau al codului genetic, ci ea este trecerea la limită a procesului firesc de cristalizare, propriu societății.

O dovadă în acest sens sunt societățile primitive sau sălbatice, autarhice, sau cele ajunse în faza conservatoare de nedepășit. Aceste societăți nu sunt personalizate, individul nu înseamnă nimic ca individualitate creatoare și, ca urmare, aceste societăți nu au personalități de excepție. Asemenea societăți au cel mult un sistem ereditar sau formal de desemnare a unor conducători administrativi sau religioși, care de obicei nu se remarcă prin nici un fel de aptitudini, mediocritatea lor bazată pe stagnarea socială existentă fiind forma lor de existență.

Lipsa, sau mai bine zis imposibilitatea personalizării s-a remarcat și în societățile moderne, zise comuniste sau în curs de construire a comunismului, în care individul nu era nimic, iar societatea - în realitate nomenclaturată și anonimă - era totul. Ca urmare, individul, indiferent de pregătirea sau de lipsa sa de pregătire, putea ocupa orice funcție în stat, prezența sau absența sa în acea funcție fiind aproape neobservată, întrucât mecanismul social mergea oricum de la sine, dar cu blocaje economice și politice din ce în ce mai mari.

Individul, lipsit de personalitate sau depersonalizat, ori chiar omogenizat în virtutea idealului traiului comunitar, nu făcea altceva decât să penduleze între "munca de jos și munca de sus", între funcții de conducere și pușcărie, după cum se exercita voința anonimă și irațională a "celui" care executa dictatura microgrupului, în care fiecare "tovarăș" fugea de propria, și de orice, responsabilitate, căutând pe un altul, mai "genial", care să dea indicații.

Așadar, formarea de personalități este mai puțin sau deloc posibilă fără regimul politic și social al unei democrații reale, fără procesul de personalizare a societății. Iată deci, că personalitățile de excepție, atât de necesare dezvoltării istorice, nu pot apărea fără existența unui larg câmp al personalităților obișnuite. *Fiecare om devine personalitate* prin întâlnirea aproape cotidiană cu alte personalități, prin raportarea sa la ele, prin acțiunea socială în care el se lasă sau nu se lasă angrenat de aceste personalități.

Aceste - și alte - considerații duc lesne către constituirea unei discipline autonome în sfera sociologiei, pe care o numim: *Teoria personalității*.

Teoria personalității trebuie să explice geneza și rolul personalității în constituirea sistemului social, să definească rolul ei istoric și creator.

Această teorie pune bazele studierii *fenomenului de personalizare a societății*, ca o condiție necesară și suficientă de existență, funcționare și afirmare de sine a comunității umane. Ea înlătură falsa punere a problemei *masă –personalitate*, așa cum am întâlnit-o la Bauer și Marx. Aceasta nu înseamnă că masele sociale nu există, că "*Psihologia mulțimilor*", fundamentată de Gustave Le Bon și José Ortega y Gasset, este o disciplină inutilă.

Masele există, dar numai ca mari grupuri sociale în care forța normelor de conviețuire este exagerat de puternică, încât procesul de personalizare a indivizilor a stagnat din cauza condițiilor obiective vitrege sau a unei indolențe ce ține de inerția și educația sau lipsa de educație a unor grupuri și microgrupuri sociale. Masele se pun în mișcare în urma unor crize economice, sociale sau religioase pe care societatea, prin eforturi raționale, dar și prin personalizare și modernizare a maselor trebuie să le rezolve.

Nu știm însă dacă milioanele de vieți pierdute în cele două războaie mondiale au fost strict necesare ca să ajungem în secolul al XXI-lea, în *Era cosmică și a calculatoarelor* – dar cu certitudine, problemele pe care le-au ridicat războaiele și cauzele lor sociale au condus la o rapidă dezvoltare tehnologică (care a trecut din domeniul militar în toate celelalte sectoare ale vieții sociale), la o încercare de a construi sisteme mai benefice pentru asigurarea socială a tuturor, la o cooperare intensă între națiuni, mergându-se către crearea unei societăți universale a națiunilor și la promovarea unei doctrine politice internaționaliste cu dimensiuni religioase: *Drepturile Omului*.

Personalități pozitive și negative.

Personalitățile negative există și vor mai exista, frecvența lor socială este probabil în scădere, deoarece societatea învață, din ce în ce mai bine, să se auto-apere; despre ele se poate spune ceea ce a spus Hristos despre natura și rolul răului în existența umană: *Răul este necesar. Dar vai de cel prin care se face.*

Însăși distincția între *personalități pozitive* și *negative* nu este întotdeauna ușor de făcut și poate fi mai aproape de adevăr dacă este rezultatul unei îndelungate analize critice-istorice, filosofice, axiologice, sociologice ș.a.m.d.

Se știe că însuși Hristos a fost privit în timpul vieții sale și pedepsit ca un personaj care atacă personalitatea poporului evreu, distrugând meritul poporului ales care încalcă deliberat normele și valorile iudaismului, deși afirmă că le universalizează. Nici acum intelectualii evrei nu au părere prea bună despre rolul jucat de Hristos în cultura universală.

Un filosof german de talia lui Nietzsche a considerat creștinismul ca o "*morală de sclavi*" cu un rol dizolvant, nociv pentru spiritul de combativitate și deschidere spre nou a națiunilor. Pentru Nietzsche, Hristos mută problemele reale ale vieții individului și istoria într-o altă lume, ireală, recomandând doar mortificarea inițiativei și a creației în numele păcatului original și a blestemului de a te fi născut.

Problemele reale ale *omului* ar fi astfel eludate, personalitatea lui redusă la sărăcia abstractă a rugăciunii, la cererea neconținută a iertării, pentru ceea ce ai făcut și ceea ce nu ai făcut, ajungându-se astfel la o atitudine apropiată de *budism*, practic la doctrina non acțiunii sau cel puțin a acțiunii sociale reduse la misionarism. Înseși instinctele naturale și sociale ale omului sunt negate, după părerea lui Nietzsche, de către creștinism.

Reiese că până și o personalitate de dimensiuni uriașe, care a marcat spiritual întreaga evoluție a umanității de 2000 de ani încoace, poate fi evaluată critic, pe baza unei analize filosofice care ia în calcul numai anumite efecte ale acțiunii acestei uriașe¹ prezențe – drept o personalitate negativă.

Așa s-a întâmplat și cu Napoleon. Chiar și acum, istoricii, istoriografii, politologii ș.a. sunt împărțiți în două tabere. Pentru unii, Napoleon este produsul și exponentul cel mai înalt al Revoluției Franceze, cel care în marșuri forțate și bătălii răsunătoare a promovat ideologia acestei revoluții, cel care a rupt cătușele feudalismului în Europa, geniul militar care a elaborat tactica și strategia războiului modern, incluzând premisa transformării instituțiilor sociale din teritoriile ocupate ca o condiție esențială pentru asigurarea și consolidarea victoriei.

Pentru cealaltă categorie de analiști, Napoleon reprezintă fundamentarea tipului modern de dictatură, o tiranie sângeroasă bazată pe genocid și cultivarea unei permanente stări de război, el fiind distrugătorul unor tradiții de continuitate și cooperare în cultura europeană, autorul distrugerii echilibrului european, promotorul unor conflicte și convulsii ale căror consecințe, pe termen lung, au fost cauzele celor două războaie mondiale care au bântuit Europa în secolul XX.

¹ În analiza noastră nu are nici o importanță dacă Hristos este un personaj istoric real sau un personaj mistic. În prima ipoteză, el este o personalitate de prim rang a epocii, iar în a doua este sinteza supremă a valorilor comune ale unor personalități.

Desigur, a existat o critică de pe poziții regaliste și feudale a lui Napoleon, alta de pe pozițiile liderilor Revoluției Franceze, care vedeau în acesta trădătorul acestor idealuri, iar alta de pe pozițiile și în raport cu interesele statelor vecine cu Franța, care-și vedeau amenințată independența. De asemenea, Napoleon a fost criticat de pe pozițiile micii și marii burghezii, care își vedea ruinate interesele și acțiunile economice în urma neconținutelor războaie purtate de acesta.

Tonele de volume care s-au scris despre Napoleon conțin critici ale concepției și acțiunii acestuia din optici foarte diferite, proprii unor curente sociologice și politologice, cum ar fi: *socialismul*, în perioada Revoluției de la 1848, *social-democrația*, *anarhismul*, *marxismul*, *psihologia popoarelor*, *töyneeismul*, *structuralismul* etc.

Având în vedere asemenea considerații, definirea unei *personalități* ca fiind pozitivă sau negativă, în cadrul științelor istorice și sociologice, este foarte dificilă și depinde de criteriul adoptat și mai ales de concepția despre istorie și societate care-l animă pe cercetător.

Desigur, dincolo de diversitatea interpretărilor autorizate, intervine marea foarfecă a timpului, judecata din ce în ce mai sigură și mai stabilă a posterității, fixarea valorică a amintirii rolului respectivei personalități în conștiința colectivă.

De pildă, dacă ne referim la cazul lui Hitler, s-a scris mult despre situația disperată economică și socială în care fusese adusă Germania ca țară învinsă prin aplicarea clauzelor Tratatului de la Versailles. Chiar istorici sovietici au demonstrat că Hitler a fost o consecință necesară, dacă nu chiar o creație a capitalului mondial care a supus Germania unei exploatare nemiloase.

S-au evocat, chiar și de către adversari ai regimului nazist, calitățile de organizator al societății și statului, proprii fűhrerului. Unii istorici au arătat că, în scurt timp de la venirea sa la putere, Hitler a eradicat șomajul, a stabilizat moneda germană și a determinat o consolidare expansionistă a economiei germane. Chiar dacă există laturi pozitive în personalitatea lui Hitler, el rămâne un personaj prin excelență negativ. A ajuns chiar să simbolizeze polul absolut al răului în istorie.

Dictatura lui Hitler, metodică, sistematică și totală, a ajuns să reprezinte o formă de organizare fără precedent în istoria modernă, o formă bazată pe anihilarea totală a personalității și inițiativei individului și, acest lucru, a fost făcut în mod categoric și cinic.

Constituția germană era inspirată de – și prevedea expres – principiul fűhrerului, conform căruia societatea și statul sunt conduse și trebuie să se supună sistematic voinței conducătorului suprem, a cărui inspirație carismatică le asigură dezvoltarea optimă și le garantează consolidarea unității. Cele peste 20 milioane de morți din Al Doilea Război Mondial au infirmat cu sângele lor această pseudo-teorie care a dus la catastrofa civilizației europene.

Hitler rămâne, în definitiv, un personaj istoric dintre cele mai negative. Nici o forță socială matură și conștientă nu dorește și nici nu găsește argumente și condițiile obiective ca să mai poată impune modelul nazist de guvernare.

Dacă dictatura stalinistă recunoaște, în *teorie*, nevoia existenței unor personalități în viața socială, rolul pozitiv al acestora, mergând până la a proclama demagogic "inițiativa de jos", în realitate, *stalinismul* nimicea aproape orice fel de tip de personalitate creatoare, înlocuindu-l cu *individul robot* care se extazia în fața "generalisimului Stalin" și-și dădea viața pentru el.

Mai cinic, dar și mai puțin fățarnic, nazismul proclama, categoric și deschis, nevoia subordonării totale a individului față de gândirea conducătorului providențial – și impunea, ca un comandament moral, renunțarea la orice aspirații și valori proprii. Până și procreția copiilor devenea un monopol bio-genetic, familia ne mai fiind necesară ci doar tolerată, în măsura în care era o pepinieră cu randament maxim în producerea de urmași bine dotați rasial.

Am făcut aceste referințe la Hitler și Stalin, personalități accentuate² puternic negativ, pentru a desprinde și a formula o *tendință* cu caracter de *lege* în comportamentul social: *personalitățile negative se caracterizează prin aceea că fac totul, atât în elaborarea teoretică cât și în practică, pentru anihilarea voinței, sistemului de valori și a personalității semenilor lor.*

Paradoxul formării personalității în civilizația europeană - de 2000 de ani creștină.

Ideea: Cine nu e cu noi e împotriva noastră nu a formulat-o Stalin, cum apare prin diverse cărți, ci alții înainte și chiar Hristos. Chiar dacă la Hristos această formulă celebră este mai nuanțată și nu implică ură și exterminare față de "cine nu e cu noi", trebuie să constatăm și la această ilustră personalitate o posibilă voință dictatorială și exclusivistă, care merge până la a se autoprocama: *Eu sunt calea, adevărul și viața.*

Chiar dacă voința de dominare spirituală la Hristos se exercită prin iubire de aproape și de adevăr, aspectul punitiv nu este exclus. Numai că el este mutat în lumea cealaltă, păcătoșilor promițându-li-se chinuri veșnice.

Desigur, există tentative teologice de a nu identifica pe Hristos cu creștinismul, deși poziția cea mai obiectivă ni se pare cea dialectică: *Hristos a produs creștinismul și creștinismul l-a produs pe Hristos.*

Întrucât dezvoltarea culturală europeană – și prin Europa – mersul istoriei universale a stat sub semnul creștinismului, este interesant să remarcăm că problema personalității nu a putut fi abordată *constructiv* în cadrul gândirii creștine.

Nu au reușit acest lucru nici măcar filosofi creștini din sec. al XX-lea, care au promovat expres un curent de gândire creștină novatoare – *personalismul*, care căuta cu mijloace teoretice moderne să dovedească ideea că personalitatea, omul, nu se poate afirma și realiza decât prin *Hristos*.

Contradicția aceasta proprie creștinismului și, automat, conștiinței istorice europene, a fost semnalată de Max Weber care, însă, nu a mai avut timp să o aprofundeze. El arată că este condiționat mistic comportamentul individului, că el trebuie să se supună necondiționat unui model de relații umane promovat de Hristos și să trăiască cu spectrul morții și al pedepsei veșnice.

Această situație existențială a individului creștin desființează, aproape, premisele și factorii structurării personalității sale. Individul rămâne în sfera supunerii necondiționate la norme, valori și ritualuri.

După cum arată M. Weber, "atitudinea de iubire fraternă" este o poruncă universalistă ce este raportată "asupra fiecărui individ, ce reprezintă, de fiecare

² Vezi Karl Leonard, Personalități accentuate în viață și literatură, Editura Stiințifică și Enciclopedică, București, 1979.

dată, tocmai semenul". Această poruncă este "ridicată la rang de paradox acosmic pe baza principiului că doar Dumnezeu poate să răsplătească și că EL o va face. Iertarea necondiționată, ajutorul necondiționat chiar și al dușmanului, acceptarea necondiționată a in justiției, fără a te opune prin forță răului – aceste cerințe ale eroismului religios ar putea fi de fapt produsul unui *acosmism* al iubirii condiționat mistic"³.

Paradoxul acosmic semnalat de Max Weber este formula sociologică prin care se exprimă exercitarea dictaturii divine asupra conștiinței credinciosului. Creștinul nu trebuie să devină conștient de faptul că el înseamnă ceva în lume – adică, că are o personalitate – ceea ce ar conduce către păcatul semeției, ci trebuie să ajungă la conștiința permanentă a nimicniciei sale.

Weber arată că înseși originile iudaice ale creștinismului, origini care implică principiul trocului cu Dumnezeu – fac aproape imposibilă structurarea personalității în creștinism. "Însă, nu trebuie să oitem, – așa cum se întâmplă adeseori, scrie el despre aceste exigențe ale vieții religioase – că ele stau la Isus pretutindeni în relație cu ideea iudaică a răsplăteii: Dumnezeu va răsplăti cândva, sau va răzbuna și că de aceea nu trebuie să o faci omul ori să se mândrească cu fapta sa bună: altfel el și-a anticipat răsplata. De aceea pentru a strânge pentru a ceruri, trebuie să împrumuți și acelaia de la care poate nu vei primi nimic înapoi – căci altfel nu e vorba de un merit. Cu compensarea destinelor se operează masiv în legenda lui Lazăr, uneori și în altă parte: deja de aceea constituie bogăția un dar periculos. În rest, *este însă cu totul decisivă indiferența absolută față de lume și problemele ei* (subl. n. E.P.). Imperiul ceresc, un imperiu al bucuriei fără suferință și nevinovate pe pământ, s-a apropiat foarte mult, acest neam nu va muri fără să-l vadă, el va veni ca și hoțul noaptea, ba chiar a și început să pătrundă, de fapt, printre oameni. Mai bine să te împrietenești cu Mammona cel nedrept decât să depinzi de el. Dă-i cezarului ce-i al cezarului – ce importanță au aceste lucruri? Roagă-te lui Dumnezeu pentru pâinea cea de toate zilele și nu te preocupa pentru ziua ce urmează. Venirea Imperiului nu poate fi grăbită printr-o faptă umană. Dar trebuie să te pregătești de venirea sa. Si aici, ulterior, cu toate că formal Legea nu este suprimată, totuși întregul conținut al ei și al profeților este identificat cu porunca simplă a iubirii lui Dumnezeu și a semenilor, asociindu-se principiului cu importante consecințe: că adevărata atitudine etică interioară se recunoaște după roadele ei, deci prin confirmarea sa"⁴.

Această sintetizare a doctrinei creștine făcută de Max Weber, pune în evidență consecința non acțională, non-inițiativă proprie doctrinei: "indiferența absolută față de lume și problemele ei", indiferență care este cultivată în numeroasele curente creștine mistice chiar până la exces, propunându-se ca modele de comportament uman: *anahoretul, călugărul, pelerinul, isihastul*. De altfel, în doctrina ortodoxă a isihasmului, ruperea de lume este totală, individul devine un robot supus stăruitoarei, permanentei rugăciuni pe care o repetă înfinit: Doamne Isuse Hristoase, miluiește-ne pe noi! Eliberarea și mântuirea sunt interioare. Împărăția lui Dumnezeu se descoperă

³ Max Weber – *Sociologia religiei*. Tipuri de organizări comunitare religioase, Editura Teora, București, Universitas, 1998, pp. 266-267.

⁴ *Ibidem*, p. 267.

în inima credinciosului.

Comportamentul isihastului este total opus celui propriu unei personalități, întrucât îi lipsește acțiunea novatoare și implicarea în problemele lumii. Credinciosul isihast se depersonalizează pentru a afla personalitatea lui Dumnezeu, pentru a se cufunda în Dumnezeire și a se confunda cu Ea. Astfel, robotul capătă personalitatea infinită a lui Dumnezeu și puterea lui creatoare.

În creștinismul practicat riguros, personalitatea civilă și socială a individului este deci treptat anulată pentru a se afirma personalitatea sa transcendentă, *Dumnezeirea sinelui său*. Ca urmare, rolul în societate și în istorie al individului este aproape nul, personalitatea lui se estompează înainte de a se afirma, lucru constatat sentențios de Max Weber: "pentru atitudinea față de "lume" a comunităților din zona misionaristă a rămas caracteristică pe de o parte așteptarea parusiei (a doua venire - n.n.) și importanța covârșitoare a darurilor harismatice ale "Spiritusului", pe de alta. Lumea rămâne așa cum este, până când Domnul va veni. Individul rămâne și el în starea sa socială și în "vocația lui", supus puterii politice, în afară de cazul în care i se cere să păcătuiască"⁵.

Față de aceste limite specifice cadrelor creștinismului, care s-a opus chiar premiselor formării personalității în societate și istorie, promovând comportamentul tipic, conformist, după formula: păstorul și oițele, societatea modernă neputând exista fără sau în afara personalităților, a trebuit să spargă aceste cadre strâmte ale creștinismului. Fie prin încercarea lui de reformare în profunzime (aparitia cultelor neoprotestante, fuzionarea creștinismului cu alte doctrine orientale – de pildă, yoga, care implică ideea performanței) sau prin negarea lui totală (Nietzsche, Marx, Lenin), fie prin ecumenism (înfrățirea lui cu alte religii universale pe baza căutării unor valori și modalități de conviețuire comune). O soluție a căutat și Mircea Eliade, încercând să răspundă întrebărilor anterioare.

Analizând structura personalității umane din perspectiva istoriei religiilor – Mircea Eliade a descoperit existența dialecticii *sacru – profan* ca esențială condiției umane și structurării personalității. El a arătat că *tema mântuirii* este cealaltă față și într-o parte necesară a *temei realizării omului în lume*. Itinerarul spiritual este indisolubil legat de itinerarul social al individului; afirmarea EU-lui ca personalitate este etapă necesară mântuirii.

Personalitatea este un echilibru dinamic al sacrului și profanului, ca factori întemeietori ai sinelui. Sfințenia și animalitatea sunt polii depersonalizării individului. În măsura în care individul are revelația sacrului, el intră în extaz și nu mai aparține acestei lumi, iar la polul opus, atunci când cade în lumesc, în senzual, în profan, el duce o existență lipsită de valori stabile și creatoare, o viață fără noimă. În ambele cazuri, personalitatea sa este "sfărâmată" sau cel puțin distorsionată.

Cu adevărat omul se realizează în istorie, își demonstrează capacitatea sa creatoare, în măsura în care el nu rămâne străin experienței sacrului, fie acesta receptat și sub forma *miracolului cotidian*, a banalității enigmatice.

Pentru a evidenția o asemenea condiție ontologică a omului ca aparținând simultan mai multor universuri, Eliade introduce conceptul de *homo religiosus*. Acesta este omul ca ființă ce descoperă banalitatea vieții, dar și ascunderea

⁵ *Ibidem*, p. 267-268.

sacralului în anostul și banalitatea existenței cotidiene.

Din perspectiva istoricului religiilor, *personalitatea este sau devine aceea ființă umană care trăiește atât în interior cât și în exterior tensiunea dintre sacru și profan, încercând prin acțiunea sa creatoare să descopere rosturile lumii, să caute sensurile ei, să depășească oroarea de istorie și să ne încadreze în ritmurile cosmice.*

Am putea spune că omul religios a lui Eliade este omul care trăiește istoria ca religie și religia ca istorie, viața ca mister și misterul ca viață; creația sa este căutare și căutarea sa este creație. Eliade nu renunță la achizițiile societății moderne, ci doar caută să le derive din ritmurile cosmice și să le acordeze cu ele.

Personalitatea creatoare este acordarea permanentă a existenței la ritmurile cosmice prin întoarcerea la origini, ajutată de întregul instrumental al științei moderne și afirmarea autentică, creatoare, prin coordonarea rațională a energiilor vitale, pe baza întregii experiențe acumulate.

Imposibilitatea de a construi *personalitatea modernă* în cadrele creștinismului tradițional, conjugată cu viziunea lucidă că nu se poate renunța la creația culturală *dublu milenară* a Europei fecundată de creștinism, îl determină pe Mircea Eliade să afirme *un nou nivel spiritual*, cel al unui *creștinism cosmic*, bazat pe sincretism religios și ecumenism, un nou *ev spiritual*, un *ev spiritual* în care interferențele dintre culturi și diversele experiențe religioase să concure la *structurarea personalității "deschise"*, în care europenismul nu este anihilat, ci stimulat de universalism - cum ar preconiza Paul Ricoeur: "*o structură de primire*", "*o structură deschisă*" - care nu se destructurează, integrând vechile și noile valori, ci își afirmă raportarea ei cosmică.

POLITICILE MINORITARE ÎN "TRANZIȚIE"

NANDOR L. MAGYARI

ABSTRACT. Minority Policies in "Transition". The present paper try to contribute to sociological *re-interpretation* (de- and reconstruction), and in some cases, to criticize the Romanian ethnopolitics as I understand that in the last decade were undergoing. The aim is to analys what the author belive to be a "triangle" of minority issue in Romania, the parallel interpretation of relations between Romanian, Hungarian and Roma(Gypsy) communities. The framework in which the minority special problems are emerging, is the point of view of the re-structuration of the Romanian society in the post-socialist period. The transition to a market economy and to liberal democracy it's a central process in which the minorities are involved in many features. One is the so could "underclass" formation process in case of the Roma/Gypsy community, the other is the particular political evolution of the Hungarian minority. But many other thinks are important in attempt to understand the impact of the social-economical changes on the ethnic relations in Romania. The study internal organization show the theoretical background of the problem, sub-chapters like: re-analyzing the transition; the scientific approach to the minority question; is there a special relation between the poverty and the roma population?; On underclass formation is going on in Romania? Ethnic and identity policies after 1989; what's happened whit the Roma population? Attitudes toward the Romas and the public discourse; about the estimated number of the Roma population, are concentrated on the central questions regarding the problem. The study started with shortly remarks *concerning to the majority- minority relations*, after this discuss about; the *politics toward the other minority groups, focusing especially on the Roma question*. All the sentences were founded on the existing theoretical literature made by scholars in the last twenty years; on the analysis of the Romanian dominant public political discourses in the period of transition; and on the author's sociological experience in the last decade.

Introducere

Ceea ce urmărește studiul de față este o abordare complexă a problematicei minorităților din România, cu un accent pe situația romilor ca minoritate etnică având un specific aparte. Prin abordare complexă vom înțelege, *hic et nunc*, faptul că vom încerca să așezăm problema legată de minorități într-un cadru social, în care să integram și minoritatea romilor. Să încercăm a formula problema anunțată în termeni sociologici diferiți:

a) prima dintre aceste abordări își găsește originea în ideile mai vechi ale lui Frederik Barth (Barth, 1969) despre esența socială a diferențelor culturale, granițele grupurilor etnice, structurarea socială legată de poziția diferitelor grupuri etnice în peisajul românesc actual;

b) vom reflecta și asupra noilor evoluții din sfera analizei relațiilor interetnice, realizate în câmpul teoriilor numite, cu un termen generic, drept competiționale (Olzak, 1992, Pincus-Ehrlic, 1998), și / sau conflictuale;

c) vom încerca să discutăm problematica romilor în cadrul politicilor sociale, dar mai cu seamă preluând conceptul de "*underclass*", din literatura americană de specialitate pentru a demonstra legitimitatea unei abordări nu numai culturalistă, dar și de esență economică, care are consecințe directe asupra structurii sociale, dar și asupra relațiilor interetnice, mai ales în contextul schimbărilor sociale (Gans, Wilson etc.)

Următoarele ar fi scopurile mai precis urmărite:

1) Trecerea în revistă a acelor texte, cercetări și analize care au fost efectuate recent și care abordează într-un context științific, teoretic fundamentat și metodologic corect problematica minorităților (în primul rând a romilor) și / sau critica unor abordări considerate a fi mai mult sau mai puțin greșite, prin valorificarea propriilor cercetări;

2) Abordarea complexă a situației minorităților etnice din România într-o perspectivă - credem noi inedită - în care avem de-a face cu un "triunghi" interesant, în care polurile sînt date de românii majoritari (minoritari regional sau subregional însă!) maghiarii minoritari (majoritari în cazul unor regiuni și subregiuni!) și romii minoritari (orice situație întâlnită!), ultimii însă vor fi legați și de problematica sărăciei, de formarea unei "*underclass*" etnicizată;

Nu avem intenția însă să aducem doar niște ipoteze și/sau contribuții teoretice atemporale, ci mai degrabă să apropiem cercetarea socială de practici cotidiene. Astfel dorim să legăm problematica amintită de situația tranziției românești, de acele procese de restructurare socio-economică ce se desfășoară în prezent.

Tranziția reanalizată

Vorbind despre tranziția din România, se poate observa la prima vedere, că s-au făcut prea puține cercetări empirice în condițiile în care acest stat parcă lipsește din mai toate cercetările comparative efectuate până în prezent în Europa Centrală și de Sud-Est (vezi Seidelman, 1996; Cottet, 1995; Szelenyi, 1998). Pe de altă parte, se accentuează impactul dintotdeauna important pe care fosta Uniunea Sovietică, respectiv noua Rusie "capitalistă" îl are asupra întregii regiuni cu diferențe notabile însă în ceea ce privește țările Central-Est-Europene, bunăoară, privind viteza de trecere la economia pieței libere. Așa cum subliniază Silviu Brucan într-un studiu de referință, impactul Sovietic prelungit de centralismul și economia planificată, ineficientă precum și totalitarismul promovat de Ceaușescu a condus la o preluare oarecum forțată, după schimbările politice, a unui "model de capitalism Rusesc", care funcționează doar la vârful societății, în cazul milionarilor noi formați din "nomenclatura" roșie, dar se caracterizează, înainte de toate prin lipsa (istorică chiar) a unei clase mijlocii, care să fie promotorul schimbărilor - nu numai politice, de democratizare, de liberalizare -, dar mai ales al celor necesare înfăptuirii trecerii la capitalismul de tip occidental. Autorul presupune - pe bună dreptate - că clasa de mijloc este absolut importantă pentru tranziția spre capitalism și pentru funcționarea acestuia, iar cuantumul existenței acestei clase într-o societate în tranziție poate da măsura și viteza dezvoltării capitaliste. Pentru a cuantifica aceste probleme precum și pentru a avea o bază de comparație redăm tabelul folosit de Brucan în studiul amintit: (Brucan, 1996).

Tabel.1.

Tranziția și clasa de mijloc în societățile postcomuniste – 1995

	Potențiala clasă de mijloc: înainte de 1989, (%)	PIB pe cap de locuitor (\$)	Salariul mediu (\$)	Investiții străine (pe cap de locuitor) (\$)	Creșterea PIB (%)
Cehia	30	4.338	303.1	533.9	4
Slovacia	25	2.926	253.0	132.0	6.4
Ungaria	20-25	3.882	328.0	970.9	4.0
Polonia	15	3.167	307.0	155.4	6.5
România	5	1.380	110.0	79.3	3.8
Bulgaria	5	1.170	118.0	94.1	2.8
Albania	1	322	50.0	-	6.0
Rusia	1	2.393	126.3	-	-2.0

Sursa: Financial Times și Business Central Europe

În această privință, dar și analizând dinamica schimbărilor cel puțin din ultima decadă, se desprinde ideea că România, Bulgaria și Albania au adoptat modelul Rusiei, iar celelalte țări din regiune - Cehia, Ungaria, Polonia, Slovenia, Slovacia – se află mai aproape de modelul occidental, în primul rând schimbările economice fiind cele care circumscriu o astfel de clasificare. Recent autorii unui studiu despre tranziția (economică, dar nu numai) a regiunii, Vachudova-Snyder, vorbesc chiar de "două tipuri ale tranziției din Europa de Est".

Tabel 2.

Efectele inițiale ale schimbării de regim

Schimbare de regim	Efecte Inițiale
Opoziția puternică preia puterea după 1990, în Polonia, Ungaria și Republica Cehă	Etno-naționalismul este marginalizat Se încep reforme economice ambițioase Forțele comuniste se adaptează, se transformă într-o alternativă de stânga reformistă
Opoziția slabă eșuează în a prelua puterea de după 1990, în România, Bulgaria și Slovacia.	Comuniștii se autolegitimează folosind etno-naționalismul. Reformele sînt lente și ad hoc. Comuniștii nu sînt forțați să se adapteze, așadar o alternativă de stânga reformistă lipsește

Clasificarea pornește în primul caz de la existența/nonexistența unei importante opoziții (disidență) anti-comunistă din trecutul apropiat, a unei reforme economice profunde și rapide, a unei situații economice relativ bună moștenită din comunism, precum și de la absența/prezența unor minorități numeric nesemnificative. Așa cum se poate observa, autorii fac referire și la politicile etnice din țările Est-Europene ca despre un factor important în reușita sau măcar rapiditatea transformărilor,

spunând că: în primul tip de țări, "politicile etnice joacă un rol insignifiant" în tranziție pentru că: nu există minorități însemnate sau problema lor s-a rezolvat și se rezolvă prin politici etnice liberale nefolosind situația lor în disputele politice, iar în tipul secund "spirală politică etnică" funcționează din plin. Etno-naționalismul intervine în politică și face ca problematica minoritară să devină acută, să acapareze mare parte a disputelor publice, etc. Consecințele asupra relațiilor interetnice sînt adânci și conduc la conflicte chiar violente în unele cazuri (Vachudova-Snyder, 1997).

Mass media precum și organizațiile internaționale tratează România din ce în ce mai des ca o țară nesigură, instabilă și neeligibilă atunci când se are în vedere înfăptuirea unei Europe unite și lărgirii NATO, ea fiind localizată în grupul țărilor "balcanizate" evoluând după paternuri asemănătoare Rusiei sau fostei Iugoslavii.

În acest context statul național român centralizat a jucat și joacă un rol esențial în definirea precum și în managementul relațiilor și conflictelor interetnice. Formularea primordială a "bunului public" pornind de la ideea că aceasta se confundă cu "interesul național (etnic) românesc" care apare (într-o interpretare apropiată) la nivelul Constituției, formează baza întregii lupte dintre minorități și majoritate.

Minorități etnice și abordarea lor științifică

Etnicitatea și sistemul social în ansamblul său sînt elemente foarte strîns legate, așa cum ne indică însăși subtitlul lucrării devenită "clasică" a lui Fredrik Barth "The Social Organization of Culture Differences" (F. Barth, 1969, 10) "distincția etnică nu este independentă de interacțiunea socială și acceptare, ci din contră, de foarte multe ori, ea stă la baza pe care sistemul social este construit". Constituirea socială a etnicității este legată nu numai de acele forme și tradiții culturale cu care suntem tentați în viața cotidiană să o confundăm, ci mai degrabă de o întreagă teatură de relații sociale, printre care cele politice joacă desigur un rol foarte important. Trecerea cunoașterii științifice de la descrierea, grafierea conținuturilor și articulațiilor culturale la analiza și interpretarea acelor hotare (*boundaries*) care delimitează dar în același timp și leagă diferitele etnii într-o societate dată, mută interesul dinspre etnografie (culturologie) înspre sociologia relațiilor inter-etnice. Crearea, re-crearea, constituirea etc. acelor hotare - în primul rând simbolice - care despart etniile și care reglementează relațiile dintre ele ne arată dinamica socială a grupurilor etnice în general. Aceste procese sînt legate puternic și de activitatea intelectualității, în genere a "antreprenorilor politici" (F. Barth, 1996, 5) ai unor etnii, care au ca scop menținerea și/sau întărirea hotarelor etnice (*ethnic boundaries*).

Pornind de aici și constatând că, fără îndoială, în cazul minorității romilor din România situația și experiența colectivă (dar și cea individuală care dă conținut experienței colectiv conștientizate) este sărăcia, acest lucru contribuie neapărat la modalitatea concretă de construire a etnicității specifice acestei etnii. După cei mai mulți autori circa 80-90% dintre membrii etniei romilor aparțin clasei (păturii) sărace și foarte sărace din țara noastră, iar acest lucru ca stare socială dar și formă culturală definește specificitatea acestei etnii nu numai față de majoritatea românească, dar și față de alte minorități, în speță cea maghiară. Mergând mai departe, existența unei etnii atât de specific constituită social și cultural ca cea a romilor, într-un context cum ar fi și existența altor etnii (referindu-ne doar la ceea

maghiară, dar nu neglijând și pe celelalte), face ca problematica relațiilor interetnice din România să devină una mai mult decât complexă, să devină una multidimensională. De ce? În primul rând fiindcă în cazul celorlalte minorități (altele decât romii) legătura directă minoritate-sărăcie-aculturație nu este nici de departe așa de evidentă. Există unele speculații privind suprareprezentarea maghiarilor - bunăoară - între șomerii din anumite sectoare economice, sau se vorbește despre lipsa de cadre aparținând minorității maghiare în rândul armatei, poliției, justiției și a administrației locale ori centrale, dar date concludente, pentru a considera maghiarii "mai săraci" (sau din contră mai puțin săraci) decât restul populației, nu avem.

Cu toată evidența relației dintre situația socială (sărăcie relativă și absolută) și condiția minoritar-etnică a romilor, problematica romilor este privită în primul rând ca una identitar-etnică. Punerea problematicii romilor în termeni identitar-etnici este nu numai o caracteristică a gândirii cotidiene, a discursului dominant care apare la nivelul *common sense*-ului majoritar sau minoritar ci și a politicienilor romi, a "antreprenorilor politici" aparținând minorității romilor. Aceasta este și una dintre cauzele pentru care credem că problematica romilor ca minoritate, este legată de așa-numita "cultură a sărăciei" (O. Lewis, 1969) așa cum acest termen apare în antropologia culturală contemporană. Sărăcia intergenerațională, condiția de viață care se moștenește de la o generație la alta este considerată ca factor de socializare izvorând din diferențele/divergențele culturale; ea definește profilul etnic al romilor împreună cu percepția lor socială. Condiția sărăciei ca mediu cvasi-permanent pentru marea majoritate a populației de romi apare ca un factor central pentru socializarea copiilor și/sau tinerilor de romi, care apar, în consecință, în condiții total nefavorabile nu numai pe piața forței de muncă dar, mai presus de toate și premergând aceasta, pe "piața educației", unde această lipsă de "capital cultural" se manifestă în abandonul școlar, în perpetuarea sub-școlarizării tinerilor romi și, până la urmă, în reproducerea "culturii sărăciei". Acest proces începe întotdeauna cu lipsa de capital cultural al familiei, a *background*-ului individual. Pierre Bourdieu ne atrage atenția asupra faptului că mărirea "capitalului cultural" necesită investiții familiale de lungă durată. Vorbind despre dezvoltarea sau producția de capital cultural, el scrie: "Trebuie luată în considerare și educația primară familială, odată ca o valoare pozitivă - ca timp economisit sau avantaj -, ori ca valoare negativă, în legătură cu exigențele pieței educaționale, ca timp dublu pierdut, deoarece pentru corectarea consecințelor negative se va cheltui un timp și mai lung" (Bourdieu, 1997, 161).

Sărăcia – mod de viață ereditar pentru multe generații contemporane de romi – își are rădăcinile în istoria acestei comunități ca parte a claselor de jos (din sclavia de dinainte de 1856 caracteristică pentru regiunile extracarpătice) și joacă un rol incontestabil de lungă durată. În aceste regiuni, nu cu mult timp înainte, termenul de țigan (rom, țigănen) era confundat, considerat sinonim cu termenul de "rob". Timp de câteva secole (circa patru sute de ani), cu repercusiuni vizibile până în zilele noastre, romii au fost identificați ca stil de viață, cultură sau comportament cu un fel de "cultură a sărăciei", diferită de sărăcia rural-țărănească, care idealizată fiind a fost privită ca bază a culturii (în sensul antropologic al termenului) naționale.

Există o relație tipică între populația de romi și sărăcie?

Sărăcia este un fenomen care se regăsește oriunde în România și este un binecunoscut fapt istoric în întreaga regiune Sud-Est europeană. Însă putem face unele distincții între: a) natura sărăciei (sărăcie rural-tradițională sau urbană și "nouă", aceasta din urmă prezintă un interes general nu numai în legăturile sale cu (inter)etnicitatea); b) dimensiunile sărăciei (relativă sau absolută); c) percepția publică care se creează în jurul diferitelor tipuri de sărăcie

a) Sărăcia rurală poate fi descoperită și analizată în strânsă legătură cu vechea cultură a sărăciei, cu originile agrar-pastorale ale culturii în această regiune. Societatea tradițională țărănească, marcată de un grad înalt de diferențiere regională, a fost clădită pe sărăcia comunității rurale. În ciuda tuturor adversităților istorice, comunitatea țărănească (obștea de țărani) a rămas - cel puțin ca ideal mitico-real, ca mentalitate funcțională însă -, o "realitate mentală". Dezintegrarea vădită, colectivizarea, schimbarea funcțiilor tradiționale etc. nu au făcut să dispară total acele relații și funcții comunitare, care sînt capabile de auto-regenerare (sau cel puțin de o reproducere marginală). Ele reproduc și sărăcia rurală, un tip de sărăcie însă care, prin însăși capacitatea de a menține comunitatea, susține și pe cei foarte săraci, marginalizați. Se poate constata procesul prin care sărăcia absolută este convertită, prin diferite tehnici culturale-tradiționale, în sărăcie relativă, care devine suportabilă tocmai pe baza presupuzițiilor culturale care se leagă de ea (sindromul legării sărăciei de cinste, de exemplu poate fi considerat un astfel de *patern* cultural care supraviețuiește până în prezent!). Acest proces se poate observa însă și în cazul mai restrâns ale sărăciei care apare și se dezvoltă intens în comunitățile rurale marginalizate, compuse - în primul rând - din orașeni de primă generație. Si aici se poate observa tendința de a reuși, prin metode culturale vechi, construirea unei rețele de susținere spontană a celor nevoiași, fără a apela la structuri organizatorice externe. Acest lucru însă este pe cale de dispariție, întâlnindu-se încă mai ales în orașele mici, ai căror locuitori au păstrat legături organice cu "ruralul apropiat", cu cultura țărănească tradițională, și se observă cum această cultură a suferit modificări (folclorism, nou folclor urban).

b) După cum se știe, fenomenul sărăciei este foarte răspândită în toate mediile din țară și necunoașterea dimensiunilor reale, în lipsa unor statistici foarte precise și pe baza unor metode de analiză avansate, nu ne permite să evaluăm proporția dintre sărăcia absolută și cea relativă și cu atât mai puțin relația sărăcie-etnicitate. "Sărăcia etnică", cu legături și rădăcini într-o cruntă sărăcie absolută însă, se poate descoperi și în analizele premergătoare, dar și în percepția comună și discursurile publice în cazul romilor. Etnicitatea și sărăcia au însă legături mult prea complicate chiar și în situația romilor, pentru a fi subiectul unei analize teoretice sau *ex cathedra*; avem nevoie de mult mai multe analize empirice de date și informații sistematice, fără de care rămânem oarecum la nivelul ipotezelor de lucru.

c) Definind îmbunătățirea imaginii externe a țării ca "interes politic național", una dintre caracteristicile centrale ale politicii românești din perioada 1990-1997, s-a ajuns la efortul vădit de a acoperi, de a face nevăzută sărăcia, discriminarea, xenofobia, violențele față de romi etc. Urmând presa și discursul politic dominant - moralizator, opinia publică continua acest fel de a vedea sărăcia și problema romilor. Prin utilizarea unor sintagme ca: masele populare sînt formate din oameni "săraci

dar onești", sau vorbind despre largi mase de muncitori (evidențiindu-i pe unii – mineri, de exemplu, care "lucrează, nu gândesc" - mai ales pe cei care depun un efort fizic și mai puțin intelectual), despre "țărani săraci" etc. nu s-a vorbit despre categorii sociale concrete, nici nu s-a legat sărăcia neapărat de o etnie sau alta, dar s-a făcut elogiul unui anume fel de tradiții naționale, a unui egalitarism de sorginte socialistă ca virtute națională, a unui profil moral "românesc", care - se subînțelege - nu se regăsește la alte etnii, ori minorități. S-a sugerat foarte hotărât - prin aceasta întărindu-se, conștient ori nu, vechi prejudecăți - că pentru cei care, fiind foarte săraci și nefăcând parte din categoriile tradiționale enumerate, sărăcia nu este o "virtute națională". În contradicție cu situația primelor categorii, mizeria, sărăcia romilor are ca bază iresponsabilitatea, natura nestatornică, "firea culturală" premodernă a romilor. Sărăcia romilor provine din greșeli personale sau de grup ca inadaptarea culturală; "ei sînt iresponsabili, murdari, criminali, etc. iar stilul lor de viață îi face responsabili de sărăcia lor". De fapt, mizeria romilor este folosită în acest context pentru a sublinia puritatea românilor, toleranța, "excelența națională", caracteristici cu care se autoidentifică majoritatea. O astfel de abordare este întărită de către mediile politice determinând sau mai precis asigurând un *feed back* pozitiv pentru un discurs public nefavorabil pentru romi. Dar ce este mai puțin de înțeles este faptul că înșiși cercetătorii, cei care se consideră "experți" în temă, atunci când lucrează la "anchete științifice", rapoarte etc. confundă, în concluziile lor, discursul naționalist cu un discurs "formal științific".

În ce direcție evoluează sărăcia romilor? Va apare o "underclass" în România?

"Underclass"-a post-comunistă este oarecum diferită de ceea ce este "noua clasă urbană săracă" din America de Nord (în mod special din SUA), atât privind istoria ei cît și extensia sau răspândirea pe arii geografice. Suntem convinși că în București sau alte cca. 30 de orașe "mari" (unde numărul locuitorilor este în continuă formare datorită emigrațiilor și imigrațiilor frecvente, dar și schimbărilor în structura economică și socială), se află în constituire grupuri care pot fi numite "underclass". Clasa de jos (cea "din afara societății", în termenii folosiți de autorii americani sau clasa celor excluși, în termeni europeni /în speță francezi) fără perspective de mobilitate verticală, se recrutează din rândul celor care și-au pierdut locul de muncă, funcțiile sociale precedente, nu (în primul rînd) din motive personale ci unele structurale, ei nefiind capabili a se reintegra într-o activitate utilă comunității pe termen lung. Acești oameni provin adesea din mediul rural, nu au o școlaritate înaltă, sînt necalificați etc., într-un cuvînt, nu dispun de acel capital social și cultural care să le permită reintegrarea socială rapidă în urma schimbărilor structurale intervenite. În multe privințe, noua clasă de jos apărută în perioada post-comunistă este similară cu cea din vest, dar este și diferită în anumite trăsături. Aceste diferențe însă - în absența unor cercetări științifice corecte și a unor date statistice veridice - pot fi doar exprimate pe baza experiențelor sociale și expuse bineînțeles cu titlu ipotetic, în acest caz.

Fără îndoială că în România ca și în celelalte țări din regiune (de fapt în cazul tuturor țărilor post-comuniste) o clasă de jos, relativ largă, dacă vrem o "underclass", este în formare. Evoluția rapidă a acesteia se face pe seama unei populații care poate fi caracterizată din punct de vedere sociologic astfel:

- locuitori ai orașelor socialiste, membri a ceea ce se poate numi familie "pre-urbană" (Bíró-Bodó-Magyari, 1991, 71.), despărțiți sau împinși afară din mediul lor rural tradițional și stabiliți în cartierele de blocuri, dislocați de industrializarea socialistă forțată și pierzându-și legăturile cu mediul și rețelele rural-tradiționale de care am vorbit mai sus;

- o pătură necalificată sau cu o calificare unilaterală și de proastă calitate, de aici având o masivă rezistență la procesele schimbării, practic fiind marii perdanți ai tuturor reformelor actuale (caracteristice pentru acest tip de societate sînt grupurile sau colectivitățile de mineri "disponibilizați", care continuă să trăiască departe de locul lor de origine, în orașe unifuncționale din punct de vedere economic, practic fără orice surse de subzistență alternative față de salariu sau ajutorul de șomaj);

- oameni fără rădăcini sociale, imigrați la oraș și trăind la periferia noilor cartiere (de exemplu, cei care și-au urmat o parte din familiile lor sau au venit în orașe "să-și încerce norocul" etc.), cei care și-au pierdut funcțiile în sistemul de distribuție a muncii rurale, bunăoară odată cu desființarea cooperativelor agricole.

Printre cei enumerați mai sus, fără îndoială că romii sînt supraprezentati; fără să dispunem de date statistice concrete deci, putem presupune pe baze raționale că romii vor deveni (dacă nu sînt deja) membri permanenți, bază de recrutare pentru noua clasă de jos (*underclass*) orășenească, și au toate șansele ca situația lor să nu se schimbe, ba din contră, odată cu descreșterea generală a nivelului de trai să se înrăutățească pe zi ce trece.

Din punct de vedere economic *underclass*-a americană și grupurile etnice (de fapt rasele) care sînt supraprezentate în această clasă se recrutează din rândul acelor care își pierd locul de muncă, sînt respinși sau nu au fost integrați deloc de piața forței de muncă și, ca urmare, ei sînt marginalizați și/sau excluși din punct de vedere social. Cauza marginalizării este întotdeauna pierderea sau inexistența unor poziții pe piața forței de muncă și incapacitatea de a se prezenta cu capital cultural, social ori economic în competiție. Acest lucru se răsfrînge în primul rând asupra imigranților. În cazul nostru, acest lucru este oarecum diferit. În primul rând, mecanismele pieței libere (capitaliste) încă nu funcționează "normal", nu își joacă rolul ca și sferă a competiției liberale, egalizatoare de șanse etc. Competiția actuală este un hibrid între formele, rețelele moștenite și cele nou apărute; legile pieței nu sînt încă rodite și așezate stabil și bine definite. De aici, imposibilitatea de a considera oricare grupare socio-culturală ca fiind cvasi-total exclusă și pe un termen practic nelimitat scoasă afară din competiția de pe piața forței de muncă. O caracteristică definitorie pentru a vorbi de *underclass* în accepțiunea lui Wilson (Wilson, 1993) este ca sărăcia și excluderea socială să fie de lungă durată și să se transmită de la o generație la alta. Neavînd o perspectivă istorică destul de îndelungată în cazul nostru, cercetările ulterioare pot abia să facă perceptibile și analizabile procesele istorice de formare a clasei de jos precum și legăturile acesteia cu anumite grupuri etnice, înainte de toate cu populația aparținînd minorității romilor. Tot așa doar viitoare cercetări, date și analize vor fi capabile a demonstra dacă într-adevăr romii vor forma o majoritate (în privința noii sărăcii urbane, bunăoară), sau vor ilustra care este reala dimensiune socială a sărăciei tipică pentru grupurile de romi.

În primul rând, legând în mod direct problematica romilor ca grup, ca minoritate etnică de fenomenul sărăciei sugerăm o abordare socio-politică, de politici sociale speciale a întregii problematice. Prin aceasta dorim să arătăm, că problematica romilor este - înainte de toate -, sau trebuie să devină, o problemă de guvern, de administrație locală, o sfidare la adresa societății civile. Acesta este o nouă sfidare și pentru guvernele de după 1996 (în general pentru toate guvernele de după 1989) care - cel puțin din punct de vedere practic - nu sînt nici pe departe conștiente de implicațiile acesteia. Lipsa măsurilor pe acest teren oarecum "minat" se explică și prin neputința guvernelor de a gândi strategic, astfel că fiecare forță politică este îngrozită de perspectiva pierderii popularității (și așa destul de subțiată) în urma unor măsuri concrete pentru rezolvarea problemelor etniei romilor. Orice act de reintegrare socială, de ajutor acordat pentru defavorizații aparținând unor minorități este interpretată de opinia publică și de către celelalte forțe politice ca *affirmative action*, discriminare pozitivă și sancționată fără rezerve, de opinia majoritară. Menținerea sau/și perpetuarea stării de conflict latent, de tensiune mocnindă dintre romi și restul populației, dintre alte minorități și majorități etc. este privită cu mai puțină teamă, sau chiar ca surse de beneficii de popularitate politică, decât rezolvarea pe cît posibilă a situațiilor de acest gen (suntem conștienți de unele încercări recente în acest sens, dar deocamdată le considerăm extrem de anemice pentru a putea fi privite ca un demers hotărât și conștient). Ca urmare, nu e de mirare că percepția populației de romi este una extrem de negativă, cauzelor care conduc la tensiuni dintre această minoritate și majoritate sau alte minorități fiind tolerate de comunitate, de sfera publică.

În al doilea rând, elita politică românească care s-a format după 1989, s-a bazat mai cu seamă pe un discurs naționalist, etnocratic legat de o devenire națională târzie, pe terminarea formării unei conștiințe naționale puternice, construirea unei "*imagined community*" ancorată în doctrine de secol trecut (vezi, A. Mungiu-Pippidi și D. Pavel, 1998, 109-122, respectiv 213-231), etc. Ca răspuns sau contra-reacție la aceasta, minoritățile își abordează toate problemele în contextul politicii identitare, toate problemele, sociale, economice, culturale, juridice etc. căpătând o formulare etnicizată (vezi în primul rând cazul maghiarilor și a politicii duse de UDMR, dar este și cazul politicianilor și formațiunilor reprezentând comunitățile de romi din România), devenind parte a discursului folosit de "antreprenorii politici" minoritari, în sensul acordat termenului de către Frederik Barth. Astfel, politica etnic-minoritară trebuie analizată ca rezultatul unei politici conștiente deoarece "conducătorii care realizează mobilizarea colectivă a grupurilor etnice fac antrepriză politică; mobilizarea astfel obținută, deci, nu este numai o reflectare a ideologiei culturale a grupului sau a voinței populare directe" (F. Barth, 1995, 5). Aceasta este, nu de puține ori, cauza principală pentru care politicienii nu formulează problemele în termeni sociologici, ai psihologiei sociale, ca: sărăcie structurală (absolută), deprivare relativă, marginalizare, excludere socială și/sau culturale, izolare etc. Ei preferă termeni ca: drepturi colective istorice, umane, culturale, recunoaștere, satisfacerea așteptărilor seculare, refacerea dreptății istorice etc.

Pornind de aici, putem spune că într-o situație multietnică, multiculturală și privind procesele socio-economice ale tranziției de la o societate socialistă la una despre care oricum avem puține cunoștințe (nefiind vorba despre un capitalism

stricto sensu și fără orice epitet pe lângă!) este aproape imposibilă o definiție univocă a "situației minorităților" din România. Nu ni se pare deloc argumentată încercarea de a considera problematica maghiarilor din România ca problemă minoritară, națională, culturală, juridică, iar pe cea a romilor ca o "pură" sfidare de politică socială. Analizele și anchetele sociologice ne demonstrează că multe dintre problemele care au fost și sînt formulate doar în termeni de politici etnice sau "*recognition politics*", ori fiind cauzate de competiția etnică și de supremația națională a românilor sînt de fapt probleme economice, de împărțire și redistribuire a puterii culturale, locale etc. Iar pe de altă parte, problematica romilor este și una de drepturi umane, de identitate culturală etc. Importantă, se pare, este înțelegerea faptului că problema romilor, problema maghiarilor etc. e până la urmă "problema românilor" și invers. Nu există o altă perspectivă mai sigură pentru a conduce analiza, cunoașterea sociologică în genere. Neluarea în seamă a întregii problematice a minorităților și a legăturilor acestora cu restructurarea socială, cu dezvoltarea noii structuri și stratificări sociale, cu reconstruirea economică etc. nu absolvă nici clasa politică, nici intelectualitatea cu atât mai puțin pe cei preocupați de științele sociale de o răspundere cel puțin intelectuală în cazul celor din urmă. Procesele continuă și fără conștientizarea consecințelor acestora. În perioada de după 1989 diferența dintre straturile sociale a crescut enorm; acest lucru ne arată începutul unei stratificări sociale pronunțate în care locul și rolul social, cultural, economic etc. al minorităților nu sînt conturate. Teama de a deveni paria societății, un "subproletariat" (*underclass*) omogen și din punct de vedere etnic nu numai al mizeriei crunte, ca romii - înainte de toate - să devină întru totul "naufrația societății" care se formează este din ce în ce mai prezentă și provoacă contra-reacții puternice. Că situația se înrăutățește pe zi ce trece ne-o arată și acei analiști care vorbesc deja despre un model Sud-American de dezvoltare clasială - fără dezvoltarea și întărirea unei clase mijlocii, societatea cuprinzând o foarte largă populație la limita, sau chiar sub limita de sărăcie și o clasă de privilegiați restrînsă -, sub forma unui peronism (deocamdată) tacit. Dacă acest proces surprinde bunăoară grupurile de populație aparținând etniei romilor într-o situație fără ieșire, în postura de a deveni o *underclass* veritabilă, "pacea socială" va fi amenințată multă vreme de aici încolo. Evoluția economică, mediul politic (vezi naționalismul, xenofobia, tendințe de dominare etnică, etc.) favorizează acest lucru. După schimbarea regimului, pauperizarea rapidă și îmbogățirea peste noapte sînt fenomene foarte dese. După aproape un deceniu de la schimbare, proaspătii îmbogățiți, beneficiarii tranziției, cei care au reușit convertirea - însă în multe cazuri numai în aparență - capitalului lor relațional moștenit sau foarte repede dezvoltat, prezintă semne de declin. Milionarii de carton devin extrem de vulnerabili, iar întreaga economie suferă din cauza corupției generalizate și structurale.

Politicile etnice și identitare, după 1989

Segregarea etnică a devenit un proces mai mult decât caracteristic în România de după schimbările de la sfîrșitul lui 1989, nu numai în privința etnicilor romi, însă pentru ei acest proces este aproape în totalitate negativ. Dar s-o luăm pe rînd:

1) Referitor la minoritatea maghiară, acest proces s-a manifestat în: separarea celor mai multe dintre școlile "maghiare" pe criterii etnice; s-au creat sau re-creat multe organizații ale societății civile, ONG-uri ca fundații și asociații culturale, educaționale, religioase, caritabile, științifice etc. (despre acestea vezi: I. Horváth-Deák-Sala, Zs., 1995, 23-58 și Magyari N.L., 1995, 58-69). Piața intelectuală s-a reorientat (parțial) spre Ungaria prin reînnodarea relațiilor maghiaro-maghiare, reluându-se tradiții și refăcându-se instituții mai vechi. Acest proces a mers până acolo încât unii să vorbească despre o "paradigmă" nouă a coexistenței denumită "trăire paralelă a unora pe lângă alții". Expresia apare într-o carte a antropologilor de la Miercurea-Ciuc (KAM-RAKK Workshop for Communication and Anthropology, 1996) marcând "diferitele linii de evoluție separată" dintre majoritari și minoritari în secuime. Autorii scriu despre "tehnicile de dihotomizare etnică" din Transilvania de după schimbarea de regim. Trebuie însă menționat că analizele lor se referă doar la o micro-regiune (Secuime) și ei iau în considerare doar sfera mentalității, a simbolismelor (producția și întărirea etnicității de către elitele intelectuale locale) și nu întreaga minoritate maghiară "sociologic definită".

Urmărind propriile noastre analize și cercetările sociologice efectuate de către Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice din Transilvania (CCRIT), între 1996-1998, în cazul minorității maghiare din România, putem vorbi de o interesantă dualitate de opinii și de definire a propriilor identități de către maghiari. Pe de o parte, avem separația simbolică, crearea unor hotare (*boundaries*) etnice, și redefinirea continuă a propriei identități și coeziuni etnice (păstrarea tradițiilor, de fapt crearea unor opoziții culturale la "statutul nesigur de minoritar") în legătura cu națiunea maghiară ca entitate culturală (națiune-culturală) de care aparțin. În acest context, putem vorbi de o competiție etnică, deoarece mai ales la nivelul discursului politic minoritar, privind stilul de a aborda problematica națională este adevărat și în acest caz că: "identitățile minoritare sînt determinate /politic/ de gradul de libertate dată de conflictul /potențial/ de care este capabilă" o minoritate dată (Moscovici-Mugny-Perez, 1996,20). Menirea comportamentului dual în care grupurile minoritare se comportă când ca *in-groups*, când ca *out-groups* în viața socială și culturală, dar mai ales în sfera politică este întărirea, "înarmarea" identităților etnice. Pe de altă parte, considerăm că "conflictul de loialitate", sau măcar stresul provocat de aceasta este foarte puțin resimțit de către actorii cotidiani ai maghiarimii din România. "Conflictul de loialitate" (Csepeli Gy., 1992, 36) ar însemna că se dezvoltă și este resimțită o discrepanță crescândă între identitatea legată de "națiunea-culturală" (în cazul nostru cea maghiară) și cea legată de cetățenie, de accepțiunea "națiune-stat" (în cazul de față cetățenia română). Cu alte cuvinte, vrem să spunem că reala teamă sau angoasă de amenințare a asimilării cultural-etnice este mai ales o realitate ipotetică care apare în discursul politic și mai puțin la nivelul vieții cotidiene. După rezultatele unor anchete pe eșantioane reprezentative pentru minoritatea maghiară din țară, putem afirma, că opțiunile de bază, dorințele, așteptările etc. de bază ale populației maghiare nu diferă semnificativ de cele ale majorității. "Loialitatea" se regăsește în atitudinile valorizante ale populației maghiare din România legate de viața cotidiană, de aspirațiile civice și economice, de politicile externe, etc..

2) Privind condiția romilor din România, "segregația nou creată" este una forțată, bazată pe marginalizare, discriminare etnică relativă, pe refuzul societății majoritare, pe excludere socio-culturală și economică. În consecință, avem convingerea că astfel se creionează o revenire oarecum involuntară la vechi paterne culturale, stiluri de viață trecute - în sensul dat acestor termeni de către antropologia culturală -, un refugiu într-o limbă mai mult sau mai puțin uitată, la ocupații tradiționale, la comportamente arhaice. Perdanții recentelor reforme (sau mai precis începuturi de reforme), romii, sînt supuși unor presiuni (uneori chiar fizice) pentru a reveni la vechi forme de separație etnică. Considerăm relevant acest lucru și demn de subliniat, în ciuda faptului că purtători de cuvânt autorizați ai romilor, în frunte cu Nicolae Gheorghe (sociolog, politician) și alți membri ai foarte subțirei elite de romi, vorbesc despre "renaștere etnică" și emancipare etnică în privința ultimelor evoluții. Lucrurile apar în același mod și în raportul făcut către Minority Right Group împreună cu Fr. Liegeois, intitulat: "Romii - o minoritate europeană" (Gheorghe-Liegeois, 1997,40). Noi dorim însă să atragem atenția asupra constrângerilor la care reconstrucția culturală actuală este un răspuns specific: reconstruirea în prezent a culturii romilor, credem noi, este în principal "un răspuns cultural la constrângerile și posibilitățile limitate care s-au dezvoltat de-a lungul timpului" (Wilson, 1997,xviii), similară într-un fel cu dezvoltarea unor "mituri ale marginalității". Această construcție culturală - de fapt cultura romilor așa cum este prezentată, "reinventată" și acreditată de intelectuali de etnie romă - este un răspuns cultural nu numai la prezent dar totodată și la cunoașterea și resimțirea marginalizării și excluderii culturale, sociale, economice de mai bine de patru secole. În prezent însă contribuie la reproducerea unei segregării și excluderi din ce în ce mai puțin simbolice, această (auto)izolare putând conduce, prin întărirea marginalității etc., la apariția unei *underclass*, ori unei caste subclasială de romi. Acest lucru poate fi surprins observând crescînda segregare spațială a comunităților de romi atât în sfera rurală (vezi și repopularea satelor sătești cu populație cvasi-omogenă de romi ca în cazul din Bazna, Sibiu), cît și în orașe, sau apariția chiar a unor ghetouri nerecunoscute ca atare deocamdată de către marele public sau autorități, dar funcționînd practic.

3) Nu intenționăm să facem referiri la alte etnii sau minorități prezente în România care sunt sau au devenit insignifiante numeric. Puternica și importanta minoritate germană din trecut a emigrat aproape în totalitate și numai cei bătrîni sau foarte bătrîni au rămas. Aceștia, dar și majoritatea altor minorități sau comunități etnice, pot fi considerați "*folklore ethnic groups*" ("grupuri etnice folclorice") cu tradiții etnice și reprezentări politice cu tot.

Ce s-a întîmplat și se întîmplă cu grupurile etnice, în mod special cu romii?

Constituie un paradox faptul că, în condițiile socialismului real, au existat avantaje relative pentru populația romilor. Înainte de toate, ocuparea totală și obligatorie a forței de muncă împreună cu industrializarea forțată și neorganică (așa zisa dezvoltare armonioasă), formarea cooperativelor agricole care au ocupat un larg segment de populație necalificată, urbanizarea socialistă forțată, politica de locuințe, formarea unei rețele largi de învățămînt de masă, obligativitatea învățămîntului primar, mai apoi treptat și a celui secundar, sistemul de sănătate publică centralizată etc. toate acestea sunt folosite în integrarea socială și de către romi. Părăsirea

modului de viață nomad, sedentarizarea - uneori chiar forțată -, așezarea romilor în orașe, obligația de a avea un loc de muncă, asimilarea și integrarea spontană ori mai puțin spontană etc. au făcut să dispară, să se dezintegreze forma lor de viață comunitară originală, plasând romii în diferite nișe ecologice marginale ale societății majoritare, făcând cu timpul nonfuncționale ocupațiile lor tradiționale și în final făcând din comunitatea de romi una "invizibilă". Procesul arătat mai sus se poate numi fără îndoială ca "modernizare socialistă", în care comunitățile tradiționale, nu numai ale romilor dar și ale celorlalți, vor fi prima dată dezintegrate (vezi în primul rând consecințele colectivizării forțate asupra comunităților rurale), iar mai apoi parțial-sau marginal integrate (vezi situația proletariatului orașenesc) în structurile comuniste. Tot acest proces istoric însă este denumit ulterior de către Nicolae Gheorghe ca unul de lentă dar continuă "aculturație" a romilor, începând din perioada de sclavie și până astăzi, în urma căreia cultura romilor s-a pierdut, limba și tradițiile au fost uitate etc. (N. Gheorghe, 1990, 32).

Mai interesant ni se pare și din punct de vedere al dezvoltării culturale faptul că nu s-a realizat nici integrarea totală în structuri socialiste a populației românești în general, nu numai a romilor. Acest lucru are consecințe oarecum surprinzătoare în prezent. Privind perioada de după destrămarea regimului socialist și ca o consecință directă a supralicității mării industrializări, prin falimentul sau restructurarea acestora putem fi martorii unor fenomene de "re-agriculturizare" și "re-ruralizare", care înseamnă apariția unei mai mari mase de oameni ocupați în agricultură și reveniți la locurile lor de naștere rurale. Acest lucru poate fi urmărit prin prisma evoluției locurilor de muncă din agricultură în ultimii ani:

Tabel 3.

Evoluția populației ocupate în agricultură, 1990-1996

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Număr (mii persoane)	3,055	3,116	3,362	3,567	3,561	3,189	4037
% ocupați în agricultură din total	28,1%	28,8%	32,1%	35,3%	35,5%	33,5%	37,1%

Sursă: *Anuarul Statistic al României-1996 și CNS-AMIGO, 1996/IV.*

Se poate observa că surplusul de locuitori rurali care sînt ocupați în agricultură provine din rîndul acelor care revin din orașe. Prima generație de orașeni fără "rădăcini" și legături viabile păstrate cu ruralul, parte a săracilor orașeni, a lumpenproletariatului dezvoltat la periferia orașelor socialiste este constrâns economic să revină în sate, să se apuce iarăși de agricultură, în condiții - din nou - pre-moderne, pe micile loturi de pământ obținut cu ocazia reformei agrare. Parte dintre ei revin ca pensionari, parte ca excluși din sistemul economic reformat sau în curs de reformare. Pentru cei din urmă aceasta este o soluție temporară, în lipsa unor posibilități mai favorabile, dar mai mult ca sigur acest mod de lucru și de trai nu poate să asigure o subzistență stabilă și de lungă durată pentru ei.

Suntem convinși că astfel de escapade, reveniri la forme de viață premergătoare, la ocupații tradiționale, la structuri socio-familiale premoderne constituie o atracție puternică și pentru populația de romi în ultimii ani. Acest lucru nu poate fi "măsurat" sau demonstrat în mod direct, dar prin prisma evoluțiilor generale este mai mult ca verosimilă o astfel de presuposiție. "Re-ruralizarea" și chiar "re-nomadizarea" grupurilor de romi este un lucru observabil prin exemple; nu avem însă certitudini legate de cuantumul celor aflați în această situație, de mărimea sau puterea procesului. Putem observa însă că excluderea (uneori violentă), marginalizarea, pierderea locurilor de muncă etc. conduc la adoptarea unor atitudini de nomazi autentici, printre familiile de romi acest trai fiind privit ca o încercare de contracarare a lipsei de oportunități altădată existente, o reacție la pierderea mijloacelor de subsistență etc. Acest mod de viață poate fi chiar susceptibil de reușită atunci când ne uităm la mobilitatea crescută a familiilor, comunităților de romi. Avem unele date despre emigrările în străinătate, în special în Europa de Vest (vezi Germania de Vest) și putem presupune că cei "norocoși" au ajuns în situații mai favorabile în orice caz decât cei expulzați de autorități. Aceștia însă, fără îndoială, dau numai o parte neînsemnată a populației de romi din România. Majoritatea revenită la forme de viață premoderne, mai precis "pre-socialiste", plecată din mediul în care a fost așezată de structurile socialiste, îngroașă clasa foarte săracă de romi. Procesul de readaptare la viața presocialistă, nomadă de către romii plecați din orașe și așezați (de multe ori ilegal, fără consimțământul autorităților locale) la marginea unor localități "îmbătrânite" sau golite poate fi studiat și în cazul unor localități părăsite de foștii lor locuitori germani, iar în prezent repopulate de romi. Aceste așezări tind a deveni tot atâtea autentice ghetouri. Acest lucru ne arată că refugiul în trecut nu este o strategie viabilă în cazul majorității celor care o aleg.

Înainte de 1989, romii din domeniul rural au fost angajați cu prioritate în agricultură ca muncitori necalificați, îngrijitori de animale, zilieri, muncitori sezonieri, paznici etc. Acest tip de populație a fost practic în totalitate refuzată, proiectată în afara pieței de forței de muncă după ce s-a aplicat noua Lege a Fondului Funciar. Dintr-o dată cei necalificați din agricultură au devenit șomeri, fără dubii acest lucru atingând majoritatea romilor care au fost angajații cooperativelor agricole, deoarece ceilalți și-au recăpătat o parte a proprietăților pierdute cu ocazia cooperativizării și au început să-și lucreze propriul pământ. Patrimoniul fostelor CAP-uri a fost redistribuit pe baza actelor de asociere din anii 50-60, după "contribuția" membrilor asociați (astfel s-a urmărit un principiu reparativ, compensativ mai mult decât o reprivatizare bazată pe calcule economice). Din aceleași motive, familiile de romi practic au fost exceptate de la orice fel de redistribuire a pământului, animalelor sau altor mijloace agricole. Și acest lucru ne arată clar că "tipul-socialist" de rezolvare a problemelor specifice romilor (ca și în cazul celorlalte minorități, dar luat în alt sens) a fost doar formal și neadevărat; ceea ce părea a fi integrare socială durabilă s-a dovedit a fi doar (în cazul fericit) o "integrare marginală", care nu a supraviețuit epocii comuniste. La fel ca cele câteva milioane de români, care au fost mutați de la sate la orașe și transformați în urma "revoluției socialiste" în lumpenproletari, în deceniile 6-7-8 (mărind fără precedent numărul familiilor pre-urbane) și care au ajuns azi să trăiască în orașele "socialiste"

din salarii minime sau neavând alte venituri decât ajutorul de șomaj, după ce și-au pierdut locul de muncă, și populația de etnie romă a trecut prin același proces de dezintegrare socială. Prejudiciile etnice (rasiale), integrarea doar aparentă a unor familii și indivizi adaptați ori asimilați etc. a făcut ca după primele schimbări populația de romi să fie prima afectată de reducerea numărului de locuri de muncă și ca urmare de sărăcire recentă. Încă primele schimbări din 1990 ne-au arătat că grupurile de romi au fost cele mai vulnerabile persoane, statutul lor fiind cel mai incert; cele mai mici schimbări intervenite în sistemul economic și cea mai mică influență a pieței putea dezintegra și depriva grupurile de romi, să le facă mult mai vizibile, după o perioadă de "invizibilitate" acută (să nu uităm că în ultimii ani ai "socialismului cândva existent" cenzura nu lăsa nici măcar să se scrie termenul de "țigăni" /rom/ sau să se vorbească despre problemele specifice lor, găsindu-se fel de fel de sinonime sau metafore improprii pentru a desemna acest grup de oameni, ajungându-se la situații bizare și, până la urmă, chiar înjositoare tot pentru cei desemnați prin aceste sintagme). În consecință, în cazul romilor putem să ne așteptăm la o extindere mai mare și a sărăciei și a discriminării și la o marginalizare a populației sărac-urbană mai accentuată decât în cazul majorităților sau altor minorități (maghiari, germani etc.). Primii care au fost disponibilizați și ale căror locuri de muncă au fost reorganizate sau au dispărut au fost muncitorii necalificați și romii (care în majoritatea lor aparțineau acestei categorii), ceea ce este de înțeles din punct de vedere economic, al funcționării pieței forței de muncă, cel puțin până la un punct anume. Dar antipatia, prejudiciile, precum și comportamentul cultural-diferit etc. au contribuit, fără îndoială, la o atitudine potrivnică romilor. Deși pierderea locurilor de muncă în cazul romilor nu poate fi motivată doar prin raționamente pur etnice, totuși acest lucru reiese - în mod indirect, însă - și din anchetele asupra atitudinilor față de populația de etnie romă (vezi: Chelcea, 1994, 125-130; Zamfir-Zamfir, eds., 1993; Abraham-Bădescu, 1994; *Români și maghiari în tranziție*-CCRIT 1997) Putem formula în sfârșit o întrebare aproape retorică: oare câți romi au fost angajați de către noii întreprinzători particulari în acest răstimp?

Atitudini față de romi și discursul public. Atitudini ale populației, conform anchetelor sociologice

Pentru moment avem doar câteva anchete sociologice care măsoară autentic și destul de subtil, metodologic corect intensitatea atitudinilor față de minorități în general și față de romi în particular. În afara unor *survey*-uri naționale și una sau două regionale, numai studii de caz, cu relevanță locală au fost efectuate pe acest teren. Această indiferență față de problematica dată ne arată și o orientare mai generală, o politică de cercetare și organizare a activității științifice din România post-comunistă, la care vom face referiri mai jos.

În 1992 CURS (Centru de Sociologie Urbană și Regională) a efectuat două anchete sociologice (în lunile mai și în august ale aceluiași an) care au privit și chestiunea romilor. Anchetele au arătat că marea majoritate a populației are o atitudine puternic defavorabilă romilor. Interesant de observat că această situație se schimbă esențial până în decembrie 1997, când CURS-ul și-a repetat ancheta aproape la fel. Rezultatele anchetelor sînt cuprinse în următorul tabel:

Tabel 4.

Atitudinea față de romi (%)

Institut / Procente	Non-răspuns	Foarte negativă	Negativă	Pozitivă	Foarte pozitivă
CURS, 1992	5	40	34	19	2
CURS, 1997	6		67		27

Sursă: Barometrul Opiniei Publice, 1992, 1997

Tot la sfârșitul anului 1997, CCRIT (Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice din Transilvania) efectuează o cercetare și o anchetă asupra relațiilor interetnice din Transilvania tradițională, incluzând și Banatul, care ne arată la fel că, preconcepțiile negative și opinia ostilă a populației față de romi este o caracteristică generală a populației cvasi-independent de etnie (români sau maghiari), dar mai cu seamă la români, așa cum apare în tabelul 5. Respingerea romilor a fost măsurată pe o scală Bogardus modificată, cu comparații între diferitele etnii conlocuitoare sau alte națiuni.

Tabel 5.

Nivelul de acceptare/respingere a romilor
(CCRIT, Eșantion reprezentativ de 1841 persoane, nov., 1997)

	Romani %	Maghiari %
Respingere ("I-aș accepta doar ca vizitatori în țară")	3	4
Respingere totală ("Le-aș interzice accesul în țară")	5	21

Sursă: *Romanian and Hungarian in post-Communist Transition (Mental Images and Inter-Ethnic Relation in Transylvania, CCRIT, 1998)*

Dar nu numai sondajele ne arată o atitudine posibil ostilă romilor, sau păreri mai mult sau mai puțin negative despre ei, ci, așa cum reiese din datele existente - mai ales la Romani CRISS -, au existat și există după 1989 acte colective de violență în care sînt implicate grupuri de romi:

Violența împotriva romilor ca evenimente colective între 1989-1997

Număr total de cazuri: 35. Din care:

- 19 cazuri între români și romi;
- 8 cazuri între români, romi și alte minorități;
- 3 cazuri între romi și români asistați de poliție;
- 3 cazuri între grupuri diferite de romi;

Numărul romilor omorâți: 12, răniți: 10;

Numărul caselor incendiate: 137, distruse: 40, devastate: 15, aprinse: 61

Sursă: *Romani CRISS, Raport, 1997 de Maria Ionescu*

Multe organizații de romi vorbesc despre "pogrom"-uri îndreptate împotriva romilor ca etnie, în legătură cu cele menționate în cele de mai sus, dar și în alte cazuri mai puțin violente. În opoziție cu aceste aprecieri ale cazurilor de conflicte interetnice relatate de romi, stau analizele făcute de ceilalți participanți ori autorități locale sau actori "oficiali", organe de poliție, politicieni responsabili etc. Ei vorbesc despre conflicte dintre "stiluri de viață" sau diferite moduri de a trăi și tind să prezinte conflictele interetnice ca unele cauzate de tensiuni sociale.

Trecem în revistă și argumentele legate de acest tip de interpretare:

- "Conflicte dintre stiluri de viață": În acești termeni încearcă, printre alții, Maria Cobianu-Băcanu să interpreteze evenimentele din Hădăreni, Mureș: "studiul de caz ne arată că Etienne Balibar a avut dreptate: stilul de viață și tradițiile caracteristice subdezvoltate sînt incompatibile cu cele moderne, modul de viață civilizat ale comunităților rurale românești" (Maria Cobianu-Băcanu:1996,185). În alte cazuri (Bălașa:1994, 221-231), prejudecățile etnice și diferențele sociale sînt prezentate ca simple antipatii față de modul de viață adoptat de alte grupuri etnice, de parcă aceste stiluri de viață și culturale ar fi alese cu bună știință și nedeterminate de factori istorici, economici, sociali etc. În alte situații, se vorbește despre faptul că asemenea cazuri de violență sau antipatii etnice apar doar atunci când se reclamă și "drepturi suplimentare ale minorităților" (de exemplu, învățământul în limba maternă la nivelul școlilor secundare sau mai înalte sînt considerate astfel de "drepturi suplimentare") și care - pe bună dreptate! - provoacă tensiuni în rândul majorității (chiar și în cazuri în care majoritari pe plan local sînt tocmai minoritățile în cauză!). Cei mai mulți autori prezintă rezultatele cercetărilor lor referitoare la prejudecăți, intoleranță, xenofobie invocând "o atitudine neutră", dar ei redefinesc drepturile minoritare legitime în formule din trecutul regim, făcând comentarii de genul: "Națiunea română este ospitalieră, tolerantă și răbdătoare" etc. Ca rezultat ei vor să facă responsabili numai pe romi (altădată pe maghiari) pentru violențe, încercări de a distruge bunuri, comunități sau persoane aparținând altor etnii, legitimând crime, atacuri și încercări de expulzare a unei părți a locuitorilor unor așezări etc. Astfel de cazuri sînt prezentate nu ca răbufniri violente de masă îndreptate împotriva romilor, ci mai mult ca acte comise în legitimă apărare împotriva unor criminali sau prezumtivi criminali. Toate acestea, pe fondul unor incompatibilități între diferite culturi, moduri de viață în care români "harnici, modești, răbdători, primitori" etc. se confruntă pentru apărarea valorilor proprii cu "romi răufăcători, criminali, leneși, iresponsabili și agresivi".

- Conflicte sociale: Da, conflicte etnice: Nu! Rezultatele unor cercetări nu fac altceva decât să acrediteze ideea conform căreia cunoscutele conflicte interetnice din Transilvania, de exemplu, sînt de fapt nu etnice ci sociale (vezi cazul Tg.-Mureș din martie 1990 și violențele de atunci dintre români și maghiari), acte cărora numai "unii" încearcă să le dea o interpretare greșit etnică. Acest lucru se întâmplă și în cazul violentelor altercații cu implicarea unor comunități de romi (vezi Kogălniceanu, Bolintin Deal, OGREZENI, sau Hădăreni din septembrie 1993, cu numeroase familii de romi implicate). Nu putem vorbi de etnocentrism românesc, fiindcă, ne învață autorii "neutri", toate aceste evenimente sunt bazate pe tensiuni și conflicte sociale, fără bază etnică (Abraham-Badescu:1994,216). Iar Marian Preda ne spune, analizând cazul conflictelor dintre români și romi din satul Kogălniceanu, următoarele: "conflictul a avut un caracter pur selectiv, ținta nu a

fost grupul etnic ca atare, ci cu siguranță /sic!/ acea mică concentrare de etnie care nu s-a definit pe criterii etnice" (Zamfir-Zamfir:1993,200). Lăsând deoparte artificiile lingvistice sau semantice, care fac ca acest pasaj să fie de neconceput, avem și o mostră de interpretare mai mult ca tendențioasă care se dorește a fi una științifică.

- Conflicte interetnice: În general nu sînt admise conflictele interetnice de către autorii studiilor privind violențele cu implicarea romilor (considerentele nu dorim să le argumentăm aici), ci se dorește o mutare din zona etnicității, a xenofobiei, prejudecăților sau chiar răbufnirilor rasiste în zona unor interese sociale sau economice, probleme de drept comun etc, oricum considerate a fi mai raționale. Astfel revopsirea în culori sociale a unor conflicte tipic interetnice este o preocupare permanentă pentru cei mai mulți autori (bineînțelese majoritari). Diferențele dintre culturi, dintre etnii sînt formulate împreună cu toată problematica romilor, ca diferențe politice, civice, legale ori morale. Astfel, autori ca Zamfir și Zamfir scriu în introducerea cărții lor, că în România "confuzia dintre dimensiunea etnică și cea socială, de multe ori cu prezența unei ignorări/desconsiderări în privința tratării sociale duce la o definire inadecvată a naturii situațiilor, de aceea decurg serioase consecvențe în identificarea soluțiilor" (Zamfir-Zamfir (ed.) 1993, 19).

Despre numărul romilor din România

În privința mărimii comunității de romi sau a populației de etnie romă există un consens (chiar regional) doar în a remarca că recensămintele ne arată, în fiecare caz, un număr minimal în cea ce privește aceste cifre. Recensămintele naționale ale populației se bazează de fiecare dată pe auto-identificarea indivizilor recenzați, dar romii au rațiuni bine definite și conștientizate de a nu se autoidentifica ca atare. Astfel nu avem date consistente și credibile despre "numărul real" al populației de romi, care pe lângă implicațiile sociologice/demografice etc. ne arată și faptul că există o discriminare tacită față de această populație care se manifestă la nivelul conștientizării faptului că a te declara rom poate cauza prejudicii serioase pentru tine. Pe de altă parte a ști numărul exact al romilor este o problemă extrem de dificilă pentru că depinde în mare parte de definiția etniei, de modul de a pune întrebarea cu privire la etnicitate, fiind deci (și) o problemă metodologică, înainte de a fi una de politică socială și/sau identitară. A vorbi fără a da o definiție mai amănunțită despre identitatea de rom sau despre "imaginile mentale" ale altor etnii despre cine trebuie considerat a aparține acestei etnii etc. este o gravă eroare. Numărul romilor este o chestiune de "clasificare socială", iar ca atare orice demers de a clasifica "vorbește mai mult despre sistemele de clasificare și despre "clasificatori" cât despre cei "clasificați" (Ladányi-Szelényi, 1998, 3) .

Să vedem însă pentru început evoluția numărului populației de romi pe baza recensămintelor românești din acest secol:

Tabel 6.
Evoluția numărului romilor pe baza recensămintelor populației din secolul XX.

	1930	1956	1966	1977	1992
Număr	242,656	104,216	64,197	227,398	409,723
% din populația totală	1,7%	0,6%	0,34%	1,05%	1,8%

Sursa: Tabel construit pe baza rezultatelor recensămintelor naționale ale populației

Proiecțiile privind numărul populației de romi din România:

- Estimările bazate pe anchete și analize:

a) Pe lângă acestea, avem și anchete care se referă la numărul romilor. Astfel, în 1992, cu ocazia unei cercetări mai ample asupra problematicei romilor din România, efectuată de către ICCV (Institutul pentru Cercetarea Calității vieții) condus de Cătălin Zamfir (vezi prezentarea rezultatelor în Zamfir-Zamfir (eds) 1993), pe un eșantion de 1804 familii de romi, se încearcă o estimare a numărului total al populației aparținând etniei. Ancheta ia în considerare nu numai datele oficiale și auto-identificările informale întâlnite în încercarea de a estima numărul populației de romi, dar și hetero-identificarea făcută de autorități locale, de vecini, cadre didactice, operatori etc. Trebuie menționat aici că afiliațiile etnice pot determina o bază concretă de "evaluare" a ceea ce se poate numi o stratificare interioară a populației de romi, care poate fi foarte utilă în astfel de estimări sociologice/etnologice. Autorii ajung la concluzia: "Noi putem estima, pe baza variatelor date care ne stau la dispoziție, că populația de romi, caracterizată de grade diferite de tradiții, mod de viață sau mod de viață apropiat de cea tradițională, reprezintă aproximativ: 1.000.000 de oameni, deci 4,6% din populația totală" (Zamfir-Zamfir (eds.) 1993, 206).

b) Proiecția condițională a numărului romilor din România este făcută de către demograful Vasile Ghețău, într-un studiu ale cărui rezultate coincid în mare parte cu ceea ce a constatat și ICCV-ul în 1992 (Ghețău, 1996). Cercetarea și analiza statistică iau ca cifră probabilă (prima versiune), efectivul de un milion de romi (vezi și la Zamfir-Zamfir 1993,60). A doua variantă pornește de la cifra oficială de la recensământ ca una minimală (care ne arată că în România ar fi 409.723 de romi) și, în fine, a treia valoare e cifra înaintată de către unele organizații a romilor, ca cifră maximală, 2,5 milioane de oameni. Supunând acestea unei analize demografice bine fondate se ajunge la cifra "real estimată" de 1,5 milioane (a doua versiune) și autorul ne sugerează că cifra reală ar fi undeva între aceste două cifre. Ca urmare, proiecția încearcă să determine nu numai o cifră probabilă actuală dar mai ales o dinamică de evoluție pentru numărul populației de romi în viitor (face referire la perioada dintre 1992-2025). Care sînt criteriile luate în considerare de autor? În ce direcție este orientată proiecția? Ghețău pornește de la nivelul de fertilitate/natalitate al diferitelor etnii din România, făcând o comparație între acestea și arătând că există diferențe semnificative între natalitatea maghiarilor și a romilor bunăoară, dar și între femeile de români și romi, de asemenea, diferențele sînt relevante. De unde rezultă că romii au o rată de fertilitate mult mai înaltă decât nivelul mediu pe țară. Acest lucru poate fi urmărit la nivelul recensământului din 1992, în tabelul 6:

Tabel 7.

Fertilitatea (născuți vii la 1000 de femei).

Grupa de vârstă	Total	Romani	Maghiari	Romi
Total	1467	1452	1418	2449
15-19	67	60	57	362
20-24	647	632	582	1607
25-29	1513	1488	1428	3001
30-34	1967	1942	1883	3744

Grupa de vârstă	Total	Romani	Maghiari	Romi
35-39	2140	2119	2052	4002
40-44	2287	2274	2172	4035
45-49	2343	2348	2136	3873

Sursa: Recensământul Populației din 7 ianuarie 1992

Ar fi important de cunoscut și nivelul mortalității pe etnii, dar astfel de date nu ne stau la dispoziție. Speranța de viață medie în România era, în 1994, de 65,5 ani pentru bărbați și 73,1 ani pentru femei. De aici, pe baza unor calcule asupra datelor recensământului național (cazurile A și B), putem estima rata mortalității la romi. Speranța de viață estimată pentru populația de romi este mai scurtă în medie cu 5 ani decât cea națională (respectiv C = 60,5 ani pentru bărbați și D = 68,1 pentru femei). Estimarea nu ia în considerare factorii externi ca migrația, deci nu putem spune că vom avea estimări foarte exacte. Acestea însă sînt destul de corecte pentru a fi luate în considerare atunci când facem planuri de viitor în domenii ca politicile sociale etc. Rezultatele au fost însumate în următorul tabel:

Tabel 8.

Populația României după Recensământul din 1992
pe naționalități și proiecția condiționată până în anul 2025

Prima variantă: 1,000,000 romi în 1992. Număr în mii persoane					
	Total	Români	Maghiari	Romi	Alții
1992	22810,0	19851,0	1583,6	1000,0	375,4
2025 1. B.	20427,7	17271,9	1225,8	1644,3	285,7
2025 1. D.	20348,0	17271,9	1225,8	1564,6	285,7

A doua variantă: 1,500,000 romi în 1992. Număr în mii persoane					
	Total	Români	Maghiari	Romi	Alții
1992	22810,0	19385,5	1549,1	1500,0	375,4
2025 2. B.	20644,4	16705,5	1186,7	2466,5	285,7
2025 2. D.	20524,7	16705,5	1186,7	2346,8	285,7

- Estimările populației de către cei avizați:

Putem compara datele de mai sus cu unele mai puțin "științifice", proiecții și estimări " produse" de exemplu de sociologul și activistul pentru drepturile omului, Nicolae Gheorghe, care estimează numărul locuitorilor romi din România între 1,8 și 2,5 milioane (Liegeois-Gheorghe 1997,42). Alți politicieni romi sau maghiari menționează un grup mai mic sau mai larg în concordanță cu scopurile și interesele pe care le urmăresc în discursurile lor politice, dar toată lumea supralicitează rezultatele recensământului populației din 1992.

- Stresul demografic resimțit în privința romilor de către populație:

Numărul "real" al romilor din Transilvania poate fi aproximativ 200.000 de persoane potrivit ultimului recensământ și între 400.000 și 600.000 potrivit estimărilor "științifice" prezentate mai sus. Dar mai important în acest caz este faptul că funcționează, în rândul locuitorilor, un stres demografic privind populația de romi, care ne arată totodată și angoasa, dar și prejudecățile față de această etnie.

Tabel 9.

Supraestimarea numărului populației de romi pentru Transilvania
(Eșantion reprezentativ de 1841 pers., 1997 Nov. CCRIT)

Mărimea estimată	Numărul subiecților	Procentul respondenților
Între 1 și 2 milioane	378	36,1
Între 2 și 3 milioane	118	11,2
Între 3 și 6 milioane	88	8,4
Total	584	55,7

Sursa: *Romanian and Hungarian in post-Communist Transition (Mental Images and Inter-Ethnic Relation in Transylvania, CCRIT, 1998)*

În loc de încheiere

După 1989 la nivelul statului și a politicilor minoritare au existat câteva încercări de a re-defini România ca o parte a noii Europe, prin reînnoirea relațiilor tradiționale existente în perioada interbelică și/sau prin reformele interne care să aducă schimbări în direcția evoluțiilor vestice. Aceste încercări s-au legat de delegitimarea național-comunismului prezent în epoca comunistă și care în multe privințe s-a confundat cu însuși procesul de construcție a națiunii în accepțiunea ceaușistă și care – așa cum a demonstrat Katherine Verdery – a fost la un moment dat sprijinit de anumite grupuri de intelectuali (Verdery, 1991). Acest lucru a fost început într-un context în care atât naționalismul (mai vechi sau mai nou) cât și liberalismul au venit să umple vacuumul ideologic creat după colapsul comunismului, legitimând viziuni ale reconstrucției naționale și statale (Harsanyi-Kennedy, 1994). Începând din 1990 o nouă elită (sau în orice caz una cu pretenții de a fi reînnoită) începe să reprezinte România în termenii vagi ai așa numitei "tranziții" spre o societate de tip occidental. Dar, în anii următori, s-a dovedit foarte repede că adevărații câștigători ai schimbărilor (ce puțin pe termen scurt: foștii nomenklaturiști și unele cercuri naționaliste) au dorit și au acționat pentru adevărate schimbări doar într-o măsură infimă.

Confruntată cu tensiunea dintre o politică pro-Europa într-un cadru legal, economic, social și mental non-European, moștenit din trecutul imediat, elita politică dominantă inventează un discurs debordant pentru a-și mări popularitatea. Aceasta se sprijină pe ideea comprimată în lozinca des invocată de "nu ne vindem țara". Aceasta mai mult sau mai puțin implicit face apel la temerile de nou, de deschidere și schimbare, dar și la un naționalism sau fundamentalism cultural, în sensul în care s-a invocat adesea "specificitatea" României, a românilor, în general, față de orice altă națiune și stat ("democrație originală"). Dar discursul ales a fost și unul al excluderii minorităților. Minoritatea maghiară s-a simțit provocată și ofensată de un atare discurs încă de la începutul anilor 90. Nu în ultimul rând, datorită faptului că ea însăși s-a socializat în același mediu ca majoritatea, neavând a contrapune acestui discurs dominant altceva decât o versiune minoritară, maghiară care – păstrând proporțiile – s-a construit după același patern cultural. Din acest moment discursul minorității maghiare se construiește doar pe linia etnicității și se întoarce înspre mobilizarea generală a "diferenței culturale".

S-a ajuns la situația (vezi discursul celor două partide-naționaliste din guvernarea Văcăroiu, dar și discursul dominant cu ocazia campaniilor electorale) ca în prima fază a perioadei post-comuniste, discursul bazat pe o mobilizare a diferențelor culturale și a identităților minoritar-etnice și naționale să domine arena discursurilor politice. Acest lucru a condus și la abaterea atenției de la alte probleme de ordin economic, social, legislativ, educațional etc. Acesta a fost și contextul în care au avut loc violente conflicte locale sau regionale (vezi, Tîrgu-Mureș, 1990, sau cele cu romi din mai multe zone și localități, dintre care unele arătate mai sus etc.).

Acesta este contextul în care, până în 1997, s-au "așezat" și relațiile cu populația de romi, care însă nu a reușit să se mobilizeze în aceeași măsură ca minoritatea maghiară și, în consecință, situația ei apare – așa cum am arătat – în mod cu totul diferit. Inconsistența politicilor față de minoritatea romilor conduce însă la procese care nu pot fi reorientate pe termen scurt sau mediu și anume: pauperizarea acestei comunități, suprareprezentarea ei în pătura cea mai joasă a societății ("underclass"), ceea ce va avea efecte pe termen lung asupra întregii evoluții a politicilor speciale, (educație, cultură, socială).

O schimbare importantă în ceea ce privește abordarea relațiilor interetnice și implicit în ideea și viziunea dată României în cadrul construcției Europene, apare după 1996, când opoziția de până atunci câștigă alegerile și cooptează și organizația maghiarilor (UDMR) în noul guvern. Schimbarea de guvern și președinte a fost percepută ca o nouă încercare de a reînnoi din punct de vedere moral politica și societatea românească, odată cu implementarea mult amânatei reforme economice. Eșecurile care au urmat însă ne fac să ne gândim la o revigorare a politicilor de dinainte, supralicând discursurile etnicizante/naționaliste și importanța statului națiune. Exemplu în acest caz poate să fie nu numai majoritatea, dar și minoritatea maghiară. Eșecurile participării la guvernare au făcut ca așa zisa "aripă radicală" să se întărească și să ceară din ce în ce mai apăsător revenirea la o etno/politică confruntativă. Schimbările de după cooptarea UDMR la guvernare, în prima fază, au condus la de-mobilizarea culturală, făcând ca elita politică maghiară să se îndrepte și spre probleme generale și "uitând" pentru moment de latura minoritar/etnică a menirii sale; acest curs se pare că va lua sfârșit odată cu alegerile din anul 2000.

BIBLIOGRAFIE

1. BARTH, Fredrik (1969): *Ethnic Groups and Boundaries*, The Social Organization of Culture Difference, Little, Brown and Co., Boston
2. BARTH, Fredrik (1996): *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében* (Probleme vechi și noi în analiza etnicității) În: REGIO, 1, 3-26 pp.
3. BIRÓ A. Zoltán (1992): *A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról* (Despre formarea identității regionale) Regio 4.
4. BIRÓ A. Zoltán - Bodó Julianna (1996), *Kizárési és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban*, (Tehnici de includere-excludere în relațiile interetnice) KAM-RAKK, 15-45 pp.
5. BIRÓ A. Zoltán - BODÓ Julianna -MAGYARI Nándor László (1991): *Térhasználati stratégiák beépített környezetben*, (Strategii de folosire a spațiului în cadrul construit). În: *Átmenetek (Tranziții)* /1, 65-77 pp.

6. BOURDIEU, Pierre (1997), *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*, (Capital economic, capital cultural, capital social) În: Angelusz Róbert (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*, Új Mandátum, Budapest
7. BRUCAN, Silviu (1998), *De la party hacks la nouveaux riches – schimbarea sociala în Rusia și Europa de Est*, În: *Sfera Politicii*, No 59, pp.27-34.
8. BURTEA Vasile (1996), *Marginalizare istorică și cooperare socială în cazul populației de rromi*, REVISTA DE CERCETĂRI SOCIALE (RSC), 109-120 pp.
9. BURTEA, Vasile (1997), *Pentru o egalizare a șanselor*, În: ROMATHAN, I,1, 35-38 pp.
10. CHELCEA, S. (1995), *Attitudes of the Romas*, În: *Revue Roumanie de Psychologie*, nr. 38, 151 - 159 pp.
11. COTTEY, Andrew (1995), *East-Central Europe after the Cold War* (Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary in Search of Security), MacMillan Press
12. COURTEADE, Marcel - GHEORGHE, N. - Hancock, I. (1995), *Rrom(anii People) or Tsigan*, În: "On the Ethnic Designation of the Romanii People and the Designation to be Used in Official International Documents, Official Document of the Roma Party, Bucuresti
13. CSEPELI György (1992), *Nemzet által homályosan*, Századvég, Bp.
14. FERRÉOL, Gilles (1996), *Reprezentările sociale ale țiganilor: elemente de reflecție*, În: *Minoritari, marginali, excluși*, 89-97 pp.
15. GHEORGHE, Nicolae (1990), *Mit jelent cigánynak lenni?* (Ce înseamnă a fi țigan? trad.. Magyari Nándor László), În: *ÁTMENETK*, 1990/1, 31-35 pp.
16. GHETĂU, Vasile (1996), *O proiectare condițională a populației României pe principalele naționalități (1992-2025)*, În: *RSC*, 1, 77-106 pp.
17. HARSANYI, Nicolae-Kennedy, D. MICHAEL (1994), *Between Utopia and Dystopia: The Labilities of Nationalism in Eastern Europe*, În: *Kennedy, D. Michael* (ed) (1994) *Envisioning Eastern Europe (Postcommunist Cultural Studies)*, The University of Michigan Press, pp.149-180
18. HORVÁTH István – DEÁK - SALA Zsolt (1995), *A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása*, (Asociațiile și fundațiile maghiare din România), *KORUNK*, 11, 23-58
19. LIEGEOIS, Jean-Pierre (1997), *Rromii - minoritate europeană*, În: ROMATHAN, I,1, 41-69 pp.
20. SZELÉNYI, Ladányi J. I (1998), *Ki a cigány?*, (Cine sunt țiganii?) În *KRITIKA*, 3, 3-7
21. LEWIS, O (1969), *La vida. On Puerto Rican family in Culture of Poverty: San Juan and New York*
22. MAGYARI Nándor László (1995), *Civil társadalom, vagy amit akartok*, (Societate civilă sau cum doriți), *KORUNK*, 11, 58-69
23. MAGYARI-VINCZE Enikő: *Antropologia politicii identitare*, EFES: Cluj, 1997
24. MAGYARI-VINCZE Enikő: *Politics as a Symbolic Fight with and over Nationalism*, În E. Magyari-Vincze: *Kísérletek kulturális elemzésre. Experimente în analiza culturală.*, EFES: Cluj, 1997
25. MAGYARI-VINCZE Enikő: *Relații interetnice de-a lungul istoriei Transilvaniei*, in E. Magyari-Vincze: *Kísérletek kulturális elemzésre. Experimente în analiza culturală*, EFES: Cluj, 1997
26. MUNGIU-PIPPIDI, A. (1998), *Naționalismul, politica etnică și național-comunismul*, În A. Mungiu-Pippidi (coord.), 109-122
27. OLZAK, Susan (1992), *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*, Stanford University Press
28. PINCUS, L.Fred-Ehrlich, J.Howard (eds) (1998), *Race and Ethnic Conflict (Constending View on Prejudice, Discrimination, and Ethnoviolence - Second Edition)*, Westview Press

29. SEIDELMANN, Reimund (ed.) (1996) *Crises Policies in Eastern Europe (Imperatives, Problems and Perspectives)*, Nomos, Verlagsgesellschaft, Bade-Baden
30. STEWART, Michael, "Gipsys, the Work Ethnic and Hungarian Socialism" În *Socialism*, pp. 187-203
31. TREBICI, Vladimir (1996), *Minoritățile naționale din România: prezent și estimăție prospectivă*, RSC,1,106-124 pp.
32. VACHLUDOVA, MILADA ANNA-SNYDER, Tim (1997), Are Transitions Transitory? Two Types of political Change in Eastern Europe Since 1989, În: *East European Politics and Societies*, Winter, Volume 11, No 1, pp.1-36
33. VERDERY, Katherin (1991), *National ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania*, University of California Press
34. WILSON, W.J. (ed.) (1993), *The Ghetto Underclass*, Sage Publication
35. WILSON, W.J. (1996), *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*, Vintage Books, New York
36. ZAMFIR, Elena-Zamfir, Cătălin (1993), *Țiganii între ignorare și îngrijorare*, București.

CRITICA INDICATORILOR DE POZIȚIE ȘI DE DISPERSIE

MEZEI ELEMÉR

ABSTRACT. The Critics of Position and Dispersion Indicators. The first part of the present article is a comparative study of the variation of mean, mode and standard deviation using demonstrative data based on the population census data. Further I try to explain the difference of standard deviation in relation with the other dimensions. This is followed by the presentation of the abnormal effect, which is produced by standard deviation in significance of test F.

The last part of the present study deals with the demonstration, in case of a single outlier variable, that the correlation coefficient with a normal variable depends exclusively by the outlier variable.

Cercetarea socialului urmărește, adesea, determinarea unor proprietăți, calități ale unei colectivități umane, interdependența acestora sau numai a unora între ele, și nu descrierea indivizilor separat. Dar, nedispunând de aparatură pentru măsurarea intensității relației dintre două caracteristici (de exemplu, fizicianul dispune de un aparat – termometru – cu care măsoară energia cinetică medie a moleculelor din jurul termometrului, de fapt a acelor molecule, care se ciocnesc cu termometrul, și prin ciocnire cedează o parte din energia lor aparatului, și astfel este pus în mișcare sistemul de comunicare către exterior), suntem nevoiți să descompunem colectivitatea în elementele sale individuale și să studiem fiecare individ în parte sau un eșantion de indivizi. În urma înregistrării mărimilor măsurate, dispunem de un set de variabile ($X, Y, \dots$), respectiv, fiecărui element al colectivității (sau al eșantionului) îi corespunde un set de mărimi ($x_i, y_i, \dots$). Din aceste date individuale construim indicatori (parametri) care caracterizează colectivitatea, sintetizează relații. Din categoria acestor indicatori fac parte și *valorile medii și cele de dispersie*.

Formularea problemei

În limba vorbită există de mult termeni precum: *mediu, mijlociu, mediocru, oarecare*, înainte ca aceștia să fie definiți de știința statisticii (chiar termenul *medie* este împrumutat din limbajul comun). El, cuvântul *mediu* din limba vorbită, are semnificația de *nici bun, nici rău; nici prea mic, nici prea mare sau neieșit din comun*. În plus, dacă unei colectivități destul de mari se adaugă un individ ce se deosebește în mod evident de restul, acesta singur nu modifică semnificativ media colectivității. De exemplu, dacă o clasă de elevi este submediocră, în general vorbind, când sosește un elev nou, mult mai bun la învățătură decât ceilalți ea nu se modifică sensibil. Se schimbă, eventual, atitudinea profesorilor, la clasă, datorită

faptului că au cu cine lucra la oră, dar caracterizarea clasei nu se modifică (exceptând cazul când prezența acestui elev nou trezește orgoliile celor vechi, dar, pe moment, clasa este la fel de submediocră).

Se pune în mod natural întrebarea:

În ce măsură mărimile medii, definite riguros matematic, reflectă sensul pe care îl au cuvintele în limbajul neștiințific?

În ce măsură diferitele valori de dispersie contribuie la obținerea de rezultate așteptate pe baza simțului dezvoltat în afara științei?

Studiu teoretic

Pentru a răspunde la întrebările de mai sus, propun studierea câtorva situații concrete, respectiv teoretice. Pentru început să urmărim datele prezentate în tabelul 1.

Tabelul 1.

Populația României și a județelor la recensăminte

România, județe, București	R e c e n s ă m ă n t u l					
	1930	1948	1956	1966	1977	1992
România	14 280 729	15 872 624	17 489 450	19 103 163	21 559 910	22 810 035
Alba	346 582	361 062	370 800	382 786	409 634	413 919
Arad	488 359	476 207	475 620	481 248	512 020	487 617
Argeș	394 268	448 964	483 741	529 833	631 918	681 206
Bacău	375 035	414 996	507 937	598 321	667 791	737 512
Bihor	527 216	536 323	574 488	586 460	633 094	638 863
Bistrița- Năsăud	223 527	233 650	255 789	269 954	286 628	326 820
Botoșani	351 780	385 236	428 050	452 406	451 217	461 305
Brașov	265 414	300 836	373 941	442 692	582 863	643 261
Brăila	237 549	271 251	297 276	339 954	377 954	392 031
Buzău	377 463	430 225	465 829	480 951	508 424	516 961
Caraș- Severin	319 286	302 254	327 787	358 726	385 577	376 347
Călărași	228 165	287 722	318 573	337 261	338 807	338 804
Cluj	475 533	520 073	580 344	629 746	715 507	736 301
Constanța	261 028	311 062	369 940	465 752	608 817	748 769
Covasna	152 563	157 166	172 509	176 858	199 017	233 256
Dâmbovița	354 471	409 272	438 985	453 241	527 620	562 041
Dolj	533 872	615 301	642 028	691 116	750 328	762 142
Galați	324 504	341 797	396 138	474 279	581 561	641 011
Giurgiu	269 577	313 793	325 045	320 120	327 494	313 352
Gorj	253 812	280 524	293 031	298 382	348 521	401 021
Harghita	250 194	258 495	273 964	282 392	326 310	348 335
Hunedoara	319 929	306 955	381 902	474 602	514 436	547 950

CRITICA INDICATORILOR DE POZIȚIE ȘI DE DISPERSIE

România, județe, București	R e c e n s ă m ă n t u l					
	1930	1948	1956	1966	1977	1992
România	14 280 729	15 872 624	17 489 450	19 103 163	21 559 910	22 810 035
Ialomița	205 844	244 750	274 655	291 373	295 965	306 145
Iași	420 488	431 586	516 635	619 027	729 243	811 342
Maramureș	317 304	321 287	367 114	427 645	492 860	540 099
Mehedinți	282 440	304 788	304 091	310 021	322 371	332 673
Mureș	425 721	461 403	513 261	561 598	605 345	610 053
Neamț	311 113	357 348	419 949	470 206	532 096	578 420
Olt	380 663	442 442	458 982	476 513	518 804	523 291
Prahova	472 249	557 776	623 817	701 057	817 168	874 349
Satu Mare	301 105	312 672	337 351	359 393	393 840	400 789
Sălaj	240 778	262 580	271 989	263 103	264 569	266 797
Sibiu	306 984	335 116	372 687	414 756	481 645	452 873
Suceava	472 111	439 751	507 674	572 781	633 899	701 830
Teleorman	418 649	487 394	510 488	516 222	518 943	483 840
Timiș	559 591	588 936	568 881	607 596	696 884	700 033
Tulcea	186 782	192 228	223 719	236 709	254 531	270 997
Vaslui	321 936	344 917	401 626	431 555	437 251	461 374
Vâlcea	295 560	341 590	362 356	368 779	414 241	438 388
Vrancea	262 559	290 183	326 532	351 292	369 740	393 408
București	768 725	1 192 713	1 373 926	1 596 457	2 094 977	2 354 510

Sursa: Anuarul statistic al României, 1997 (dischetă).

Se observă *îndepărtarea*¹ capitalei de județe, referitor la numărul populației. Să întocmim un tabel cu datele ce atestă cifric această îndepărtare (tabelul 2). Ultimele două linii din acest nou tabel arată că diferența dintre populația capitalei, pe deoparte, și maximum, respectiv media populației județelor, pe de altă parte, crește continuu atât în valoare absolută cât și în valoare relativă. Această creștere se observă foarte bine și din graficul 1.

Din grafic – dar și din tabele – se poate vedea cum capitala se îndepărtează de județe, după efectivul populației, intrând din ce în ce mai mult într-o altă categorie aparte (indiferent cum o numim, aici ne interesează doar valoarea numerică a caracteristicii). Această îndepărtare ne conduce la următoarea întrebare: *cum să calculăm și cum să interpretăm media pe unitate administrativă?* În populația României (tabelul 1) contribuie 41 de unități: 40 de județe plus capitala. Normal ar fi să împărțim populația totală la 41 sau populația cumulată a celor 40 de județe la numărul județelor. Tabelul 3 conține aceste rezultate.

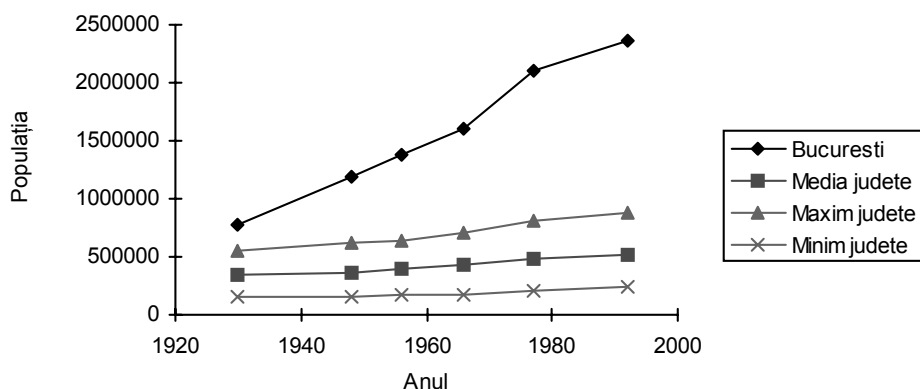
¹ Nu este vorba de o noțiune științifică, matematic riguros definită, dar se observă ceva deosebit la evoluția numărului populației capitalei: o creștere mult mai mare față de creșterea pe care o au populațiile județelor.

Tabelul 2.

Indicatori de poziție

Indicatorul	R e c e n s ă m ă n t u l					
	1930	1948	1956	1966	1977	1992
Minim județe pt. județul Covasna	152 563 Covasna	157 166 Covasna	172 509 Covasna	176 858 Covasna	199 017 Covasna	233 256 Covasna
Maxim județe pt. județul Timiș	559 591 Timiș	615 301 Dolj	642 028 Dolj	701 057 Prahova	817 168 Prahova	874 349 Prahova
Media județe*	337 800	366 998	402 888	437 668	486 623	511 388
București	768 725	1 192 713	1 373 926	1 596 457	2 094 977	2 354 510
Diferența dintre București și maxim județe	209 134 37,4%	577 412 93,8%	731 898 114,0%	895 400 127,7%	1 277 809 156,4%	1 480 161 169,3%
Diferența dintre București și medie județe	430 925 127,6%	825 715 225,0%	971 038 241,0%	1 158 789 264,8%	1 608 354 330,5%	1 843 122 360,4%

* Rotunjite la întreg

Graficul 1. Dinamica populației județelor și a capitalei

Tabelul 3.

Valori medii (rotunjite la întreg)

Media pentru	R e c e n s ă m ă n t u l					
	1930	1948	1956	1966	1977	1992
40 județe	337 800	366 998	402 888	437 668	486 623	511 388
40 județe + București	348 310	387 137	426 572	465 931	525 851	556 342
Diferența dintre cele două medii	10 510 3,1%	20 139 5,5%	23 684 5,9%	28 263 6,5%	39 228 8,1%	44 954 8,8%

Din acest ultim tabel reiese că Bucureștiul atunci când diferă puțin de restul județelor la numărul de suflete – la recensământul din 1930 – mărește media cu 10510 (3,1%); iar când este cel mai îndepărtat – recensământul din 1992 –, creșterea mediei este de 44954 (8,8%). Diferențele nu sunt mari, la 40 de județe nici nu pot fi mari. Pentru a demonstra acest lucru, să notăm cu x_i ($i=1..40$) populația județelor și cu x_B populația capitalei la unul din recensăminte. Mai departe, fie $\bar{x}_{jud}$ populația medie a celor 40 de județe, $\bar{x}_{jud,B}$ populația medie a celor 41 de unități teritoriale (județe plus București). Atunci:

$$\bar{x}_{jud,B} - \bar{x}_{jud} = \frac{x_B - \bar{x}_{jud}}{41}.$$

Pentru recensământul din 1992 această relație este:

$$\bar{x}_{jud,B} - \bar{x}_{jud} = \frac{1843122}{41} = 44954,195...$$

În general, dacă unei populații cu n elemente i se adaugă încă un element – având valoarea x la caracteristica X –, noua valoare medie $m(x)$ se poate scrie în forma:

$$m(x) = \bar{x} + \frac{x - \bar{x}}{n + 1}, \text{ unde } \bar{x} = \frac{x_1 + \dots + x_n}{n}.$$

Această relație este liniară în x :

$$m(x) = \frac{1}{n + 1} \cdot x + \frac{n \cdot \bar{x}}{n + 1}.$$

De exemplu, pentru recensământul din 1992 avem:

$$m(x) = 0,02439024 \cdot x + 498915,243.$$

Coeficientul termenului x fiind mic atunci când n este mare, în cazul populațiilor mari cooptarea unui individ nou, chiar cu valoare mai deosebită la caracteristica studiată, nu modifică esențial valoarea medie (media aritmetică). Sau altfel formulat: **excepția întărește regula**. Acest proverb, existent în multe limbi, este cristalizarea observației empirice făcută de multe generații atunci când limbajul științific nu exista sau era foarte puțin dezvoltat. Rezultă că media aritmetică corespunde în mare măsură sensului mediei din limbajul neștiințific.

În continuare să urmărim variația abaterii medii și abaterii standard pe același exemplu.

Tabelul 4.

Abaterea medie de la medie (valori rotunjite la întreg)

Abaterea pentru	R e c e n s ă m â n t u l					
	1930	1948	1956	1966	1977	1992
40 județe	81 572	88 696	93 381	104 731	128 027	141 953
40 județe + București	91 459	110 203	117 998	130 793	165 634	189 276
Diferența dintre Cele două abateri	9 887 12,1%	21 507 24,3%	24 618 26,4%	26 062 24,9%	37 606 29,4%	47 323 33,3%

Reiese din acest tabel că abaterea medie de la medie este sensibil afectată de apariția celei de a 41-a unități administrative (capitala). Dar minimul abaterii medii de la o valoare a se obține atunci când această valoare a este mediana. Dacă vom întocmi un tabel comparativ al abaterilor medii de la mediană, vom observa o dinamică asemănătoare a acestora cu cea observată la variația abaterilor medii de la medie:

Tabelul 5.

Abaterea medie de la mediană (valori rotunjite la întreg)

Abaterea pentru	R e c e n s ă m â n t u l					
	1930	1948	1956	1966	1977	1992
40 județe	79 221	85 553	91 931	104 480	127 715	140 765
40 județe + București	88 235	104 220	113 884	129 835	163 296	182 865
Diferența dintre Cele două abateri	9 014 11,4%	18 667 21,8%	21 953 23,9%	25 355 24,3%	35 581 27,9%	42 100 29,9%

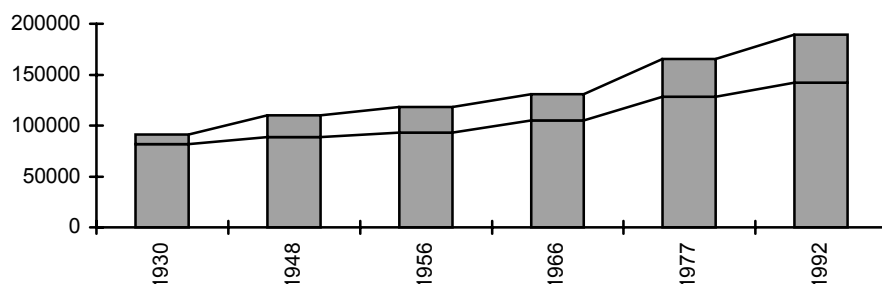
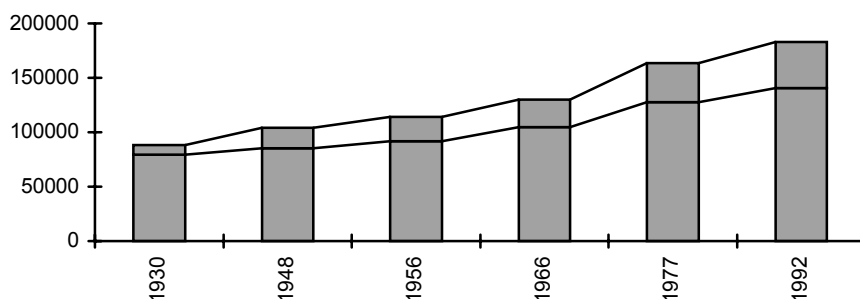
Să urmărim în final, dinamica abaterii standard a populației județelor la recensăminte, în tabele asemănătoare cu cele prezentate anterior.

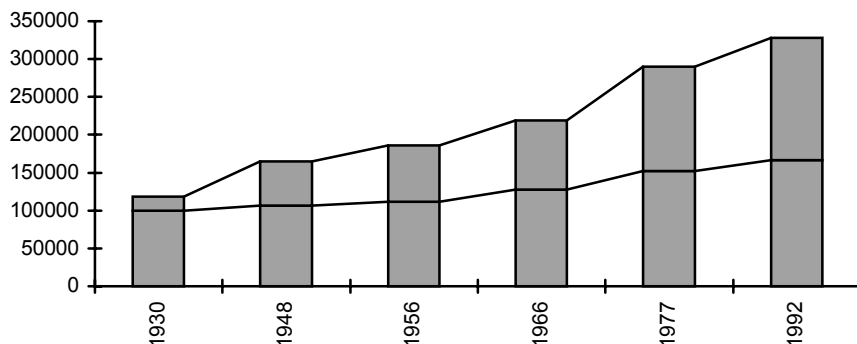
Tabelul 6.

Abaterile standard (rotunjite la întreg)

Abaterea standard pentru	R e c e n s ă m ă n t u l					
	1930	1948	1956	1966	1977	1992
40 județe	99 439	106 513	111 867	127 350	152 212	166 359
40 județe + București	118 599	165 204	186 134	218 574	290 099	328 383
Diferența dintre cele două abateri	19 160 19,3%	58 691 55,1%	74 267 66,4%	91 224 71,6%	137 887 90,6%	162 024 97,4%

Diferențele sunt mult mai mari decât diferențele la abateri medii (aritmetice). Prezentate în același grafic ele arată astfel (baza coloanelor corespund abaterii standard pentru 40 de județe, iar împreună cu diferențele corespunzătoare reprezintă abaterile standard pentru județe și București):

Graficul 2. Abaterile medii de la medie (județele, respectiv județele + București)**Graficul 3.** Abaterile medii de la mediană (județele, respectiv județele + București)

Graficul 4. Abaterile standard (județele, respectiv județele + București)

Din prezentarea de mai sus reiese că nu toate abaterile se comportă asemănător. Mai puțin "normal" se comportă abaterea standard prin creșterea ei cu aproape 100%, atunci când, la cele 40 de județe se adaugă municipiul București (la recensămintele din 1977 și 1992), media aritmetică prezentând doar o creștere de circa 8% iar abaterile de la medie, respectiv mediană, creșteri de doar 29-33%. Această comportare deosebită se datorează modului de definiție: abaterea de la medie (sau de la mediană) utilizează doar la puterea întâia abaterile (deci le înbină liniar, unidimensional), pe când în formula de definiție a abaterii standard, abaterile apar la pătrat (deci se însumează arii de pătrate). Dar omul observă diferențele în unitatea de măsură utilizată, și nu la pătrat (dacă de exemplu, luăm câte o greutate în fiecare mână, simțim diferența în unitate de greutate – kg – și nu în kg^2).

Pentru o simplă exemplificare și comparare, să considerăm seria statistică:

$$x_1 = x_2 = \dots = x_9 = 50; \quad x_{10} = 550 = 11 \cdot 50.$$

Atunci

$$\begin{aligned}
 M(x) &= \frac{1}{10} \sum_{i=1}^{10} x_i = 100; \\
 \sigma_x^2 &= \frac{1}{10} \sum_{i=1}^{10} [x_i - M(x)]^2 = \frac{1}{10} [(50 - 100)^2 + (50 - 100)^2 + \dots + (50 - 100)^2 + (550 - 100)^2] = \\
 &= \frac{1}{10} [50^2 + 50^2 + \dots + 50^2 + 450^2] = \frac{50^2 + 50^2 + \dots + 50^2 + 9 \cdot 50^2}{10} = 9 \cdot 50^2,
 \end{aligned}$$

$$\text{deci} \quad \sigma_x = 3 \cdot 50 = 150.$$

Se observă că media a crescut cu doar 50 (de la 50 la 100), iar abaterea standard cu $3 \cdot 50$ (de la 0 la 150), datorită faptului că în definiția abaterii standard se utilizează pătratul diferențelor. Acest fapt reiese foarte bine din comparația unor secvențe din calculele de mai sus:

$$M(x) = \dots = \frac{1}{10}(50 + 50 + \dots + 50 + 11 \cdot 50) = \dots;$$

$$\sigma_x^2 = \dots = \frac{1}{10}[50^2 + 50^2 + \dots + 50^2 + 81 \cdot 50^2] = \dots$$

Într-un caz mai general să considerăm seria statistică:

$$x_1 = x_2 = \dots = x_n = m; \quad x_{n+1} = \lambda \cdot m, \quad \lambda, m \in \mathbf{R}, \quad n > 1.$$

Avem aici

$$M(x, n+1) = \frac{n \cdot m + \lambda \cdot m}{n+1} = \frac{n+\lambda}{n+1} \cdot m = \left(1 + \frac{\lambda-1}{n+1}\right) \cdot m = m + \frac{\lambda-1}{n+1} \cdot m;$$

$$\begin{aligned} \sigma_{x, n+1}^2 &= \frac{\sum_{i=1}^{n+1} [x_i - M(x, n+1)]^2}{n+1} = \frac{n \cdot \left(\frac{\lambda-1}{n+1} m\right)^2 + \left(\lambda m - m - \frac{\lambda-1}{n+1} m\right)^2}{n+1} = \\ &= \frac{(\lambda-1)^2 m^2 n}{(n+1)^2}, \text{ deci } \sigma_{x, n+1} = \sqrt{n} \cdot \frac{\lambda-1}{n+1} \cdot m. \end{aligned}$$

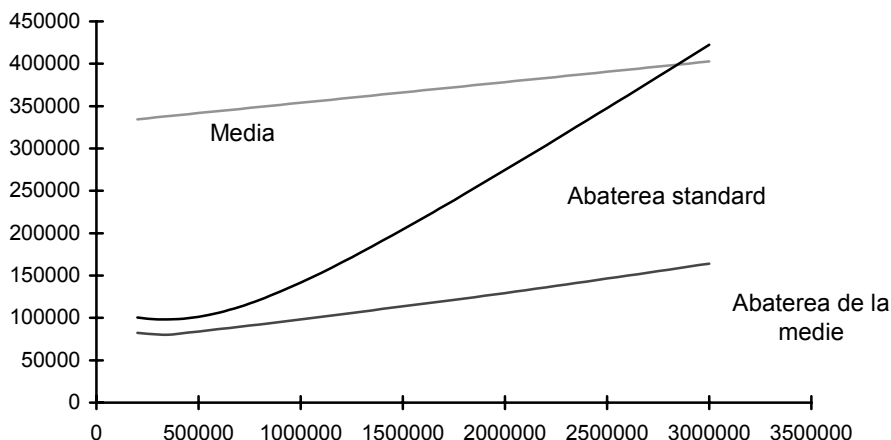
Se observă creșterea mediei cu $\frac{\lambda-1}{n+1} m$, iar abaterea standard devine

$$\sqrt{n} \cdot \frac{\lambda-1}{n+1} m, \text{ care este o mărime semnificativă, dacă } n \text{ și } \lambda \text{ sunt destul de mari.}$$

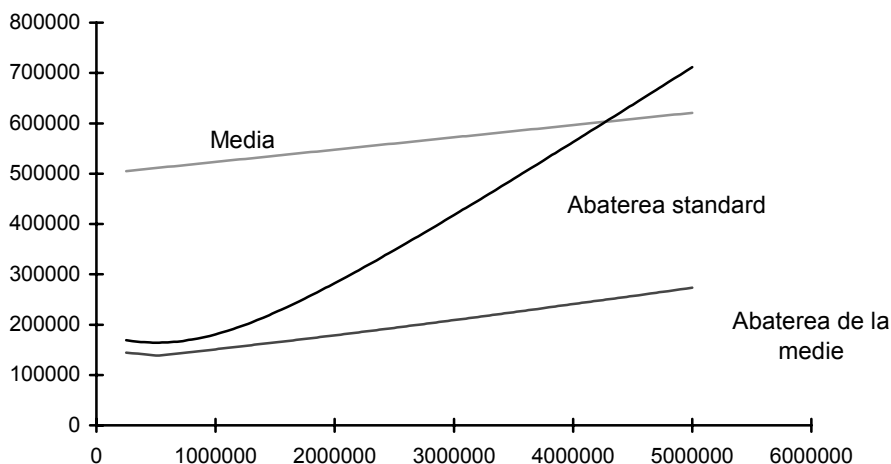
Interesant este cazul mai general, când seria statistică – la care se adaugă un element – nu este constantă. Să considerăm seriile date de populația celor 40 de județe (fără capitala) la recensămintele din 1930 și 1992, iar al 41-lea element (x) să parcurgă un interval relativ mare. Mediile și abaterile au fost calculate cu un program Turbo Pascal, iar rezultatele vor fi prezentate sub formă de grafice.

Graficul 5. Variația mediei, abaterii de la medie și abaterii standard în funcție de x (40 de județe plus x)

Recensământul din 1930

Recensământul din 1992

Se citește de pe grafic existența unui interval relativ redus în care variația abaterii standard este aproximativ liniară, asemănătoare cu variația mediei și abaterii de la medie. Aceste intervale ar putea fi de exemplu: (350000, 700000) pentru recensământul din 1930 și (500000, 1200000) pentru cel din 1992. În afara intervalului de variație aproximativ liniară (la dreapta, către valori mari) valoarea calculată prin formulă pentru abaterea standard este anormal de mare.

În explicații sau comparații ar fi normal să utilizăm numai abaterile de la medie sau de la mediană și nu abaterea standard. Dar valoarea abaterii standard intervine în formula de definiție a majorității coeficienților utilizați în statistică (coeficient de corelație, teste de semnificație), iar pentru acestea există tabele cu valorile corespunzătoare pentru diferite grade de libertate și prag de semnificație. În continuare vor fi prezentate exemple care atestă faptul că, datorită existenței unei valori ieșite din comun, calculele conduc la rezultate ce n-ar trebui interpretate în modul în care ele se interpretează în cazuri normale.

Exemplificări

1) Testul F

Să construim variabilele calitative **Y** și **Z** în felul următor:

- după numărul de ordine din lista alfabetică vom avea județe cu codul 1 la variabila **Y** (număr de ordine impar) și județe cu codul 2 (număr de ordine par);
- luând câte două județe în ordinea alfabetică acestea se sortează în două grupe (variabila **Z**) în felul următor: cea cu populație mai mică va avea codul 1 iar cea cu populație mai mare codul 2.

Tabelul 7.

Componența grupelor la variabila Z, la recensământul din 1992

Grupa 1 (Z=1)			Grupa 2 (Z=2)		
Nr. crt.	Județul	Var. X Populație	Nr. crt.	Județul	Var. X Populație
1.	Alba	413 919	2.	Arad	487 617
3.	Argeș	681 206	4.	Bacău	737 512
6.	Bistrița-Năsăud	326 820	5.	Bihor	638 863
7.	Botoșani	461 305	8.	Brașov	643 261
9.	Brăila	392 031	10.	Buzău	516 961
12.	Călărași	338 804	11.	Caraș-Severin	376 347
13.	Cluj	736 769	14.	Constanța	748 769
15.	Covasna	233 256	16.	Dâmbovița	562 041
18.	Galați	641 011	17.	Dolj	762 142
19.	Giurgiu	313 352	20.	Gorj	401 021
21.	Harghita	348 335	22.	Hunedoara	547 950
23.	Ialomița	306 145	24.	Iași	811 342
26.	Mehedinți	332 673	25.	Maramureș	540 099
28.	Neamț	578 420	27.	Mureș	610 053
29.	Olt	523 291	30.	Prahova	874 349
32.	Sălaj	266 797	31.	Satu Mare	400 789
33.	Sibiu	452 873	34.	Suceava	701 830
35.	Teleorman	483 840	36.	Timiș	700 033
37.	Tulcea	270 997	38.	Vaslui	461 374
40.	Vrancea	393 408	39.	Vâlcea	438 388
			41.	București	2 354 510

Este clar că variabila **Y** s-a construit independent de numărul populației județelor, iar variabila **Z** este puternic influențată de acesta. Testul **F** ne va da probabilitatea de a rezulta valori de mărime **F** în ipoteza nulă, aceea de independență între variabilele de lucru. Rezultatele de mai jos au fost obținute aplicând programul *spss*.

La variabila **Y** capitala apare într-o variantă cu codul 1 și într-o altă variantă cu codul 2, iar la variabila **Z** a fost notată cu codul 2 (având populație mai mare ca oricare județ).

Tabelul 8.

Testul F pentru variabilele X și Y

Recensă- Mântul	40 de județe		Cu București în gr.1		Cu București în gr.2	
	Valoare F	Prag semnif.	Valoare F	Prag semn.	Valoare F	Prag semn.
1930	0,0334	0,8559	0,1516	0,6991	0,4843	0,4906
1948	0,0081	0,9286	0,4756	0,4945	0,6514	0,4245
1956	0,1981	0,6588	0,2636	0,6106	1,1108	0,2984
1966	0,7312	0,3978	0,0903	0,7654	1,6990	0,2001
1977	1,2738	0,2661	0,0617	0,8051	2,0637	0,1588
1992	2,6149	0,1141	0,0026	0,9597	2,8052	0,1020

Tabelul 9.

Testul F pentru variabilele X și Z

Recensă- mântul	40 de județe		40 de județe și București	
	Valoare F	Prag semnificație	Valoare F	Prag semnificație
1930	24,2835	0,0000	21,6430	0,0000
1948	17,8607	0,0001	11,3479	0,0017
1956	18,8784	0,0001	10,5877	0,0024
1966	17,2446	0,0002	9,5690	0,0036
1977	15,3903	0,0004	7,7375	0,0083
1992	14,1470	0,0006	7,0428	0,0115

Să interpretăm cele conținute de tabelele 8 și 9 prima dată prin compararea celor două tabele. Era de așteptat, ca legătura dintre **X** și **Y** să aibă prag de semnificație mult peste 0 (legătura dintre ordinea alfabetică și numărul de populație este aleatoare), iar în cazul legăturii dintre **X** și **Z** s-au obținut praguri foarte apropiate de 0 (ceea ce înseamnă că diferențe așa de mari între mediile grupelor se obțin, prin împărțire aleatoare, foarte rar; prin urmare este foarte mare probabilitatea ca să existe o legătură între compunerea grupelor și numărul populației).

Să trecem acum la compararea situațiilor cu 40 de județe cu cele în care figurează și capitala.

Introducerea capitalei în grupa întâia la variabila **Y** produce o inversare a comportamentului legăturii dintre variabile în timp (de la un recensământ la altul). La recensămintele mai recente populația capitalei este de câteva ori mai mare decât cea a județelor, și includerea ei întâmplătoare la una din grupe produce mărirea mediei cu o valoare destul de mare – care se apropie sau se îndepărtează și mai mult de media celeilalte grupe –, dar ceea mai importantă modificare se produce la varianțele de grupă și varianța totală cu efect semnificativ asupra valorii lui **F**, și implicit, asupra pragului de semnificație.

Cazul legăturii dintre **X** și **Z** este și mai concludent în explicarea rolului negativ al abaterii standard (varianței) în cazul acceptării unui caz cu valoare deosebit de mare după o variabilă cantitativă. Când capitala a fost inclusă în grupa cu populație mai mare (grupa 2 la variabila **Z**), era de așteptat ca pragul de semnificație să fie mai apropiat de 0 (grupa celor cu populație mai mare a fost întărită prin includerea unei unități cu populație maximă). Iar din tabel se citește altceva: cu cât unitatea ce se adaugă are populație mai mare (evoluție în timp), cu atât pragul de semnificație se îndepărtează de 0. Acest rezultat este paradoxal: **adăugând un element la grupa la care el trebuie, prin natura legăturii, să aparțină, se obține – prin testul F – micșorarea intensității legăturii** (devine mai puțin probabilă legătura). În loc să se întărească – cum ar fi natural – legătura dintre cele două variabile, aceasta slăbește.

Pentru a observa unde se produce modificarea semnificativă cu efect asupra rezultatului final, să urmărim calculele pas cu pas, aranjate în tabelul următor.

Tabelul 10.

Testul F pentru variabilele X și Z din tabelul 9 (2 variante)

V a l o r i p e n t r u p o p u l a Ț i a t o t a l ă			
Mărimea	Varianta 1 (fără București)	Varianta 2 (cu București)	
Număr elemente n	40	41	
Număr grupe k	2	2	
Media m	511 388,1	556 342,3	
$n\sigma^2 = \sum_{i=1}^n (x_i - m)^2$	1 107 011 879 096,4	4 421 254 070 416,9	
Abaterea std. de eşantion (S)	168 478,2	332 462,6	
V a l o r i p e n t r u c e l e d o u ă g r u p e			
Mărimea	Grupa 1	Gr.2 (fără București)	Gr.2 (cu București)
Număr elemente n_j	20	20	21
Media grupei m_j	424 739,2	598 037,1	681 678,6
$n_j\sigma_j^2 = \sum_{i=1}^{n_j} (x_i^{(j)} - m_j)^2$	393 746 458 299,2	412 943 972 651,0	3 351 227 043 205,0
Ab. std. de eşant.(S _j)	143 956,6	147 424,2	409 342,6

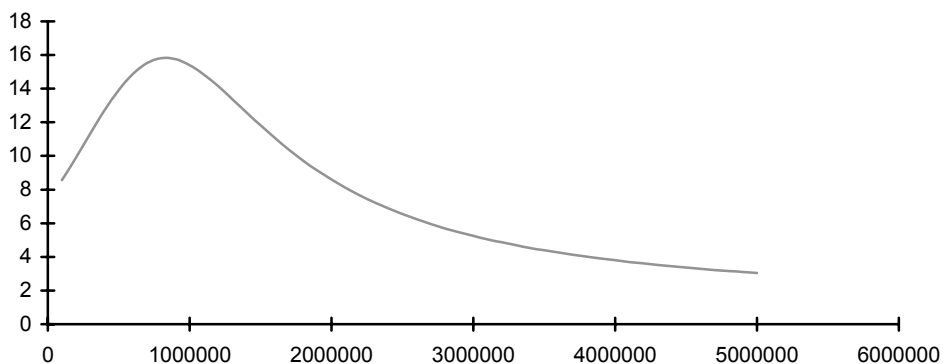
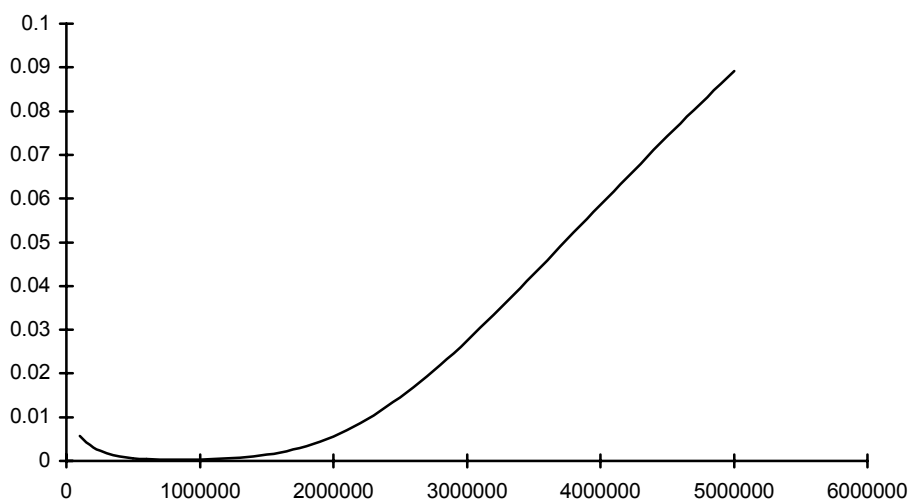
MEZEI ELEMÉR

V a l o r i l e l u i F		
Mărimea	Varianta 1 (fără București)	Varianta 2 (cu București)
$\sum_{j=1}^k n_j (m_j - m)^2$	300 321 448 146,2	676 280 568 912,7
$\frac{1}{k-1} \sum_{j=1}^k n_j (m_j - m)^2$	300 321 448 146,2	676 280 568 912,7
$\sum_{j=1}^k n_j \sigma_j^2$	806 690 430 950,2	3 744 973 501 504,2
$\frac{1}{n-k} \sum_{j=1}^k n_j \sigma_j^2$	21 228 695 551,3	96 024 961 577,0
$F = \frac{\frac{1}{k-1} \sum_{j=1}^k n_j (m_j - m)^2}{\frac{1}{n-k} \sum_{j=1}^k n_j \sigma_j^2}$	14,146957	7,042758
Prag de semnificație	0,0006	0,0115

Se vede din această ultimă comparare, că includerea capitalei în grupa a doua conduce la o creștere a mediei totale cu 8,8% (de la 511388 la 556342), a mediei grupei 2 cu 14,0% (de la 598037 la 681679), conducând în final la creșterea număratorului lui F cu 125% (de la $3,003 \cdot 10^{11}$ la $6,763 \cdot 10^{11}$). Creșterea numitorului este mult mai importantă (de cca. 4 ori) datorită creșterii deosebit de mare (de cca. 8 ori) a varianței celei de a doua grupe. Valoarea ieșită din comun acționează asupra număratorului fracției prin intermediul mediei grupei, mult temperate, iar acțiunea asupra numitorului este amplificată de utilizarea varianței.

Deci, includerea unei valori deosebit de mari față de celelalte cazuri, conduce la modificarea sensibilă a valorii F , deci a rezultatului testului F .

În continuare să studiem variația valorii F și a pragului de semnificație pentru diferite valori din intervalul $[0, 5000000]$. Aceste valori au fost utilizate în locul populației capitalei, pentru obținerea următoarelor două grafice.

Graficul 6. Variația valorii F**Graficul 7.** Variația pragului de semnificație

Se vede încă odată efectul uriaș produs de utilizarea unei valori deosebit de mari față de cele existente, și direcția luată de efect nu este cea bună.

2) Coeficientul de corelație

Pentru studiul comportării coeficientului de corelație să luăm un alt exemplu (real).

Într-o cercetare efectuată în comuna Rimetea (județul Alba), în vara anului 1998, pe un eșantion simplu probabilistic de 147 de gospodării, au fost înregistrate multe date referitoare la înzestrarea gospodăriei cu pământ, animale și utilaje, la

înzestrarea locuinței, la veniturile realizate etc. Printre altele, s-a înregistrat și suprafața locuibilă a casei. La această variabilă frecvențele, respectiv mărimile statistice uzuale, sunt redată în întregime în continuare.

Tabel 11.

Frecvențele la mărimea casei - Q11 Mărimea casei (suprafața locuibilă, mp)

Value	Frequency	Percent	Valid percent	Cum percent
12	1	0,7	0,7	0,7
15	2	1,4	1,4	2,1
19	1	0,7	0,7	2,8
20	1	0,7	0,7	3,5
24	1	0,7	0,7	4,3
25	2	1,4	1,4	5,7
30	1	0,7	0,7	6,4
32	2	1,4	1,4	7,8
35	1	0,7	0,7	8,5
36	2	1,4	1,4	9,9
38	1	0,7	0,7	10,6
40	10	6,8	7,1	17,7
41	2	1,4	1,4	19,1
43	1	0,7	0,7	19,9
44	1	0,7	0,7	20,6
45	1	0,7	0,7	21,3
47	1	0,7	0,7	22,0
48	6	4,1	4,3	26,2
49	1	0,7	0,7	27,0
50	14	9,5	9,9	36,9
52	2	1,4	1,4	38,3
54	2	1,4	1,4	39,7
55	1	0,7	0,7	40,4
56	1	0,7	0,7	41,1
57	1	0,7	0,7	41,8
58	1	0,7	0,7	42,6
60	12	8,2	8,5	51,1
64	5	3,4	3,5	54,6
65	4	2,7	2,8	57,4
68	1	0,7	0,7	58,2
70	6	4,1	4,3	62,4
72	4	2,7	2,8	65,2

CRITICA INDICATORILOR DE POZIȚIE ȘI DE DISPERSIE

Value	Frequency	Percent	Valid percent	Cum percent
75	3	2,0	2,1	67,4
80	10	6,8	7,1	74,5
81	2	1,4	1,4	75,9
84	1	0,7	0,7	76,6
85	1	0,7	0,7	77,3
86	1	0,7	0,7	78,0
88	1	0,7	0,7	78,7
90	3	2,0	2,1	80,9
91	1	0,7	0,7	81,6
94	1	0,7	0,7	82,3
95	1	0,7	0,7	83,0
100	8	5,4	5,7	88,7
102	1	0,7	0,7	89,4
103	1	0,7	0,7	90,1
110	1	0,7	0,7	90,8
113	1	0,7	0,7	91,5
115	1	0,7	0,7	92,2
117	1	0,7	0,7	92,9
120	4	2,7	2,8	95,7
125	2	1,4	1,4	97,2
129	1	0,7	0,7	97,9
150	1	0,7	0,7	98,6
180	1	0,7	0,7	99,3
420	1	0,7	0,7	100,0
-1	6	4,1	missing	
Nonrăspuns				
Total	147	100,0		

Valid cases 141 Missing cases 6

Se observă o valoare ieșită din comun: o locuință cu 420 mp suprafața locuibilă. Primul gând ne conduce la a considera eroare de înregistrare sau de introducere, dar valoarea este reală (comuna este des vizitată de turiști - mulți vin chiar din străinătate - și o parte din locuitori se ocupă cu turism rural, acestui fapt datorându-se această valoare ieșită din comun).

O altă variabilă cantitativă să fie numărul persoanelor din gospodărie. Distribuția gospodăriilor după această variabilă este următoarea:

Tabelul 12.

Frecvențele la număr persoane

Value	Frequency	Percent	Valid percent	Cum percent
1	24	16,3	16,3	16,3
2	47	32,0	32,0	48,3
3	28	19,0	19,0	67,3
4	24	16,3	16,3	83,7
5	11	7,5	7,5	91,2
6	9	6,1	6,1	97,3
7	3	2,0	2,0	99,3
8	1	0,7	0,7	100,0
Total	147	100,0	100,0	

Valid cases 147 Missing cases 0

Se observă, că această variabilă are o comportare fără excese, fără valori ieșite din comun.

În tabelul următor am introdus toate rezultatele intermediare, care intervin în calculul coeficientului de corelație, în două variante: prima dată fără gospodăria cu suprafața casei de 420 mp, în varianta a doua s-au făcut calculele cu toate gospodăriile (ce au date valide la cele două variabile, 140 respectiv 141 de gospodării).

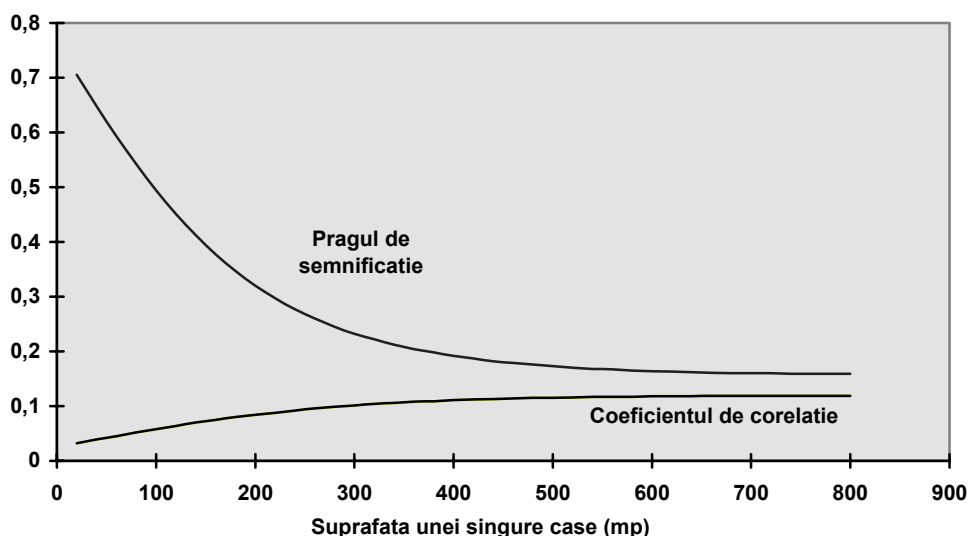
Tabelul 13.

Coeficientul de corelație între număr persoane din gospodărie și suprafața casei

Mărimea	Varianta 1. Fără gospodăria în care casa are 420 mp	Varianta 2 Împreună cu gospodăria în care casa are 420 mp suprafața locuibilă
Satele Rimetea și Colțești împreună		
Numărul cazurilor	140	141
Media număr persoane	2,95	2,96
Abaterea standard număr persoane	1,569	1,573
Media suprafața casei	66,68	69,18
Abaterea standard suprafața casei	28,53	41,08
Coeficientul de corelație	0,047831	0,111851
Pragul de semnificație	0,575	0,187
N u m a i s a t u l R i m e t e a		
Numărul cazurilor	65	66
Media număr persoane	2,75	2,79
Abaterea standard număr persoane	1,359	1,376
Media suprafața casei	67,95	73,29
Abaterea standard suprafața casei	32,20	53,58
Coeficientul de corelație	0,015560	0,169106
Pragul de semnificație	0,902	0,175

Se observă rolul perturbator al elementului cu valoare deosebită la suprafața casei. Aici merită să amănunțim studiul comportării coeficientului de corelație și a pragului de semnificație al acestui coeficient, luând mai multe valori teoretice (x) pentru suprafața casei, practic înlocuind valoarea de 420 mp – în cazul gospodăriei cu această valoare mare la suprafața casei – cu valori dintr-un interval, de exemplu $[10, 800]$. În funcție de acest x se obțin $r(x)$ și $p(x)$, care se află reprezentate în graficul următor (populația statistică va fi formată din 140 de gospodării reale plus una fictivă).

Graficul 8. Variația coeficientului de corelație și a pragului de semnificație ($N=141$)

Evoluția graficului indică existența unei asimptote orizontale, deci creșterea coeficientului de corelație este pronunțată într-un interval relativ mic, $[10, 400]$, după care se stabilizează. Această comportare rezultă din formula de definiție: raport dintre covarianță și abateri standard, și atât covarianța, cât și abaterile standard se definesc asemănător (în plus are loc și relația $cov(X,X)=\sigma_X^2$).

Calculul analitic ne conduce la un rezultat remarcabil.

Fie valorile elementelor la prima variabilă $a_1, a_2, \dots, a_{n-1}, a_n$ iar cele corespunzătoare la cealaltă variabilă $b_1, b_2, \dots, b_{n-1}, x$. În acest caz media și abaterea standard a lui a sunt constante, iar restul depinde de valoarea variabilă x . Pentru abaterile standard vom utiliza formula cunoscută:

$$\sigma_a = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i^2 - \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i \right)^2} = \sqrt{a^2 - \bar{a}^2},$$

iar pentru covarianță:

$$\begin{aligned} \text{cov}(a, b) &= \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i b_i - \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i \right) \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n b_i \right) = \overline{ab} - \bar{a} \cdot \bar{b}. \\ \lim_{x \rightarrow +\infty} r(x) &= \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{\text{cov}(a, b)}{\sigma_a \cdot \sigma_b} = \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i b_i - \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_i \right) \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n b_i \right)}{\sigma_a \cdot \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n b_i^2 - \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n b_i \right)^2}} = \\ &= \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} a_i b_i + \frac{1}{n} a_n x - \bar{a} \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i + \frac{1}{n} x \right)}{\sigma_a \cdot \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i^2 + \frac{1}{n} x^2 - \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i + \frac{1}{n} x \right)^2}} = \\ &= \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{\left(\frac{a_n}{n} - \frac{\bar{a}}{n} \right) x + \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} a_i b_i - \frac{\bar{a}}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i}{\sigma_a \sqrt{\left(\frac{1}{n} - \frac{1}{n^2} \right) x^2 - 2 \cdot \frac{x}{n} \cdot \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i + \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i^2 - \frac{1}{n^2} \left(\sum_{i=1}^{n-1} b_i \right)^2 \right]}} = \\ &= \lim_{x \rightarrow +\infty} \frac{x \left[\left(\frac{a_n}{n} - \frac{\bar{a}}{n} \right) + \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} a_i b_i - \frac{\bar{a}}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i \right) \cdot \frac{1}{x} \right]}{\sigma_a \cdot x \cdot \sqrt{\left(\frac{1}{n} - \frac{1}{n^2} \right) - \left(2 \cdot \frac{1}{n} \cdot \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i \right) \frac{1}{x} + \left[\frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} b_i^2 - \frac{1}{n^2} \left(\sum_{i=1}^{n-1} b_i \right)^2 \right] \frac{1}{x^2}}} = \\ &= \frac{\frac{a_n}{n} - \frac{\bar{a}}{n}}{\sigma_a \cdot \sqrt{\left(\frac{1}{n} - \frac{1}{n^2} \right)}} = \frac{\frac{a_n - \bar{a}}{n}}{\sigma_a \sqrt{\frac{n-1}{n^2}}} = \frac{a_n - \bar{a}}{\sigma_n \cdot n} \cdot \frac{n}{\sqrt{n-1}} = \frac{a_n - \bar{a}}{\sigma_a \sqrt{n-1}} \end{aligned}$$

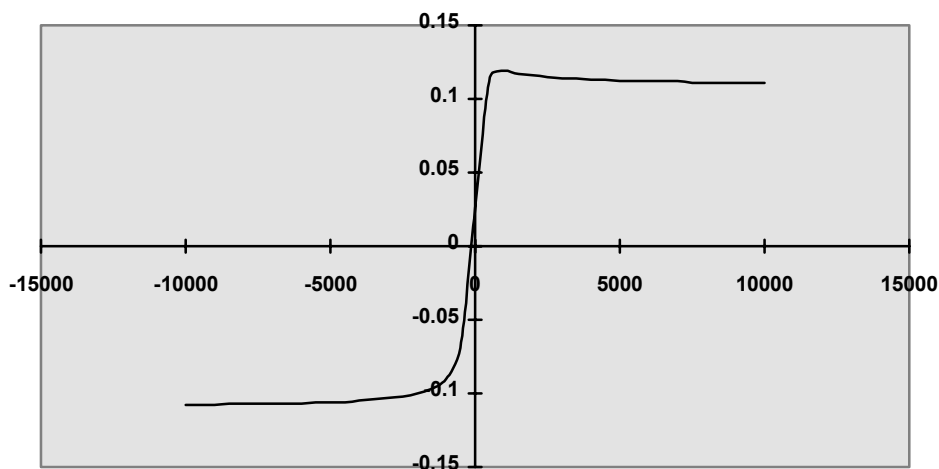
Dacă se consideră $x \rightarrow -\infty$, rezultatul este asemănător:

$$\lim_{x \rightarrow -\infty} r(x) = -\frac{a_n - \bar{a}}{\sigma_a \sqrt{n-1}}.$$

Deci dacă la una din variabile o valoare este foarte mare (mică), aceasta elimină practic variabila respectivă din valoarea coeficientului de corelație. Altfel spus, dacă o valoare la una din variabile este din ce în ce mai mare, cu atât mai mult scade influența acestei variabile în valoarea coeficientului de corelație, corelația dintre două variabile devine o caracteristică simplă a unei variabile.

Graficul funcției $r(x)$ este redat în figura următoare.

Graficul 9. Asimptotele la graficul coeficientului de corelație la $\pm \infty$

Suprafata unei singure case (mp)

Răspunsuri posibile la întrebări

Astăzi, când datele se prelucrează prin programe de calculator, există pericolul apariției unor erori de înregistrare, care rămân neobservate și care pot influența sensibil rezultatele modelelor statistice aplicate (și încă n-am luat în vizor metodele avansate, cum ar fi studiul regresiei, analiza factorială, etc.). De multe ori, o eroare de înregistrare produce modificarea datei preluate cu câteva ordine de mărime, de exemplu: sărind peste un câmp, acolo poate să apară valoarea 0 (zero), sau greșind la tastare dublând o cifră sau scăpând una, valoarea înregistrată devine de circa 10 ori mai mare sau mai mică. Personal consider că nu toate erorile de înregistrare pot fi evitate, în mare parte datorită faptului că devin utilizatori ai computerelor o mare parte din cercetătorii fenomenului social, care știu să utilizeze programele de circulație largă (baze de date, spss) dar nu să caute și să elimine în totalitate erorile apărute la introducerea datelor. Pe de altă parte modelele statistice consideră de la pornire că datele de intrare sunt absolut corecte.

Există deci două direcții importante de acțiune:

- **eliminarea în totalitate a erorilor** apărute în culegerea și introducerea datelor în calculator;

- **eliminarea cazurilor anormale**, adică evitarea utilizării acelor valori care produc o modificare anormală a mărimilor calculate în modelul statistic.

Prima variantă pare nerezolvabilă, la scara mare a tuturor utilizatorilor de programe statistice, și ar mai necesita, probabil, adaptarea simțurilor ce se dezvoltă la om, în mod natural, începând din primii ani de viață.

Ceea de a doua variantă necesită o modificare (prin adăugare) a programelor – rezolvabilă doar printr-o intensă activitate de lămurire, în acest sens, a utilizatorilor de programe și a celor care fabrică aceste programe.

SFERA PUBLICĂ LA HABERMAS

PÉTER LÁSZLÓ

ABSTRACT. *The Public Sphere in Perception of Habermas.* The present article makes some observations on dynamics of the concept of public sphere based mainly on the one of most relevant works of Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere* in connection with the social and economic context in which appeared and transformed. The central term of public sphere is directly connected with the transformation of public and private domain of the personal and social life with the public discourse and the process of public opinion. In the final the article deals with the structural and other conditions of the functioning public sphere in the post-habermas era.

Sfera publică și transformarea ei structurală de Jurgen Habermas a apărut relativ recent la noi și cred că a umplut un gol în literatura de specialitate. În studiul de față am să fac unele aprecieri asupra termenul de "*sferă publică*" respectiv la dinamica ei în funcție de contextul social în care se manifestă.

Înainte de a defini termenul folosit de către Jürgen Habermas, trebuie să menționăm că semnificația și aria sa de referință este deosebit de vagă. Dincolo de faptul că are o multitudine de înțelesuri și semnificații în funcție de contextul lingvistic și științific folosit, în unele limbi – a fost și cazul limbii române până la traducerea apărută relativ recent - nici nu are un echivalent fără echivoc.

Pentru a defini totuși termenul trebuie să apelăm deodată – urmărind logica lui Habermas - la o perspectivă complexă: istorică și sociologică. Fiind un subiect deosebit de complex, din punctul de vedere al metodologiei nu este posibil un angajament ferm pe lângă un singur domeniu metodologic. Astfel problema trebuie abordată paralel cu istoria dezvoltării societății civile moderne și a capitalismului în general, deopotrivă folosind arsenalul metodologic al sociologiei, politologiei, economiei și al istoriei.

Jürgen Habermas în cartea sa de referință¹ analizează profund acest termen care se referă la contextul larg social în care actul de comunicare are loc și care are un impact primordial asupra structurării și articulării opiniei publice. Practic, putem afirma că sfera publică constituie *contextul social* al activităților de comunicare de orice fel.

Habermas tratează dintr-o perspectivă istorică forma liberală a sferei publice, structura sa, în funcție de perioada istorică concretă de care se leagă.

Oricum, ca o definiție - cu un sens larg – operaționalizată putem afirma că termenul vizat indică *spațiul abstract dintre stat și societate în care are loc o*

¹ Jürgen Habermas : *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*, Gondolat, Budapest, 1971, Sfera publică și transformarea ei structurală, CEU, Ediura Univers, București, 1998.

comunicare; "acesta constituia cândva domeniul politicii clasice" (Vlăsceanu:1993), iar din punct de vedere al sociologiei are o legătură specifică cu termenul de opinie publică.

În Grecia antică, sfera publică era categorie organică a limbajului filosofic despre viața politică, și se referea la un aspect al vieții politice din lumea liberă a polisului. Tradiția lumii polisului, care era construită din relațiile legal constituite dintre oamenii liberi, a distins între **comun** (Koine) și, ceea ce aparține în mod natural și firesc indivizilor, **privat** (Oikos). Astfel viața segmentată a grecilor antici în polis s-a bazat pe o diferențiere între *bios* și *polis*, adică între viața **publică** și cea **privată**. Polisul se desfășura în mod regulat la agora prin dezbateri și arbitraj (lexis) antrenând toți participanții într-o acțiune colectivă (praxis), dar "fără a fi fixat local" (Habermas:1971:11).

În percepția lumii antice exista o puternică contradicție între domeniile public și privat: valorosul și bunul demn de urmat aparținea și ținea de public, "de spațiul unde virtuțile se manifestau" (Habermas:1971:121), unde "există dorința de a fi recunoscut de către ceilalți membri ai comunității" (Aristotel:1975:39). În replică, în spațiul privat domină umilința și grijile activităților de tot felul pentru asigurarea condițiilor economice și materiale pentru supraviețuire.

În perioada Evului Mediu situația cu privire la spațiul privat și cel public se schimba radical. Pe aria culturilor de tip european s-au petrecut schimbări majore: prăbușirea Imperiului Roman în 476 e.n., năvălirea popoarelor migratoare și implicarea Bisericii în aproape toate activitățile statului și al societății au avut ca rezultat dispariția totală a distincției dintre "public" și "privat" percepute ca spații sociale distincte.

Structura vieții și relațiile sociale dominante ale sistemului social feudal anula de fapt și făcea inutil acest principiu al separării sferelor sociale.

Tipul de relație dintre stăpânul feudal și iobag pe o parte, sau dintre rege și vasal pe de altă parte, era de altă natură pentru că "*nu există nici un fel de status fixat juridic al privatului de unde oamenii să pășească în public*" (Ferge:1992:73). Puterea privată a domnului în procesul de producție de tip feudal a devenit incompatibilă și incalculabilă cu situația de pater familias roman, antic.

Astfel sfera publică a devenit **pur reprezentativă**; neexistând o sferă socială distinctă și separată de cea privată; avea doar funcția principală de a **re-prezenta** statusul social al elitei politice, fiind o "personificare", o "reificare" a puterii politice. Din punct de vedere politologic nu este nicidecum vorba de un for, de o reprezentare a *poporului*, ci doar de a prezenta puterea *în fața poporului*. Așa se face că multiplele competiții ale cavarlerilor medievali, de altfel foarte populare în vremea aceea și în rândul supușilor, nu erau procese de comunicare politică. Elita politică - reprezentată de cavaleri - se *arăta* doar și nu comunica: demonstra fizic și nu argumenta discursiv capacitatea și dreptul legitim de a fi stăpân.

La fel, instituția bisericii, care a penetrat adânc toate subsistemele sociale² prin structura sa ierarhică³, se manifesta asemănător cu ocazia ceremoniilor

² T. Parsons distinge în mod analitic între sfera politică, economică, comunitate socială și subsistemul intim. N. Luhmann pune accentul pe sferele sociale care pot fi observate și empiric: Subsistemul social economic, politic, științific și juridic.

³ Situația se va schimba în mod radical odată cu declanșarea Reformei.

religioase, a pelerinajelor în cursul cărora toate elementele acestei "instituții ceremoniale", cum le numește Szczepanski, doar reprezenta și reproducea rolul său jucat în viața socială. Sfera publică a fost diminuată și se rezuma la activitățile din curtea principelui.

Paralel cu consolidarea "celui de al treilea ordin" și a "creșterii importanței sale ca parte activă a societății și prin apariția producției de tip capitalist bazată pe piață și pe raționalitate, formele puterii feudale încep să se slăbească" (Wolf: 1995: 118), s-au creat premisele pentru apariția (de fapt pentru reapariția) spațiului privat. Acest proces - care avea ca finalitate pe termen lung trecerea de la premodern la modern a făcut o primă distincție între stat și restul societății. Statul încă reprezenta persoanele localizate fizic în curtea regală, iar societatea însuma pe "toți cei care au fost astfel excluși din administrație" (Habermas:1971:30).

Reforma a avut o contribuție considerabilă în procesul separării statului de societate și implicit asupra constituirii sferei publice. Ca rezultat al Reformei, care asigura principiul libertății religiei, religia - care în Evul Mediu penetrând viața socială a jucat un rol important și aparținea în mod primordial domeniului de stat - a devenit brusc o problemă intimă a individului. Religia, ca o problemă esențială de conștiință și coborâtă la nivelul personal, a devenit prin excelență parte constitutivă a vieții private. Mai mult, religia a devenit chiar o problemă care necesita o rezolvare intelectuală, de gândire și reflexie profundă asupra sa, a cărei nivel de soluționare era nivelul individual, autonomă față de stat. Afilieră la căile similare de rezolvare a problemei religioase a produs o diferențiere în cadrul societății. Contextul social al procesului de reapariție a sferelor sociale distincte se structurează pe două direcții majore.

Pe de-o parte, economia de tip capitalist aflată în plină dezvoltare se baza în primul rând pe schimbul de produse care, pe de altă parte, presupunea "legături construite pe schimbul de informație de pe o arie cât mai largă" (Wolf:1995:210).

În feudalism - în premodern - relațiile de putere erau preponderent verticale, iar dependența economică a regiunilor în capitalism favoriza și genera relațiile orizontale de putere.

Într-o primă fază aceste relații verticale de putere nu erau afectate de economia de tip capitalist, deoarece aristocrația - care încă se suprapunea instituției statului - a fost doar segmentul exclusivist care beneficia și consuma produsele industriei capitaliste. Încă "nu era dependentă de capitalul acumulat și administrat de burghezie" (Wolf:1995:223) și controla sistemul social în ansamblul său. Dependența se accentuează într-o a doua fază în care activitățile economice au necesitat noi și multiple *informații* despre procese și evenimente sociale - în teritorii diferite - care în feudalism nu au fost, dar care au devenit relevante pentru producerea și desfacerea bunurilor produse. De-a lungul necesității de informație contactele interumane s-au intensificat, actul de comunicare în sine devenea o practică cu mari beneficii. Informația devine astfel un lucru esențial și indispensabil în acțiunea rațională, calculabilă a antreprenorului.

Știrile și informațiile au devenit o amenințare pentru relațiile politice verticale "în momentul în care a apărut publicitatea"⁴ (Habermas:1971:29).

⁴ Termenul de publicitate are aici sensul reclamei.

Din moment ce informațiile sunt aduse la cunoștința auditoriului larg, noutățile sunt publicate regulat și se transformă, se obiectivează și se materializează în știri. Paralel cu consolidarea și creșterea importanței capitalismului, se nasc societăți și asociații ce se ocupă în mod special de colectarea, procesarea și difuzarea informațiilor, care cu măsura diversificării tipurilor de informații cu care operează se transformă în societăți pe acțiuni. În acest moment se produce de fapt ruptura față de relațiile verticale de putere, deoarece "aceste noi societăți de acțiuni au nevoie de garanții" (Habermas:1971:31) ferme din partea statului pentru a înlesni funcționarea lor normală. Societățile pe acțiuni nu fac parte din corpusul statului: sunt suma și obiectivarea economică a legăturilor private și libere ai unor indivizi autonomi în raport cu statul, care constituie o sferă distinctă și clar separată de domeniul statului. Pentru funcționarea lor statul "trebuie să asigure un sistem juridic formal" (Habermas:1971:32), deoarece însuși statul a devenit dependent în cele din urmă de noile relații orizontale de putere.

Statul își asumă funcția de colectare și redistribuire a impozitelor, care are ca și condiție (respectiv ca efect) și separarea averii familiale a suveranului de trezoreria statului. În urma separării, relațiile de putere au devenit materializate, obiective reprezentate de relațiile economice. Pentru administrarea impozitelor colectate apare o instituție: fiscalitatea. Instituția care are sarcina de a colecta impozitele, este percepută de către indivizii privați ca fiind însăși puterea publică, dar impersonală. Contactele permanentizate între puterea publică și economia privată se realizează prin schimbul de produse și prin legături de informație. Instituțiile specializate abilitate să realizeze și să permanentizeze acest contact sunt **bursa** și instituția care ne interesează în mod special pe noi, **presa, suportul opiniilor, devenite publice**.

Trebuie să menționăm că acest proces are loc în cadrul statului modern. Multe dintre caracteristicile statului modern sunt de natură nouă. Ocupă un teritoriu geografic, un spațiu fizic concret, au granițe fixe, între care politic domină suveranitatea poporului prin legea formală care nu mai este identică cu religia, societatea devenind tot mai secularizată.

Pe de altă parte, diferența de bază dintre sistemul feudal și statul modern constă în tipul de relații între stat și societate, pentru că "între conducerea statului - guvernul - și cetățean există o legătură organică care se manifestă și la nivelul cotidianului" (Hobbsbawm:1992:120) prin *dialog*. Din punctul de vedere al politicului se poate afirma că această situație ridică două probleme.

Prima problemă reprezintă modalitatea tehnică și tehnologică, respectiv măsura integrării și înrădăcinării guvernului în viața socială a oamenilor considerați indivizi particulari și autonomi. Deci se pune problema *comunicării* dintre individ și guvern - sau dintre stat și societate.

A doua problemă este cea a loialității. Comunicarea dintre guvern și individ implică și o anumită loialitate față de sistemul politic modern. În feudalism problema nu se punea în acești termeni, deoarece "legăturile primordiale dintre indivizi se limitau la relația stăpân-slugă, părinte-copil," (Hobbsbawm:1992:139). În contextul societății moderne legăturile s-au multiplicat și diversificat; guvernanții au pretins o anumită legitimitate pentru acțiunile lor.

Nevoia și căile de soluționare a celor două probleme au generat un *dialog* care s-a manifestat în contactul direct și indirect al indivizilor cu administrația de stat pe cale publică "în urma căruia spațiul public a fost receptat ca fiind sinonimul statului" (Habermas:1971:35).

După separarea vieții publice de viața publică a fost nevoie de reglarea și reglementarea noului sistem de comunicare prin diferențierea clară a elementelor dialogului de natură politică, respectiv socială.

Presa, și implicit opiniile care sunt reprezentate prin presă, își asuma rolul de mediere dintre stat și societate, dar transformând știrea într-un produs vandabil, al cărei mod de organizare este supusă legii pieții. Presa este utilizată și de către stat - "puterea politică folosește presa pentru anunțarea deciziilor sale" (Habermas:1971:37) - și de membrii societății ca mijloc performant de comunicare.

Presa se adresează tuturor celor care pot recepta mesajele difuzate, receptare în urma căreia auditoriul nu numai că ia cunoștință diferitele informații, ci are ocazia și instrumentul prin care poate să expună propria sa opinie prin acest dialog. Treptat această practică devine un for autonom care determină puterea politică să se legitimizeze permanent⁵ în fața indivizilor. "Locul" comunicării - dialogul și dezbaterile - nu aparține spațiului privat, dar nici nu ține de domeniul statului, ci se află fizic *undeva* localizat *între* stat și societate, înglobând întregul context în care are loc comunicarea. Dialogul, dezbaterile comune generează un câmp social distinct - *offentlichkeit* - unde se produce o egalitate virtuală între actorii comunicării, pentru că contactele și interacțiunile între părți sunt de o natură care nu ține cont de diferența pozițiilor sociale; iar premisa prealabilă a dialogului este "problematizarea unor zone, domenii care pînă atunci nu constituiau obiectul reflexiei critice" (Habermas:1971:56-59). Deoarece presa este organizată pe baza legilor pieței, auditoriul are automat un caracter deschis.

Mai întâi trebuie să precizăm că suntem conștienți de faptul că validitatea celor prezentate mai sus "... depinde de principiul accesibilității generale. Sfera publică din care unele grupuri sociale eo ipso sunt excluse, nu numai că este imperfectă, dar nici nu este deloc sferă publică" (Habermas:1971:126).

Deci condiția cea mai importantă a funcționalității sferei publice - în care presa este parte intergrăntă și constitutivă - este *accesibilitatea*. Accesibilitatea este condiționată de trei factori.

Accesibilitatea generală în mod normal are condiții externe, obiective, independente de indivizii particulari. Fiecărui membru al comunității-societății trebuie să i se asigure posibilitatea de a-și putea prezenta opinia față de o problemă. Membrii societății trebuie să aibă acces liber la mijloacele de comunicare în masă, respectiv să aibă garanția că ceilalți - care formează auditoriul - să aibă șansa de a-i cunoaște opinia exprimată. Accesibilitatea generală are garanția principială în dreptul normativ, care asigură șanse egale de exprimare indiferent de caracteristicile de ordin sociologic: sex, vârstă, ocupație etc.

Accesibilitatea poate fi garantată în cazul când este evidentă existența de facto pe scară largă socială a mijloacelor de comunicare, a sistemului instituționalizat de comunicare. În fiecare societate modernă există diverse posibilități practice de

⁵ Vezi logica tuturor talkshow-urilor televizate cu invitați politicieni.

comunicare: ziare, podiumuri, dezbateri organizate etc. Astăzi presa și emisiunile interactive îndeplinesc cel mai elocvent această funcție, asigurând contextul instituționalizat social al comunicării și al formării opiniilor.⁶

Când ne referim la procesul de formare a opiniilor presupunem în prealabil faptul că "toată lumea are capacitatea de a participa activ" (Kuczi:1992:50) la acest proces. Capacitatea de a participa desemnează și indică capacitatea intelectuală a indivizilor - ieșiți din sfera privată în cea publică - de a argumenta în mod logic, de a emite idei noi și de a le susține consecvent și coerent. Participarea se bazează pe gândirea rațională ca și caracteristică universală antropologică și nu ca și caracteristică ce este strâns legată de status-ul social, economic sau chiar politic. De fapt pentru participarea la procesul de comunicare "este suficientă mintea lucidă" (Kress:1984:121). Dreptul și capacitatea de a se racorda la sistemul instituționalizat de comunicare este legat de *condiția normală* a omului.

Cine este considerat și catalogat ca normal în concordanță cu definiția culturală și socială despre termenul de stare normală, poate să aibă acces liber la sfera publică, la mijloacele sale de comunicare - fie prin presă, fie prin alte modalități concrete.

Bineînțeles există diferențe clare și identificabile "fizice, sociale, intelectuale între participanții la comunicare" (Habermas:1971:65), cât și tensiuni între părți și după prăbușirea sistemului feudal, respectiv totalitar. Mereu au existat și va continua să existe diferențe între "laici"și "profesioniști" în funcție de un domeniu, care are un impact important asupra modului de a se adresa unui auditoriu, asupra logicii selecției elementelor constitutive ale discursului, cât și asupra efectului realizat în rândul celor care formează auditoriul. Dar esențial este faptul că "inegalitatea nu poate fi fixată" (Kuczi:1992:54) și nu este asemănătoare unui privilegiu.

Mediile de informare în masă sunt de facto accesibile tuturor: se poate învăța folosirea lor printr-un proces relativ simplu.

Comunicarea este un proces dinamic: comunicatorii, "profesioniștii", emit idei, informații, iar auditoriul, "laicii", le recepționează, le decodifică și le interpretează. Acest proces presupune o învățare continuă, pentru "că unii care sunt mai performanți decât alții au datoria să-i învețe și să-i educe pe membri laici ai auditoriului" (Habermas:1971:65). Fiind astfel un proces în care părțile intră în interacțiune în mod conștient în raport cu premisele participării și a consecințelor posibile, *raționalitatea* joacă un rol esențial.

Cred că sfera publică în care are loc comunicarea, descrisă prin termenul de "*Offentlichkeit*", nu există în prealabil: se formează în și prin procesul dezbaterilor de orice fel. "Este rezultatul unui proces permanent de luminare" (Kuczi:1992:51) care produce un numitor comun al manifestărilor opiniilor formulate de diversele pături, categorii și grupuri sociale.

Raționalitatea este principala unitate de măsură⁷ care face posibil schimbul opiniilor la nivelul lor valoric care rezultă din calitatea argumentelor furnizate în

⁶ În lipsa presei saloanele și societățile literare au îndeplinit această funcție.

⁷ Desigur și elementele de ordin afectiv-emotional au o contribuție la formarea opiniei publice, dar acum ne referim doar la mecanismele raționale ale dezbaterilor din sfera publică.

sprijinul unei opinii⁸. Mecanismul este asemănător schimburilor de produse capitaliste descrisă de către Max Weber în "*Wirtschaft und Gesellschaft*".

Putem sesiza că modelul structural al comunicării este economia liberă de piață în cadrul căruia există o competiție între cei care comunică. Comunicatorii⁹ nu sunt inamici: sistemul de relații dintre ei/ele face abstracție de presiunile de ordin politic, economic și simbolic, deoarece "pe piață" pentru receptori contează în primul rând puterea de convingere a argumentelor, iar pentru emițători aprobarea sau dezaprobarea -respingerea unei opinii din partea ¹⁰ auditoriului.

Această situație - care prin excelență s-a bazat pe o oarecare distanță dintre stat și societate, care "trebuia" umplută cu un dialog și în care rolul comunicării în general era supraevaluat - în ultimii ani a suferit serioase transformări în urma căreia și "spațiul" în care are loc comunicarea a "avut de suferit". În urma transformărilor statul s-a implicat mult mai accentuat în viața

⁸ Michel Foucault afirmă că accesul la mediile de informare în masă este îngrădită de diferite tehnici care au menirea de a controla folosirea voluntară a lor. Astfel una dintre aceste tehnici de control este restricția. Cei care nu sunt considerați normali, sunt privați în mod automat de această posibilitate (Foucault:1991:528)

⁹ Pot fi considerați comunicatori și cei care dețin controlul asupra mijloacelor de comunicare în masă, cât și cei care au doar acces la ele pentru a formula și emite o opinie.

¹⁰ Funcțiile care definesc rolul statului - și implicit al guvernului - s-au manifestat în moduri și ponderi specifice în diferitele etape ale dezvoltării vieții și societății moderne. La începuturile capitalismului – perioada imediat următoare trecerii societăților de la starea premodernă la cea modernă: adică exact perioada în care se naște și se dezvoltă sfera publică "civilă" care constituie obiectul de reflexie al lui Habermas - rolul guvernului a fost în principal acela de a asigura ordinea. Acest rol este exprimat prin celebra sintagmă "statul paznic de noapte" a lui Lasalle sau "statul felinar"; dar treptat, prin dezvoltarea socială în urma creșterii complexității, se extinde și funcția statului și se ajunge la un fel de stat social.

Având drept referință statul democratic modern, funcțiile statului în lumea modernă contemporană pot fi structurate pe următoarele coordonate.

1.- Funcția de autoconservare ce vizează menținerea ordinii publice și apărarea comunității naționale. Această funcție vizează atât pericolele externe cât și cele interne. Mijloacele exercitării acesteia se realizează cu ajutorul armatei, politici, dar și al justiției, prin educația civică în școli.

2.- Funcția de supraveghere și mediere în raport cu confruntarea diferitelor interese. Instituțiile reprezentative - în spațiul public - constituie un cadru important pentru exercitarea acestei funcții, deoarece asigură dezbaterea deschisă asupra problemelor politice majore. Pe de altă parte, instituțiile judecătorești sunt abilitate să intervină și să soluționeze disputele potrivit autorității legale.

3.- Funcția reglatoare ce vizează atât reglementarea generală și controlul relativ asupra unor ramuri ale acesteia, cât și asupra relațiilor de muncă, a condițiilor de existență a indivizilor.

4.- Funcția de întreprinzător se referă la participarea directă a guvernului în economie prin achiziționarea de bunuri, exploatarea unor industrii, asigurarea de servicii, încurajarea unor activități economice.

5.- Funcția de administrație publică se referă la asigurarea unor servicii publice. (The New Encyclopedia Britannica vol. 14, 1976).

economică care a încetat să fie o realitate de natură socială: economia privată și puterea publică se interpenetrează atât de puternic, încât stabilirea graniței dintre economia publică și cea privată a devenit o sarcină dificilă. Relația dintre agenții economici s-a transformat după întărirea rolului statului. În anii 70 Habermas (sau mai recent, vezi Prefața special scrisă la reeditarea *Ofentlicheit*-ului în 1990 în limba maghiară) a recunoscut că "în condițiile schimbărilor majore ale societății moderne distincția dintre sfera publică și cea privată nu mai este o problemă atât de simplă precum a fost în condițiile capitalismului clasic" (Papp:1986:77; Habermas:1993:18). și adoptă o poziție foarte critică față de noile tendințe ale statului de a pătrunde adânc în *Lebenswelt*-ul¹¹ indivizilor prin multiplele reglementări de ordin juridic care duc la o "colonizare juridică a vieții cotidiene" (Habermas:1983:112).

Dincolo de aspectele intervenției statului într-un domeniu sau altul, creșterea rolului său, îndeosebi a rolului instituțiilor executive în ansamblul societăților contemporane a fost deci receptată critic de către Habermas, care denunță și efectele alienante pe care această epansivitate le are asupra omului cetățean. Habermas constată că în urma reconsiderării funcțiilor statului administrația își întărește puterea în raport cu puterea legislativă și chiar cu vârful său politic, guvernul, dar mai cu seamă cu cetățeanul simplu care ar ajunge să fie supus zilnic în toate sferile - inclusiv în cea privată - vieții.

Cetățeanului nu-i mai rămâne altă cale decât să se apere în fața administrației prin intermediul diferitelor asociații ce acționează în sfera publică și mai ales în mediile de informare în masă, care mediează între stat și societate, în ciuda faptului că și în cazul acesta "se poate constata o oarecare autonomizare față de societate". (Habermas:1983:120).

Revenind la ideea începută - la condițiile funcționării normale a sferei publice în care are loc comunicarea - constatăm că primele condiții au fost de natură formală: Să existe un sistem instituționalizat de comunicare; acesta să fie accesibil tuturor care sunt considerați normali; să asigure egalitatea participanților la comunicare.

O altă condiție pare mai de grabă ca ținând de *conținutul* comunicării.

Deoarece "comunicarea are loc în spațiul tensionat dintre stat și societate", (Habermas:1971:204) rezultă că nu se poate face o inventariere și descriere amănunțită, monografică a tematicilor emise de către comunicatori, ci mai degrabă doar descoperirea, exploatarea și descrierea *condițiilor structurale*, a mijloacelor care să permită apariția și să favorizeze apariția unor teme și tematici care ulterior vor fi emise de comunicatori și dezbătute de către auditoriu. Din această cauză Habermas nu poate să facă mai mult decât să ne ofere o definiție mai degrabă structurală asupra "topos"- ului unde se desfășoară comunicarea și nu una empirică, tematizată și clasificată după conținutul informațiilor emise, receptate și dezbătute.

Separarea sau identificarea graniței dintre spațiul public și cel privat se poate realiza cu greu. De asemenea nu este evidentă originea ca sursă a tematicilor.

¹¹ Alfred Schutz: "Acele grupuri umane și forme comunitare care se bazează pe legături intersubiective de solidaritate". (Schutz:1984:269).

Eu consider că de fapt în prealabil nici nu se cunoaște sursa temelor, problemelor¹²; interesant este să aflăm cum, prin ce mecanisme o problemă devine o problemă publică. Cred că problemele - temele - nu sunt fixate, localizate în prealabil în unul din spațiile sociale. Mai ales că această "fixare" presupune implicit și trasarea/definirea în mod univoc a graniței dintre privat și public. Problemele și temele *devin publice* prin tehnici de reprezentare, prin promovarea unor discursuri în care rolul mass-mediei este considerabil, deoarece constituie suportul empiric al opiniilor.

Pentru a descrie tehnicile prin care o problemă capătă calificativul "public" trebuie să definim termenul de *discurs* și să facem apel la scrierile lui Michel Foucault.

Pe Michel Foucault îl interesa în special modul de organizare a cunoștințelor despre societate, respectiv dinamica acestor cunoștințe. El a argumentat că fiecare perioadă istorică este dominată de un set de cunoștințe pe care știința vrea să le identifice și să le (re)cunoască. Dar pentru a reuși, este necesară renunțarea la vechile categorii furnizate de către epistemologie și trebuie descrise în schimb formele concrete prin care aceste cunoștințe sunt organizate. Foucault oferă o definiție foarte vagă și parafrază a formelor discursive care însumează de fapt principiile majore după care cunoștințele dominante se organizează în societate într-o perioadă dată. Dacă încercăm să definim termenul de discurs cu ajutorul acestor concepte, noi putem spune că "discursul este manifestarea concretă a cunoștințelor, forma condensată a lor, *un mod de vorbire condiționat pe plan social*" (Foucault:1992:585).

Sfera publică clasică descrisă de către Habermas este locul de manifestare a acestor discursuri.

BIBLIOGRAFIE

1. *** Dicționar de Sociologie, coord. Zamfir-Vlăsceanu, Babel, București, 1993.
2. *** The New Encyclopedia Britannica 1976.
3. Aristotelesz: Nagy etika. Eudemoszi etika, Gondolat, Budapest, 1975 (Aristotel: Etica Eudemosiacă).
4. Calhoun, C.: Habermas and a Public Sphere MIT Press, 1996.
5. Ferge Zsuzsa: Szocialpolitika es tarsadalom, T-Twins, Budapest, 1991 (Ferge: Politici sociale și societatea).
6. Foucault, M.: A diszkurzus rendje, In. Holmi, III. 7 (The Order Of Discourse).
7. Hobsbawm, Erik: Nations and Nationalism since 1870. Programme, Myth, Reality, Cambridge University Press, 1992.

¹² Vezi scandalul Lewinski

8. Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása, Gondolat, Budapest, 1971, Jürgen Habermas: Sfera publică și transformarea ei structurală, CEU, Editura Univers, București, 1998.
9. Kress, G.: Ideological Structures of Discourse, In Handbook of Discourse Analysis, ed. Bz T.A. van Dijk, Academic Press, London, 1984.
10. Kuczi Tibor: Szociologia, ideologia, közbeszéd, Scientia Humana, Budapest, 1992 (Sociologie, ideologie, discours public).
11. Schutz, A.: Az idegen In fenomenologia a társadalomtudományban, Hernádi M, Gondolat, Budapest, 1984 (Străinul In. Fenomenologia în științele sociale).
12. Wolf, Erik R.: Europa és a Történelem nélküli népek, Osiris, Budapest, 1995 (Europe and a People Without History).

ANALIZA REȚELELOR SOCIALE. PRINCIPII TEORETICE ȘI TEHNICI DE ANALIZĂ

CAMIL POSTELNICU

ABSTRACT. Social Network Analysis. Summarizing Concepts and Methods. This paper aims to summarize the main theoretical and methodological features in social network analysis. The first goal is to describe ideas and concepts that define social network approach and then to provide a whole perspective on its methods. Also, the study focuses on formal aspects as mathematical bases of network approach, statistical techniques for data treatment, and sociological-theoretical hypothesis on validity of results. Finally, the paper proposes a data modeling strategy useful for sociological research in some major domains as interpersonal relationships, small groups, organizations, macro structural issues and so on.

1. DIRECȚII ALTERNATIVE ÎN CERCETAREA STRUCTURALĂ

Încă de la începuturile sale, sociologia și-a propus ca obiect de studiu "realitatea socială" în toate formele și conținuturile pe care le implică acest termen. Cum, însă, această realitate are o multitudine de fețe, știința sociologiei s-a fragmentat și ea în două mari paradigme explicative, opuse ca viziune teoretică și metodologică: holismul și individualismul. Prima și-a propus studierea societății globale, a structurilor sociale și a formelor de organizare a socialului, pe când cea de-a doua s-a concentrat asupra comportamentului individual în context social, asupra rolurilor, atitudinilor și credințelor actorului social. Amândouă au neglijat însă, în mare parte, elementul relațional care face posibilă desfășurarea structurală și acțională ce formează obiectul sociologiei.

De la teoriile alegerii raționale până la funcționalismul structuralist, actorul social apare ca o unitate autonomă și solitară. În timp ce abordările individualiste privesc actorul social ca activ și rațional, capabil de alegeri strategice, cele funcționaliste îl văd suprasocializat, pasiv și manipulat valoric de către societate. Relațiile individului cu ceilalți sunt tratate incidental și subsumate explicațiilor de alt ordin decât relațional, iar relațiile dintre pozițiile câmpului social sunt aproape ignorate.

Pentru a acoperi această zonă neexplorată a fenomenelor sociale, în anii '70 a apărut o nouă orientare în cadrul analizei structurale a socialului, care a primit denumirea de *analiză a rețelelor sociale* (*Social Network Analysis*).

Această nouă paradigmă își găsește originile în sociologia și psihologia socială americană, în interiorul cărora se resimte în anii '60-'70 o puternică influență a matematicii, îndeosebi a geometriei și teoriei grafurilor. Primele încercări de formalizare în acest sens a realității sociale aparțin lui Cartwright și Harary (1956), precum și lui Davis (1963). Teoria rețelelor sociale are ca precursori autori celebri, precum: Moreno (1934), Heider (1944), Bavelas (1948), Festinger (1954), Cartwright

(1959) și Newcomb (1961) în psihologia socială, Barnes (1954) și Mitchell (1969) în antropologia culturală, Blau (1955), Coleman, Katz și Mentzel (1957), precum și Laumann (1966) în sociologie (cf. Galaskiewicz și Wasserman, 1993; Wasserman și Faust, 1994).

Anii '70 au reprezentat o perioadă foarte importantă în dezvoltarea analizei de rețea în spațiul sociologiei, acum având loc cele mai importante inovații metodologice care au oferit cercetătorilor posibilitatea să studieze nu numai relaționarea dintre actorii sociali în întreg sistemul social, dar și relaționarea dintre pozițiile structurale ale acestui sistem. S-au dezvoltat o multitudine de tehnici de analiză statistică aplicabile datelor de rețea, pe ambele direcții tradiționale ale sociologiei: nivelurile micro și macrosocial. La nivel micro, analiza s-a concentrat pe studiul subgrafurilor intragrupale (diade, triade, lanțuri și clici), iar la nivel macro s-a încercat descrierea structurilor sociale globale.

Astfel, s-au dezvoltat tehnicile de studiere a coeziunii de grup și au fost folosite într-un număr mare de cercetări pentru a descrie clusterabilitatea actorilor în interiorul unor subgrupuri de relații (Alba, 1973; Lawler, 1973; Mokken, 1979). Teoriile clicilor au fost generalizate în cadrul unor modele operaționale și astăzi, cum ar fi modelele "n-clicilor", "k-plexurilor" și "LS-seturilor". S-a început folosirea tehnicii de scalare multidimensională pentru a descrie distanța socială dintre actori și modurile de formare a clusterilor în rețea (Levine, 1972; Laumann și Pappi, 1976; Galaskiewicz, 1979). Alți analiști au folosit, în identificarea subgrupurilor de actori din rețele, tehnicile analizei factoriale (Bonacich, 1972) și ale permutărilor matriceale (Hubert și Schultz, 1976).

La sfârșitul anilor '70 a apărut o linie de cercetare foarte importantă, care a pornit de la definirea conceptului de echivalență structurală, introdus anterior de Lorrain și White (1971). White (1976) a continuat la Harvard, alături de colaboratorii săi, folosirea conceptului, reușind să dezvolte câteva tehnici algebrice complexe precum cea de *blockmodeling*-, esențiale în identificarea actorilor echivalenți structural în cadrul unei rețele. Tehnica CONCOR, inițiată de White și colegii săi, se bazează în depistarea echivalențelor structurale pe coeficienții de corelație dintre itemii relaționali și pe partiționarea actorilor în subseturi distincte pe parcursul unei proceduri iterative, desfășurată în mai mulți pași. În același timp Burt (1976) a dezvoltat la Universitatea din Chicago un algoritm diferit pentru formalizarea pozițiilor structurale ale actorilor dintr-o rețea, bazat pe conceptul de distanță socială, care folosea însă analiza cluster. Ambele perspective aveau același obiectiv: plasarea actorilor în categorii distincte, dependente de gradele în care ei sunt similari sau disimilari în relaționarea lor socială cu alții, în interiorul unei rețele. Aceasta însemna legarea conceptului de echivalență structurală de poziția efectivă pe care o ocupă un individ într-o structură. Examinând profilurile relaționale ale actorilor din rețea se puteau identifica, astfel, seturile de roluri funcționale la nivelul sistemului social global.

Din perspectivă microsocioală, în anii '70 au apărut o serie de studii centrate pe analiza diadelor și triadelor din interiorul rețelelor. Scopul era măsurarea atributelor perechilor de actori și corelarea acestor caracteristici, precum și construirea unor modele de regresie cu aceste variabile atributive în diverse tipuri de rețele: de influență comunitară (Laumann și Pappi, 1976; Laumann, Marsden și

Galaskiewicz, 1977), de prietenie și suport social (Wellman, 1979; Fischer, 1982), organizaționale (Aldrich, 1976; Galaskiewicz și Shatin, 1981). S-a încercat abordarea statistică a ordinii microsociale prin folosirea distribuțiilor aleatoare în studiul tendințelor structurale ale rețelelor spre tranzitivitate, clusterabilitate, formare de cliți etc. (Holland și Leinhardt, 1975; Davis, 1979).

O altă strategie de cercetare a ordinii microsociale, care a reprezentat un salt metodologic major, a constituit-o folosirea anchetei sociologice și a eșantionării pentru studierea rețelelor sociale "egocentrice", cu implicații foarte mari atât la nivel micro-sociologic, cât și la nivelul macro. Strategia cheie a acestui tip de anchete a constituit-o stabilirea unui eșantion aleator reprezentativ la nivelul întregii populații. Cercetările pe această linie au fost mai puține, datorită dificultăților metodologice și costurilor materiale pe care le implicau, însă destul de productive teoretic (Laumann, 1969; Laumann și Pappi, 1976; Wellman, 1979; Fischer, 1982; Burt, 1984; Marsden, 1987) (vezi Galaskiewicz și Wasserman, 1993; Wasserman și Faust, 1994).

2. PERSPECTIVE TEORETICE ȘI DELIMITĂRI CONCEPTUALE

O rețea socială desemnează "*ansamblul legăturilor stabilite între persoane*" (Baechler, 1997, p.78), altfel spus "*un sistem sau un pattern de legături între oameni*" (Seed, 1990, p.19). Într-un sens mai specific, prin rețele sociale putem înțelege "*relațiile dintre entitățile sociale, precum și patternurile și implicațiile acestor relații*" (Wasserman și Faust, 1994, p.3). Aceste relații pot să apară atât la nivel interpersonal, cât și la nivelul legăturilor care se stabilesc între diverse grupuri sociale, organizații, națiuni. Ceea ce au ele în comun este prezența patternurilor sau regularităților care le constelează sub forma unor structuri. Analiza acestor structuri de relații necesită o serie de metode și concepte analitice foarte diferite de metodele statistice tradiționale și de tehnicile de prelucrare a datelor aferente lor. Aceste concepte și metode vor face obiectul paginilor care urmează.

Componenta fundamentală a teoriilor de rețea o reprezintă relațiile, definite ca legături între diferite unități. În acest sens, *obiectul de studiu al analizei de rețea* nu îl constituie indivizii, ci o entitate care constă dintr-o colecție de individualități împreună cu legăturile dintre ele. Metodologia analizei se va concentra așadar asupra diadelor, triadelor sau sistemelor relaționale mai largi (subgrupurile sau întreaga rețea).

Chiar dacă nu este în sine o metodă de cercetare, analiza rețelelor sociale se constituie cel puțin ca un set de concepții teoretice și tehnici analitice care se aplică relațiilor dintre structura socială și indivizi, precum și rolului structurii în viața socială (Iluț, 1997). Ea are ca obiective teoretice și posibilități metodologice exprimarea unor concepte despre realitatea socială definite relațional, evaluarea critică a modelelor și teoriilor care se referă la procese multirelaționale și la elemente structurale, precum și furnizarea unor tehnici de analiză statistică a sistemelor sociale relaționale (Wasserman și Faust, 1994).

Ceea ce distinge această perspectivă de celelalte abordări tradiționale din sociologie este faptul că analiza de rețea folosește concepte și tehnici care au la bază ideea că *unitățile sociale sunt legate între ele printr-o multitudine de relații*

variate. Rețelele care se constituie din aceste relații reprezintă tocmai structurile sistemelor sociale.

Analiza de rețea are câteva *principii teoretice* esențiale care o diferențiază de alte abordări structuraliste și care pot fi rezumate astfel (Wasserman și Faust, 1994):

1. Actorii împreună cu acțiunile lor sunt văzuți ca interdependenți.
2. Legăturile dintre actori sunt considerate canale pentru transferul sau "curgerea" resurselor.
3. Mediul structural al unei rețele furnizează oportunități pentru constrângerea acțiunii individuale.
4. Structura (socială, economică, politică etc.) este conceptualizată ca un pattern de durată al relațiilor dintre actori.

Luând în considerare aceste delimitări teoretice, vom nuanța în continuare câteva noțiuni de bază cu care operează analiza rețelelor sociale.

Dată fiind o colecție de actori, analiza de rețea poate fi folosită pentru a studia variabilele structurale măsurate pe actorii dintr-un anumit set sau grup. Structura relațională a unui grup sau a unui sistem social mai larg constă, așa cum am mai spus, în patternurile relațiilor din interiorul colecției de actori luată în considerare. Conceptul de *rețea* accentuează faptul că fiecare individ are legături, directe sau mijlocite, cu ceilalți indivizi care, la rândul lor, întrețin legături cu alții și așa mai departe. *Rețeaua socială* desemnează, în același timp, atât setul de actori aflați în relație, cât și legăturile care se stabilesc între aceștia. Analiza de rețea va căuta să modeleze aceste relații astfel încât să poată surprinde structura grupului sau a setului de actori. În acest mod ar putea să studieze impactul acestei structuri asupra funcționării grupului sau influența structurii asupra indivizilor din grup.

Se observă, așadar, posibilitatea abordării problemei la mai multe niveluri de analiză și pe mai multe coordonate conceptuale. Astfel, analiza se poate purta asupra rețelelor personale, numite rețele *egocentrice* (vezi Seed, 1990; Scott, 1994; Wasserman și Faust, 1994; Degenne și Forcé, 1994), asupra *diadelor* și *triadelor* (vezi Wasserman și Faust, 1994) sau asupra întregii rețele, adică asupra rețelei *sociocentrice* (vezi Scott, 1994; Wasserman și Faust, 1994; Degenne și Forcé, 1994).

Pentru a delimita exact aria operațională a analizei de rețea, ne propunem în continuare discutarea câtorva concepte-cheie pe care perspectiva rețelelor sociale le asumă ca idei fundamentale și care creionează întreg domeniul de cercetare. Aceste noțiuni sunt cele de actor, legătură relațională, diadă, triadă, subgroup, grup, relație și rețea (Wasserman și Faust, 1994).

a) *Actorii* reprezintă entitățile sociale (indivizi, grupuri, organizații, corporații, formațiuni colective, comunități, state) între care se stabilesc legături sociale. (Folosirea conceptului de actor nu implică în mod necesar că această entitate ar avea abilitatea de a acționa). Cele mai multe aplicații ale analizei de rețea se concentrează îndeosebi asupra actorilor de același tip (indivizii dintr-un grup, firmele dintr-un domeniu de activitate etc.) care formează, tehnic vorbind, colecții sau rețele uni-modale (*one-mode networks*); alte abordări urmăresc analiza relațiilor dintre actori de diferite tipuri sau nivele ori provenind din diferite seturi sau grupuri, de obicei maxim două (persoane din două grupuri sociale distincte,

legăturile dintre corporații financiare și organizații non-profit), precum și analiza relațiilor dintre un set de persoane și un set de evenimente care le leagă (numite de obicei rețele de afiliere), ceea ce poartă denumirea de colecții sau rețele bi-modale (*two-mode networks*).

b) *Legăturile relaționale* reprezintă conexiunile care se stabilesc în interiorul unei perechi de actori și care pot să ia o multitudine de forme operaționale: alegerile preferențiale, prietenia, transferul de resurse materiale sau de informație, asocierea în grup ori afilierea la anumite valori sau evenimente, proximitatea spațială, mobilitatea socială, rudenia, interacțiunea comportamentală etc.

d) *Diada* reprezintă nivelul primar la care se poate stabili o legătură sau o relaționare între doi actori. Legătura relațională, fiind prin excelență proprietatea unei perechi, trebuie considerată în primul rând la acest nivel, și nu ca o caracteristică a unui actor individual. Din perspectiva acestei relații speciale, analiza de rețea definește diada ca fiind o pereche de actori împreună cu legăturile ce se pot stabili între ei. Astfel, analiza diadică se concentrează asupra proprietăților perechii, cum ar fi *reciprocitatea* sau *multiplacitatea* posibilelor relații diadice.

e) *Triada* este un subset de trei actori împreună cu relațiile dintre ei. La acest nivel, analiza ia în considerare o serie de proprietăți, precum *tranzitivitatea* (dacă actorul i îl simpatizează pe actorul j , iar j îl simpatizează pe actorul k , atunci i îl va simpatiza de asemenea pe k) sau *balansul* (dacă actorii i și j se simpatizează reciproc, atunci i și j ar trebui să fie similari în evaluarea lor față de un al treilea actor k , iar dacă i și j se displac reciproc, atunci ei ar trebui să fie diferiți în evaluarea lor față de un al treilea actor k).

f) Un *subgrup* desemnează orice subset de actori din rețea împreună cu legăturile dintre ei, pe când *grupul* reprezintă un set finit de actori care acoperă întreaga colecție de entități asupra căreia se concentrează analiza. Dacă este uni-modală, o rețea poate conține mai multe grupuri de entități sociale, însă doar un singur set de actori.

g) *Relația* desemnează ansamblul legăturilor de un anume tip dintre perechi, care se stabilesc la nivelul membrilor unui grup sau la acela al unui set de actori clar specificat. Acestea îi este asociat un conținut relațional propriu, dat de tipurile de conexiuni existente la nivelul perechilor de actori (de simpatie, de prietenie, de rudenie, de comunicare, de proximitate, de afaceri etc.).

h) O *rețea socială* constă într-un set sau mai multe seturi finite (cu granițe bine delimitate) de actori, împreună cu relația sau relațiile definite pe aceste seturi.

Conceptele prezentate mai sus reprezintă, în fond, nivelurile de existență, cel puțin teoretică, a rețelilor sociale și, în același timp, unitățile de modelare și analiză pe care le folosește metodologic perspectiva analizei de rețea. Dincolo de aceste sumare delimitări teoretice, analiza rețelilor sociale suportă o multitudine de implicații paradigmatică, o enormă cantitate de instrumente statistice și de procedee de modelare matematică.

3. CUANTIFICAREA ȘI PREZENTAREA DATELOR RELAȚIONALE

Tehnicile empirice de analiză se folosesc, de obicei, de date care codifică caracteristicile individuale ale unităților sociale. Variabilele statistice, care cuantifică trăsăturile indivizilor, grupurilor, organizațiilor sau altor sisteme sociale, măsoară atributele acestora în termeni de însușiri intrinseci, atitudini, opinii, comportamente, luând în considerare ca unitate fundamentală *individul* ori individualitatea. În cazul analizei rețelelor sociale, unitatea de bază a analizei o constituie *relația* dintre două entități sociale (persoane, grupuri, evenimente), în specificitatea ei structurală. Așadar, datele care cuantifică legăturile dintre actori și proprietățile acestor legături vor lua forma unor date relaționale al căror tratament metodologic și statistic este în mare parte diferit de cel din tehnicile clasice.

Datele relaționale au trei forme principale de prezentare empirică (vezi Wasserman și Faust, 1994):

- modelul sociometric;
- modelul teoriei grafurilor;
- modelul algebric (matriceal).

Descrierea datelor relaționale prin notații ale teoriei grafurilor este deosebit de folositoare în analiza centralității și a prestigiului, a subgrupurilor coezive (a clicilor), a diadelor și triadelor. Modelul sociometric este folosit îndeosebi în studiul echivalenței structurale și al *blockmodel*-urilor, iar notațiile algebrice apar mai ales în analiza pozițională și în studiul rețelelor multirelaționale.

Prezentarea datelor relaționale pentru rețele mici ia de obicei forma unor diagrame analitice, în care nodurile rețelei (actorii) sunt reprezentate prin puncte, iar relațiile prin drepte care unesc aceste puncte. Pentru descrierea relațiilor dintre un număr foarte mare de unități, reprezentarea sub forma grafurilor devine foarte greoaie și se recurge la organizarea datelor sub formă matriceală. Matricile cu care se lucrează cel mai adesea sunt de tipul "*case-by-case*" sau "*variable-by-variable*" (numite și *matrici de adiacență*), obținute fie direct din cercetarea empirică, fie din matrici "*case-by-affiliation*" (numite matrici *rectangulare* sau *de incidență*), spre deosebire de matricile statistice obișnuite care au forma "*case-by-variable*", iar analiza se concentrează pe studiul relațiilor dintre variabile (analiza multivariată).

Orice matrice rectangulară- în care liniile și coloanele sunt distincte unele de altele, liniile reprezentând cazurile, iar coloanele reprezentând afilierile sau atributele actorilor (tip "*case-by-affiliation*")- se poate transforma în două matrici de adiacență- în care liniile și coloanele sunt identice, reprezentând fie cazurile, fie afilierile (tip "*case-by-case*" sau "*affiliation-by-affiliation*"). Cele mai multe tehnici de analiză de rețea implică manipularea directă a matricilor de adiacență, deci este prioritară conversia matricei originare de incidență în cele două matrici de adiacență constituate ei (Scott, 1994; Wasserman și Faust, 1994).

Forma de prezentare a datelor atrage după sine asumptii ce presupun anumite proceduri particulare de analiză, de aceea se impune o discutare a tipurilor de date cu care operează analiza de rețea.

În cazul matricilor de adiacență o problemă deosebit de importantă o reprezintă aceea a *simetriei* lor. În anumite tipuri de rețele (ex. de vecinătate, de proximitate spațială), relația pe care o unitate socială X o are cu o altă unitate Y este aceeași cu cea dintre Y și X. În acest caz în care relația este nedirecționată,

pur și simplu există ca atare, putem vorbi de date *nedirecționate*, iar matricile în care se organizează aceste date cer un tratament aparte. În acest foarte simplu tip de matrici de adiacență toate informațiile sunt conținute în jumătatea de jos a matricei, jumătatea de sus fiind de fapt imaginea în oglindă a celeilalte, adică, tehnic vorbind, redundantă. De aceea procedurile analitice specifice datelor nedirecționate cer doar această jumătate de sub diagonală principală, și nu întreaga matrice.

Celălalt caz, în care are foarte mare importanță modul de stabilire a unei relații (ex. de simpatie, de comunicare), iar direcția relației de la un actor la altul este esențială, presupune folosirea de matrici de adiacență care conțin date *direcționate*. În acest tip de matrici convenția este de a prezenta direcția relației prin specificarea elementului de la care pornește și a celui spre care se îndreaptă, sub formă de perechi ordonate (X,Y) diferite de (Y,X). Ceea ce înseamnă că o matrice direcționată este asimetrică în jurul diagonale sale și, deci, întreaga matrice trebuie luată în considerare în analiză, nu doar jumătatea sa de jos.

Un alt aspect deosebit de important în analiza datelor relaționale îl constituie scala de măsurare caracteristică pentru variabilele folosite. Dacă în metodologia clasică se vorbește de scale nominale, ordinale, de intervale și de rapoarte, în metodologia datelor relaționale se pune problema dacă datele culese sunt *direcționate* și/sau *numărate* (măsurate). Pe aceste două dimensiuni, direcționalitate (nedirecționat- direcționat) și măsurabilitate (binar- valoric), se clasifică cele patru scale de măsurare specifice datelor relaționale. Avem de-a face, deci, cu patru tipuri de date relaționale (Scott, 1994):

1. Date *nedirecționate binare*;
2. Date *nedirecționate valorizate*;
3. Date *direcționate binare*;
4. Date *direcționate valorizate*.

În timp ce datele binare indică doar prezența sau absența unei relații, datele valorizate arată forța sau intensitatea legăturii. Matricile valorizate pot fi transformate în matrici binare, folosind o valoare critică (*cut-off value*) de segmentare a matricei inițiale. Se poate construi apoi o matrice binară prin codarea cu 1 a valorilor de deasupra nivelului stabilit și cu 0 a celor din sau dedesubtul acestui nivel. Procedura este valabilă atât pentru datele nedirecționate, cât și la cele direcționate. De asemenea, este posibilă reducerea datelor direcționate la date nedirecționate prin simpla ignorare a direcției, atunci când se dovedește mai importantă prezența sau absența relației decât direcția ei. Prin astfel de reduții se poate ajunge de la cele mai complexe date relaționale la tipul cel mai simplu (tipul 1). În anumite condiții, orice tip de date relaționale pot fi tratate ca și când ar fi date nedirecționate și binare.

Folosirea fiecărui tip de date se află la latitudinea cercetătorului, singurul în măsură să hotărască ce scală de măsură este sociologic relevantă pentru natura datelor relaționale pe care le deține. Ideea esențială este că orice tip de analiză matematică a datelor relaționale depinde în mod hotărâtor de asumția de validitate teoretică și metodologică, specific sociologică, pe care cercetătorul

trebuie să o verifice. Relevanța unor concepte și modele matematice particulare este întotdeauna o problemă a judecății sociologice care își asumă modalitățile empirice de considerare a datelor relaționale.

4. METODE ȘI TEHNICI DE ANALIZĂ STATISTICĂ

Problematica rețelelor sociale comportă trei modele matematice de abordare empirică a relațiilor studiate: modelul sociometric, modelul teoriei grafurilor și modelul algebric. Aceste tehnici sunt formal diferite, însă, în esență abordează aceeași realitate socială. Distincția dintre ele constă în modalitățile de cuantificare, de gestionare (stocare), de formalizare matematică și de asumare a unor tehnici statistice de prelucrare a datelor.

Modelul sociometric operează pe de o parte cu *sociomatrici*, caracterizate de faptul că dimensiunile lor sunt definite de perechile de actori respondenți (pe linii se așează actorii care aleg, iar pe coloane cei care sunt aleși), iar pe de altă parte cu *sociograme* sau reprezentări grafice intuitive ale legăturilor dintre indivizi.

Modelul teoriei grafurilor ia în considerare diagramele sociometrice, îmbunătățindu-le cu teoretizarea proprietăților matematice care le caracterizează, cu seturi de notații mult mai complexe (hipergrafurile). Acest model operează de asemenea cu matrici, mai elaborate matematic, de genul *matricilor de adiacență* (identice cu *sociomatricile*) și al *matricilor de incidență* (aplicate datelor de tip "case-by-affiliation", când pe linii se situează actorii, iar pe coloane afilierile lor-evenimente, instituții, valori etc.).

Modelul algebric operează cu notații și cu forme matriceale de stocare a datelor folosite îndeosebi în vederea analizei rețelelor multirelaționale, urmărind combinarea relațiilor de diferite tipuri în cadrul aceleiași tehnici analitice. Analiza algebrică relațională se bazează pe noțiuni specifice algebrei superioare (izomorfism, omomorfism, corpuri algebrice etc.).

Cel mai des folosit în practică este modelul grafurilor, deoarece teoria grafurilor oferă posibilități facile de analiză a datelor, recurgând la concepte și formalizări care reprezintă în mod direct caracteristicile esențiale ale rețelelor sociale. Abordarea "grafică" exprimă în mod intuitiv patternurile calitative ale relațiilor dintre actorii sociali, iar proprietățile matematice ale grafurilor fac mai ușoară manipularea datelor sub o formă matriceală simplă.

În continuare vom preciza *conceptele-cheie* care formalizează entitățile și relațiile din interiorul unei rețele sociale, după care vom defini *indicatorii operaționali* folosiți în prelucrarea statistică a datelor.

Tehnicile statistice care prelucrează datele relaționale și interpretările la care se pretează acestea trimit la anumite noțiuni specifice din teoria grafurilor, pe care le definim mai jos (cf. Scott, 1994; Wasserman și Faust, 1994):

- Un *graf* (G) este un ansamblu de *noduri* (N) și *linii* (L), în care fiecare linie leagă o pereche de noduri;
- Două noduri (actori) legate printr-o linie se numesc *adiacente*;
- Toate punctele cu care un nod particular este adiacent formează *vecinătatea* acestuia;
- *Gradul* ("degree") unui nod este dat de numărul de noduri adiacente lui, adică de numărul total de puncte care se află în vecinătatea lui;

- Un subset de noduri formează un *subgrup*, iar acest subgrup împreună cu liniile dintre nodurile sale formează un *subgraf*;
- O secvență de linii și noduri care conectează două noduri distincte formează un *path* (drum); lungimea "path"-ului este dată de numărul de linii care-l formează;
- Cel mai scurt "path" dintre două noduri se numește *geodezică*;
- Cea mai lungă geodezică dintre orice pereche de noduri din graf poartă numele de *diametru* al grafului;
- Un graf sau subgraf este *conectat* dacă există un "path" între fiecare pereche de noduri din graf, respectiv din subgraf;
- *Componenta* unui graf este subgraful maximal conectat;
- Prezența a două sau mai multe componente într-un graf indică faptul că graful este deconectat, întrerupt.

Aceste noțiuni elementare din teoria grafurilor ne-au permis precizarea exactă a *indicilor statistici* pe care îi vom aplica în analiza datelor relaționale. În rețelele sociale, analiza se poate face la trei nivele distincte: la nivelul *actorilor* (analiza egocentrică), la nivelul *subgrupurilor coezive* (diade, triade, componente, clici), precum și la nivelul întregului *grup* (analiza sociocentrică).

A. La *nivelul actorilor sociali* punctul de interes se concentrează asupra pozițiilor relative pe care aceștia le ocupă în rețeaua definită de un anumit tip de relație, precum și asupra patternurilor structurale ale legăturilor interpersonale stabilite. În acest sens, se poate vorbi în termeni poziționali, de *centralitatea* actorilor ca mărime a conectării lor în interiorul rețelei (grafului). Un actor (nod) este central dacă are un înalt grad de conectare (Scott, 1994), adică un număr mare de conexiuni directe sau adiacențe cu alți actori (*centralitate locală*) sau de conexiuni directe și indirecte (*centralitate globală*) (Freeman, 1977, cf. Scott, 1994).

Cea mai folosită măsură a centralității unui actor este aceea a gradului său de conectare cu alți actori, mărime care dă seama de implicarea sa activă în rețea. Această măsură, bazată pe gradul actorului (nodului), poartă numele de indice de *centralitate de grad* ("degree centrality") sau de centralitate locală.

Deoarece gradul unui actor este dat de numărul de actori de care se leagă în rețea (cu care este adiacent), acesta poate fi exprimat ca totalul legăturilor sale sau ca totalul liniilor care îl conectează cu actorii din vecinătatea sa. Gradul unui nod depinde așadar de tipul relației, adică de direcționalitatea acesteia.

Într-o relație nedirecționată, când numărul de alegeri făcute este egal cu numărul de alegeri primite, deci când vorbim de un graf, *gradul actorului* se poate calcula din matricea de adiacență (i, j) după formula:

$$d(a_i) = \sum_{j=1}^n x_{ij} = \sum_{j=1}^n x_{ji}$$

unde a_i este actorul (nodul) i , n este numărul de actori ai rețelei (grafului), iar x_{ij} și x_{ji} sunt alegerile relaționale dintre actori (celulele matricei).

În cazul unei rețele direcționate, în care avem de-a face cu un graf ale cărui linii sunt orientate *înspre* și *dinspre* actori, deci cu un *digraf*, atunci vorbim despre două tipuri de grade ale actorilor. Avem pe de o parte un *grad exterior* ("outdegree"), corespunzător relațiilor pe care le stabilește actorul *înspre* (către) ceilalți actori, adică alegerilor făcute de el, iar pe de altă parte un *grad interior* ("indegree"), corespunzător relațiilor pe care actorul le primește *dinspre* ceilalți actori, adică alegerilor primite de el. Cele două concepte se pot formaliza algebric astfel:

- Gradul exterior $e(a_i) = \sum_{j=1}^n x_{ij} = x_{i+}$
- Gradul interior $i(a_i) = \sum_{j=1}^n x_{ji} = x_{+i}$

Conform definiției date mai devreme centralității, putem să formalizăm centralitatea locală a actorului în funcție de gradul său și obținem astfel *indicele de centralitate locală*, atât pentru grafuri, cât și pentru digrafuri. Pentru relații *nedirecționate* obținem centralitatea de grad după formula:

$$C_d(a_i) = d(a_i) = \sum x_{ij} = \sum x_{ji} = x_{i+}$$

Deoarece gradul actorului este dependent de mărimea rețelei, se urmărește standardizarea centralității în scopul comparativității indicilor între grupuri de mărimi diferite sau între grafuri relaționale de naturi diferite. Astfel se obține un indice de *centralitate locală relativă*:

$$C'_d(a_i) = d(a_i)/(n-1) = x_{i+}/(n-1)$$

Pentru digrafuri (relații *direcționate*), indicele de centralitatea locală comportă câteva precizări. Existând două grade ale actorului, vom avea și doi indici de centralitate, în funcție de liniile și coloanele matricei de adiacență. Cele două măsuri trimit la un concept relațional care operează la nivel individual: acela de *proeminență* a actorului (cf. Wasserman și Faust, 1994). Un actor este proeminent în măsura în care se implică și este implicat de către ceilalți în viața grupului, iar acest lucru se observă din analiza alegerilor relaționale pe care le face și pe care le primește. Knoke și Burt (cf. Wasserman și Faust, 1994) au pus în evidență ca indicator al proeminenței *vizibilitatea* actorilor în cele două ipostaze ale sale: centralitatea și prestigiul.

Centralitatea unui actor este dată de faptul că acesta se implică relațional într-o serie de legături cu ceilalți, așadar este un indicator al participării sociale. Ea ține de alegerile pe care le face actorul, de relațiile pe care el le inițiază către ceilalți membri ai rețelei. *Prestigiul* unui actor vine de la faptul că acesta este obiectul unei multitudini de alegeri relaționale pe care ceilalți le inițiază *înspre* el. Cuantificarea prestigiului și separarea lui de conceptul de centralitate sunt legate de distincția dintre gradul interior și gradul exterior al unui actor.

Luând în considerare cele de mai sus, putem defini *centralitatea* actorului într-o rețea direcționată ca fiind totalul alegerilor pe care acesta le face pe dimensiunea unei relații (suma pe linia corespunzătoare din matricea de adiacență):

$$C_d(a_i) = e(a_i) = \sum_{j=1}^n x_{ij} = x_{i+}$$

Centralitatea relativă (standardizată) a unui actor într-o rețea direcționată va fi:

$$C'_d(a_i) = e(a_i)/(n-1) = x_{i+}/(n-1)$$

Prestigiul va fi calculat din alegerile pe care le primește actorul într-o rețea direcționată (suma pe coloana corespunzătoare din matricea de adiacență), adică:

$$P_d(a_i) = i(a_i) = \sum_{j=1}^n x_{ji} = x_{+i}$$

Dacă standardizăm împărțind la numărul maxim posibil de alegeri pe care le poate primi actorul, obținem indicele de *prestigiu relativ* (local):

$$P'_d(a_i) = i(a_i)/(n-1) = x_{+i}/(n-1)$$

Acești indici asumă conceptele de grad exterior și grad interior, având un rol esențial în plasarea actorilor pe dimensiunile specifice ale rețelelor în care ei funcționează, indiferent dacă se implică activ și intenționat sau doar sunt integrați pasiv datorită calităților pe care le dețin și le activează în cadrul altor structuri relaționale, constituite pe același set de indivizi.

B. La *nivelul subgrupurilor coezive* analiza de rețea operează cu o serie de concepte și formalizări care iau în considerare noțiunile de centralitate și prestigiu, însă adaugă formulări tehnice de rafinament prin care se pot pune în evidență atât existența, cât și parametrii relațiilor de la acest nivel. Subgrupurile coezive sunt "*subseturi de actori între care există legături relativ puternice, directe, intense, frecvente sau pozitive*" (Wasserman și Faust, 1994, p. 249). În cadrul rețelelor uni-modale, analiza subgrupurilor coezive se concentrează pe proprietățile legăturilor dintre perechi, care cristalizează structuri și substructuri în interiorul unei rețele.

Există patru proprietăți ale subgrupurilor coezive care au influențat formalizarea conceptului în teoriile analizei de rețea: *reciprocitatea* (mutualitatea) relațiilor, *apropierea* ("closeness") sau *tangibilitatea* ("reachability") membrilor subgrupului, *frecvența* relațiilor dintre membri și *frecvența relativă* a legăturilor dintre membri subgrupului comparativ cu non-membri (Wasserman și Faust, 1994).

În cele ce urmează vom prezenta pe scurt principalele tipuri de subgrupuri care pot să apară în funcție de primele trei caracteristici, pentru ultima fiind necesară o discuție mult mai îndelungată (vezi Wasserman și Faust, 1994).

1. *Subgrupurile bazate pe reciprocitate completă* sunt subgrupuri coezive care apar în cadrul relațiilor dihotomice direcționate și care trebuie privite ca seturi de persoane între care toate alegerile sunt reciproce. În cadrul acestor grupuri se

disting *clicile*. Din perspectiva teoriei grafurilor, o clică este un subgraf maximal complet de trei sau mai mulți actori, adică un set de noduri, toate adiacente unul cu altul, nemaexistând nici un nod care să fie adiacent cu *toate* nodurile clicii. Într-un grup există puține clici care să îndeplinească această condiție forte, și acelea având un număr mic de persoane în componență.

II. *Subgrupurile bazate pe tangibilitate și diametru* sunt deosebit de interesante în grupurile în care procesele de importanță majoră se desfășoară ținând cont de existența intermediarităților între membri grupului. Astfel, membrii unui subgrup pot să nu fie adiacenți, însă "path"-urile care îi leagă să fie relativ scurte, astfel încât să existe cât mai puțini actori intermediari între ei. În cadrul acestui tip de grupuri se distinge modelul "n-clicilor" (*n-cliques*), subgrupuri coezive bazate pe tangibilitate care cer ca distanțele geodezice dintre membri lor să fie cât mai mici. Pentru a îndeplini condiția tangibilității, se specifică o valoare critică (*cutt-off value*) reprezentând lungimea maximă a geodezicelor care leagă perechile de actori din interiorul subgrupului.

Din punct de vedere formal, o "n-clică" este un subgraf maximal în care cea mai lungă distanță geodezică dintre orice două noduri nu este mai mare decât n , adică: $D(i,j) \leq n$, oricare ar fi nodurile n_i și n_j din graf. Când $n=1$, "n-clicile" sunt clici, deoarece toate nodurile sunt adiacente.

III. *Subgrupurile bazate pe gradul nodal* cer actorilor să fie adiacenți la un număr relativ de alți membri ai subgrupului. Acest tip de subgrupuri coezive comportă două modele distincte:

a) modelul "*k-plexes*" condiționează ca toți membri subgrupului să fie adiacenți unui număr minim de alți membri. Formal, un "k-plex" este un subgraf maximal de g noduri, în care fiecare nod este adiacent la nu mai puțin de $(g-k)$ noduri din subgraf, adică gradul unui nod $d(i) \geq (g-k)$, pentru orice nod n_i aparținând grafului. Cu alte cuvinte, fiecare actor trebuie să fie legat de nu mai mult de k membri ai subgrupului din care face parte. Dacă $k=1$, atunci subgrupul este o clică.

b) modelul "*k-cores*" vede subgrupul coeziv ca pe un subgraf în care fiecare nod este adiacent la cel puțin un număr minim, k , de alte noduri din subgraf; condiția este, așadar: gradul nodal $d(i) \geq k$, pentru orice n_i aparținând grafului. Spre deosebire de "k-plexes", care specifică numărul acceptabil de linii care pot fi *absente* dinspre fiecare nod, modelul "k-cores" specifică numărul de linii care trebuie să fie *prezente* dinspre fiecare nod spre altele.

Analiza subgrupurilor coezive are ca rezultat o listă de subseturi de actori din interiorul grupului studiat, care îndeplinesc definiția specifică tipului de subgrup din care fac parte. Interpretarea rezultatelor acestui tip de analiză trebuie făcută la trei niveluri:

- La nivelul actorilor individuali se face distincția dintre actorii care aparțin unuia sau mai multor subgrupuri coezive și cei care nu aparțin nici unuia (membri și non-membri).
- La nivelul subseturilor de actori se interpretează caracteristicile membrilor din diferite subseturi, pentru a putea compara subgrupurile între ele.

- La nivelul întregului grup se observă dacă rețeaua este un set coeziv sau se fragmentează în mai multe subgrupuri, apoi se studiază în ce măsură se structurează rețeaua în funcție de aceste subgrupuri (Wasserman și Faust, 1994).

O tehnică statistică cu ajutorul căreia se pot pune în practică aceste cerințe interpretative o constituie procedura *Multidimensional Scaling* (MDS). Aceasta este o tehnică de reprezentare a proximităților dintre actorii unui set într-un spațiu cu cât mai puține dimensiuni, astfel încât entitățile care sunt mai similare unele cu altele sunt mai apropiate în spațiul reprezentat, iar cele care sunt mai puțin similare sunt îndepărtate în același spațiu. Folosind MDS în studiul subgrupurilor coezive se pot pune în evidență subseturile de actori care sunt relativ apropiate unele de altele, având posibilitatea observării structurii grupului întreg.

C. La *nivelul grupului* luat ca întreg analiza se desfășoară pe coordonate mult mai complexe decât la nivelele anterioare. Aici sunt necesari atât indicii grupali generali (precum densitatea rețelei, gradul de centralizare a grupului, coeziunea acestuia), cât și studierea patternurilor relaționale regulate dintre membri grupului.

Pentru început definim *densitatea rețelei* (Δ) ca proporție a legăturilor ce se stabilesc între actorii din rețea, raportate la numărul maxim de legături posibile dintre ei:

$$\Delta = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n x_{ij} / n(n-1)$$

Centralizarea rețelelor din grup o vom calcula după formula *indicii de centralizare* a grupului, bazată pe centralitatea de grad a actorilor într-o rețea direcționată:

$$C_d = \sum_{i=1}^n [C_d(a^*) - C_d(a_i)] / (n-1)^2$$

unde $C_d(a_i)$ este indicele de centralitate a actorului i , iar $C_d(a^*)$ este cea mai mare valoare observată a centralității actorilor din rețea.

În continuare vom lua în discuție un concept fundamental în analiza de rețea desfășurată la nivel sociocentric (care trimite la stabilizarea unor regularități relaționale între membrii unui grup), anume acela de *echivalență structurală*.

În descrierea proprietăților structurale ale rețelelor sociale apar două noțiuni esențiale: de *poziție socială* și de *rol social*. În termenii analizei de rețea aceste concepte se traduc în proceduri de analiză a similarităților structurale ale actorilor și a patternurilor de relații dintre aceștia. Poziția se referă la colecția de indivizi similar distribuiți în rețelele de relații, în timp ce rolul se referă la patternurile de relații care apar între actori sau între poziții. Deoarece poziția se bazează pe similaritatea legăturilor dintre subseturile de actori mai degrabă decât pe adiacența, proximitatea sau vecinătatea acestor subgrupuri, conceptul și formularea lui statistică sunt diferite de noțiunea de subgrup coeziv. Actorii care ocupă aceeași

poziție în grup nu este nevoie să fie în contact direct unii cu alții, altfel spus nu trebuie neapărat să facă parte din același subgrup coeziv.

Conceptul de rol este teoretic și formal dependent de cel de poziție. Rolul este definit în termeni de colecții de relații și de asocieri între relații. El nu este o simplă legătură între două poziții, ci o modalitate de relaționare a întregului ansamblu de actori și de poziții în interiorul rețelei.

Analiza pozițională pornește de la ideea că termenul de poziție se referă la un ansamblu de actori structural echivalenți. Această echivalență a actorilor este dată de similaritatea lor relațională. Descrierea acestei similarități și a patternurilor asociative ale relațiilor cade în sarcina *analizei rolurilor*, care depistează și definește sistemele relaționale din interiorul rețelelor sociale. Pentru a surprinde dependența intrinsecă dintre poziția socială și rolul social, analiza trebuie să se desfășoare simultan. Această simultaneitate analitică este asigurată de proprietățile ideii de echivalență structurală (Scott, 1994; Wasserman și Faust, 1994).

Din punctul de vedere al *formalizării matematice* definiția echivalenței structurale este următoarea: actorii i și j sunt echivalenți structural atunci și numai atunci când, pentru toți actorii $k=1,2,\dots,g$ ($k \neq i, j$), și toate relațiile $r=1,2,\dots,R$, actorul i are o relație înspre k , dacă și numai dacă j are de asemenea o legătură înspre k , și i are o relație dinspre k , dacă și numai dacă j are o relație dinspre k (Wasserman și Faust, 1994, p. 356).

Altfel spus, doi actori i și j sunt echivalenți structural atunci când legăturile pornite de la i se opresc la exact aceiași actori ca și legăturile dinspre j , iar legăturile înspre i provin de la aceiași actori ca și legăturile înspre j . Actorii sunt echivalenți structural când au relații identice cu actori identici.

Pentru că este greu de găsit în practică doi indivizi identici relațional, se acceptă ideea de actori *aproximativ echivalenți structural* (Burt, 1980, cf. Wasserman și Faust, 1994), desemnând indivizii care au același pattern de legături înspre și dinspre ceilalți actori (interacționează *frecvent* cu aceiași indivizi, chiar dacă numărul de interacțiuni nu este același).

Tehnicile analizei poziționale, bazate pe echivalența structurală, identifică subseturile de actori care sunt aproximativ echivalenți structural. Acest lucru se realizează, pentru relații direcționate binare, prin luarea în considerare atât a liniilor, cât și a coloanelor matricei de adiacență care stochează datele relaționale, deoarece conceptul de echivalență structurală asumă existența legăturilor identice înspre și dinspre actori.

Măsurarea empirică a echivalenței structurale a pozițiilor sociale ocupate de actori se poate face prin proceduri statistice diferite, care iau în considerare similaritățile dintre actori sub forma unor diverse formule de calcul a acestora. Două proceduri sunt mai des folosite, îndeosebi datorită disponibilității lor în programe statistice computerizate: distanța euclidiană și coeficientul de corelație Pearson.

Distanța euclidiană se calculează între toate perechile de actori (i,j) din matricea de adiacență, după formula:

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^n [(x_{ik} - x_{jk})^2 + (x_{ki} - x_{kj})^2]} \quad , \text{ pentru } i \neq k \text{ și } j \neq k .$$

Distanțele pereche rezultate formează o matrice $D = \{d_{ij}\}$, în care fiecare celulă măsoară echivalența structurală dintre actorul de pe o linie și cel de pe o coloană.

Coeфициentul de corelație ("Pearson's Product Moment") se calculează pe liniile și coloanele matricei de adiacență, după binecunoscuta formulă (în care notăm cu $\bar{X}_{i\bullet}$ media valorilor din linia i , iar cu $X_{\bullet i}$ media valorilor din coloana i a sociomatricei):

$$r_{ij} = \frac{\sum_{k=1}^n (x_{ki} - \bar{X}_{\bullet i})(x_{kj} - \bar{X}_{\bullet j}) + \sum_{k=1}^n (x_{ik} - \bar{X}_{i\bullet})(x_{jk} - \bar{X}_{j\bullet})}{\sqrt{\sum_{k=1}^n (x_{ki} - \bar{X}_{\bullet i})^2 + \sum_{k=1}^n (x_{ik} - \bar{X}_{i\bullet})^2} \sqrt{\sum_{k=1}^n (x_{kj} - \bar{X}_{\bullet j})^2 + \sum_{k=1}^n (x_{jk} - \bar{X}_{j\bullet})^2}}$$

pentru $i \neq k$ și $j \neq k$.

Nu insistăm asupra acestor formule, deoarece sunt pe larg dezbătute în manualele de statistică. Interesul nostru nu este de a folosi propriu-zis valorile absolute ale acestor mărimi, ci mai degrabă de a le utiliza în scopul detectării unor patternuri structurale instaurate la nivelul relațiilor dintre actori, fapt care se realizează cu ajutorul unor tehnici speciale de analiză.

În urma măsurării echivalenței structurale a pozițiilor sociale ale actorilor din grupul studiat, este necesară reprezentarea acestor poziții și a patternurilor relaționale care le leagă. Scopul *reprezentării datelor* este de a prezenta informația într-un set de date în formă simplificată și de a da posibilitatea interpretării rezultatelor. Există două modalități principale de a face acest lucru, prin două tehnici statistice disponibile în programele computerizate:

- *Partiționarea* actorilor în "clase" de poziții echivalente structural, care se realizează prin procedura statistică "*Hierarchical Clustering*".
- *Reprezentarea spațială* a echivalențelor între poziții pe baza similarităților sau disimilarităților dintre actori, realizabilă prin procedura "*Multidimensional Scaling*".

"*Hierarchical Clustering*" grupează actorii în subgrupuri care conțin entități relativ similare, oferind într-un mod *discret* partiții de subseturi echivalente structural.

"*Multidimensional Scaling*", aplicată unei matrici de proximități, similarități sau disimilarități între actori, pune în evidență subseturile de actori care sunt mai mult sau mai puțin echivalenți structural. Actorii care sunt mai apropiați unii de alții în spațiu sunt relativ mai echivalenți structural, pe când cei care sunt mai îndepărtați în spațiu sunt relativ mai puțin echivalenți structural.

Interpretarea rezultatelor obținute dintr-o asemenea tratare statistică a datelor- ca și în cazul proiectării unei cercetări relaționale în ansamblu- este o sarcină care trebuie să se orienteze, în primul rând, după premisele teoretice și metodologice esențialmente sociologice cu care a debutat demersul cercetării. Relevanța unor modele matematice folosite pentru prelucrarea datelor este întotdeauna o problemă a judecății sociologice.

BIBLIOGRAFIE

1. Baechler, J., 1997, "Grupurile și sociabilitatea", în *Tratat de sociologie*, coord. R.Boudon București, Humanitas, p.64-110.
2. Bourdieu, P., 1994, *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*, Editions du Seuil.
3. Culic, I., 1997, "Rețele sociale în câmpul literar clujean", în *WEB*, nr.2-3, p.82-92.
4. Degenne, A., Forcé, M., 1994, *Les réseaux sociaux*, Paris, Armand Colin Editeur.
5. Galaskiewicz, J., Wasserman, S. , 1993, "Social Network Analysis: Concepts, Methodology, and Directions for the 1990s", în *Sociological Methods and Research*, vol.22, nr.1, p. 3-22.
6. Iluț, P., 1997, *Abordarea calitativă a socioumanului*, Iași, Polirom.
7. Maisonneuve, J., 1996, "Relațiile interpersonale și sociometria", în *Psihologie socială. Aspecte contemporane*, coord. A. Neculau, Iași, Polirom, p.164-178.
8. Rotariu, T., Iluț, P., 1997, *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*, Iași, Polirom.
9. Rotariu, T. (coord), 1999, *Metode statistice aplicate în științele sociale*, Iași, Polirom.
10. Scott, J., 1994, *Social Network Analysis*, London, Sage.
11. Seed, Ph., 1991, *Introducing Network Analysis in Social Work*, London, Jessica Kingsley Publishers.
12. Szmata, J., Skvoretz, J., Berger, J. (coord.), 1997, *Status, Network and Structure*, Stanford, Stanford University Press.
13. Young, F.W., Harris, D., 1990, "Multidimensional Scaling", în *Manual SPSS 6.0*, p.157-223.
14. Wasserman, S., Faust, K., 1994, *Social Network Analysis: Methods and Applications*, Cambridge University Press.
15. Economia gospodăriei țărănești într-o comunitate montană

ECONOMIA GOSPODĂRIEI ȚĂRĂNEȘTI ÎNTR-O COMUNITATE MONTANĂ (studiu de caz¹)

LIVIU BUJAN

ABSTRACT. The Household Economy in to Mountain Community.

Regarding the kind of the household in Râșca commune, Cluj County, Romania, a field research discovered the following characteristics:

1. the economy of this commune is determined by the economy of the small land exploitations and just in a small part by the non-agricultural economy

2. the use of the manual work and of animals -due to the lack of mechanical tools, the lack of human resources for the work of the field, the small size of the estates, the ill-assorted type of the estates and the food needs of the expanded family on who's nucleus household economy constitutes itself, all these factors determine low productivity, and the rentability of agricultural work (by buying of the mechanical tools, of the land in order to accomplish the household fields amalgamation), remains just a desideratum.

So, while the production surplus covers just the minimal needs of the extended family, while the surviving economy is the only economy that lasts, the economy of the commune household and of all community is part of a vicious circle with no way out. The perpetuation of the surviving economy by maintaining the pre-modern type of landwork represents the perpetuation of patriarchal economy of commune household.

Diversele aspecte sociale și economice ale gospodăriei țărănești – luate ca unitate socială de bază în mediul rural – au fost și sunt puțin reflectate în cercetările și sintezele de sociologie rurală din țara noastră. De cealaltă parte, câmpul de semnificații al conceptelor operaționale, cu care ne-a obișnuit deja sociologia rurală occidentală, nu poate acoperi realitatea socială rurală românească, ci doar contribuie la surprinderea câtorva din regulile sub care acest mediu se manifestă. Tocmai de aceea, necesitatea abordărilor empirice, fundamentate pe studii de caz, poate constitui o *materie pentru cunoscut* prețioasă în drumul conturării câtorva din regulile sub care mediul rural românesc se manifestă.

Urmărim să surprindem aici câteva din aspectele socio-economice, într-un orizont strict utilitarist, care diminuează (contribuie) la dezvoltarea gospodăriei comunei Râșca.

¹ În perioada iunie-iulie 1998, o echipă formată din studenți ai catedrei de sociologie din cadrul Universității Babeș-Bolyai au efectuat o anchetă de teren în comuna Râșca din județul Cluj, având ca obiect de cercetare economia gospodăriei rurale, al cărei rezultat îl prezentăm în acest articol.

Pornind de la cel mai simplu mecanism economic al gospodăriei rurale (fig.1) vom încerca să surprindem câțiva din factorii care limitează (contribuie) la buna funcționare a acestuia.

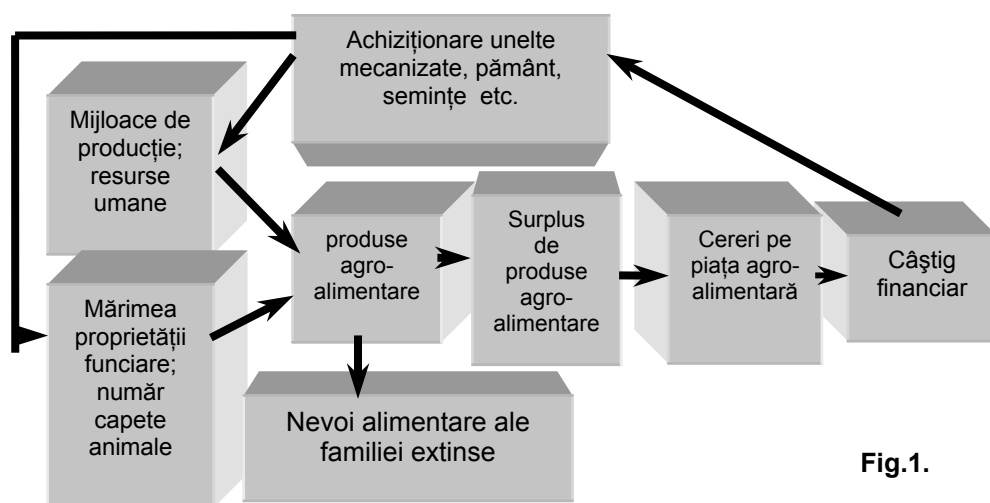

Fig.1.

Caracterul economiei comunei Râșca este dat de micile exploatații funciare² și mica zootehnie practică în cadrul gospodăriei, ramurile non-agricole ale economiei fiind slab reprezentate în cadrul localității. Ca atare o analiză asupra componenței gospodăriei și a resurselor de care ea dispune ne poate aduce un plus de cunoaștere privitor la economia comunei în ansamblu.

Resurse umane. Atracția pe care a exercitat-o mediul urban față de persoanele aflate în mediul rural își pune amprenta într-un grad semnificativ asupra numărului de membri ce intră în componența gospodăriei rurale. Astfel mobilitatea teritorială pe axa rural-urban a condus la o diminuare considerabilă a numărului persoanelor ce aparțin categoriilor de vârstă tânără și adultă. Acest fapt va conduce, în condițiile scăderii fertilității și a măririi duratei medii de viață, la o accentuată îmbătrânire a populației și la o considerabilă diminuare a creșterii populației mediului rural (prin resurse proprii - spor natural – în scădere). Acolo unde însă va fi vizibilă existența unei piețe de muncă alternative la cea agricolă și procesul cooperativizării nu a afectat proprietatea funciară individuală, procesul

² Terenul ce revine unei gospodării, în medie, este de aproximativ 1 ha și 50 ari.

îmbătrânirii populației va fi mai lent, cum este cazul comunei Râșca³. Deși după 1991, pentru o perioadă foarte scurtă de timp, asistăm la o reîntoarcere a populației, volumul sosirilor este mai cu seamă reprezentat de persoanele peste 50 ani (pensionari ai mediului urban și proprietari ai unor mici loturi de pământ ce doresc să se restabilească în mediul rural) și într-o mai mică măsură de persoane care aparțin categoriilor de vârstă adultă (disponibilizați ai pieței de muncă urbane). Acest volum va conduce la o creștere în ansamblu a populației comunei studiate, însă fără schimbări majore la nivelul reprezentativității categoriilor mari de vârstă în totalul populației comunei. Membri adulți ai gospodăriei comunei, fie că sunt întorși în mediul rural în urma disponibilizărilor ce au avut loc în cadrul pieței forței de muncă a mediului urban, ori încheierii anilor de școală, fie că sunt stabiliți mai devreme decât manifestarea fenomenului migraționar la care ne referim, în casa părinților, acționează mai curând pentru ocuparea unor poziții non-agricole pe piața forței de muncă⁴ a comunei Râșca sau arealului din care ea face parte, fapt reflectat în numărul mic de agricultori individuali ai fiilor sau fiicelor nucleului familial ce formează gospodăria și aparțin grupelor de vârstă adultă cu reședința stabilă în casa părinților. Acolo unde însă ocupația de agricultor a acestui sector de populație al comunei (fiu și/sau fiică a nucleului familial) este prezentă ei sunt în căutarea unei alternative la munca în agricultură. Este de așteptat, astfel, ca odată cu revitalizarea industriei să se configureze din nou polarizarea rural-urbană ca spațiu de forțe de atracție și de respingere, fapt care ar conduce la accentuarea îmbătrânirii populației comunei.

Structura cea mai reprezentativă a gospodăriei la nivelul comunei, conform numărului de membri de care dispune, însumează un cuplu marital și pe unul dintre copii⁵. Faptul se datorează transformărilor care au avut loc în cadrul componentei gospodăriei rurale în ultimii 50 de ani, ce au determinat o restrângere a numărului de membri de care dispune gospodăria. O atare structură a componentei gospodăriei are un impact major asupra economiei comunei în cel puțin două aspecte: mai întâi că exploatarea terenului agricol, în traiectoria impusă gospodăriei de transformările demografice, va fi realizată cu resurse umane în

³ Împărțită pe grupe de vârstă de câte 10 ani, structura pe vârste și sexe are următoarea compoziție: ponderea cea mai mare o reprezintă grupa de vârstă cuprinsă între 10 și 19 ani (19% din totalul celor 273 persoane ce aparțin celor 88 gospodării), grupa de vârstă a persoanelor vârstnice (60 ani și peste) deține 15,4 % din totalul persoanelor cuprinse în eșantionul de gospodării, iar procente cumulate ce aparțin grupelor de vârstă cuprinse între 20 și 59 ani reprezintă 60,0 % din totalul de 273 persoane incluse în cadrul gospodăriilor eșantionului. Cu un total de 141 persoane, populația feminină deține 51,6 % din totalul persoanelor gospodăriilor chestionate

⁴ piața forței de muncă agricolă este un construct obținut prin însumarea necesarului de resurse umane pe care și-o reprezintă fiecare gospodărie în vederea optimizării lucrărilor agricole și îl folosim ca atare numai pentru un confort în discurs; fiind vorba de o "piață a forței de muncă" supusă regulilor cererii și ofertei, nivelul cererii, în studiul nostru de caz, este mult mai ridicat decât cel al ofertei.

⁵ Gospodăria cea mai frecventă a comunei Râșca, conform numărului de membri pe care îi deține, este gospodăria cu 3 persoane (27,6%), urmată de cea cu 4 persoane (21,6%), cu 2 persoane (19,3%) și cu o singură persoană (15,9%).

scădere, în al doilea rând că restrângerea numărului de membri este împinsă către nucleul familial ce are un nivel mai scăzut de școlarizare, cu un slab suport de cunoștințe privind acțiunile antreprenoriale, căci potențialele roluri antreprenoriale ce rezidă în actul proprietății loturilor gospodăriei, se suprapun rolului de “cap al gospodăriei”, suprapunere care lasă posibilități limitate altor membri de a vinde, arenda sau cumpăra un teren agricol.

Pentru comuna Râșca ocupația capilor de gospodărie poate fi sintetizată astfel:

- ocupația de agricultor individual reprezintă ocupația principală a celui mai mare număr din capii gospodăriilor⁶, numărul celor ce dețin o ocupație complementară (retribuită) celei de agricultor fiind redus.
- numărul agricultorilor în asociație este practic inexistent, fapt datorat lipsei cunoștințelor privind diferitele modele juridice de funcționare a acestor asociații, precum și temerii pe care membrii gospodăriei ar resimți-o prin includerea proprietății lor funciare într-o astfel de asociație⁷.
- numărul mare de capi ai gospodăriilor ce nu dețin o ocupație, aparține unor categorii de vârstă înaintată. Ei sunt pensionari și dețin o retribuție lunară cuprinsă între 251.000 și 500.000 lei⁸.

Exploatarea pământului se realizează cu *resurse umane* ce aparțin gospodăriei, la care se adaugă o parte a membrilor familiei extinse, asociate nucleului familial al gospodăriei, ce nu au domiciliul stabil în cadrul localității, iar pentru perioadele de munci agricole practică navetismul. Totodată, pentru perioadele de munci agricole, alături de membrii familiei, exploatarea pământului se realizează și cu ajutorul vecinilor pe seama principiului “echivalenței economice a muncii”, principiu perpetuat sub forma “clăcii”, încă funcțional în cadrul comunei studiate.

Mărimea proprietății funciare. Mica exploatare funciară de care dispune gospodăria comunei Râșca este rezultatul sistemului succesiunii fragmentare și al moștenirii egalitare ce a dominat în mare măsură mediul rural românesc de la reforma agrară din 1921 până azi. În zonele cooperativizate procesul succesiunii a fost stopat de-a lungul perioadei comuniste. Proprietatea funciară în comunitatea cercetată a fost transmisă de la o generație la alta prin împărțirea ei în mod egal, tuturor copiilor (indiferent de sex). Sistemul succesiunii fragmentare și al moștenirii egalitare are un impact deosebit asupra economiei gospodăriei comunei în două aspecte. În primul rând el produce o fărâmițare a proprietății funciare, căci de la o generație la alta un teren inițial este împărțit într-un număr din ce în ce mai mare de loturi ce va aduce în timp gospodăria în posesia unei mici exploatați funciare. În al doilea rând, prin căsătorie, fiecare din partenerii ce formează un cuplu marital aduce propria lui moștenire funciară, situată în arii diferite. Evoluția mărimii

⁶Capii de gospodărie ce au ocupația de agricultor individual dețin 67% din cazuri, a salariaților 17,1%, iar cea a capilor de gospodărie fără ocupație 13,6 % din cazuri.

⁷ Lipsa formelor de asociere economică a gospodăriilor se datorează și unei structuri de valori “tari” ale mentalității ruralilor despre proprietatea funciară ce o dețin, conform căreia o proprietate poate fi gestionată și valorificată mai ușor individual decât colectiv.

⁸ datele se referă la anul 1998.

proprietății datorate unui astfel de sistem de succesiune conduce la fărâmițarea lentă a proprietății inițiale (prin căsătorie procesul este doar încetinit, nu stopat⁹), cu fiecare generație de moștenitori, precum și la o împrăștiere a loturilor de pământ pe care le are în exploatare o gospodărie rurală.

Consecința firească a celor doi factori *mărimea proprietății funciare și resurse umane ale gospodăriei* este posibilitatea redusă de comasare a terenurilor comunei, de eficientizare a muncii în agricultură prin monoculturi specializate în conformitate cu nivelul altitudinii, precum și reprezentarea slabă a acțiunilor antreprenoriale în agricultura comunei.

Creșterea animalelor în cadrul gospodăriilor comunei are o triplă finalitate: acoperirea necesarului de alimente al membrilor gospodăriei și a rudelor apropiate lor, comercializarea surplusului de alimente obținut din această ocupație și eficientizarea muncii pe micile exploatare funciare. Detaliind, în cadrul gospodăriilor comunității creșterea boilor și a bivolițelor este nulă, iar din totalul gospodăriilor ce au făcut obiectul anchetei noastre, 72 se ocupă de creșterea vitelor și cresc în medie două vaci. Rentabilitatea creșterii vitelor se reflectă în numărul gospodăriilor ce se ocupă de vânzarea produselor lactate (64 gospodării), media veniturilor lor anuale realizate prin vânzarea acestui tip de produse fiind de aproximativ 1.500.000 lei. Aceasta este cea mai importantă sursă de venit obținută de gospodărie, mărimea mediei venitului se situează pe poziția a III-a în ierarhia veniturilor obținute prin vânzare de produse de către gospodărie, (după media veniturilor anuale obținute din vânzarea produselor din carne și vânzarea cartofilor), însă acoperă cel mai mare număr de gospodării ale comunei. Necesitatea obținerii unui randament ridicat în lipsa utilajelor mecanizate face ca multe din gospodării să se ocupe de creșterea cabalinelor¹⁰, exploatarea pământului fiind realizată prin tracțiune animală, cu vaci sau cai.

Creșterea ovinelor este redusă în cadrul gospodăriilor comunității. Din totalul acestora doar 14 cresc oi, numărul mediu ce revine fiecăreia din ele este de 6 capete. Numărul mare de gospodării ce se ocupă de creșterea găinilor și porcinelor, 77 respectiv 68 din total, dovedește faptul că în cadrul lor, creșterea animalelor, în particular a păsărilor și porcilor, deține un loc semnificativ, carnea de pasăre și porc acoperind o parte a necesarului de alimente al membrilor gospodăriei ori rudelor apropiate acestora. Deși reprezintă cel mai mare venit obținut prin vânzare, de creșterea animalelor pentru comercializarea cărnii se ocupă un număr foarte redus de gospodării (doar 6).

Altitudinea la care este situată comuna Râșca își pune amprenta, ca și în cazul micii zootehnii practicate în cadrul gospodăriei, și asupra *culturii plantelor*, asupra terenului alocat acestora și a numărului de gospodării ce cultivă și comercializează diferitele produse obținute. Din cele 88 gospodării luate de noi în

⁹demonstrația comportă o analiză demografică privitoare la nivelele ratelor de reamplasare a generațiilor corespunzătoare mediului rural, județul Cluj, în lipsa datelor – nivel localitate).

¹⁰ Numărul gospodăriilor ce cresc cai este de 32, iar în cadrul acestora există în medie câte un cal.

analiză, doar 42 cultivă grâu¹¹, 3 cultivă orzoaică¹², iar 11 cultivă ovăz¹³, fiecărei dintre culturile menționate fiindu-i alocate suprafețe reduse. La aceste date adăugăm faptul că din totalul numărului de gospodării ce dețin terenuri cu culturi cerealiere, de comercializarea produselor acestor culturi se ocupă doar 15 gospodării, iar media venitului anual pentru fiecare din aceste gospodării este de 1.750.000 lei. În schimb cultura cartofului afectează cea mai însemnată parte a terenului agricol cultivat de gospodărie¹⁴. Rentabilitatea cultivării cartofului se reflectă mai întâi în obținerea unui venit direct, prin vânzarea cartofilor¹⁵, precum și indirect prin folosirea cartofilor la hrănirea animalelor (porci și chiar vaci). Mărimea suprafețelor cu "fânaț"¹⁶, deși necesar pentru creșterea animalelor, dovedește mai întâi, posibilitățile reduse pe care le au gospodăriile comunei de a-și munci pământul. Comparând media suprafeței arabile a celor 88 gospodării (cca. 65 ari) cu media suprafețelor alocate de acestea pentru fân (apropiată valorii de 1 ha), constatăm că în cadrul acestor gospodării terenul arabil este în medie mai mic decât terenul alocat fânațului. Faptul, credem, se datorează, pe de-o parte, condițiilor geografice în care agricultura gospodăriei se realizează - în mai mică măsură pe seama culturii plantelor decât pe seama creșterii animalelor - , iar pe de altă parte datorită resurselor umane reduse și mijloacelor rudimentare pentru exploatarea terenului, căci în cadrul celor 88 de gospodării chestionate există doar două tractoare, 40 căruțe și 28 pluguri.

Câștigul financiar. Diferențele de câștig obținut prin comercializarea produselor gospodăriei, fac ca agricultura comunei să se concentreze pe creșterea animalelor, iar cultura plantelor să fie mai degrabă tributară creșterii animalelor. Veniturile anuale realizate pe seama creșterii animalelor, în speță prin comercializarea produselor lactate, precum și prin comercializarea cărnii, sunt cele

¹¹ 2 gospodării cultivă grâu pe o suprafață cuprinsă între 1 și 5 ari, 15 gospodării pe o suprafață cuprinsă între 10 și 25 ari, 23 gospodării pe o suprafață cuprinsă între 26 și 50 ari, o gospodărie pe o suprafață cuprinsă între 51 și 75 ari și doar o gospodărie cultivă grâu pe o suprafață cuprinsă între 76 ari și 1 ha.

¹² o gospodărie cultivă orzoaică pe o suprafață cuprinsă între 1 și 5 ari și 2 gospodării pe o suprafață cuprinsă între 10 și 25 ari.

¹³ Între 1 și 5 ari (2 gospodării); între 10 și 25 ari (6 gospodării); iar între 26 și 50 ari (3 gospodării).

¹⁴ Un număr de 23 gospodării cultivă cartofi pe o suprafață de teren cuprinsă între 10 și 25 ari, 35 gospodării cultivă același produs pe o suprafață cuprinsă între 26 și 50 ari, 9 gospodării pe o suprafață cuprinsă între 51 și 75 ari, iar 8 gospodării cultivă cartoful pe un teren agricol cuprins între 75 ari și 1 ha.

¹⁵ Media veniturilor anuale obținute de cele 25 gospodării ce se ocupă de vânzarea cartofilor este 1.600.000 lei.

¹⁶ în cele 88 de gospodării ce au intrat în eșantionul nostru, 4 dețin fânaț pe o suprafață cuprinsă între 10 și 25 ari, 17 gospodării pe o suprafață cuprinsă între 26 și 50 ari, 3 gospodării pe un teren cuprins între 51 și 75 ari, 17 gospodării pe o suprafață cuprinsă între 76 ari și 1 ha, 9 gospodării alocă fânațului o suprafață cuprinsă între 1,01 ha și 1,5 ha, 12 gospodării lasă pentru fânaț un teren cuprins între 1,51 ha și 2 ha, iar 19 gospodării pe o suprafață de peste 2 ha.

mai importante venituri obținute în cadrul gospodăriei, însă reduse. Creșterea animalelor, în special a porcilor și păsărilor, se realizează pentru acoperirea necesarului de carne destinat consumului în cadrul familiei extinse pe a cărui nucleu familial se constituie gospodăria. Ancheta scoate la iveală un aspect important privind economia gospodăriilor comunității. Dat fiind faptul că ea se realizează pentru a produce cel mult *necesarul de alimente al familiei extinse*, comercializarea produselor realizate în cadrul gospodăriei are mai puțin un caracter de întregire a capitalului bănesc al gospodăriei, pentru inițiative antreprenoriale, cât un caracter de schimb al produselor pentru achiziționarea alimentelor care nu pot fi produse în gospodărie, însă sunt necesare traiului. *Accesul scăzut pe piețele agro-alimentare* și necesarul de bunuri alimentare al familiei extinse conduc la o diversificare a gamei produselor obținute în gospodărie. Cu cât gama de produse și mărimea producției acestora este mai mare, cu atât șansele acoperirii necesităților alimentare ale familiei extinse se măresc, iar șansele de a le converti în produse ce nu pot fi obținute în cadrul gospodăriei, însă sunt necesare, se măresc, întrucât cresc oportunitățile de a ieși pe piețele de desfacere agro-alimentare.

Concluzii

Volumul mic de produse destinat vânzării și jocul liber al prețurilor din cadrul piețelor agro-alimentare nu pot genera un câștig care să acopere cheltuielile muncii realizată pentru obținerea produsului, rentabilitatea muncii membrilor gospodăriei se dovedește a fi astfel extrem de scăzută. Cu toate acestea nevoile gospodăriei (îmbrăcăminte, electricitate, lemne pentru gătit și încălzire etc.) stau la baza motivației pentru care ruralii ies pe piață cu o parte din producțiile obținute, cu surplusurile de producție. Producția propriu-zisă a micii zootehnii și micii proprietăți funciare este destinată consumului de alimente din cadrul gospodăriei, sau a unor rude apropiate ambelor (sau doar a uneia în cazul familiei monoparentale) persoane ce formează nucleul familial pe care se constituie gospodăria.

Folosirea mijloacele manuale și a animalelor - în lipsa utilajelor mecanizate -, resursele umane scăzute de a munci pământul, proprietățile funciare reduse și dispersate datorită unui sistem de succesiune fragmentar de transmitere a proprietății precum și nevoile alimentare ale familiei extinse, determină obținerea unor plus-producții scăzute, convertirea lor în alte produse necesare gospodăriei fiind redusă, iar rentabilizarea muncii în agricultură - prin achiziționarea utilajelor mecanizate și cumpărarea de terenuri pentru realizarea comasării proprietății funciare a gospodăriei - are astfel un caracter dezirabil.

În condițiile obținerii unor surplusuri de producție care, prin vânzare sau nu, acoperă doar nevoile minime ale familiei extinse pe a cărui nucleu familial se constituie gospodăria comunei, a perpetuării deci a economiei de subzistență, asistăm la un cerc vicios din care economia gospodăriei comunei, a comunității în ansamblu, nu poate ieși. Perpetuarea economiei de subzistență prin păstrarea mijloacelor de producție premoderne din agricultură reprezintă perpetuarea economiei patriarhale a gospodăriei comunei, caracterizată de acțiuni antreprenoriale scăzute.

BIBLIOGRAFIE

1. Gusti D., *Problema sociologiei. Sistem și metodă. Trei comunicări: 1. Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică. 2. Monografia sociologică, planul de lucru 3. Monografia sociologică, metoda de lucru*, M.O. Imprimeria Națională, 1940, București.
2. Marica, G. Em., *Curs de sociologie rurală. Satul ca structură psihică și socială*, Centrul Studențesc Cluj, 1948, Cluj.
3. Mendras H, *L'exode rural en France – état des travaux, Thèse complémentaire pour le doctorat és lettres présentée à la Faculté des Lettres de L'Université de Paris*, Université de Paris, Faculté des Lettres et des Sciences Humaines.
4. Répassy H. and Symes D., *Perspectives on Agrarian Reform in East-Central Europe*, Sociologia Ruralis, Van Garam, vol. XXXIII, No. 1 1993, Assen, Netherlands.
5. Rotariu T., *Considerații asupra mărimii și a posibilelor evoluții demografice*, anul XL-XLI, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, seria Sociologia, 1-2, 1995-1996, Cluj-Napoca.
6. Sandu D., *Spațiul social al tranziției*, Polirom, 1999, Iași.
7. Stahl H. Paul, *Maison et groupe domestique étendu. Exemple européens*, Arhitectonon, Tome G., 1991, Salonic.

VECINĂTATEA ÎN RUPEA

AUREL BODIU

ABSTRACT. Neighbourhood –in Rupea. This work seeks to analyze the custom called *neighbourhood* as it appears in the south of Transilvania in the Rupea area, Brașov county.

Neighbourhood is not only a territorial proximity but a social organization which develops through permanent functions of different forms of interaction and mutual support of the neighbours, irrespective of circumstances, or the fact that they are relatives or not.

This custom is important for the Romanian area in which the Romanians live together with the Saxons and Hungarians.

This area is spiritually influenced by all the communities living here.

The *neighbourhood* involves a kind of association and the mutual support of the families of a village, those families represented by the "heads of the families". The associations and the support is not optional, it is compulsory and cannot be changed. The neighbourhood functions throughout the year and it is coordinated by the "*fathers of the neighbourhood*". This term comes from the Saxon "*niebervater*".

The mutual support system consist of: help in building, work for the community, support for burials, administration of the lands and meadows and the sharing of official news with the community. Political propaganda takes place in this area and community as well.

Under the influence of the Saxon *neighbourhood* the Romanian forms of support are still strong in the villages within the region referred to.

Așa după cum afirmă Henri H. Stahl într-un articol apărut în "Sociologie Românească"¹, principiile de organizare socială a satului sunt structurate fie pe un sistem de rudenie, de neam, fie pe principiul pur spațial al așezării vecinilor unii alături de alții.

Stahl ajunge la concluzia că "tipologic avem două morfologii sociale net deosebite: pe de o parte un sat românesc «genealogic» împărțit pe un anumit număr de neamuri, fiecare având sau nu locuri de așezare proprii; pe de altă parte un sat săsesc, tăiat în mai multe zone geografice, cuprinzând un grup de vecini, indiferent de faptul că aceștia ar fi sau nu rude între ei". Această "tipologizare" a lui H.H. Stahl nu pare a fi însă veridică și nu corespunde realității. Există neîndoiește și sate românești organizate pe principiul spațialității, al zonării geografice și nu neapărat pe cel genealogic.

Realitatea contemporană înfățișează o serie întreagă de forme, un sistem morfologic din care se desprinde modul de funcționare a spațiului în procesul de gândire a țaranului român.

¹ H. H. Stahl, *Vecinătățile din Drăguș*, în "Sociologie Românească", an. 1, 1936, nr. 1.

Așadar, satele românești structurate pe criteriul spațial al necesității, au o vechime destul de mare bazată pe tradiții de întraajutorare. Condițiile istorice specifice evoluției poporului român au făcut ca viața socială să aibă un puternic caracter comunitar, colectiv, materializat în rezistența anumitor tradiții social-economice, norme, instituții, forme de organizare și în tradiții de muncă.

Acest caracter s-a păstrat în unele zone până în zilele noastre. Așa este cazul clăcilor, al șezătorilor specifice tuturor satelor din spațiul românesc și al vecinătăților caracteristice sudului Transilvaniei.

Vecinătatea este o formă de asociere și întraajutorare a tuturor familiilor din sat reprezentate prin capii de familie.

La sfârșitul secolului al XIX –lea existau în Rupea șase vecinătăți. Numărul lor a crescut treptat, numerotarea făcându-se în continuarea celor săsești cu avizul primăriei.

Vecinătățile s-au statornicit cu statutul lor nescris, pentru că n-a fost nimeni capabil să stabilească "o rânduială scrisă". Azi există o evidență strictă a fondurilor vecinătății, documente la zi, registre etc.

În 1996, când a fost făcută ancheta noastră, existau în Rupea un număr de patru vecinătăți ale românilor, împărțind astfel întreg spațiul zonei și cuprinzând întreaga populație rupeană și chiar și pe cea a Țiganilor "... acuma și-au făcut și Țiganii una" (o vecinătate n.n.); Datorită efectivului mărit al vecinătății din oraș, se impune împărțirea ei.

Iată numerele și zona vecinătăților românești din Rupea:

7. Vecinătatea de pe Guzgaz până la Terchilă în sus.

8. Vecinătatea de la Terchilă până la Șchiopu de la Vale și prin Verzerie până la jumătatea străzii.

9. Vecinătatea de Peste Pod, de la Vale pe ulița Târgului, peste Pod și pe drum către Homorod.

10. Vecinătatea din oraș, care era cea mai mică; astăzi e mult mai mare pentru că toți locuitorii din blocuri și românii care au venit de pe alte sate și locuiesc în casele săsești, după plecarea acestora, au intrat în vecinătate.

Vecinii sunt adunați în vecinătatea lor după locul pe care-l ocupă în zonă, pe stradă, fără să se țină seama de deosebiri de neam sau de categorie socială.

Mutarea unui vecin pe o altă stradă atrage după sine și mutarea într-o altă vecinătate.

Asociația vecinătății nu este benevolă, ci obligatorie și nu poate fi schimbată după bunul plac.

Tradițional, zona este împărțită în aceste vecinătăți și toți locuitorii pot face parte din vecinătate. Ea funcționează pe tot timpul anului condusă și coordonată de **tații de vecinătate**, termen provenit din săsescul "niebervater".

Organizația românilor din Rupea este mai puțin încheată decât cea a sașilor și a fost și mai puțin structurată înainte de primul război mondial când nu au existat statute scrise și reguli rigide specifice Nachbarschaft-urilor săsești. Astăzi însă datorită faptului că din rândul românilor s-au ridicat o seamă de intelectuali, mai ales preoți și învățători, organizarea vecinătății este mult mai strictă și se desfășoară după reguli stabilite printr-un statut pe care-l respectă toți membrii acestora.

Administrația vecinătăților din Rupea este constituită din conducătorul ei. Numirea lui se face prin alegeri de către adunarea membrilor, care constituie momentul de vârf al activității și de sărbătoare în viața satului.

Ziua în care are loc adunarea generală a membrilor vecinătății se numește **Foznich**.

Înainte de primul război mondial (deci înainte de Marea Unire) această zi era stabilită la începutul lunii februarie, concomitent cu cea a sașilor, când aceștia sărbătoreau venirea lor în Ardeal. Ulterior această zi s-a stabilit la 24 Ianuarie, zi cu semnificație deosebită în istoria românilor. De aici rezultă și caracterul ei național. Din relatările celor chestionați, după Unirea Principatelor (24 Ianuarie 1859) românii din Rupea sărbătoreau această zi prin serbări și manifestări folclorice.

Statul maghiar dădea voie românilor ca în acea zi să fie "libertate", să scoată tricolorul, să cânte cântece patriotice interzise în alte zile. Atunci românii scăpau de sub opreliștea legilor și își manifestau sentimentele patriotice și naționale, dorința de unire cu țara. O asemenea manifestare este relatată de învățătorul Borcoman din Rupea. "Odată la un Foznich, nenea Onea Ilie născut în 1873, cu un talent deosebit, cu școala la nemți, făcuse șapte clase, român patriot, a scos o sanie din curte, a pus pe ea o poartă de la șură și a făcut o sanie alegorică. El s-a îmbrăcat în costum de Mihai Viteazul, iar tovarășii lui în oșteni și generali și s-au dus pe Guzgaz în jos, au ocolit-o prin oraș și au venit pe la Podul Guzgazul din nou cântând cântece pe care aveau voie să le cânte în ziua respectivă".

Adunarea vecinătății se desfășura pe durata unei zile și a unei nopți, având două părți distincte; prima consacrată dării de seamă asupra activității vecinătății în anul respectiv și a doua destinată petrecerii; ora ei de începere era anunțată tuturor membrilor și ea trebuia respectată cu strictețe, întârzierile penalizându-se.

Adunarea generală se desfășura mai demult la casa tatălui de vecinătate, azi la restaurantele din oraș. "Înainte de primul război mondial, se adunau românii la tatăl de vecinătate și gazda respectivă, "nibărfotăr", îi lăsa în casă și pe masă le punea o varză acră și o pită moale ca să poată bea rachiu". (Vasile Borcoman, Rupea)

Prima parte a adunării vecinătății este destinată problemelor organizatorice, darea de seamă, folosirea fondului financiar, încasări, cheltuieli, membrii care au decedat. Pentru aceștia din urmă se păstrează un moment de reculegere.

Tot acum are loc alegerea tatălui de vecinătate. Cel vechi își ia rămas bun de la membri vecinătății, apoi se alege următorul. În trecut era ales dintre cei mai bătrâni bărbați ai ei sau desemnați pe baza principiului succesiunii din vecin în vecin.

"Alegerea nu se face prin vot pentru că, mai ales în ultimul timp, bărbații, în funcția de nibărfotăr, se aleg pe rând de la o casă la alta". (V. Borcoman, Rupea).

În Rupea se alege un singur tată de vecinătate, pe când în Mercheașa – doi, care-și împart atribuțiile între ei. H.H. Stahl consemnează faptul că în Drăguș acesta era ales după cum cinstea adunarea cu rachiu. "Tatăl de vecini se alege în fiecare an prin litație; unul zice: dau un litru de rachiu. Altul: dau două. Și dacă nu dă cineva mai mult, ăla rămâne tată de vecini. Boresele nu se amestecă, nu au treabă la alegere". (G. Trămbițaș, Drăguș, apud H.H. Stahl).²

² H. H. Stahl, *Vecinătățile din Drăguș*, în "Sociologie Românească", an. 1, 1936, nr. 1, p. 26.

Tatăl de vecinătate este ales pe doi ani, mai nou în Rupea și pe un an, pentru a putea fi aleși și cei tineri care, după părerea membrilor vecinătății, conduc mai energic organizația.

Tatăl de vecini, ca șef al grupului, avea calitatea de a da anumite dispoziții membrilor vecinătății, dar între limite relativ înguste. Autoritatea sa poate fi caracterizată ca una apropiată de tipul charismatic. Atribuțiile sale, implicit funcțiile vecinătăților, erau de a mobiliza membri la anumite prestări în interes comunal, de organizare a întraajutorării la înmormântări, de promovare a ajutorului mutual de orânduire a vigiliilor de hotar, de exprimare și reprezentare a opiniei publice etc. Tatăl de vecinătate, odată ales, cinstește pe cei prezenți cu "una, două sticle de rachiu". Apoi urmează să cinstească cu băutură toți cei care au avut evenimente în familie: a născut nevasta, a cununat, a botezat. În felul acesta banii vecinătății nu sunt folosiți pe băutură, ci în alte scopuri.

Tot în prima parte a adunării vecinătății se făceau și unele înscrieri în vecinătate, acestea în urma votului membrilor și în schimbul unei taxe de înscriere. Condiția de bază era starea socială și locul de amplasare a gospodăriei; uneori se aplica principiul ca fiul să-și urmeze tatăl.

La sfârșitul adunării se încheie un proces verbal în care se consemnează alegerea tatălui de vecinătate, soldul și încasările pe anul în curs, amenzile date membrilor care nu s-au încadrat în legile vecinătății, hotărârile adunării generale cu privire la destinația fondurilor bănești, a bazei materiale a vecinătății (săli de închiriat la nunți, mese, veselă etc.), precum și primirea de noi membri în vecinătate.

Dăm spre exemplu un pachet de măsuri (hotărâri) ale vecinătății numărul cinci, Mercheașa, din procesul verbal încheiat în data de 24 ianuarie 1998:

"- Primiri de noi membri – un kg de rachiu de cazan

- Taxă pentru cei care nu participă la lucrări în cadrul vecinătății – 30.000 lei
- Lipsa de la adunări – 5.000 lei

Lucrări pentru proprietari: luat și pus țigla – 15.000 lei; săpat pivniță – 15.000 lei; ridicat șură – 15.000 lei.

Neparticipare la lucrări: luat și pus țigla – 20.000 lei; săpat pivniță – 20.000 lei; ridicat șură – 20.000 lei; săpat groapă la mort – participare obligatorie sau om în loc; lipsa de la înmormântare – 10.000 lei; lipsă la adunarea de peste an – 10.000 lei; lipsă curățat cimitir – 20.000 lei; pentru cei care nu sunt membri ai vecinătății și cer să fie înmormântați – 100.000 lei; bărbatii peste 75 de ani și femeile peste 70 de ani sunt scutiți de orice taxă și orice lucrare; participarea la lucrări se face de la 14 ani (lucrări) și 18 ani (săpat) până la limita stabilită; unul din tații de vecinătate este obligat să participe la lucrări, în caz contrar, se amendează cu suma de 25.000 lei, întârzieri de la lucrări până la 30 de minute se amendează cu 5.000 lei, iar peste se trimite acasă și se amendează conform hotărârii; tatăl de vecinătate este ales până la 75 de ani; ajutorul de înmormântare este de 25.000 lei pentru o persoană; s-a hotărât ca toți banii din casă să fie alocați pentru sărbătorirea zilei de 24 ianuarie; noul tată de vecinătate este Bularca Ioan."

Din hotărârile luate de adunarea vecinătății mai sus prezentate, se desprinde o paletă bogată de acțiuni și activități, dar mai ales rosturile și finalitatea vecinătății, rosturi pe care le vom prezenta pe parcursul lucrării de față.

Aceste hotărâri sunt supuse votului majorității și acceptate de către toți membri ei, care nu se puteau sustrage sub nici un motiv fără a fi penalizați prin amenzi, stabilite și ele anterior.

După efectuarea socotelilor și consemnarea lor în registrul vecinătății, urma partea a doua a adunării, mai precis petrecerea, unde se cânta, se spuneau glume, se consuma rachiu, gazda fiind obligată să asigure mâncarea tradițională. Petrecerea ținea toată noaptea, în Mercheașa participând și femeile. Uneori membrii se mascau în "bârdăhoaze" și se deplasau prin sat la adunările altor vecinătăți.

În timpul petrecerii oamenii povesteau întâmplări trecute, evenimente, politică etc. Înainte depăneau amintiri din război, emigrarea în America, evenimentul comasării pământurilor (1889) etc. Astăzi povestesc "de mașini, de fotbal, de politică, de guvern etc." (informator V. Borcoman, Rupea).

Ca societate de întraajutorare, vecinătatea desfășoară următoarele categorii de prestații:

- ajutor în construcții pentru membri societății, ridicarea, demolarea, acoperirea sau descoperirea caselor, șurilor sau a altor construcții, săparea pivnițelor;
- ajutor în cazul deceselor unor membri, când se contribuia cu bani și săpatul gropii;
- ajutor dat acelor membri care sufereau distrugerii materiale prin incendii, calamități sau pierderi de animale;
- activități destinate întreținerii bisericii și cimitirului sătesc;
- orânduirea vigiliilor de hotar, loc de propagandă politică.

Se pare că, în societatea de întraajutorare, organizarea înmormântării este cea mai veche și mai importantă manifestare pe care o întâlnim în cadrul vecinătății. Săpatul gropii și dusul mortului până la cimitir are loc cu schimbul în cadrul vecinătății. Tatăl de vecinătate este scutit de această corvoadă. De asemenea se dau bani din fondul vecinătății pentru cumpărarea coșciugului și pentru alte cheltuieli de înmormântare. Dacă un membru al vecinătății căruia îi vine rândul să sape groapa nu execută această sarcină, el este nevoit să trimită om în loc. În multe cazuri se plătesc pentru săpatul gropii țigani. Plata se face cu bani sau cu bucate.

Membrii vecinătății sunt obligați să execute anumite lucrări comunale coordonate fie de primărie, fie de alte autorități: curățarea pășunii comunale, a fânațelor, a șanțurilor, îngrijirea și repararea drumurilor. Primăria anunță pe tatăl de vecinătate despre lucrările ce urmează a fi executate și atunci acesta transmite veștile cu ajutorul tăbliței, numită și "țihină" în Mercheașa.

Tatăl de vecini supraveghează și urmărește calitatea lucrărilor "să fie lucru bun, nu de mântuială și el îi rânduie pe fiecare la lucru" (informator Pelei Gheorghe, Mercheașa).

În caz de incendiu sau calamități naturale (furtuni, inundații etc.) membrii ce formează vecinătatea sunt îndatorați la un ajutor mutual.

Pe vremuri oamenii spun că existau organizații de pompieri (Rupea) cu dotări speciale, în fiecare vecinătate. Astăzi nu a mai rămas decât îndatorirea de a da ajutor la stingerea focului.

Vecinătatea își ajută membrii și cu bani din "fondul organizației", mult mai consistent înaintea primului război mondial și a crizei economice.

Astăzi fondurile se realizează din contribuția membrilor cotizanți. Din procesul verbal pe anul 1996 al vecinătății numărul 9, Rupea, aflăm că fiecare familie din vecinătate trebuie să contribuie cu 14.000 lei la fondul vecinătății. În Mercheașa contribuția era de 20.000 lei. În 1982, contribuția era de 10 lei pe membru. Banii încasați, așa cum rezultă din procesele verbale, se depun la Banca Agricolă sau la CEC.

Din fondurile vecinătății se acordă ajutor de înmormântare (150.000 lei în 1997) și anumite sume bisericilor. Din același proces verbal al vecinătății numărul 9, Rupea, aflăm că "s-a dat celor două biserici suma de 1.000.000 lei pentru introducerea gazului metan". Din dobânda obținută s-a cumpărat veselă pentru nunți. Fondurile vecinătății au și alte destinații, unele având caracter obștesc și patriotic, cum ar fi alocarea unor fonduri pentru ridicarea unui monument al eroilor căzuți în cele două războaie mondiale.

În cazul în care primăria nu are mijloace suficiente pentru plata unor păzitori de câmp (pitari), vecinătățile preiau sarcina de a fi pe rând paznici de hotar. Tatăl de vecini se îngrijește ca membri vecinătății să preia această sarcină.

La casa tatălui de vecinătate se adunau bărbații, de obicei în serile de iarnă și discutau, relatau, povesteau întâmplări, evenimente, istorioare. Subiectele erau: târgul de animale din Cohalm, starea câmpurilor, cei care au plecat sau au venit din America. De multe ori se citea gazeta și se explicau evenimente politice.

Vecinătatea poate constitui un loc de propagandă. În Rupea veneau deputați, reprezentanți ai diferitelor partide politice care-și făceau propagandă, căutând să-i convingă pe fruntașii fiecărei vecinătăți să-i voteze, plătind băutură pe care o foloseau ca mijloc de propagandă.

Românii din Rupea dețineau pământul cel mai rău din hotar, cel mai bun fiind în posesia sașilor și a ungarilor. Pe pășunea aparținând primăriei, românii nu aveau dreptul decât la două vaci și cinci-șase oi. Pentru o mai bună gospodărire și exploatare a pământului, românii, și implicit vecinătățile, au hotărât să se unească. S-a născut astfel **Societatea Plugarilor** care administra bunurile. S-a trecut apoi la împărțirea hotarului rupean în trei sectoare, sistem care e valabil și azi: un hotar pentru pășune, altul pentru grâne (grâu, secară, orz) și altul pentru porumb, făcându-se la anumite intervale de timp rotația pământurilor, adică asolamentul. Societatea Plugarilor administra pământurile, hotăra ce să se cultive pe sectoare, aduna oamenii la curățirea pășunilor și fântânilor, licita gunoiul de oi. Stâna se muta de pe un pământ pe altul.

Din licitații și prin contribuție bănească s-a hotărât să se construiască o sală pentru întâlniri, numită "Sala Plugarilor". La construcția sălii, care a început în 1925, au contribuit vecinătățile și cele două biserici: ortodoxă și greco-catolică. Sala Plugarilor n-a găzduit numai adunările societății cu același nume, ci și manifestări culturale, serbări, baluri, spectacole etc.

Există două moduri de răspândire a veștilor oficiale; la ieșirea sătenilor de la slujbă "se publică" veștile sau ordinele primăriei în fața membrilor vecinătății. Când sunt vești urgente peste săptămână, primăria înștiințează pe tatăl de vecini, care la rândul lui anunță membri vecinătății. "Tatăl de vecini este acela care primește porunci de la primărie, acelea care nu se publică înaintea bisericii" (informator Pelei Ghe., Mercheașa).

În cadrul vecinătății veștile se transmit prin așa numita tăbliță (Rupea) sau țihină (Mercheașa), termen preluat de la săsescul *zeichen*. Tăblița trebuia să circule cu repeziciune, altfel, cel care întârzia era amendat.

Așadar vecinătatea servește și ca mecanism de intermediere, de legătură între populație și administrația (primăria) comunală. Se producea și o intersectare între organizarea pe vecinătăți și organizarea cetelor de neam.

Vecinătățile aveau și menirea de a aduna pe membri lor destul de ușor la spectacole sau alte manifestări folclorice, baluri, joc etc.

La Sala Plugarilor din Rupea au dat spectacole coruri vestite, cum a fost și cel al Mitropoliei din Sibiu, al bisericii greco-catolice din Brașov, care interpretau atât cântece religioase cât și laice. "Când a venit corul bisericii greco-catolice din Brașov a fost o sărbătoare ca în ziua de Paști. Fiecare om din Rupea a luat câte unul sau doi membri din cor, i-a dus la masă, i-a omenit, iar seara au dat concert la Sala Plugarilor; s-au adunat și ortodocși și greco-catolici; poezia și cântecul reușesc să adune lumea la un loc." (informator V.Borcoman, Rupea).

De Sf. Ion, feciorii și fetele prezentau piese de teatru. Se aduna lumea îmbrăcată în costume tradiționale "nu intra nimeni îmbrăcat nemțește". După piesă urma balul.

Tot sub influența vecinătății din Rupea se organizează "balul feciorilor", după colindatul de Crăciun și "balul însuraților" în cinstea zilei de 24 Ianuarie. Acestea au un pronunțat caracter național, mai ales cel al însuraților. Balul începe cu un spectacol folcloric, unde se cântă și se joacă Hora Unirii. Spectacolul e organizat și susținut îndeobște de cadrele didactice din localitate, dar și de alți cohălmieni talentați. Balul are loc în prima duminică din februarie, cam atunci când sașii sărbătoreau Foznichul vecinătății lor. La bal participă numai cei însurați, îmbrăcați în costume tradiționale. Fiecare familie își are locul bine stabilit (uneori pe neamuri sau vecinătăți) în Sala Plugarilor și aduce de acasă mâncare și băutură. Cândva se aducea numai coastă, cârnați și vin, azi tot felul de mâncăruri "cosmopolite": rachiu, cafea, prăjituri. Se joacă învârtita, fecioreasca, dansurile de bătă (Banu mărăcine), dar și dansuri moderne. Ca să poți participa la bal trebuia să achiți o taxă la intrare, din care se plăteau muzicanții.

În formarea spirituală și modelarea dansatorilor un rol deosebit de important îl au instituțiile de învățământ din Rupea. Atât la liceu cât și la școala generală a existat mereu preocuparea instruirii unui ansamblu de dansuri populare. S-au găsit mereu oameni talentați care să slujească continuitatea adevăratelor comori ale neamului românesc.

Scântea care a reaprins obiceiul colindatului a venit tot de la dascălul Vasile Borcoman. El a știut să miște sufletele cohălmenilor, pregătindu-i pentru o mare emoție: în primul an de revenire a obiceiului colindatului, zeci de bărbați plângeau, doborâți de amintiri, însoțind ceata feciorilor, mai frumoși în costumul popular al înaintașilor lor.

REFLEXII ASUPRA FIINȚEI IDENTITARE

- Ruralitatea în Munții Apuseni -

SILVIU G. TOTELECAN

ABSTRACT. The Reflections on the Identity Being. Being us is a matter of social construct according with the late modernity, like all types of social objects (most of them with a lot of history behind and some ancient roots) which become "new" over the night, the reconstruction of those is the end of the millennium policy.

If this is the story, I wonder what it will happen with issues like nation, identity, roots, connection with ancestors etc. in this context. The answer is that only things that really count are in strict dependence with our possibilities to "sell" those things. When we speak about that we must change our way of thinking about national values and see it in another perspective. In an era of mass-consumption "hard-stuff" like those we have mentioned can be putted on the market. Words like territorial marketing, virtual rurality, selling identity are more present than ever in the latest years in literature.

So, the debate in ontologically terms (which one was first in this land and who was the second) become one in which the management of images (or social representations) and the modalities of making our images more credible than others is the scope.

This paper centered on rural space from Apuseni Mountains wants to re-create the image of a rustic landscape and the feeling of communities in order to follow and match with the criterions of making a good product in the sense that I have presented in the last sentence.

1. Statul trans-național și disoluția identitară. Una dintre principalele drame pe care le suportă națiunile europene în ultimele decenii este cea a diluării sentimentului identitar acest fapt evoluând în strânsă legătură cu "creșterea" sentimentului de apartenență la comunitățile europene, în cele din urmă rodul unei construcții simbolice a ultimelor decenii. Mișcările ideologice deosebite care au loc sub acoperământul europenismului vizând "recuperarea valorilor europene" de către țările care în fapt constituie Europa dar în realitate nu se bucură de acest drept, își fundamentează legitimitatea pe așa-zisele "plusuri" pe care civilizația vest-europeană le-a acumulat de-a lungul timpului, acum fiind pregătită a le împărtăși celor cu trecuturi nu dintre cele mai fericite.

Sincope ale acestei noi ideologii (cunoscută drept "construcție europeană") apar din ce în ce mai des chiar în arealurile sociale de unde emană. Discuții cu privire la potențialii beneficiari ai "avantajelor" produse în urma acestei schimbări majore de impact european dau tot mai frecvent câștig de cauză unei "mâini" de oameni în spatele cărora activează diverse corporații transnaționale în defavoarea

populațiilor care conviețuiesc în țările respective. Utilitatea unor astfel de demersuri este extrem de circumspectă, realitățile ultimilor ani atestând că o investigare în profunzime a acestora se impune cu certitudine.

Din punct de vedere teoretic coexistența celor două forme identitare, națională (sau infra-națională) și supra-națională, este practic imposibilă, coabitare lor având implicații deosebite, extrem de imprevizibile. Deși demersurile prin care se încearcă construirea unui cadru normativ care să permită realizarea acestui compus "exotic" numit stat trans-național sunt numeroase, ele pornesc de la o premisă deja contestată de viitorii cetățeni ai acestei organizări de tip nou, însemnând cedarea unor libertăți și drepturi individuale existente de dragul unui altul social.

Din momentul în care s-a constituit Comunitatea Europeană a Oțelului sau Energiei Atomice ori alte structuri de acest gen, economice prin natura lor, se întrezărea apariția acestui proces în care statul național va cunoaște o transformare a sa, cedând treptat din prerogativele sale în favoarea unui stat de "tip nou". Chiar dacă economic este o astfel de structură poate fi viabilă (lucru însă pus sub semnul întrebării de numeroase țări a căror economie este extrem de puternică în Europa și care nu doresc să se alinieze unei astfel de structuri trans-naționale în ideea păstrării acestui statut; avem aici în vedere țările nord-europene în special dar nu numai), din punct de vedere politic, social, cultural adică a celor mecanisme în care relațiile sociale în dimensiunea lor non-economică (am zice chiar non-rațională așa cum o înțelegea Gary Beaker, 1976) sunt predominante, lucrurile nu sunt la fel de simple. Decizii politice se pot lua (și realmente se iau) peste capul cetățeanului, dar nu vom găsi german, francez, italian etc. care cel puțin pentru o secundă o să dorească a se lipsi de anumite lucruri, intrinseci ființei lui, de dragul unei omogenizării în virtutea căreia se crează omul european. La nivel sentimental, de pildă cum poate fi împăcată "răceala" nordicilor cu "pasionalitatea" sudicilor? Răspunsul care ni se oferă în permanență este că nici nu trebuie, putându-se conviețui după principiul unitate în diversitate. În ceea ce ne privește considerăm că o astfel de abordare a problemei nu este conformă cu realitatea, dacă ne gândim numai la diversele tipuri de autonomii care apar peste tot. Nu putem pune sub același acoperiș națiuni diferite fără ca acestea (sau cel puțin cele mai slabe dintre ele) să nu sufere procese complexe de atrofiere identitară, impunându-li-se niște forme în care conținuturile naționale nu încap.

Neputându-ne opune trendului istoriei, se pune problema dacă avem ca națiune "armele" cu care să putem cel puțin frâna dacă nu stăvili o omogenizare care nu este nici culturală, nici măcar civilizatoare, "impunându-ni-se" a înlocui tradiționala mămăligă cu hamburger-ul. Identitatea est-europeană, apoi balcanică și nu în cele din urmă românească, sumum de elemente ale unui trai în comun deosebit de dificil care se întinde pe parcursul istoriei, credem noi că încă deține resorturile prin care poate să fie ea însăși pe scena europeană.

2. Întoarcerea spre sine. Contextul actual în care se trasează politica internațională rămâne "deschis" doar pentru acele state care știu să joace pe această scenă (jocul în sine având valențe dintre cele mai diverse, nu neapărat cele economice sunt mai importante). Adoptând tehnici ale jocului care nu se mulează pe ființa identitară (România a jucat în ultima vreme "cartea" geo-politică care nu a dat deocamdată rezultatele scontate), nu credem că vom putea avea un

cuvânt de spus cu adevărat semnificativ. Soluția vine cum am încercat a argumenta din redescoperirea rădăcinilor identității; cu atât mai mult cu cât azi în era *territorial marketing and territorial identity*¹ imaginea autenticității poate fi mai importantă decât legăturile firești cu tradițiile și teritoriul. Dacă în Franța spre exemplu țărani trebuie să fie deosebit de atenți la modul în care "profesează" dubla lor identitate (accea a "păstorului" tradițional, respectiv a omului "modern" forțat a câștiga cele necesare traiului zilnic, celebrul *Roquefort cheese* sau alte alimente de bază considerate tradiționale, fiind produse sub auspiciile tehnologiei moderne) mimând tradiționalul la cererea consumatorului de "arhaic" (veridicitatea autenticității produsului final fiind preocuparea de bază), ruralitatea românească (cel puțin în regiunea Apusenilor) nu numai că are elemente de rusticitate, este chiar arhaică, moțul nefiind niciodată pus în postura de a juca acest dublu rol.

Într-o modernitate târzie în care accentul se pune pe modalitățile de a "vinde" identitatea, localismul (*contextual meaning*), inclusiv valorile sociale ale trecutului, răspunsul la întrebarea "cine este rural"? capătă noi semnificații. Literatura de specialitate discriminează între multiple ruralități, multiple tipuri de rurali și multiple reprezentări ale ruralului. O lume în care orașul este asociat din ce în ce mai mult cu poluarea, șomajul, excluziunea și delicvența, reprezentarea ruralului din loc în care se efectuau muncile tradiționale sectorului primar, a devenit comuniune între diverși factori care certifică ruralul ca locul unde natura, petrecerea timpului liber, sănătatea, patrimoniul cultural și chiar "calitatea vieții" sunt elementele definitorii. Dacă în trecut țărani erau văzuți ca brutali, "înapoiți", necivilizați în schimb azi, ei sunt reprezentanții "portretului" național, păstrătorii și apărătorii patrimoniului rural crescut și construit pe valorile sociale și familiale care au rădăcini adânci în trecut. Ruralitatea devine încet un spațiu în care imaginile, simbolurile sunt create, transformate și consumate.²

3. Cultura materială și cultura spirituală. Din păcate această "înapoiere" pe dimensiunea economică este și mai prezentă în Munții Apuseni, lucru ilustrat de altfel în mai toate lucrările despre această regiune. Titlurile cărților, studiilor, articolelor care analizează acest areal montan au în componență cuvântul "problemă" la care se adaugă atribute ca: sanitară, economică, demografică, culturală etc. care aduc în prim plan greutatea conviețuirii în acest spațiu.

Lipsa luării unor decizii menite a corija această dimensiune sumbră a realității, des evocată în literatură³, a rămas o constantă a regimurilor post-decembriste așa cum a fost și a celor ante-decembriste. Politicile guvernamentale nu au fost (și nici nu sunt) impulsionate de argumentele "reci" ale statisticii (exemplificate sumar aici prin tab. 1 și fig. 1, 2, 3) care descriu o stare de fapt greu

¹ O'Rourke, E., 1999, *Changing Social Representations of the Countryside: Rurality, Nature and Heritage within a French National Park*, (the paper was presented at the XVIII Congress of the European Society for Rural Sociology, Lund, Sweden, 24-28 August 1999), p. 11.

² *Ibid.*, p. 4.

³ Nu există sursă bibliografică care să nu pună accentul pe condițiile de trai deosebit de dificile cu care se confruntă locuitorii Munților Apuseni, militând în permanență pentru "ridicarea economică" a zonei.

suportabilă. Apostrofări de genul: "Cine se dezinteresează de soarta Moșilor acela nu e Român."⁴, nu au reușit să pună în mișcare resorturile decizionale.

Luând sub lupă dimensiunea spirituală, putem spune că lucrurile chiar dacă stau de departe mai bine sub acest aspect, ridicarea culturală (pe linia materială) a comunelor din Munții Apuseni, care va aduce după sine o normalizare a vieții, "o dâră de lumină, spre marele pas al unei stări înfloritoare"⁵ și în care credeau destul de mulți, nu a mai avut loc. Una din consecințele acestui fapt, și care doar în timp va putea fi evaluată la adevărata dimensiune, este accentuarea limitării ființării, constrângerea "sufletului" în chingile împovărătoare ale cotidianului.

P. Suciul face una dintre primele incursiuni în "teritoriul" spiritualității arătând că "Din punct de vedere al culturii interioare, sufletești ei [moșii] sunt însă în fruntea neamului. Acest suflet e moștenirea seculară a geniului nemului nostru. În formarea lui n-a contribuit nici cartea, nici civilizația modernă. Acest suflet e o ramură din marele fluviu de viață ce animează, prin care trăiesc toate neamurile lumii. Contactul cu civilizația de astăzi nu îl întărește, ci îl slăbește și îl denaturează. Cultura modernă, grandilocventă și sterilă lucră la dărâmarea acestui suflet de antică probitate."⁶ Rațiunile pe care se fundamentează o atare explicație pun accent pe izolarea moșilor ("[...] dacă Moșii au rămas pururi, străini de orice influență a stăpânirilor care au trecut peste ei, pricina este în organizația aceasta primitivă, risipită, - de însingurare crâncenă, voită."⁷) care le-a permis o construcție deosebită a solidarității "dar numai între ei"⁸ ("Străinul care le calcă prin sate e primit cu bună cuviință, dar atât. Nici exuberanță, nici ospitalitate nu va afla el la Moși."), precum și pe condițiile aspre de viață care "i-au făcut asemenea".

În ciuda unei izolării spațiale reale, nu se poate vorbi de nici măcar un singur locuitor al Apusenilor care să se considere izolat fizic ori social. Cu toată "izolarea" naturală a crângurilor (prin pante, văi sau păduri) unele față de altele, locuitorii lor nu duc o viață izolată pentru că sunt "înconjurați" de numeroase nevoi care nu le permit "luxul" de a fi izolați. Satisfacerea acestor necesități, de la cele de ordin economic ("Locuitorii crângurilor apropiate se ajută reciproc la muncile câmpului, se întâlnesc în vale la moară și sus la munte cu vitele sau la pădure."⁹) până la cele de ordin spiritual ("Nevoia de a comunica între ei se manifestă prin șezători ('clăci'), jocuri, cântec din tulnic și fluier, a căror melodii reduc distanțele și apropie sufletele."¹⁰) sunt tot atâtea argumente care pun în mișcare solidaritatea socială, dependența de altul social fiind în aceste arealuri mai pronunțată ca oriunde.

⁴ Valeriu, C., 1938, *Moșii*, în rev. Munții Apuseni, anul I, nr. 2, octombrie (revistă literară lunară), Alba Iulia, Tipografia "Alba", p. 1.

⁵ *Ibid.*, p. 2.

⁶ Suciul, P., 1929, *Țara Moșilor, IV. Situația culturală*, în rev. "Societatea de mâine", anul VI, nr. 1-2, p. 11-13.

⁷ Paraschivescu, M. R., 1938, *Oameni și așezări - din Țara Moșilor și a Basarabiei*, Fundația Culturală Regală "Principele Carol", pp. 19-20.

⁸ *Ibid.*, p. 21.

⁹ Apolzan, L., 1944, *Sate - crânguri din Munții Apuseni - Observații asupra așezărilor sociale*, Craiova, Ed. Ramuri, p. 12.

¹⁰ *Ibid.*

Existență unui liant social puternic, "îndulcește" întrucâtva o stare materială deosebit de dificilă; "moșii înoată în glodul nevoilor primare, cu toată ființa, cu trupul și cu inima"¹¹. Având o topografie dificilă și un climat aspru, Apusenii se evidențiază de-a lungul timpului mai degrabă prin "protejarea" localnicilor față de natură decât prin protecția acesteia. Fiind nevoiți a cultiva terenurile sărace pentru ași asigura subzistența, "statusul" lor de oameni "născuți eroi, servitori ai țării, precum se nasc îngerii, slugile cerului" a avut de suferit din ce în ce mai puternic o dată cu scurgerea timpului.

4. Locuire și așezare. Această deteriorare este proporțională cu accentuarea faliei care s-a creat între oameni și spațiul de conviețuire sau în formula lui SzczepaŃski, "legătura cu teritoriul". Există două accepțiuni distincte în care autorul întrebuințează termenul de legătură, una obiectivă respectiv o a doua subiectivă. În ce privește latura obiectivă, "teritoriul furnizează mijloacele de satisfacere a trebuințelor, poate furniza premisele existenței (de exemplu, exploatarea bogățiilor naturale); trăsăturile teritoriului determină amplasarea membrilor colectivității în spațiu; trăsăturile mediului determină de asemenea anumite trăsături de caracter, modalități de conduită, modele de relații, de exemplu ajutorarea reciprocă, colaborarea vecinilor în lupta cu natura". În accepțiunea subiectivă, legătura cu teritoriul accentuează sentimentul de atașament emoțional față de locul natal, care se manifestă în "atitudinea de 'patriotism local', în disponibilitatea pentru anumite acțiuni altruiste în folosul propriei colectivități. Legătura subiectivă constă, de asemenea, din obișnuința rezultată din sentimentul sporit de securitate pe care îl dă viața între 'ai tăi', în transmiterea legăturilor emoționale pe care le avem față de unele grupuri asupra colectivității teritoriale (de pildă, atașamentul față de familie, de cercul de prieteni, de instituție este transmis asupra orașului sau satului natal)"¹².

Analizând obiectiv aceste elemente putem constata cu ușurință că o pondere destul de însemnată a locuitorilor Apusenilor (dacă nu majoritatea populației) au pierdut de destulă vreme conexiunile cu teritoriul atât din punct de vedere subiectiv dar mai ales pe dimensiunea obiectivă.

În speranța de mai bine, de-a lungul istoriei, populația mediului rural a fost nevoită să caute noi terenuri pentru așezări, sub "presiunea" înmulțirii populației dar mai ales a fărâmițării proprietății. O opțiune la îndemână a fost muntele, unde prin tăierea pădurilor "se obținea la început o poiană, în care se stabilea o familie, mai întâi temporar, sub formă de 'măietoare', iar mai târziu, după un timp oarecare devenea o locuință permanentă. Astfel măietorii, care sunt la început simple poiene, create prin defrișarea pădurilor, după un timp oarecare devin cânguri cu populație stabilă, rămânând să se găsească alte locuri pentru măietori."¹³ A rezultat

¹¹ Cheatra, V. C., *Visătorii Moșilor*, 1938, în rev. Munții Apuseni, anul I, nr. 3, decembrie (revistă literară lunară), Alba Iulia, Tipografia "Alba", p. 8.

¹² SzczepaŃski, J., 1972, *Noțiuni elementare de sociologie*, București, Ed. Științifică, p. 306.

¹³ Apolzan, L., Id., p. 9-10.

apariția unor așezări temporare, situate în afara celor permanente (de bază), în zona fânațelor și a agriculturii de munte, fiind gospodării individuale izolate, cu curte închisă și întărită, care "soluționau în mod separat nevoile de adăpost asigurat și de apărare"¹⁴. Astfel și-au făcut apariția satele risipite, respectiv crângurile; grupuri răzlețe "risipite ca 'stolurile' pe suprafața înălțimilor"¹⁵.

Practicată pe o perioadă îndelungată, această "oportunitate" a devenit nefuncțională în timp, Apusenii ajungând la "saturație" (altitudinea acestora fiind totuși destul de redusă), fiind "în întregime cucerii de viața umană". Cu resurse limitate (atât cantitativ cât și calitativ) regiunea a trebuit să "țină piept" unui număr crescând de locuitori care în cele din urmă au ajuns a se răzvrăti împotriva sa, preocupările de păstrare a unei armonii cu mediul reducându-se treptat.

Exploatarea nemiloasă a "aurului verde" este unul dintre exemplele cele mai elocvente. Un teren neproductiv din punct de vedere agricol, care nu reușește a asigura cele necesare subzistenței, oferă în schimb o floră și o faună montană deosebită. Atâta timp cât aceasta este folosită în complementaritate pentru a rezolva problema traiului de zi cu zi, se poate înțelege, dar în momentul în care dimensiunile sale atestă o exploatare de tip industrial, abuzul nu-și mai găsește vre-o justificare.

Pe dimensiunea subiectivă, constatăm o scădere accentuată a solidarității colective invers proporțională cu altitudinea la care ne aflăm și la care un aport, nu minor, își aduce vecinătatea cu urbanul. Locuitorii bazei (și nivelul de mijloc) Apusenilor sunt parte a unui mediu rural prin excelență, dar sunt în același timp importatorii unei "culturi" urbane (mai degrabă suborășenești, periferice) care pervertește tot ceea ce înseamnă spirit rural sau ce a mai rămas din acesta. Rezolvarea problemelor cotidiene într-o manieră care nu ține de tradiția spațiului rural dar nici de sistemul cultural urban, face ca spațiul în care trăiesc să se transforme încet într-o enclavă care cel mai bine se poate defini prin kitsch.

Ca și consecință, asistăm la apariția unui paradox pe care fără de îndoială motii (aceia dintre ei care mai merită a purta acest nume) îl sesizează, dar pentru care încă nu au găsit mecanismele necesare de a i se împotrivi. Cu inima strânsă aceștia "jefuiesc" arealul în care trăiesc, dar din nefericire nu ei rămân beneficiarii "plus-valorii" obținută în urma acestui rapt. Nefiind vorba de un produs finit pe care să-l pună în vânzare (condiția lor de tăietori și în cel mai bun caz de transportatori ai "aurului verde" fiind o constantă), ci doar de o materie primă pe care intermediari ajung să o prelucereze vânzând-o la adevărata ei valoare, motii nu au o posibilitate reală de îmbunătățirea stării lor economice, efortul muncii lor anihilând eventualele beneficii materiale de pe urma acesteia.

În acest context o retrasare a conturului în cadrul căruia putem vorbi de Țara Motiilor se impune cu necesitate. Aceasta "nu mai este" regiunea descrisă de

¹⁴ Dunăre, N., 1971, *Gospodării cu curte închisă și întărită în zona fânațelor din Munții Apuseni*, în rev. Apulum, vol. VIII, Alba-Iulia, p. 538.

¹⁵ Apolzan, L., Id., p. 4.

E. Dandea¹⁶, ori Ion L. Ciomac¹⁷ sau alți autori care au tratat acest subiect, din cel puțin două puncte de vedere: economic - constatăm diferențieri majore ale strategiilor de supraviețuire adoptate de locuitorii Apusenilor din diferitele zone ale sale; spiritual - observăm o dezmembrare a solidarității umane astfel că ceea ce putem numi "sufletul comunitar" trece printr-o perioadă de transformare, în unele părți ale Apusenilor putându-se vorbi chiar de o criză în acest sens.

În opinia noastră, partea "pură" din Apuseni unde încă se mai poate vorbi de moți în sens tradițional, evidențiat și în literatura de specialitate, "pornește" acolo de unde încep să crească brazii, o "barieră" ecologică cu repercursiuni majore inclusiv asupra spiritului uman. Din punct de vedere geografic (altitudinea luată ca și criteriu de bază) probabil că putem vorbi de o regiune care se întinde undeva deasupra limitei celor 1000 de m. Cum arată la nivel de unități administrativ-teritoriale această delimitare pe care o propunem aici, va face subiectul unor altor reflexii.

Viitorul ruralității riscă să fie centrat mai degrabă pe *life styles* decât pe *way of life*, - sintagma pe care o propagă mai toți teoreticienii spațiului rural în momentul actual. Asemenea aserțiuni din păcate sunt greu "digerabile" într-o Românie cu o stare economico-socială așa cum o cunoaștem, cu un rural lăsat în paragină, unde axarea pe cantitate și pe nu calitate (atribut al stilului) este primordială. Dominați încă de frica ancestrală că nu o să reușim a ne "umple stomacul" (occidentali sunt dominați și ei de frică, dar până și aceasta nu mai este cantitativă ca a noastră, ci calitativă, după sintagma "ce trebuie să mâncăm, care produse sunt mai ecologice pentru a nu ne otrăvii?") vreo dată, nu trebuie să uităm că modernitatea târzie impune o societate în care se poartă "războiului" imaginilor. Fără a avea resursele, mai degrabă mijloacele de exploatare și utilizare profitabilă a acestora, de care alții dispun, ne putem asigura "victoria" apelând la "vânzarea" unor imagini a ceva care contează mai puțin dacă dispunem sau nu efectiv.

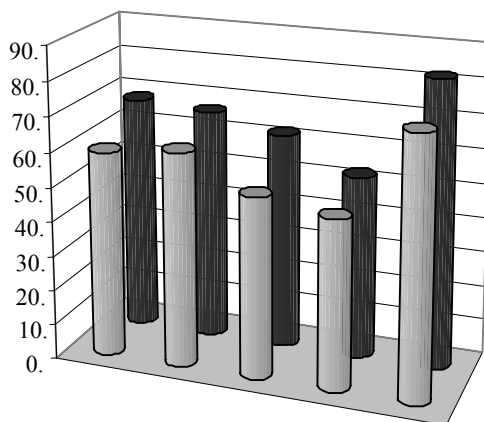
În altă ordine de idei, identitatea ca și multe alte "obiecte sociale" (moștenirea culturală, teritoriul, arhitectura, țăranii, mâncarea intră într-un malaxor al construcției identitare, lucru care a determinat pe numeroși autori să vehiculeze deja conceptul de "virtual rurality"¹⁸) se transformă într-un produs, devenind o construcție bazată pe modificările simbolice. Acea fărâmă de Apuseni aminită anterior, în care "țăranul se desprinde mai greu de comunitatea sa, [...] i se opune mult mai rar [...] are un mai puternic simț de 'noi', [...] zice mai des 'noi' decât cetățeanul"¹⁹ poate fi prototipul pe care să se clădească o imagine viabilă a ființei identitare locale având sorți reali de "câștig" în defavoarea potențialelor reprezentări concurente.

¹⁶ Dandea, E., 1926, *Chestiunea Moșilor*, în rev. Societatea de mâine, anul III, nr. 18.

¹⁷ Ciomac, I. L., și Popa-Necșa, V., 1926, *Munții Apuseni. Cercetări asupra stărilor economice din Munții Apuseni*, București.

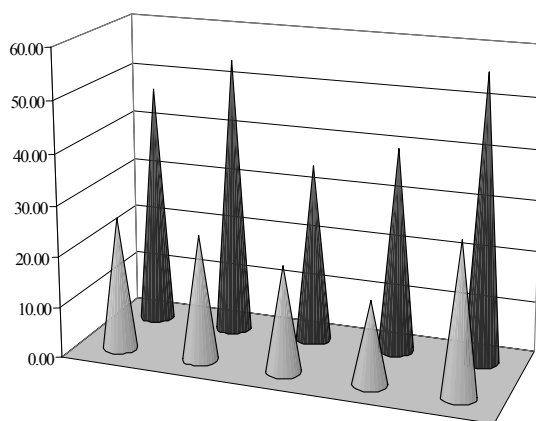
¹⁸ O'Rourke, E., Id., p. 21.

¹⁹ Marica, G., Em., 1948, *Curs de sociologie rurală. Satul ca structură psihică și socială*, Cluj, Centrul Studentesc Cluj, p. 208.

	Al	Ar	Bih	Cl	Huned
■ An	59.	61.	51.	48.	74.
■ An	68.	66.	62.	52.	82.

Fig. 1. Ponderea abonamentelor radio din unitățile administrative aparținătoare Munților Apuseni raportate la cele existente pe întreg județul

	Alba	Arad	Bihor	Cluj	Hunedoara
■ An 1970	26.09	24.39	20.69	16.05	29.55
■ An 1980	47.33	54.24	34.88	39.88	56.04

Fig. 2. Ponderea abonamentelor TV din unitățile administrative aparținătoare Munților Apuseni raportate la cele existente pe întreg județul

REFLEXII ASUPRA FIINȚEI IDENTITARE

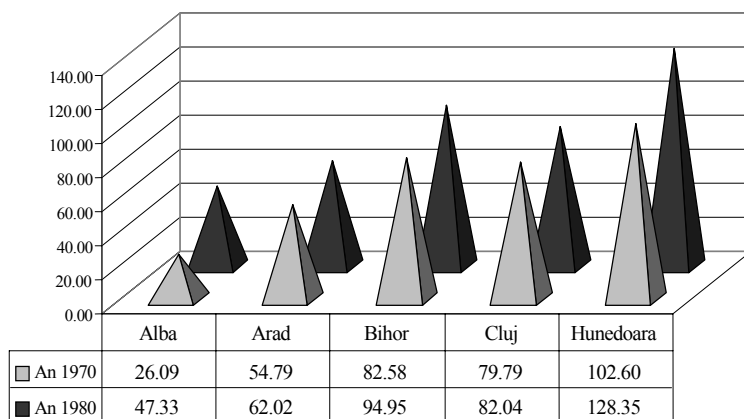

Fig. 3. Pondere nr. de volume existente în bibliotecile unităților administrative aparținătoare Munților Apuseni raportate la cele existente pe întreg județul

Tab. 1.	Starea culturii materiale în regiunea Munților Apuseni (pe unități administrative-teritoriale)*											
	Numărul de abonamente radio la 100 de locuitori				Numărul de abonamente TV la 100 de locuitori				Numărul de volume existente în bibliotecile publice la 100 de locuitori			
	1970		1980		1970		1980		1970		1980	
	Regiunea	zona	Județ	Zona	județ	Zona	județ	zona	Județ	Zona	județ	Zona
Alba	6.1	10.3	7.1	10.4	1.2	4.6	6.2	13.1	348.3	425.3	603.7	570.7
Arad	10.6	17.2	10.6	15.9	2	8.2	9.6	17.7	233.2	425.6	311.7	502.6
Bihor	7.4	14.3	9.1	14.6	1.8	8.7	6	17.2	335.6	406.4	491.1	517.2

* În Negru, A., Demeter, M., 1981, *Rolul parametrilor culturali în determinarea și potențarea viabilității rețelei de așezări rurale*, (lucrare de plan pe anul 1981 elaborată în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Academia Română – Filiala Cluj), p. 12, p. 17, p. 24. Luând ca unitate de analiză comuna, autorii au construit câțiva indicatori care să le permită ilustrarea câtorva elemente definitorii pentru "cultura materială". Pe lângă cei de față, vezi și: numărul spectatorilor de film la 1000 de locuitori, numărul volumelor din biblioteci eliberate la 100 locuitori, numărul cititorilor înscrși în biblioteci publice la 100 locuitori, numărul căminelor culturale la 1000 locuitori ș.a. Într-o cercetare sociologică interdisciplinară din 1980-1985, asupra comunităților umane din Munții Apuseni, coordonată de Ion Aluș, au fost stabilite rețelele de localități în următoarea componentă: Albac, Almașu Mare, Arieșeni, Avram Iancu, Baia de Arieș, Bistra, Blandiana, Bucium, Ceru-Băcăinți, Ciuruleasa, Cricău, Gârda de Jos, Gârda de Sus, Horea, Ighiu, Intregalde, Livezile, Lupșa, Neteș, Mirăslău, Mogoș, Ocoliş, Poiana Vadului, Ponor, Poșaga, Rămetea, Râmeț, Roșia Montană, Sălcua, Scărișoara, Sibot, Sohodol, Stremț, Unirea, Vadu Moților, Vidra, Vințu de Jos (*județul Alba*); Almaș, Archiș, Bața, Beliu, Birchiș, Bârsa, Bârzava, Bocsig, Brazi, Buteni, Cărand, Conop, Covăsint, Chisindia, Craiva, Dema, Dieci, Dorgoș, Ghioroc, Gurahont, Hălmașu, Hălmașel, Hășmaș, Ignești, Sâmbăta, Păuliș, Petriș, Pleșcuța, Săvârșin, Selcuș, Siria, Sistarovăț, Silindia, Tăuț, Târnova, Vărădia de Mureș, Vârfurile (*județul Arad*); Aștileu, Aușeu, Borod, Bratca, Budureasa, Bulz, Buntești, Căbești, Cărpinet, Câmpani, Criștioru de Jos, Curățele, Dobrești, Drăgănești, Feniș, Lazuri de Beiuș, Lugașu de Jos, Lunca, Măgești, Pietroasa, Pocola, Pomezzeu, Răbăgani, Remetea, Rieni, Roșia, Sinteiu, oimi, uncuiuș, Sâmbăta, Târcaia, Tileagd, Tețchea, Uileacu de Beiuș, Vadu Crișului, Vârciorog (*județul Bihor*); Băișoara, Beliș, Călățele, Căpușu Mare, Ciucea, Gilău, Iara, Izvoru Crișului, Măguri-Răcătau, Mănăstireni, Mărgău, Mărișel, Poieni, Râșca, Săcuieu, Săvâdisla, Sâncraiu, Valea Ierii (*județul Cluj*); Baia de Criș, Băița, Balșa, Blăjeni, Brănișca, Buceș, București, Bulzești de Sus, Burjuc, Certeju de Sus, Crișcior, Geoagiu, Gurasada, Hărău, Iliu, Luncoiu de Jos, Rapoltu Mare, Ribița, Soimuș, Tomești, Vălișoara, Vața de Jos, Vorța, Zam (*județul Hunedoara*).

Tab. 1.	Starea culturii materiale în regiunea Munților Apuseni (pe unități administrative teritoriale)											
	Numărul de abonamente radio la 100 de locuitori				Numărul de abonamente TV la 100 de locuitori				Numărul de volume existente în bibliotecile publice la 100 de locuitori			
	1970		1980		1970		1980		1970		1980	
<i>Cluj</i>	6.7	13.8	7	13.3	1.3	8.1	6.9	17.3	280.3	351.3	355	432.7
<i>Hunedoara</i>	8.7	11.7	10.4	12.6	2.6	8.8	10.2	18.2	413.7	403.2	624.3	486.4
<i>Media</i>	7.9	13.5	8.8	13.4	1.8	7.7	7.8	16.7	322.2	402.4	477.1	501.9
<i>România</i>	11.1		11.2		7.3		16.3		379.5		468.9	

OPINII, NOTE, RECENZII

PUNCTE DE VEDERE MAX WEBER ȘI EFECTELE SURSELOR SECUNDARE

RUDOLF POLEDNA

Receptarea operei și concepției lui Max Weber în sociologia românească stă sub semnul ignorării și, mai nou, unilateralității (ignorare și unilateralitate greu de înțeles de către un observator din sfera sociologiei weberiene, La ora actuală avem la dispoziție în limba română două lucrări ale lui Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie* (1992, Editura Anima) și *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (1993, Editura Humanitas, București).

Regăsim referiri la personalitatea și opera lui Max Weber în diferite publicații apărute de-a lungul timpului, dintre care menționez următoarele - fără să am pretenția de a fi exhaustiv:

1. Marica, George, Em., 1935, *Problema culturii moderne în sociologia germană*, Editura Cartea Românească, București;
2. Mihu, Achim, 1992, *Introducere în sociologie*, Editura Dacia, Cluj;
3. Bădescu, Ilie, 1994, *Istoria sociologiei*, Editura Porto-Franco, Galați;
4. Buzărnescu, Ștefan, 1995, *Istoria doctrinelor sociologice*, Editura didactică și pedagogică, București;
5. Rotariu, T.; Roth, A.; Poledna R, 1995, *Studii weberiene*, Editura Clusium, Cluj;

În anul 1994 a avut loc la Cluj-Napoca, în premieră absolută¹, o conferință internațională dedicată personalității și operei lui Max Weber. Lucrările conferinței s-au circumscris în aria tematică delimitată de conceptele cheie *religie, civilizație, modernizare* și s-au materializat în volumul *Studii weberiene*². Și acest volum reprezintă o premieră în peisajul aparițiilor editoriale de factură sociologică din România, deoarece înmănunchiază într-o carte studii care vizează în mod *explicit* și *exclusiv* opera și concepția lui Max Weber.

Sociologia lui Max Weber nu a fost o temă abordată în cadrul lucrărilor de doctorat susținute la Universitatea din Cluj. Dintre cele 130 de lucrări de doctorat (din domeniul științelor sociale, adică filosofie, istorie, antropologie, psihologie etc.)

¹ În septembrie 1994, la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj. Conferința a fost organizată de Catedra de Sociologie. Inițiatorul și sufletul ei, regretatul profesor I. Aluaș, nu s-a mai putu bucura de rezultatele și succesul acestei conferințe.

² În afara acestui volum, lucrările care s-au *inspirat* din gândirea weberiană, fără să apeleze însă în mod explicit la *textele* weberiene au fost publicate în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Sociologia-Politologia*, Nr. 2, 1993, pp. 3 - 84.

susținute în perioada 1963 - 1990 la Universitatea clujeană, pe care le-am consultat la biblioteca universității, nici una nu a abordat opera, personalitatea lui Max Weber și nici tematica circumscrisă de el. El este menționat uneori în trimiterile bibliografice ale acestor teze de doctorat, de regulă cu lucrarea *Politik als Beruf (Politicul ca Profesie)*. Nu cunosc situația exactă a lucrărilor de doctorat (din științele sociale) de la celelalte mari universități din țară, până în 1990, dar presupun că în ceea ce-l privește pe Max Weber situația este asemănătoare cu cea de la Universitatea din Cluj. (Interviurile cu personalul din serviciile de gestionare și administrare a doctoratelor mi-au întărit această convingere.)

Cu toate acestea Max Weber nu a fost totuși așa de străin sociologiei și științelor sociale, sociologilor din România, cum creează impresia faptele pomenite mai sus. Max Weber, gândirea sa, concepțiile sale apar menționate în diverse cărți, în studii, în cercetări sociologice. Dar de regulă sociologul Max Weber este invocat ca pretext pentru a demonstra, printr-o critică a concepțiilor sale, superioritatea sociologiei marxiste, sau a sociologiei de orientare materialist istorică și dialectică. Vizate au fost mai ales conceptele și concepțiile conexe acestora de tip ideal, neutralitate axiologică, etica convingerii și a responsabilității. În context epistemologic³ Max Weber este pomenit mai des, mai ales în legătură cu valoarea de cunoaștere a tipului ideal. Și în revistele cu profil sociologic (*Viitorul social*, 1970 - 1989; *Sociologie Românească*, 1990 - 1995; *Revista de cercetări sociale* 1994 - 1995) Max Weber nu este prezent decât sporadic și nesemnificativ.

Lipsește de asemenea exegeze, monografii despre omul, opera, personalitatea lui Max Weber scrise de sociologi români. Nu sunt accesibile în limba română lucrările lui Raymond Aron, Reinhard Bendix, Wolfgang Mommsen, Karl Jaspers, Wolfgang Schluchter, Friedrich Tenbruck, Johannes Weiss, Arthur Bogner despre opera lui Max Weber (pentru a pomeni doar pe unii dintre cei mai importanți exegeți ai operei weberiene).

Cu alte cuvinte și formulat mai tranșant: *sociologia lui Max Weber nu a fost și nu este (încă) o temă pentru comunitatea sociologilor români*. (Ceea ce nu exclude ca unii sociologi să se ocupe de sociologia lui Max Weber sau chiar toți sociologii români să cunoască în proporții diferite gândirea acestuia.)

Mi se pare legitim să întreb *de ce* sociologia lui Max Weber a avut un ecou atât de redus în România, în cadrul științelor sociale în general și al sociologiei în mod special.

Majoritatea membrilor comunității sociologilor din România nu au *afinități elective* (Weber) pentru sociologia lui Weber. Sau mai clar spus nu există *acțiuni comunicative* (în sensul lui Habermas) și nici *comunicare* (în sensul lui N. Luhmann) sistematică și continuă cu sistemul concepției sociologice a lui Max Weber. Sociologia românească nu a avut și nu are (mai ales în ultimele 4 decenii) linii clare de comunicare, de conectare, la sociologia weberiană și tradiția sociologiei weberiene. Un motiv pe care îl invoc pentru această situație este *accesibilitatea mediată*, adică *indirectă*, la conținutul operei weberiene. Weber-ul invocat în sociologia românească este un Weber englez sau francez sau maghiar

³ Vezi de exemplu, Pârveu, Ilie, 1984, *Introducere în epistemologie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București

etc., după caz, în funcție de limbile străine pe care le cunosc sociologii români. La noi Weber devine accesibil printr-o *traducere a traducerii* operei lui. Utilizarea traducerii ideilor lui Max Weber are repercusiuni nebanuite pe linia înțelegerii a ceea ce a vrut el de fapt să spună în scrierile sale. Voi prezenta în continuare câteva exemple pentru a-mi susține cele afirmate: Stănciulescu, Elisabeta în *Teorii sociologice ale educației*, Editura Polirom, 1996, Iași, p. 44, notele de subsol 2 și 3. Referindu-se la conceptele de *activitate* și *activitate socială*, autoarea indică drept sursă a propriei traduceri *traducerea franceză* a textului invocat. Probleme încep chiar cu conceptul de "Handlung" = *activitate* sau *acțiune*. Să o cităm pe autoare:

"Înțelegem prin 'activitate' un comportament uman (indiferent dacă este vorba despre un act exterior sau intim, despre o omisiune sau o toleranță) când și atâta timp cât agentul sau agenții îi *comunică*(? s.m RP) un sens subiectiv. Prin activitate 'socială' [înțelegem] activitatea care, prin sensul pe care i-l atribuie agentul sau agenții, se raportează la comportamentul *celuilalt*, în raport cu care se orientează derularea sa".

Spre comparație vă ofer propria traducere a definiției sociologiei enunțată de Max Weber [apud *Studii weberiene*, p 114]:

"Sociologia [...] este o știință care își propune să înțeleagă prin interpretare acțiunea socială și, prin aceasta, să o explice cauzal în desfășurarea și efectele ei. 'Acțiunea' înseamnă o conduită umană (indiferent dacă este o activitate externă sau internă, neefectuată sau tolerată) dacă și în măsura în care cel sau cei ce acționează îi atribuie (îi asociază) un *sens* subiectiv. Vom numi acțiune 'socială' acea acțiune care raportează sensul atribuit, de cel sau cei care acționează, la conduita altora și care se orientează, în desfășurarea ei, conform acestuia".

Diferențele sunt evidente. Traducerea mea a încercat să păstreze sensul și să rămână chiar în litera textului weberian. La Stănciulescu fidelitatea traducerii, comparativ cu textul original, lasă extrem de mult de dorit. Și lasă de dorit tocmai fiindcă este o traducere a traducerii unui text weberian.

Un alt exemplu de data aceasta din *Istoria doctrinelor sociologice*, , 1995, (p. 83) de Buzărnescu, Ștefan. Textul este un citat din *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, varianta engleză (vezi nota 57, p. 83). Trebuie să menționez că la data apariției lucrării lui Buzărnescu exista pe piața cărții din România, traducerea din limba germană a acestei lucrări, scoasă de Editura Humanitas în anul 1993 ! Să fie vorba de o scăpare, este neglijență sau superficialitate, din partea autorului și/sau din partea redactorului de carte dr. Maria-Elena Druță de la Editura didactică și pedagogică, București.

"Interesul nostru principal este de analiza și de a explica în genetic particularitatea specifică a raționalismului occidental și, în cadrul acestuia, formei moderne occidentale orice tentative de a realiza o asemenea explicație trebuie să ia în considerație, înainte de toate, condițiile economice, recunoscând importanța fundamentală a factorului economic. În același timp, nu trebuie însă, să pierdem din vedere corelația opusă: deși dezvoltarea raționalismului economic este dependentă parțial de tehnica și dreptul rațional, ea este determinată, totodată de abilitatea și dispoziția oamenilor de a adopta anumite tipuri de comportamente raționale practice". Citatul este reprodus exact așa cum apare el în carte.

lată cum apare același pasaj în varianta prezentată de editura Humanitas (*Etica protestantă și spiritul capitalismului*, 1993, p. 16/17):

"Se pune deci, în primul rând, din nou problema de a recunoaște *specificul* raționalismului occidental, iar, în cadrul acestuia, pe cel al raționalismului occidental și de a le explica apariția. Având în vedere importanța fundamentală a economiei, orice asemenea încercare de explicare trebuie să țină seama în primul rând de condițiile economice. Dar acest lucru nu trebuie să ne facă să neglijăm nici determinarea cauzală inversă. Căci, așa cum apariția raționalismului economic depinde de tehnica rațională și de dreptul rațional, tot astfel ea depinde și de aptitudinea și dispoziția oamenilor pentru anumite tipuri de *mod de viață* practic și rațional".

Las la latitudinea cititorilor să judece inteligibilitatea textelor de mai sus. Vreau doar să menționez că în ambele variante sensul unui termen extrem de important din arsenalul gândirii weberiene și anume termenul de "Lebensführung" nu apare în accepțiunea pe care Max Weber a atașat-o acestui termen. "Tipuri de comportamente raționale practice" și "tipuri de mod de viață practic și rațional" sunt termenii prin care s-a încercat circumscrierea semnificației cuvântului *Lebensführung* din limba germană. De fapt Weber desemnează prin acest termen *conducerea, dirijarea, organizarea metodică-rațională*, clipă de clipă, a întregii existențe individuale. Viața însăși este trăită cotidian în mod metodic și rațional.

Și una din personalitățile marcante ale culturii românești actuale și unul din sociologii cu autoritate științifică în cadrul comunității sociologilor români, Ilie Bădescu, îl citește pe Max Weber prin filiera traducerilor franceze (vezi, Bădescu, 1994, p. 437; citatele utilizate de către el provin din *Économie et Société*). O analiză a capitolului dedicat de Bădescu lui Max Weber merită o atenție specială. Dar în lucrarea de față nu vreau decât să subliniez, încă o dată dacă mai este nevoie că între versiunea franceză și cea germană a textelor lui Weber există nenumărate nepotriviri, care pot denatura înțelegerea corectă⁴ a semnificației termenilor utilizați de către Max Weber. Textul lui Bădescu despre comprehensiune și explicație⁵ este de fapt un citat în extenso, condimentat cu anumite elemente de legătură din *Soziologische Grundbegriffe* partea I din *Wirtschaft und Gesellschaft*, mai exact din paragraful 1 *Begriff der Soziologie und des "Sinns" sozialen Handelns*, I. *Methodische Grundlagen*, punctele 6 și 7⁶. În privința tipului ideal prezentat de către Bădescu, și a tipologiei acțiunii sociale doresc să menționez că mi se pare cel puțin forțată interpretarea tipului ideal ca expresie a "determinismului weberian și a "legii" sociologice în viziunea lui Max Weber (Bădescu, 1994, 445) sau că "toate fenomenele tind spre tipul lor ideal" (Bădescu, 1994, 446)⁷.

⁴ Voi publica traducerea acestor pasaje de text la care mă refer

⁵ vezi comparativ și studiul lui Kneer, Georg, *Conceptul de înțelegere la Max Weber*, în: Rotariu, Traian; Poledna, Rudolf; Roth, Andrei (coord.), *Studii weberiene*, 1995, Editura Clusium, Cluj, pp. 195 - 201

⁶ Weber, Max, 1984, *Soziologische Grundbegriffe*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen

⁷ vezi studiul, Poledna, Rudolf, *Urbanul în viziunea lui Max Weber*, în: Rotariu, Traian; Poledna, Rudolf; Roth, Andrei (coord.), *Studii weberiene*, 1995, Editura Clusium, Cluj, pp. 218 - 229, mai ales pp. 225 - 227.

Aceste dificultăți de comunicare vor fi remediabile într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, în măsura în care ne vom apropia de originalele weberiene, în măsura în care vor fi mai multe traduceri și evident cei preocupați de Weber vor abandona sursele secundare.

BIBLIOGRAFIE

1. Andrei, Petre, 1936, *Sociologie generală*, Craiova.
2. Bădescu, Ilie, 1984, *Sincronism european și cultură critică românească*, București.
3. Bădescu, Ilie, 1994, *Istoria sociologiei Perioada marilor sisteme*, Galați.
4. Balla, Balint; Geier Wolfgang (Hgr.), *Kultursoziologie*, Sonderband 1994, *Zu einer Soziologie des Postkommunismus*, Münster, Hamburg.
5. Beck, Ulrich; Bonț, Wolfgang, (Hg.), 1989, *Weder Sozialtechnologie noch Aufklärung? Analysen zur Verwendung sozialwissenschaftlichen Wissens*, Frankfurt am Main.
6. Buzărnescu, Ștefan, 1995, *Istoria doctrinelor sociologice*, București.
7. Caraioan, Pompiliu (Ed.), 1971, *Sociologia românească azi*, București.
8. Drăghicescu, Dumitru, 1995, *Din psihologia poporului român*, București.
9. Georgescu, Vlad, 1992 ed. a III -a, *Istoria românilor. De la origini până astăzi*, București.
10. Gusti, Dimitrie, 1968, *Opere*, vol I, București.
11. Herseni, Traian, 1982, *Sociologie Teoria generală a vieții sociale*, București.
12. Käsler, Dirk, (Hg.), 1972, *Max Weber Sein Werk und seine Wirkung*, München.
13. Marica, George, Em., 1935, *Problema culturii moderne în sociologia germană*, București.
14. Mihu, Achim, 1983, *Meandrele adevărului*, Cluj.
15. Mihu, Achim, 1992, *Introducere în sociologie*, Cluj.
16. Poledna, Rudolf; Rotariu, Traian; Roth, Andrei (coord.), 1995, *Studii weberiene*, Cluj.
17. Popovici, Elena, 1976, *Societate Ideologie Cunoaștere*, București.
18. Stahl, Henri, H. (Ed.), 1980, *Dimitrie Gusti. Studii critice*, București.
19. Stammer, Otto, (Hg.), 1965, *Max Weber und die Soziologie heute*, Tübingen.
20. Timăneanu, Vladimir, 1995, *Noaptea totalitară. Crepusculul ideologiilor radicale în secolul 20*, Editura Athena, București.
21. Ungureanu, Ion, 1990, *Paradigme ale cunoașterii societății*, București.
22. Verdery, Katherine, 1994, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceausescu*, București.

23. Volovici, Leon, 1995, *Ideologia naționalistă și "problema evreiască" în România anilor '30*, București.
24. Weber, Max, 1920, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen.
25. Weber, Max, 1968, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen.
26. Weber, Max, 1984, *Soziologische Grundbegriffe*, Tübingen.
27. Weber, Max, 1972, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen.

Satul românesc contemporan, Editura Academiei Române, 1996, București

Institutul de Sociologie al Academiei Române a reunit prin: Maria Fulea, Violeta Florian, Aurelia Sârbu (coordonatori) sub titlul **Satul românesc contemporan**, un remarcabil număr de studii elaborate de specialiști în economie agrară, sociologie rurală, geografie umană, demografie, sociologia familiei, sociologia religiei, sociologia culturii și etnologie, în care se abordează, după specialități și opțiuni, complexitatea de probleme cu care se confruntă ruralitatea românească în procesul de tranziție de la economia etatizată la economia de piață.

Fiecare studiu are o bază de date reprezentative, în temeiul cărora se pun probleme și se analizează tendințe. Ceea ce e important de reținut e că autorii: Ovidiu Bădina, Floarea Bordânc, Trăilă Cernescu, Constantin Cuciuc, Virgiliu Constantinescu-Galiceni, Violeta Florian, Maria Fulea, Maria Cobianu Băcanu, Dinu Gavrilesco, Ion Ghinoiu, Ilie Doru Gândac, Traian Lazăr, Liviu Mihail Mateescu, Elemer Mezei, Constantin Nonea, Traian Rotariu, Lily Ruiu, Paul Constantinescu Stoleru, Filon Toderoiu, indiferent de specialitatea lor, emit judecăți și aprecieri responsabile, pe măsura situației reale și a tendințelor obiective cu care se confruntă comunitățile rurale românești.

În aceste analize, diverse ca perspective, există și anumite puncte comune. O bună parte din studii operează cu baze de date referitoare la evoluția satului românesc în plan economic, demografic, agrar, cultural, pe o perioadă de timp ce cuprinde și "epoca socialistă" și "tranziția". Acest din urmă fenomen e surprins, cu rigoare, în ipostazele lui dramatice și confuze, mai ales în raportul dintre comunitățile rurale și politicile agrare lente și ineficiente ale integrării ruralului în economia de piață.

Sunt înfățișate structurile proprietății funciare, aspecte ale organizării și managementul exploatațiilor agricole, șansele fermei familiale în ruralitatea românească. Sunt fixați macroindicatorii creșterii economice, populația ocupată, investițiile, stocul de capital fix, precum și relațiile polivalente dintre agricultură și ansamblul economiei naționale. Sunt prezentate tipurile de așezări rurale, funcțiile familiei și gospodăriei țărănești, tipologia locuințelor rurale, în opoziția tradițional-modern. Se remarcă accentele puse de depopularea rurală, feminizarea populației satelor și îmbătrânirea demografică.

Dimensiunea cea mai reprezentativă, pentru studiile pe care le consemnăm, este aceea a dezvoltării rurale. Sunt conturate repere pentru dezvoltarea comunităților din Delta Dunării, prognoze demografice, dezvoltarea nevoii unor politici privind "dezvoltarea durabilă". O strategie de dezvoltare a ruralului ar trebui să cuprindă: "reducerea fenomenului migrațional, asigurarea echilibrului demografic, redresarea gospodăriei țărănești și mixte, accentuarea diferențierii și stratificării sociale". (Maria Fulea)

Pentru problema intervenției în dezvoltare reținem și un avertisment: "Reconstruirea sistemului de așezări rurale, sistem constituit în cu totul alte condiții decât cele din zilele noastre, este un proces firesc și se cuvine acceptat ca atare. Posibilele intervenții ale organelor de decizie nu trebuie să pornească, în opinia noastră, de la premise foarte nebulos și generale - și sentimentale, în același timp - de genul "salvați satele românești", ci de la analize lucide ale unor stări concrete. Acțiunea trebuie să aibă un scop precis - cum ar fi, de pildă, sprijinirea investițiilor pentru dezvoltarea unor activități turistice, într-o zonă în care o astfel de activitate se poate prevedea că va fi rentabilă- și

să meargă în sensul general al dezvoltării societății. Altfel, orice acțiune este sortită eșecului sau are efecte perverse, negative, extrem de păgubitoare". (Traian Rotariu)

Prin acuratețe și diversitate, prin probitate științifică, studiile despre "satul românesc contemporan", ale căror accente le-am dezvăluit, reprezintă incontestabil o

deschidere și o confirmare a necesității studiilor rurale în înțelegerea realităților satului românesc și fixarea pe seama realităților lui a unor strategii reale și durabile.

TRAIAN VEDINAȘ

Traian Rotariu, Petru Iluț, *Sociologie*, Ed. Mesagerul Transilvan, 1996, Cluj-Napoca

Încă de la reinstalarea în câmpul științelor socio-umane, după 1989, sociologia românească a încercat să răspundă varietății problemelor ridicate de un imaginar social reconfigurat odată cu abdicarea de la o arhitectură socială unilaterală. În acest sens, manualul publicat de cadrele didactice ale catedrei de sociologie a Universității clujene "Babeș-Bolyai", vine în sprijinul soluționării câtorva din întrebările ridicate de probleme ale noii construcții sociale.

Volumul ne este prezentat sub forma unui manual ce însumează o gamă de teme, de tot actuale în literatura sociologică, ce pot fi sintetizate în trei aspecte și anume: teme ce țin de problematica și obiectul sociologiei, teme ce țin de trăsăturile specific epistemologice ale validării sociologiei ca știință, teme ce țin de fragmentele realității sociale specifice sociologiilor de ramură.

Lucrarea debutează cu o introducere în câmpul cunoașterii sociologice și validării ontologic-sociale a acesteia ca știință. Astfel, saltul epistemic de la cunoașterea prin "simț comun" la cea specific sociologică, este construit sub formă antitetică, prin prezentarea celor două moduri de cunoaștere în paralel și decantarea celui de al doilea din primul.

Realitatea socială este plasată în zona *acțiunii și raporturilor sociale* eludându-se câmpul psihologist sau socio-

logist, cel al *personalității sociale* respectiv cel al *sistemului social global*.

În concordanță cu plasarea "*Realității Sociale*" în orizontul ontologic-social, demersul explicativ va fi găsirea cauzei și scopului acțiunilor actorilor sociali, descrierea "*fenomenului social*" și a sensului acestuia. Racordarea la un cadru paradigmatic se va reflecta astfel și în construcția epistemologică ce însumează două modele situate pe poziții complementare: comprehensiunea și explicația.

Metodelor de culegere a informației, de care dispun științele sociale în raport cu științele naturii, le sunt surprinse câteva trăsături ce configurează o specificitate pe care le dobândesc acestea în cadrul sociologiei. Modalitățile producerii "materiei cunoașterii", desprinsă din realitatea socială, în datele unei științe sociale, este realizată prin prezentarea, în linii mari, a acestora, începând cu metoda observației, continuând cu analiza documentelor, interviul și ancheta sociologică.

Variatatea fragmentelor Realității Sociale ce aparțin sociologiilor de ramură se reflectă în capitolele: *Socializare și educație, Populație și societate, Stratificare socială, Mobilitate socială, Mobilitate teritorială, Familia și gospodăria, Comunicare de masă, Opinia publică, Cultura, Organizațiile, Relații interetnice, Calitatea vieții*, ce constituie și cea mai mare parte a volumului prezentat aici.

Problematica raportului sociologiei cu demografia, a densității informației pe care o oferă indicii demografici sociologiei, este detaliată în capitolele "Populație și societate" și "Mobilitate teritorială", în care sunt descrise câteva din modelele explicative ale evoluției populației pornind de la principalele fenomene demografice (natalitatea, mortalitatea, imigrația și emigrația).

Determinarea diferențierilor între pozițiile sociale (indivizi) ce configurează spațiul social, în varii aspecte (datorită status-ului, capitalului economic, ca apartenență la un grup, ca și capital cultural sau simbolic etc.) ce stau la baza manifestării stratificării sociale, teoriile sociale (conflictualiste, funcționaliste, de tip economic) ce rezidă în chiar aceste diferențieri ale pozițiilor sociale (indivizilor), precum și fenomenul social de deplasare a indivizilor în spațiul social, fac obiectul capitolelor "Stratificare socială" și "Mobilitate socială".

Capitolul "Socializare și educație" reprezintă o delimitare a obiectului sociologiei educației privită din perspectiva socializării. Sunt tratate aici diferențierile ce apar între semnificațiile conceptului de socializare și cel de educație, diferitele forme de învățare socială (directă, indirectă și complex-cognitivă) - mecanism fundamental al socializării, modelul boudonian al "inegalității șanselor școlare", funcțiile școlii.

Comunicării de masă îi sunt surprinse trăsăturile specifice - *instituție socială* bazată pe mesaje de natură *publică* caracterizate de *rapiditate* a transmiterii, a cărei emisie se bucură de receptare a unei *audiențe largi, eterogene și anonime* - ce o situează pe pozițiile unui proces social complex, instituționalizat, organizat

și reglementat social. Modelelor teoretice ce au ca obiect comunicarea de masă creionate pe o axă a istoriei devenirii lor, îi succed funcțiile comunicării de masă, efectele comunicării de masă, analiza de conținut și audiența.

Conturată într-un capitol aparte, definirea opiniei publice este realizată pornind de la *principalele ei elemente*. Astfel, opinia publică reprezintă un *complex de păreri exprimate public*, ce reclamă *prezența unei probleme de interes general*, deci *ale unui grup semnificativ de persoane*, ce în conformitate cu preocupările pentru o anumită problemă formează *publicul*.

Multe calități ale acestui volum nu pot fi sintetizate într-un spațiu atât de redus, datorită densității mari de informație pe care acesta le presupune. Totuși, în final, să specificăm două din lucrurile cele mai importante pe care această lucrare le oferă. Mai întâi că diversitatea de categorii sociale cărora le este adresat, prin textura accesibilă, constituie unul din atuurile volumului prin faptul că "umanizează" un domeniu științific. În al doilea rând că, volumul prezentat nu pierde din rigurozitate conținuturile strict sociologice, mai mult chiar, atât prin tematica abordată, cât și prin cuprinderea teoretică sintetizată, el se înscrie în determinațiile unui "mic tratat de sociologie". Consemnăm astfel o reușită a școlii clujene de sociologie prin aceea că, volumul se înscrie pe linia a ceea ce se poate numi "renașterea sociologiei românești".

LIVIU BUJAN

Nicolae Radu, Carmen Furtună, Gabriela Jalea-Vancea, Carmen-Cornelia Bălan, *Prefaceri socio-umane în România secolului xx. De la comunitatea tradițională la societatea postcomunistă*, București, Editura Fundației "România de mâine", 1996

Cartea *Prefaceri socio-umane în România secolului XX* este rodul unei munci laborioase a unui colectiv de autori care au încercat să-și valorifice cercetările de teren din ultimele două decenii, efectuate în diferite zone ale țării, la care se adaugă și o muncă de documentare susținută, pentru a ilustra prefacerile prin care a trecut societatea românească în secolul al XX-lea.

Lucrarea este structurată pe patru mari capitole, în care sunt tratate aspecte precum: mișcarea comunităților (proces de constituire, diferențiere și destrămare), evoluția comunităților și a mentalităților, forme de contact între tradiție și modernizare în timp, evoluții specifice la nivelul generațiilor etc.

În primul capitol (*Mișcarea comunităților*) autorii ne informează că, pentru a pune în evidență procesul de formare, de diferențiere și de destrămare a comunităților "a fost necesară identificarea și selectarea unei zone suficient de mari, cu comunități și culturi despre care să existe datele necesare pentru a permite unele generalizări" (p. 12). Cunoașterea zonei alese s-a realizat cu ajutorul *datelor* istorice și de memorie colectivă, dar și a celor rezultate din cercetări concrete.

Atât în trecut cât și în prezent, dar și în viitor "epoca" își va lăsa amprenta asupra comunității ce tocmai s-a constituit. Autorii văd în procesul de diferențiere a comunităților "un exemplu de constituire a unității în diversitate" (p.66). Diferențierea comunităților rămâne o realitate, schimbarea se va produce doar la nivelul uneltelor și a culturii oamenilor "care îi vor da coloratura psihosocială specifică" (p.78), iar "comunitățile vor continua să se destrame, pentru a permite restructurarea lor pe alte baze mai compatibile cu noile condiții" (p.89). Conceptul central al procesului de destrămare a comunităților este cel de *urbanitate*.

În următorul capitol (*Evoluția oamenilor și a mentalităților*) se atrage atenția asupra faptului că, "tradiția continuă să existe, chiar dacă departe de forța pe care a avut-o altădată". Prin urmare, "oamenii și cultura satului vechi constituie un punct de referință major, ori de câte ori ne interesează în profunzime sensul și perspectivele evoluției comunităților, ca și a culturii, în general" (p.105). Acest capitol este susținut de un material bogat, cules de pe teren, care încearcă să ne familiarizeze cu structuri mentale și trăsături ale unei lumi dispărute astăzi.

Cultura satului vechi era una "*participativ-tradițională*", iar printre trăsăturile dominante întâlnite în acest sat se numără: simplitatea, cinstea, atașamentul față de locurile natale, respectul pentru tradiție, rezistența la munca grea și prelungită, etc.

În ceea ce privește începuturile modernizării comunităților sătești, așa cum rezultă din analizele documentare și de memorie colectivă efectuate de autori, se constată că, agenții modernizării sunt diferiți: pe de o parte intelectualii satului (la satele de munte), iar pe de altă parte negustorii locali și bogătașii satului (la satele de deal). «Se dovedesc mai sensibile la modernizare femeile, fetele și băieții. Zonele în care modernizarea "atacă" tradiția sunt, în ordine: portul, jocurile, mobilierul și construcția caselor, sentimentul religios» (p.130). Gândirea economică a omului satului vechi s-a schimbat, se trece de la economia de subzistență la una bazată pe rentabilitate, iar "în viziunea lui H.H.Stahl, satul nu avea nevoie de cultura orașului, ci de civilizația lui" (p.162).

În ultimele două capitole este reabordată, sub alte aspecte, problema tradiției și a modernizării în comunitățile rurale până la societatea de masă. Această problemă a tradiției și a modernizării este tratată în funcție de generații (adulți sau

tineri), de nivelul acestora de cultură, educație, valoric etc. Între tradiție și modernizare poate avea loc un amestec extrem, sau tradiția se restrânge la nivelul unor atitudini de nucleu, sau trebuie găsiți factorii care să ajute la menținerea tradiției.

În paginile acestei cărți, putem descoperi o tipologie a localităților, în funcție de gradul în care modernizarea a atins cultura tradițională sau din perspectiva înaintării modernizării. Tradiția este susținută de persistența mentalităților vechi în condiții noi și de factorul subiectiv, la polul opus, modernizarea presupune adaptarea meseriilor tradiționale la noile condiții de viață. În societatea modernă întâlnim sintagma "*localități în dezafectare*" care ilustrează "realități materiale și spirituale ale lumii noastre, cu importante consecințe asupra modului de a gândi al oamenilor" (p.213).

Trecerea de la comunitățile nominale la societatea de masă este punctată de procese de destructurare și de structurare, iar «ereditatea școlară» ia locul celei sociale și acesta este unul din fenomenele cele mai importante ale zilelor noastre» (p.240). Distanța culturală dintre sat și oraș este dată nu de sensul evoluției, "ci de grad și de viteză"(p.243).

Un nou concept cheie este prezent în ultimul capitol al cărții și anume cel de «"*hibridi culturali*"» a căror trăsătură esențială este aglutinarea mecanică a unor elemente distincte ale culturii moderne cu tradiția»(p.245).

Trebuie amintită și existența unei tipologii a formelor de contact dintre tradiție și modernizare pe care o schițăm astfel: **1.**conlucrare între tradiție și modernizare; **2.**respingere reciprocă; **3.**anularea tradiției de către modernizare. Altfel spus, "de calitatea modernizării depinde tendința de anihilare sau de eliminare a tradiției sau, dimpotrivă, întoarcerea spre ea, cu intenția de a o conserva, dezvolta și adapta noilor condiții de muncă și de viață ale unei localități"(p.263).

Lucrarea *Prefaceri socio-umane în România secolului XX* constituie un punct de plecare pentru noi cercetători, deoarece temele cărții generează ipoteze privind posibile evoluții viitoare, iar cunoașterea sistematică a unei anumite comunități și culturi, reprezintă un indicator esențial al gradului de eficiență și comprehensiune al investigației științifice.

FLORENȚA STĂVĂRACHE

"CENTENARUL SOCIOLOGIEI ROMÂNEȘTI"

În perioada 8-10 mai 1997 în organizarea Catedrei de Sociologie-Etnologie și Asistență Socială a Universității "Al.I.Cuza" și a Fundației Academice "Petre Andrei" a avut loc la Iași seminarul internațional "Centenarul Sociologiei Românești". Comunicările științifice prezentate au fost grupate pe mai multe secțiuni: 1.Sociologia românească-tradiție și modernitate; 2. Sociologia românească în dialog cu sociologia europeană; 3. Politici și

programe de asistență socială; 4. Sociologie și acțiune politică; 5. Petre Andrei-personalitatea și opera sociologică; 6. Orizonturi semiologice în cunoașterea faptului social. Alături de gazde au participat sociologi și specialiști din Franța, Grecia și Italia, precum și din centrele universitare românești: București, Brașov, Craiova, Sibiu, Suceava, Bacău, Galați, Constanța, Timișoara.

Comunitatea sociologilor din Cluj-Napoca a fost reprezentată de: prof.univ.dr. Traian Rotariu, prof.univ.dr. Petru Iluț, lect.univ.dr. Traian Vedinaș, lect. Cornelia Mureșan, lect. Eugen Băican, asist. Nicoleta Neamțu și Florin Moisa. În prezența d-lui Silviu Lupescu, directorul Editurii "Polirom" a fost lansată lucrarea "Ancheta sociologică și sondajul de opinie" de Traian Rotariu și Petre Iluț. A mai fost lansat volumul I din "Elemente de sociologie" de Ion Ionescu și Dumitru Stan, apărut la Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza"

din Iași. De asemenea Editura Fundației "Axis" a publicat volumul colectiv: "Un secol de sociologie românească "(1897-1997), coordonat de Gheorghe Teodorescu. Volumul cuprinde studii despre Dimitrie Gusti, Petre Andrei, Spiru C.Haret, Ion Ionescu de la Brad și bineînțeles despre C.Leonardescu "primul profesor de sociologie la Universitatea din Iași în 1887.

OBSERVATOR I

CONFERINȚA ASOCIAȚIEI SOCIOLOGILOR

În perioada 30-31 mai 1997 la București a avut loc Conferința Națională a Asociației Sociologilor din România. Au participat numeroși sociologi, iar alături de rapoartele obișnuite ale unei astfel de conferințe au avut loc și comunicări științifice susținute de specialiști ai Institutului de Sociologie și ai Institutului de Cercetare a Calității Vieții. Comunicările au avut în vedere cercetări empirice, unele chiar referitoare la condiția sociologului. Luările de cuvânt au fost numeroase, cele mai tensionate au vizat revista "Sociologia românească" pe care Academia Română nu mai dorește să o finanțeze, pe motiv că Institutul de Sociologie al Academiei Române

solicita editarea unei reviste proprii de sociologie.

Din partea sociologilor clujeni au luat cuvântul d-l prof.univ.dr. Petru Iluț și d-l lect. Vasile Dâncu. Pentru funcția de președinte al Asociației Sociologilor au candidat d-l Dumitru Sandu, d-l Septimiu Chelcea și d-l Ilie Bădescu. D-l Ilie Bădescu a întrunit adeziunea majorității celor prezenți la conferință. Din partea sociologilor clujeni d-l prof.univ.dr. Traian Rotariu a fost ales vicepreședinte. Au fost primiți noi membri.

OBSERVATOR II